

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА

НОВО ЗНАНИЕ

С ново знание към просперитет!

ИЗДАНИЕ НА ВИСШЕ УЧИЛИЩЕ ПО АГРОБИЗНЕС И РАЗВИТИЕ НА РЕГИОНИТЕ

ГОДИНА XIII, БР. 4, ОКТОМВРИ - ДЕКЕМВРИ 2024

ВИСШЕ УЧИЛИЩЕ ПО АГРОБИЗНЕС И РАЗВИТИЕ НА РЕГИОНИТЕ

МЕЖДУНАРОДНА ГОДИШНА НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЯ СЪС СТУДЕНТСКА И ДОКТОРАНТСКА

НАУЧНА СЕСИЯ 2024 „ИНОВАЦИИ ЗА РЕГИОНАЛНА УСТОЙЧИВОСТ“, 16 декември 2024 г.

NEW KNOWLEDGE

JOURNAL OF SCIENCE

New knowledge to prosperity!

UNIVERSITY OF AGRIBUSINESS AND RURAL DEVELOPMENT

VOLUME XIII, No. 4, OCTOBER - DECEMBER 2024

UNIVERSITY OF AGRIBUSINESS AND RURAL DEVELOPMENT

INTERNATIONAL ANNUAL SCIENTIFIC CONFERENCE WITH STUDENT AND DOCTORAL SCIENTIFIC

SESSION 2024 "INNOVATION FOR REGIONAL SUSTAINABILITY", December 16, 2024

Висше училище по агробизнес и развитие на регионите

Списание за наука

НОВО ЗНАНИЕ

ISSN 2367-4598 (Online)   ISSN 1314-5703 (Print)

Главен редактор: доц. д-р Димитър Якимов

Корица: Д. Димитров – ДИМ, Цочо Пеев

Адрес на редакцията: Пловдив 4003, бул. Дунав 78; тел. 0882009578; 032/960360

University of agribusiness and rural development – Plovdiv, Bulgaria

NEW KNOWLEDGE

Journal of science

ISSN 2367-4598 (Online)   ISSN 1314-5703 (Print)

Chief Editor: Assoc. Prof. Dimitar Yakimov, Ph.D.

Cover: D. Dimitrov – DIM, Tzocho Peev

Editorials Address: 78, Dunav Blvd., Plovdiv 4003, Bulgaria; tel. +359 882009578; +359 32960360

science@uard.bg   www.uard.bg   www.science.uard.bg

CONTENT

СЪДЪРЖАНИЕ

ANALYSIS OF SPECIAL EU PROGRAMS FOR SUPPORTING SME	6
Tatiana Colesnicova	6
Larisa Savga	6
DIGITALIZATION AND INNOVATION IN MOLDOVA'S E-COMMERCE PAYMENT SYSTEMS: OPPORTUNITIES AND RISKS	17
Aurelia Susu -Turcan	17
LEGAL REGULATION OF E-COMMERCE IN THE REPUBLIC OF MOLDOVA	30
Aurelia Turcan	30
DIGITAL TRANSFORMATION OF THE EDUCATION SYSTEM OF MOLDOVA	40
Aurelia Turcan	40
APPLICATION OF GEOGRAPHIC INFORMATION SYSTEMS IN RETAIL TRADE	53
Vlada Colesnicova, Iulia Bejenaru, Ionelia Daschevici, ...	53
THE WORKING POOR IN EUROPE: EXPLORING PREVALENCE, DEFINITIONS, AND KEY CONTRIBUTING FACTORS	61
Svetlana Rusu	61
THE IMPACT OF SMART METERS ON RESIDENTS' BEHAVIOR AND THE ROLE OF SMART HOMES IN COMFORT OPTIMIZATION	698
Adriana Catruc	698
ECOTOURISM AS A WAY OF SAVING BIODIVERSITY: WORLD EXPERIENCE AND UKRAINIAN PERSPECTIVES	798
Demchuk Maksym, Stavratii Viktoriia	798
INFLUENCE OF THE MATERIALITY OF THE IMPACT ON THE LEVEL OF FINANCIAL MATERIALITY IN THE SUSTAINABILITY REPORT	854
Diyan Velikov	854
ECONOMIC EDUCATION IN BULGARIA AS PART OF VOCATIONAL EDUCATION AND TRAINING: HISTORY, STRUCTURE, AND MANAGEMENT IN THE CONTEXT OF DECENTRALIZATION	921
Ilian Pehlivanov	92

REQUIREMENTS AND RECOMMENDATIONS FOR MAINTAINING LAND IN GOOD AGRICULTURAL AND ECOLOGICAL CONDITION IN BULGARIA	10302
Svetoslav Stoyanov	1032
ASPECTS OF CAPITAL SCHEMES IN BULGARIA	1076
Svetoslav Stoyanov	1076
EUROPEAN COMMON AGRICULTURAL POLICY	1110
Ivelina Dimitrova	1110
LEGISLATION AND POLICIES IN AGRICULTURE	12019
Mariana Staikova	12019
MEASURES FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND ENVIRONMENTAL PROTECTION... ..	12625
Petya Ivanova	12625
PECULIARITIES OF DEVELOPING HEALTH AND WELLNESS TOURS TO KARLOVY VARY: ANALYSIS OF SUPPLY AND DEMAND	13837
Liubov Shvets, Svitlana Shekera	13837
THE GASTRONOMIC HERITAGE OF UKRAINE AS AN EXPRESSION OF THE CULTURE AND IDENTITY OF THE UKRAINIAN	14342
Dominika Ismailova, Valeriia Cherkasova	14342
PROSPECTS FOR TOURISM DEVELOPMENT IN THE POST-WAR PERIOD IN UKRAINE	14948
Dasha Krasutskaya	14948
CULTURAL HERITAGE OF MYKOLAIV IN THE CONTEXT OF WAR DESTRUCTION: PRESERVATION AND POPULARIZATION	15554
Daria Bokova	15554
РОЛЬ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В АГРОБИЗНЕСЕ И ТУРИЗМЕ В КОНТЕКСТЕ МИРОВЫХ ТЕНДЕНЦИЙ	16261
Aprelin Yamandii	16261
VOUCHERS AS AN INNOVATIVE TOOL TO IMPROVE THE EFFICIENCY OF MANAGEMENT OF SUPPORT FOR CHILDREN IN DIFFICULT LIFE SITUATIONS	17271
Mihail Chobanu	17271

FINANCIAL AND TAX (IL)LITERACY IN BULGARIA - CAUSES, CONSEQUENCES, SOLUTIONS	18584
Aleksandra Vasileva	18584
TERRITORIAL AND STRUCTURAL POLICY OF BURGAS REGION	19089
Andon Shalamanov	19089
CHARACTERISTICS OF THE HEALTH POLICY OF THE BULGARIAN GOVERNMENT	198
Velichka Ormanlieva	198
TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF MODERN FARM HOLDINGS	2098
Kiril Kasapov	2098
THE CORE CONCEPTS OF BUSINESS INTELLIGENCE	2154
Radina Schirbaum	2154
Konstantin Tsvetkov	2154
NATIONAL HEALTH STRATEGY OF THE REPUBLIC OF BULGARIA	22221
Svetla Ivanova	22221
PROMOTING INVESTMENT ACTIVITY IN BULGARIA AND ENCOURAGING SMES	23029
Svetla Ivanova	23029
BANK FINANCING FOR SMALL AND MEDIUM-SIZE ENTERPRISES IN BULGARIA	2343
Svetla Ivanova	2343

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Академично издателство „Талант“

*Висше училище по агробизнес и развитие на
регионите - Пловдив*

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Academic Publishing House „Talent“

*University of Agribusiness and Rural Development
Bulgaria*

<http://science.uard.bg>

ANALYSIS OF SPECIAL EU PROGRAMS FOR SUPPORTING SME

Tatiana Colesnicova

National Institute for Economic Research, Academy of Economic Studies of Moldova

Larisa Savga

Trade Co-operative University of Moldova, “Dunarea de Jos” University of Galati

Abstract: SMEs represent more than 99% of enterprises in the European Union and are the backbone of the EU-27 economy. This article analyzes trends in recent years, focusing mainly on three key variables: Value added expressed in both current and constant prices, employment and the number of firms. The detailed analysis in this paper is carried out on special EU programs to support small and medium-sized enterprises. The EU is putting in place policies to support SMEs, as they play an essential role for the transition to a sustainable and digital economy. As set out in the SME strategy of March 2020, the EU wants to support and empower SMEs of all sizes and in all sectors. The set of proposed measures aims both to provide short-term relief and to strengthen the long-term competitiveness and resilience of SMEs. The article examines support programs such as: Social Change&Innovation, COSME, Creative Europe, InnovFin (Horizon 2020), Private Finance for Energy Efficiency, Natural Capital Financing Facility.

Keywords: EU programmes, supporting SME, production of products and services, affected by the coronavirus epidemic.

Introduction

The importance of SMEs is based on the tasks that these enterprises are able to resolve in the economy. In particular, SMEs contribute to the development of competition, respond flexibly to rapidly changing demand, provide employment for the population, including in times of crisis, provide an opportunity for self-actualization of citizens, create premises for the formation of a middle class that ensures stability in society.

The importance of this research consists in the scale of this sector. In most European countries, SMEs include the predominant share of enterprises that employ a significant proportion of workers. For example, in the EU, the SME sector includes 99% of all enterprises with about 2/3 of the employed in the economy.

In the EU recommendations, developed for use by all EU members, 3 quantitative criteria are proposed to classify a business as an SME: number of employees, sales volume or total value of assets. The quantitative indicators of these criteria are presented in Table 1.

Table 1. The criteries for classifying a company as an SME according to EU classification

Size of SME	Staff headcount, persons	Turnover, mln. euros	Balance sheet total, mln. euros
Micro	< 10	<= 2	<= 2
Small	< 50	<= 10	<= 10
Medium	< 250	<= 50	<= 43

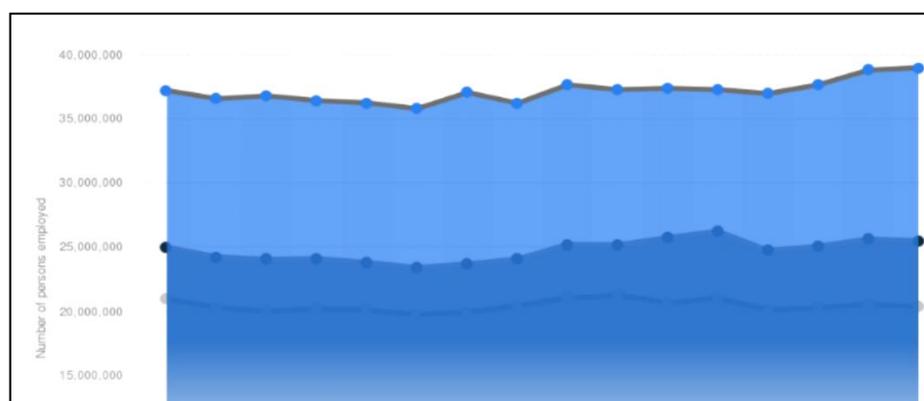
Source: European Commission. Commission Recommendation of 6 May 2003 [1]

The official EU definition of SMEs takes into account three different factors: the level of employment, the level of sales turnover and the size of balance sheet assets. SMEs are defined as enterprises with fewer than 250 employees and an annual turnover of less than €50 million or a total balance sheet of less than €43 million.

SMEs represent more than 99.8% of enterprises in the European Union and are the backbone of the EU-27 economy. At the same time, they produce almost 52% of all value added in the EU. However, these companies are not only economically important for the continent, they are also an important part of the cultural life of European communities, with SMEs being particularly important for rural regions and small towns.

In 2022, SME value added actually declined by 1.4% and a similar decline happened in 2023. Employment grew by 2.4% in 2022 and stagnated in 2023. Within the overall SME population - micro SMEs performed better than SMEs in both categories, value added and employment in 2022 and 2023.

In 2023, SMEs employed almost 85 million people in the European Union. In Europe's largest economy, Germany, SMEs employ 18.5 million people, with over 6.8 million people working in small enterprises alone. In the same year, 2023, the value added of SMEs in the European economy will amount to about €4.15 trillion, of which micro-enterprises will account for about €1.5 trillion.

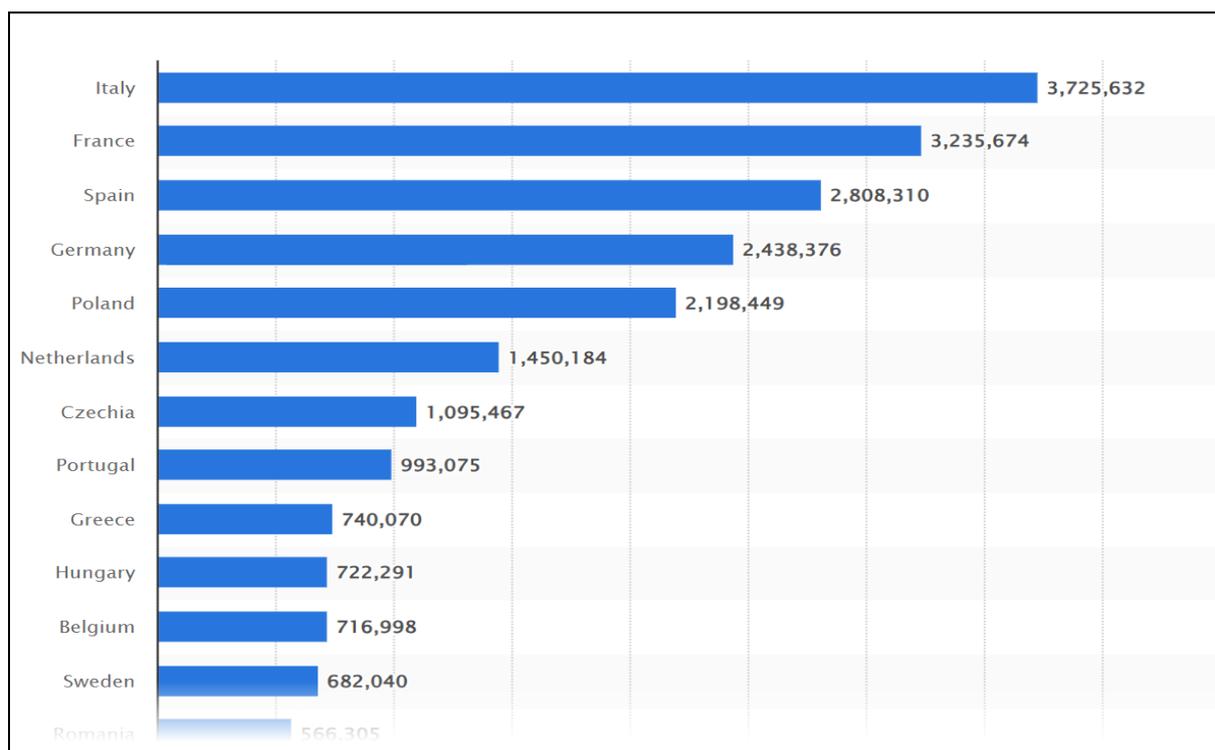

Figure 1: Number of employees in small and medium-sized enterprises in the European Union from 2008 to 2023, by size of enterprise

Source: Statista [4]

According to estimates by international platform Statista, there are around 24.4 million SMEs in the European Union in 2023, the vast majority of which are micro firms with fewer than nine employees. A further 1.32 million are small firms with between 10 and 49 employees, and 202,278 are medium-sized firms with between 50 and 249 employees.

The international platform Statista estimates that in 2023, Italy's non-financial economy will have around 3.73 million SMEs - more than any other country in the European Union, France - 3.23 million SMEs, Spain - 2.80 million SMEs, Germany - 2.44 million SMEs, Poland - 2.20 million SMEs, Netherland - 1.45 million SMEs, Czech Republic - 1.10 million SMEs, Portugal - 993 thousand SMEs, etc.

Figure 2: Number of SMEs in the EU non-financial economy in 2023, by member state
 Source: Statista [5]

For successful development, SMEs need focused state support. Most European countries have adopted laws, implemented targeted government programs and created special institutions to support the SME sector. In addition, at the EU level, the Small Business Act for Europe has been adopted and special programs intended primarily to support this group of enterprises have been developed.

However, the situation for EU SMEs is challenging and will remain so for the near future. From the beginning of 2020, due to the Covid-19 pandemic - 24 million SMEs in the EU-27 and, in general, SMEs worldwide, are facing unprecedented economic uncertainty and disruption. Moreover, for part of 2021 and 2022, SMEs faced difficulties in hiring new employees to meet the unexpectedly high increase in demand and also faced numerous new challenges. A sharp increase in inflation rates especially in 2022, which also triggered an increase in interest rates, which in turn reduced access to finance.

Additional pressures on businesses include increased energy costs, rising commodity prices, and the suspension of financial assistance from governments due to pandemic decline. All these put the precarious situation of most SMEs at further risk.

The contribution of SMEs to regional development is an important source of job creation. The role of this group of enterprises in job creation, as previously mentioned, was first noted in the works of D. Berch conducted in the United States in the late 1970s.

Since then, the contribution of SMEs in increasing employment has been in the center of attention of scientists and politicians in economically developed countries. A study conducted by J. Kok et al. for the period 2002-2010 confirmed that the absolute majority of new jobs (85%) are created relatively more often in the SME sector. (see Table 2).

Table 2. Ratio of micro, small and medium-sized SMEs to total employment in the EU-27 by Member States in 2022, %

	Micro SMEs	Small SMEs	Medium-sized SMEs
AT	37.8%	34.5%	27.7%
BE	52.6%	25.1%	22.3%
BG	41.1%	30.6%	28.3%
CY	47.5%	30.5%	22.0%
CZ	46.0%	26.7%	27.3%
DE	33.3%	37.2%	29.5%
DK	29.1%	36.7%	34.2%
EE	42.0%	29.5%	28.5%
EL	55.8%	29.7%	14.5%
ES	52.2%	28.5%	19.3%
FI	34.4%	35.3%	30.3%
FR	46.2%	29.8%	24.0%
HR	46.2%	29.8%	24.1%
HU	52.2%	26.7%	21.2%
IE	36.7%	34.7%	28.6%
IT	56.4%	26.4%	17.2%
LT	43.3%	28.8%	28.0%
LU	25.8%	37.1%	37.1%
LV	35.5%	35.2%	29.2%
MT	38.4%	33.2%	28.4%
NL	43.3%	28.9%	27.9%
PL	53.6%	24.5%	21.9%
PT	53.2%	25.8%	20.9%
RO	38.6%	32.7%	28.6%
SE	36.2%	32.8%	31.0%
SI	46.8%	27.1%	26.2%
SK	62.6%	17.8%	19.6%

Source: Database for the Annual report on European SMEs 2022/2023 [3]

This indicator is significantly higher than the share of SMEs in total employment (67%). The analysis showed that the contribution of SMEs to employment in the EU 27 countries averaged 67.4% of those employed in the private (non-financial) sector of the economy. At the same time, in all EU countries this indicator is above 50%, ranging from 62.6% in Slovakia to 25.8% in Greece. The range of variation (the difference between the maximum and minimum values) is 30.9%. Summarized and ranked data for the EU countries are presented in Table 2.

The development of the SME sector influences the economic structure of a country or a region and supports the development of enterprises of different forms of ownership, activities and

sizes. SMEs are able to change the type of activity relatively quickly. Some SMEs can serve as the basis for future medium and large-scale industries. In the 1990s in transition countries, it was SMEs that primarily contributed to the emergence of private ownership.

At present, the share of SMEs in the total number of enterprises in the EU is very high, averaging 99.8%. The variation of this indicator by individual countries is insignificant - it varies from 99.2% to 99.9%. More significant is the indicator of the number of enterprises per 1,000 inhabitants. Its value in the EU, which is the median, is 39.4 enterprises per 1 thousand inhabitants. The value of this indicator varies from 12.6 in Slovakia to 89.4 in the Czech Republic.

The SME sector is involved in the production of products and services, value added and thus has a direct impact on the economic development of the region. In EU countries, the share of SMEs in gross value added averages 58.1%, with a median of 61.9%. This indicator varies considerably between countries: from 49.7% in the UK to 76.1% in Cyprus. This indicator exceeds 50% in 26 out of 27 EU countries. The range of variation (the difference between the maximum and minimum values) is 26.4%.

SMEs can play a significant role in the development and implementation of innovations. The role of innovation in business is that it provides enterprises with advantages that are difficult for competitors to replicate, primarily not based on the price factor. American economist Z.Acs, argued that new innovative MEs enter the market without copying the products of large enterprises. They use other products, factors and production processes [19; 20].

The most important innovations for business are those based on technical and technological innovations. Although the SME sector has a very limited number of enterprises that develop rapidly on the basis of the latest technology, they are the generators of economic development in the region, being more flexible and responsive to changes in demand than large businesses. There are widely known examples of small innovative firms created by 2-3 specialists, which later grew into transnational corporations with huge sales volume - Sony, McDonald's, Ford, Apple. On average, 38.4% of SMEs in the EU countries implement innovative products and/or processes; this figure ranges from 13% of SMEs (in Romania) to 57% (in Germany). Innovation in marketing and/or management ranges from 16.3% of SMEs in Bulgaria to 60.6% in Germany, which is an EU average of 40.3% of all SMEs.

There are no similar statistics for SMEs in transition countries. According to some researchers, a significant proportion of small entrepreneurs today still do not consider innovation as an important competitive advantage and are not sufficiently innovative. For example, the percentage of innovative products sold by small industrial enterprises in Ukraine is well below average: 1.7%, compared to 4.8%.

In the context of globalization, SMEs are involved in other forms of international economic relations along with exports - they become distributors or branches of foreign firms, invest their funds in shares of foreign companies, or sell a share of their capital to foreign investors. One of the reasons for internationalization is the increase in the number of SMEs based on advanced technologies, which are more inclined to operate in foreign markets than traditional small enterprises. SMEs involved in the internationalization process advantages for their business and at the same time contribute more meaningfully to regional development. Such as:

- create more jobs (7%, compared to 1% in enterprises not involved in international activities)
- are more innovative (26% have introduced new products/services for their sector, compared to 8% of enterprises not involved in international activities).

SME activities contribute to the development and education of citizens, both in vocational training and in the acquisition of entrepreneurial skills. That is, the SME sector contributes to business training and professional development of the population. This is evidenced by data on the share of SMEs that provide training or plan training and have a budget for it.

On average in EU countries, more than 1/3 (34%) of SMEs and more than half (58%) of medium-sized enterprises plan training and/or have a budget for this purpose.

The indicators and conclusions presented above confirmed that the SME contribution is determined by the following components: it is a source of job creation; it improves the structure of the economy, primarily by forming private property; it produces goods and creates added value; it determines the development and implementation of innovations; it participates in internationalization, including exports. At the same time, when analyzing the SME sector, we consider it appropriate to take into account such components of SME contribution as participation in: income generation in the region - state budget and population; professional and business training of citizens.

Overview of EU special Programs to support SME

Small and medium-sized enterprises (SMEs), of which there are currently more than 25 million in the EU, play a key role in European economies, as they account for 99.8% of registered companies in the EU non-financial sector. Supporting businesses in this sector has always been a priority in policies to stimulate the growth of the European economy. In the context of the coronavirus pandemic, the European Commission promptly developed and proposed a package of measures to support medium and small businesses. These measures significantly complement the already existing programs, which also deserve attention.

The fast expansion of the coronavirus in Europe has forced the European Commission, following the decision of the Summit of 27 EU countries, to use as an emergency measure a temporary first-time lifting of the requirements of the European Stability Pact, which has been in force since 1997 and limits the size of the budget deficit and public debt. Such a step allowed the European Central Bank to give guarantees to European countries for the purchase of bonds for 750 billion euros, provided for the emission. It also allowed eurozone countries to take measures to support SMEs, which create a significant number of jobs. This opportunity was used by Germany, whose Bundestag launched a nationwide anti-crisis program. For its implementation, 156 billion euros were promptly allocated from the additional state budget, as a result of which it increased by 43% and ceased to be deficit-free. Within the framework of the anti-crisis program, 50 billion euros were directed to support small businesses and the self-employed. Measures to support small businesses and the self-employed in the amount of 25 billion euros were taken in Italy, the Spanish government decided to allocate 200 billion euros to combat the coronavirus and its consequences, of which 117 billion euros from the state budget, the rest - attracted private resources under state guarantees in the amount of 100 billion euros.

As part of business support in the epidemic, the French government is allocating 45 billion euros to help companies with large losses, as well as to pay benefits to employees who are partially unemployed. Also the state guarantee for bank loans of enterprises is introduced - the size of the fund will amount to 300 billion euros. Small industrial enterprises will receive assistance of 1,500 euros, as will small commercial enterprises. They are also increasing the guarantee fund for lending to small and medium-sized businesses. The authorities also promise compensation to companies that have lost more than 25% of their profits.

The countries most affected by the coronavirus epidemic have requested that the EU's annual budgets for 2020-2021 include separate spending lines to combat COVID-19. They have also requested that the devastation to their economies be taken into account, which could be long-lasting and bankrupt many SMEs and the self-employed, which are a significant component of European economies. The measures undertaken by the European Commission to support SMEs to rebuild the European economy and maintain partnerships were of great importance to the economic partners of the EU countries.

The academic literature on SME development support in the European Union pays a lot of attention to the issues of SME development support in the European Union and emphasizes the

targeting of the measures taken to solve certain problems. Much attention is paid to the support of SMEs involved in the development of innovations and implementation of new digital technologies. One of the most important problems faced by SMEs is attracting financing, as financial institutions and banks are not ready to assume high risks, while the European Commission's programs provide such support measures, which are aimed at solving these problems.

The measures undertaken by the European Commission during the rapid spread of the COVID-19 pandemic in the world had a significant impact on the preservation of SMEs, preserving jobs and preventing social tensions in society.

In the last decade, the European Commission has developed a holistic program of support for SMEs. The comprehensive SME financing programs include An action plan to improve access to finance for SMEs (An action plan to improve access to finance for SMEs). Its measures are based on the understanding of the economic and social importance of SMEs for the economic growth of the EU economy, so improving their access to financial resources is a condition for maintaining employment. The legal framework of the EU policy towards SMEs is formed by the Small business act (SBA). Its aim is to promote entrepreneurship in Europe, to remove barriers to SME development and to simplify regulations. It also prioritizes easier access to finance and new markets.

Taking into account that SMEs have to constantly experiment and improve their production in conditions of ever increasing competition, it is often difficult to attract financing of a venture nature. Given that SMEs create a significant number of jobs, their social importance for the development of the economy is constantly growing. The World Bank estimates that 600 million jobs will be needed by 2030 to absorb the growing global labor market, making SME development a top priority for many governments around the world.

Despite the support measures for SMEs in the EU countries, there are still problems that European SMEs have to overcome, such as the burden of administrative procedures, lack of business-oriented education, and fear of failure in starting their own business. As a result of this situation, according to European Commission statistics, in Europe only 37% of the population wishes to become self-employed, while in the US and China this figure is approximately 51%. Therefore, the Entrepreneurship Action Plan launched in 2013 (Entrepreneurship Action Plan) proposed key initiatives to stimulate entrepreneurship, with a special focus on education, the involvement of women in entrepreneurship and the reduction of administrative barriers.

The European Commission's regulatory efficiency and performance program REFIT (The European Commission's regulatory fitness and performance program), which was in place until October 31, 2019, has taken important steps to support SMEs. In order to improve access to finance for SMEs, the European Commission has optimized joint work with financial institutions to stimulate lending and venture capital by taking part in risk sharing and providing guarantees to financial intermediaries. Banks, microfinance organizations, and venture capital funds, which are closer to the final recipients of funds and can better assess their needs and risks, are in charge of allocating funds.

Only 25% of SMEs registered in the EU are engaged in export activities, and the share of companies exporting outside the EU is even lower. A study of the level of internationalization of European SMEs shows that companies operating in several countries create more jobs and innovate more than companies operating in a single country. The European Commission supports SMEs by developing a number of special financing programs, as well as through awareness-raising activities and consultations - using non-financial measures.

Table 3. SME financing programs in EU

Name of the program	Type of support	Support amount, euro
<i>Social Change&Innovation</i>	Microfinance	< 25000
	Investments	<500000
<i>COSME</i>	Assurances	<150000
	Shareholding	
<i>Creative Europe</i>	Assurances	
<i>InnovFin (Horizon 2020)</i>	Assurances	25000 – 7500000
	Shareholding	
<i>Private Finance for Energy Efficiency</i>	Loans	<5000000
<i>Natural Capital Financing Facility</i>	Loans	5000000 - 15000000
	Shareholding	

Source: elaborated by the author [3, 4, 5]

The Competitiveness of Enterprises and Small and Medium-sized Enterprises (COSME) Programme, which started in August 2014 and runs until 2020, creates the conditions for the internationalization of SMEs. This programme involves two financial instruments managed by the European Investment Fund in cooperation with financial intermediaries.

The program has a budget of €2.3 billion, of which more than €1.4 billion is allocated to financial instruments, with a leverage effect to raise up to €35 billion from financial intermediaries.

The first instrument is the loan guarantee facility (LGF) for financial intermediaries, which allows loans to SMEs for which financing was previously unavailable due to high risk or insufficient collateral. This program should help obtain loans to 500,000 SMEs under COSME guarantees worth over €30 billion. As of March 31, 2019, between 2014 and 2019, the credit guarantee mechanism has already supported more than 450000 SMEs in 29 countries for a value of €25 billion, as of March 31, 2019. The second instrument is the equity facility for growth (EFG), which involves investing in risk capital funds that provide venture capital and mezzanine financing to SMEs that are in a growth phase and are internationalizing their activities. It is expected that this instrument will enable about 300 firms to increase their equity capital and the total amount invested will reach 2.54 billion euros, which will increase their competitiveness in the global economy.

Programs that stimulate the research activity of European SMEs include the InnovFin program under the EU's Horizon 2020 innovation program (Horizon 2020), which was developed jointly by the European Investment Bank (EIB), the European Investment Fund (EIF) and the European Commission. The implementation of this program, which provides support to innovative companies in raising funds for research and development, is of strategic importance for the EU, as European countries lag behind other major economic powers, such as China and the United States, in terms of private and public investment in research and innovation, and long-term competitiveness largely depends on this. According to OECD statistics 13, in 2018, the share of R&D expenditure in the EU28 was 2.025%, in China 2.186% and in the US 2.826%. In absolute terms, EU28 R&D expenditure (USD 428 billion) in 2018 also lags behind China (USD 526 billion) and the US (USD 552 billion).

The InnovFin program implies providing guarantees and loans to innovative enterprises, financing R&D projects, equity investments during the early stages of company formation. A special tool for SMEs has been developed: the EIC Accelerator, which provides financial and advisory support to innovative SMEs up to the commercialization stage.

To overcome the lack of investment resources for SMEs, the European Fund for Strategic Investments has been created. Its objective is to mobilize private investment to finance strategic infrastructure, research and innovation, education and renewable energy projects in which SMEs are involved. The Fund has EUR 5.5 billion available for loans and guarantees through the European Investment Fund. Through the European Fund for Strategic Investments, funds are reallocated to start-ups and companies with high potential; loans guaranteed by the Fund are provided to companies involved in R&D and socially relevant issues. Without the guarantees of the European Fund for Strategic Investments, SME support under EU and European Investment Bank financing programs would not be as significant.

The rapid spread of the coronavirus in Europe forced the European Commission, following the decision of the Summit of the 27 EU countries, to use as an emergency measure a temporary first-time lifting of the requirements of the European Stability Pact, which has been in force since 1997 and limits the size of the budget deficit and public debt. Such a step allowed the European Central Bank to give guarantees to European countries for the purchase of bonds for 750 billion euros, envisaged emission. It also allowed eurozone countries to take measures to support SMEs, which create a significant number of jobs. This opportunity was used by Germany, whose Bundestag launched a nationwide anti-crisis program. For its implementation, 156 billion euros were promptly allocated from the supplementary state budget², as a result of which it increased by 43% and ceased to be in deficit. Within the framework of the anti-crisis program, 50 billion euros were directed to support small businesses and the self-employed. Italy has taken measures to support small businesses and the self-employed in the amount of 25 billion euros, and the Spanish government has decided to allocate 200 billion euros to fight the coronavirus and its consequences, of which 117 billion euros from the state budget and the rest from private resources with state guarantees in the amount of 100 billion euros.

As part of business support in the epidemic, the French government is allocating 45 billion euros to help companies with large losses, as well as to pay benefits to employees who are partially unemployed. Also the state guarantee for bank loans of enterprises is introduced - the size of the fund will amount to 300 billion euros. Small industrial enterprises will receive assistance of 1,500 euros, as will small commercial enterprises. They are also increasing the guarantee fund for lending to small and medium-sized businesses. Authorities are also promising compensation to companies that have lost more than 25% of their profits.

The countries most affected by the coronavirus epidemic are insisting that the EU's annual budgets for 2020-2021 include separate spending lines to combat COVID-19, given that the devastation to their economies could be long-lasting and devastate primarily SMEs and the self-employed, which are a significant component of European economies. The measures taken by the European Commission to support SMEs to rebuild the European economy and preserve partnerships are of great importance for the economic partners of the EU countries.

In the scientific literature, the issues of SME development support in the European Union have received a lot of attention, but at the same time, the focus of measures taken to address certain tasks is emphasized. Much attention is paid to the support of SMEs involved in the development of innovations and implementation of new digital technologies. This primarily concerns the problems SMEs face in raising finance, as financial institutions and banks are not ready to take on high risks, while the European Commission's programs include support measures that address these very problems.

However, the rapid spread of the global pandemic COVID-19 has had a significant impact on the measures taken by the European Commission, the most effective of which, from the point of view of possible application in the Russian economy, can be used in the interests of preserving domestic SMEs, will save jobs and prevent social tension in society.

In the last decade, the European Commission has developed a whole program of support for SMEs. An action plan to improve access to finance for SMEs is one of the comprehensive SME

financing programs. Its measures are based on the understanding of the economic and social importance of SMEs for the economic growth of the EU economy, so improving their access to finance is a condition for maintaining employment.

The legal basis of the EU policy towards SMEs is formed by the Small business act (SBA). Its aim is to promote entrepreneurship in Europe, to remove barriers to SME development and to simplify regulations. It also prioritizes easier access to finance and new markets.

Conclusions

Taking into account that SMEs have to constantly experiment and improve their production in conditions of ever increasing competition, it is often difficult to attract financing of a venture nature. Given that SMEs create a significant number of jobs, their social importance for the development of the economy is constantly growing. The World Bank estimates that 600 million jobs will be needed by 2030 to absorb the growing global labor market, making SME development a top priority for many governments around the world.

Despite the support measures for SMEs in the EU countries, there are still problems that European SMEs have to overcome, such as the burden of administrative procedures, lack of business-oriented education, and fear of failure in starting their own business. As a result of this situation, according to European Commission statistics, in Europe only 37% of the population wishes to become self-employed, while in the US and China this figure is approximately 51%. Therefore, the SME strategy proposed key initiatives to stimulate entrepreneurship, with a special focus on education, the involvement of women in entrepreneurship and the reduction of administrative barriers.

The EU is putting in place policies to support SMEs, as they play an essential role for the transition to a sustainable and digital economy. As set out in the SME strategy of March 2020, the EU wants to support and empower SMEs of all sizes and in all sectors. The set of proposed measures aims both to provide short-term relief and to strengthen the long-term competitiveness and resilience of SMEs. The article examines support programs such as: Social Change&Innovation, COSME, Creative Europe, InnovFin (Horizon 2020), Private Finance for Energy Efficiency, Natural Capital Financing Facility.

Acknowledgments / Note: The article was developed within the framework of Subprogram 030101 „Strengthening the resilience, competitiveness, and sustainability of the economy of the Republic of Moldova in the context of the accession process to the European Union”, institutional funding.

Bibliography

1. AECM Statistical Yearbook 2022. AECM Publishing, Brussels
2. Asdrubali, P. (2023). Patterns of Cross-Border Venture Capital Flows in Europe. European Commission, Economic and Financial Affairs. European Economy. Discussion Paper 195. November 2023.
3. Database for the Annual report on European SMEs 2022/2023. <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC134336>
4. Kraemer-Eis H., Botsari A., Gvetadze S., Lang F., Torfs W. (2023) The European Small Business Finance Outlook 2023. EIF Research and Market Analysis – Working paper 2023/96. https://www.eif.org/news_centre/publications/eif_working_paper_2023_96.pdf
5. Number of people employed by SMEs in the European Union 2008-2024. <https://www.statista.com/statistics/936845/employment-by-smes-in-european-union/>
6. Number of small and medium-sized enterprises (SMEs) in the non-financial business economy of the European Union in 2024. <https://www.statista.com/statistics/558308/smes-in-europe-by-country>

7. Bertoni, F., Brault, J., Colombo, M. G., Quas, A. and Signore, S. (2019). Econometric study on the impact of EU loan guarantee financial instruments on growth and jobs of SMEs. EIF Working Paper 2019/54, EIF Research & Market Analysis. February 2019.
8. Brault, J., and Signore, S. (2019). The real effects of EU loan guarantee schemes for SMEs: A panEuropean assessment. EIF Working Paper 2019/56, EIF Research & Market Analysis. June 2019. http://www.eif.org/news_centre/publications/EIF_Working_Paper_2019_56.htm
9. EBAN (2023). EBAN Annual Statistics Compendium for 2022. 6 December 2023
10. Eurochambres. (2023). Access to sustainable finance for SMEs.
11. OECD (2023). EU Missing Entrepreneurs 2023. Policies for Inclusive Entrepreneurship and SelfEmployment. November 2023.

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Академично издателство „Талант“

*Висше училище по агробизнес и развитие на
регионите - Пловдив*

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Academic Publishing House „Talent“

*University of Agribusiness and Rural Development
Bulgaria*

<http://science.uard.bg>

DIGITALIZATION AND INNOVATION IN MOLDOVA'S E-COMMERCE PAYMENT SYSTEMS: OPPORTUNITIES AND RISKS

Aurelia Susu -Turcan

ASEM, Chisinau, Republic of Moldova

Abstract: This work is dedicated to the study of digitalization and innovations in the online payment systems of Moldova, analyzing their opportunities and risks. The paper examines the evolution and current state of payment systems, ranging from traditional bank transfers and plastic cards to the implementation of digital cash, mobile payments, and blockchain technologies. Special attention is given to the impact of fintech solutions, artificial intelligence, and regulatory initiatives on improving the efficiency, security, and accessibility of payment services. The comparative analysis of various systems presented in the study allows for an assessment of their influence on the development of e-commerce and the financial sector in Moldova, highlighting key advantages and potential risks in the context of global digital transformation.

Keywords: Digitalization, E-commerce, payment systems, Electronic money, Digital cash, digital cash payment schemes.

Introduction

Digital transformation refers to the implementation of digital technologies across all areas of business, leading to fundamental changes in operational activities and the creation of added value. It plays a key role in modern business, transforming industries worldwide by enabling adaptation to rapidly changing conditions and consumer expectations.

The development of the Internet economy is impossible without the advancement of effective payment systems that cover the maximum number of market participants. The introduction of electronic technologies and the development of new operational tools in the banking sector began more than twenty years ago. Today, electronic banking systems are widely

used, employing an increasing number of tools (such as e-cash, smart cards, etc.) and leveraging the opportunities provided by the Internet [4].

In recent years, Moldova has been actively developing payment systems, implementing innovative solutions and digitalization in the e-commerce sector. This process opens up new opportunities for users and businesses, providing convenience, security, and speed in financial transactions. At the same time, such changes generate certain risks related to data protection, regulatory requirements, and potential technological vulnerabilities.

The digitization of payment systems in Moldova is driving the development of various payment schemes, such as plastic card payments, electronic checks, and e-wallets. These innovations create favorable conditions for the growth of e-commerce; however, they also require careful assessment of their impact on financial transaction security and the adaptation of regulatory mechanisms.

In this context, an important step is the analysis of the current digital cash payment schemes in Moldova, which will not only identify their strengths but also help understand the potential risks and threats to users and financial institutions.

Theoretical foundations of electronic payment systems on the Internet

The development of electronic payment systems has become an integral part of the modern digital economy. They provide fast, convenient and secure financial transactions on the Internet, contributing to the growth of e-commerce and digital financial services.

The evolution of electronic payment systems is one of the key components of the digital transformation of the financial sector. It has radically changed the way financial institutions and their customers interact, increasing the speed, convenience and security of payment transactions.

Historically, electronic payments are linked to the development of money. In Moldova, the introduction of e-money did not happen step by step, as in other countries, but rapidly, simultaneously with the emergence of other digital instruments. The use of international e-technologies contributed to the dynamic development of e-commerce in the country.

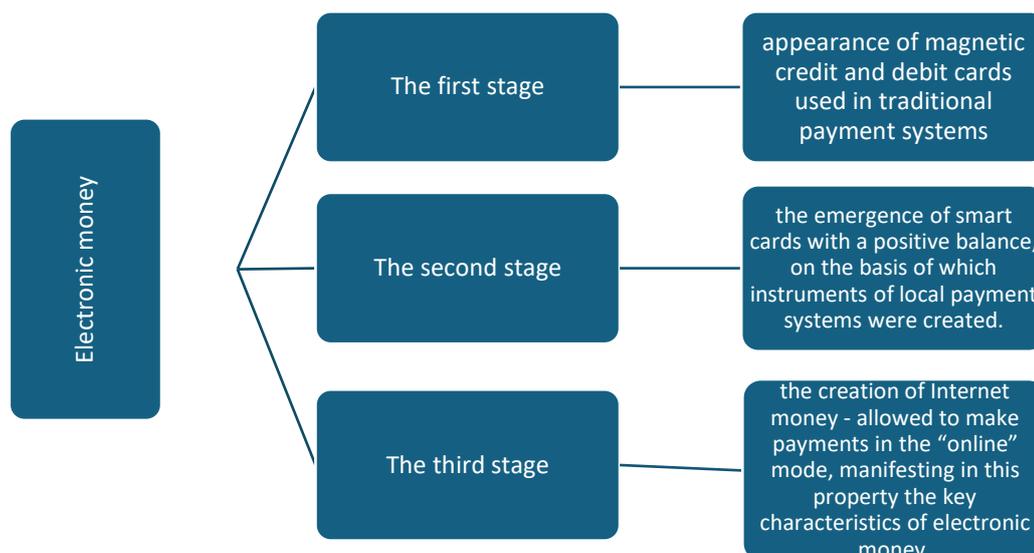
Digital money has evolved significantly over the past few decades. They are now used for a wide range of online transactions - both online and in person (via contactless payments) - including the purchase of goods and services, the transfer of funds between individuals and the payment of bills and fees.

Today, digital money is a valuable tool for facilitating online transactions and has played a significant role in the development of e-commerce. As more people and businesses become accustomed to making and receiving digital payments, it is likely that digital money will continue to evolve and become an increasingly important part of the global economic system [9].

Electronic money is often confused with cashless money, but they are different categories. Cashless money is used for transfers between bank accounts, whereas e-money is the digital equivalent of cash stored and exchanged over the Internet [5].

The concept of digital money emerged in the 1980s as a way to simplify electronic transactions. However, it was only with the spread of the Internet and the development of secure payment systems that digital money became a viable alternative to traditional payment methods [9].

Modern digital money can be seen as the product of three main stages in the evolution of money, which are conventionally represented in the following figure:

Figure 1. Modern digital money

Source: Developed by the author based on sources [2, 3, 4, 7]

Classification of electronic payment systems

Digital money and online payment methods can be divided into several categories depending on the level of security and principles of operation. The main types of such systems include:

1. Plaintext exchange - the simplest form of data transmission without encryption. Currently, it is practically not used due to high vulnerability.
2. Systems using exchange encryption - provide protection of transmitted data using cryptographic algorithms, preventing unauthorized access.
3. Systems using credentials - apply digital signatures and certificates to authenticate users, increasing the level of trust.
4. Internet clearing systems - optimize settlements between banks, reducing the number of individual transfers and improving payment efficiency.
5. Digital cash - is electronic money that is not linked to bank accounts and has a high degree of anonymity.
6. Digital cash (PC variant) - stored on a personal computer and transferred as files, making it vulnerable to copying and loss.
7. Digital cash (Smart-card variant) - used on smart cards, providing offline payments and a high level of security.

To better compare the characteristics of the different electronic payment systems, let us analyze them in the following table.

Table 1. Classification of Digital Money and Online Payment Systems

No.	System Type	Principle of Operation	Advantages	Disadvantages	Examples
1	Plaintext Exchange	Data is transmitted in open text without encryption.	Simple implementation; minimal costs.	High risk of fraud; no protection.	Early online payment systems.
2	Systems Using Encrypted Exchange	Data is encrypted before transmission and decrypted by the recipient.	High level of security; protection against interception.	Requires significant computing resources.	SSL/TLS, PayPal, WebMoney.
3	Systems Using Certificates (Authentication)	Uses digital signatures and certificates to authenticate participants.	Guarantees authenticity; increases trust among parties.	Requires a complex certification infrastructure.	3D Secure (Visa Secure, Mastercard Identity Check).
4	Internet Clearing Systems	Optimizes interbank settlements by offsetting transactions, reducing the number of transfers.	Reduces the number of separate transactions; lowers fees.	Longer processing time for international transactions.	SWIFT, SEPA, Faster Payments System (FPS).
5	Digital Cash	Electronic money not linked to bank accounts, serving as a digital equivalent of cash.	High anonymity; fast transactions.	Risk of losing funds if the device is lost.	Bitcoin, Monero, digital wallets.
6	Digital Cash (PC-based Version)	Stored on a computer and transmitted as files.	Offline storage; ease of use.	Vulnerable to copying or loss due to hacking or malware.	DigiCash (early versions).
7	Digital Cash (Smart-Card Version)	Utilizes smart cards with built-in chips, enabling autonomous payments without central confirmation.	High security; offline payment capabilities; resistant to copying.	Limited compatibility with terminals; risk if the card is lost.	Mondex, Visa Cash, NFC cards (Apple Pay, Google Pay).

Source: Developed by the author based on sources [2, 3, 4, 5]

This table summarizes the evolution and features of electronic payment systems. The technological pinnacle of digital money is digital cash systems using smart-cards. A modern smart card is a mini-computer with a processor, memory, software, and data input/output interface. While many smart cards are used as debit cards or e-wallets, they can also store digital cash. Unlike PC variants, the money files in smart-cards cannot be copied or deleted, providing a high level of security and anonymity. In addition, such cards do not require a connection to a central system to confirm payment [7].

According to the way digital cash is stored, two varieties of digital cash settlement systems can be distinguished, which we will consider in Table 2.

Table 2: Classification of digital cash by the way digital currency is stored

Types of systems	Characteristics
Systems that store digital cash on smart cards.	For settlements in such systems, payers and receivers need special devices to record the VC on a smart card and to transfer the VC from one smart card to another. Devices that allow to view information about the value stored on a smart card are called “e-wallets”. Depending on the system, an e-wallet can perform the function of transferring digital banknotes from one smart card to another, i.e. it can perform a direct settlement procedure.
Systems that store digital cash as files on a standard storage device	To work with such systems (hard disk, floppy disk or other fashionable means of storage such as USB drive, various Flash-cards, rewritable CDs, ...) buyers and sellers do not need any special technical equipment other than standard personal computers.

Source: Developed by the author based on sources [2,3,7]

For a more complete characterization of digital money and settlement systems on the Internet, their classification by organization and settlement method is presented, highlighting both advantages and disadvantages of these systems. (see Table 3)

Table 3: Classification of Digital Money and Online Payment Systems

Criterion	System Type	Examples	Advantages	Disadvantages
By Organizational Structure	<i>Centralized Payment Systems</i>	Bank transfers (SWIFT, SEPA), electronic wallets (PayPal, WebMoney), central bank digital currencies (CBDC)	High level of security; Guarantees fund refunds; Resilient to legal risks	Dependence on the issuer; Possibility of account blocking
	<i>Decentralized Payment Systems</i>	Cryptocurrencies (Bitcoin, Ethereum), stablecoins (USDT, USDC, DAI)	Decentralization and anonymity; Fast international transfers; Low fees	Currency volatility; Lack of legal protection; Risk of fund loss
By Payment Method	<i>Prepaid Systems</i>	Electronic wallets (PayPal, WebMoney), prepaid cards, gift certificates	Expense control; High level of security	Limited refund options
	<i>Postpaid Systems</i>	Credit cards (Visa, Mastercard), cash on delivery	Ease of use; Credit facility	Risk of non-payment for the seller
	<i>Instant Payments</i>	Faster Payments System (FPS) / CBII, Apple Pay, Google Pay, cryptocurrency transactions (Lightning Network)	High transaction speed; Convenience for users	Risk of fraud

Source: Developed by the author based on sources [3,5,7]

This table provides a brief overview of payment methods, with the choice of payment system depending on the user's needs: centralized systems offer security and regulatory compliance, while decentralized systems offer independence and anonymity. In terms of settlement method, prepaid systems allow for cost control, postpaid systems are suitable for credit transactions, and instant systems provide fast, real-time transactions.

Thus, the choice of a payment system depends on the user's needs: centralized systems provide security and regulatory compliance, while decentralized ones offer independence and anonymity. In terms of payment methods, prepaid systems allow for expense control, postpaid systems are suitable for credit operations, and instant payments ensure fast real-time transactions.

Let's take a closer look at the existing digital cash payment schemes:

1. Plastic Card Payment Scheme

2. Electronic Payment Scheme Using Payment Systems and Electronic Checks

3. Payment Scheme Using E-Wallets (Digital Cash)

Scheme of payment by plastic cards

The need for plastic card payment is that it provides convenient and secure cashless transactions in retail stores, restaurants and online stores.

It allows the use of international and national banking systems for transactions and is widely distributed, making it the standard for most payments.

Electronic payments are a key component of e-commerce, enabling seamless transactions between buyers and sellers. The process involves several participants and follows a structured sequence of steps to ensure security, efficiency, and reliability.

Figure 4. Scheme of payment by plastic cards

Main Participants of Electronic Payment	
<i>Participants</i>	<i>Description</i>
Buyer (Cardholder):	1. The individual who initiates the purchase using a payment card (credit, debit, or virtual card).
Internet-Shop (Merchant):	2. The online store or service provider selling goods or services and accepting electronic payments.
Bank-Issuer:	3. The financial institution that issued the buyer's card and is responsible for verifying the cardholder's identity and processing the payment.
Bank-Acquirer:	4. The bank that processes payments on behalf of the merchant, interacting with the issuer to facilitate fund transfers.
Payment Server (Payment Gateway):	5. A secure electronic system that encrypts payment data, authorizes transactions, and ensures compliance with security protocols such as PCI DSS.
Main Stages of Electronic Payment Passage	
<i>Stage</i>	<i>Description</i>
1. Request for Payment of Goods	The buyer selects the desired goods/services and proceeds to checkout. The merchant generates a payment request, which includes details such as the amount, currency, and order ID.
2. Redirection to the Payment System Server	The buyer is redirected to the payment gateway (e.g., PayPal, Stripe, Visa Secure) for secure transaction processing.
3. Entering Card Data	The buyer enters payment details (card number, expiration date, CVV code) on a secure payment page.

4. Authorization	The payment system sends a request to the issuing bank to verify the cardholder's identity and check for sufficient funds. Multi-factor authentication (e.g., 3D Secure, OTP) may be required.
5. Funds Transfer	Upon successful authorization, the issuing bank deducts the amount from the buyer's account and transfers it to the acquiring bank. The acquiring bank then credits the merchant's account.
6. Authorization Result	The payment system notifies the merchant and the buyer about the transaction status (successful or declined). In case of failure, an error message is displayed.
7. Delivery of Goods	If the payment is successful, the merchant proceeds with order fulfillment, shipping the goods or providing the digital service.

Source: Developed by the author based on sources [2,3,4,5,7]

Scheme of electronic payments by payment systems in the Internet with the use of electronic checks

An electronic payment scheme using payment systems and electronic checks allows card-less payments to be made directly through bank accounts. It can be used for payments for services, subscriptions and cross-border transactions, as well as for large transactions where security and proof of payment are important.

Making payments by electronic checks is a certain sequence of actions (Table 5.).

Table 5. Scheme of electronic payments by payment systems in the Internet environment using electronic checks

Participants	Actions
Payer	- Payment by electronic check
	- Delivery of goods (provision of services)
Payer's Check Account	- External payment
Issuer of Electronic Check	- Presentation of electronic check
	- Verification of electronic signature
	- Transfer of funds
Payee	- External payment
	- Payee account

Source: Developed by the author based on sources [2,7]

This table outlines the roles and actions involved in the electronic check payment process.

The electronic check settlement scheme is considered to be quite simple, but check schemes have not yet gained traction as being difficult to implement.

Payment scheme with the use of electronic purses (digital cash)

Payment scheme using e-wallets (digital cash) allows for instant payments without requiring a bank account (in some cases). Convenient for P2P transfers, online shopping and offline payments via NFC, and recently gaining popularity due to integration with mobile devices and platforms. This table summarizes the roles and actions in the electronic payment system process

Table 6. Settlement scheme using electronic portfolios (digital cash)

Participants/Components	Actions/Processes
Buyer (Payer)	- Initiates payment
Payment Acceptance Point	- Accepts payment
Bank	- Processes payment
Electronic Payment System	- Processes payment data
	- Manages transaction confirmation
Buyer's E-Wallet	- Stores payment funds
Internet Store (Payee)	- Receives payment
E-Wallet of Internet Store	- Manages funds for transactions
	- Records payment acknowledgments
Payments	- Transfers funds
	- Notifies of transaction status
Completion of Transaction	- Finalizes payment process

Source: Developed by the author based on sources [2, 7]

In addition to the security advantages over plastic cards, this methodology has greater transparency, is characterized by the building of closer relationships, and appears relatively simple. The use of digital cash provides a manageable level of anonymity for the owner, which discourages computer crime, and electronic cash flows, limited by the size of electronic wallets, can be monitored in real time, which is virtually impossible with “live” money.

Electronic (digital) money is an electronic software mechanism that enables sellers (producers of services) and buyers (consumers of services) to exchange goods for monetary units via the Internet.

The advantages of electronic money over plastic debit and credit cards when used in the Internet environment are as follows:

- e-wallet is an impersonal payment instrument, which allows to keep the confidentiality of the payer and the payment itself;
- the procedures of creating an e-wallet and transferring funds to an e-wallet are much simpler in organizational and time aspects;
- the payer does not incur monetary expenses for opening an e-wallet, and the initial replenishment of the account is not required;
- the degree of protection of funds on e-wallets is assessed as higher compared to plastic card accounts;
- the fee for transferring funds from an e-wallet is lower compared to other transfer instruments;
- to increase the interest of payers to use e-wallets, sellers of goods and service providers create additional preferences for e-money settlements.

Let us also note the existing risks of Internet electronic money. One of the risks is their confinement to one issuer, which issues impersonal cash substitutes against the deposit made by the buyer to the issuer's account. While both banks and non-banking organizations can issue electronic cash, no unified system of converting different types of electronic money has been developed so far. Therefore, only the issuers themselves can “redeem” the e-cash issued by them. The use of e-money of private issuers is not guaranteed by the government. However, the small cost of transactions levels out these disadvantages and makes e-cash an attractive instrument for making payments [2].

In general, each of the presented digital cash payment schemes has its own features and areas of application. Plastic cards provide convenience and wide availability, e-checks are suitable for secure banking transactions, and e-wallets are becoming increasingly popular due to the mobility and speed of transactions.

Evolution of electronic payments in Moldova

In Moldova, as in many other countries, there is an accelerated adaptation to these changes, which is especially relevant in the context of growing globalization and the need for increased financial inclusion. This transformation started back at the end of the last century, when the need to simplify and modernize financial transactions at the state level and the need to simplify and speed up payment processes first arose. In those years, the system was extremely simple and most transactions were conducted in cash [1].

The development of electronic payments in Moldova is a complex and multifaceted process, covering various stages, from the first bank cards to modern digital financial technologies, including mobile payments and cryptocurrency transactions.

1. Initial stage: The emergence of plastic cards and ATMs (1990s - early 2000s)

The first step in the digitalization of payments in Moldova is related to the introduction of bank cards. In the early 1990s, the largest banks in the country, such as Moldindconbank, Victoriabank and MAIB (Moldova Agroindbank), started issuing cards of the international payment systems Visa and Mastercard. In parallel, the network of ATMs and POS-terminals was developed, which allowed citizens to refuse cash when making purchases.

The initial stage of modernization was characterized by the introduction of bank cards and the appearance of the first banks that began to provide services for their issue and maintenance. However, the distribution of cards at this stage was limited, as the infrastructure for their acceptance, including ATMs and POS-terminals, was not yet widely developed [1].

2. Development of Internet banking and online payments (2005-2015)

The launch of online banking allowed customers to manage accounts and make payments without visiting branches. The emergence of localized electronic payment systems such as MPay (a government platform for online payment of services and taxes).

This platform was an important step towards digitalization and increased transparency of financial transactions. With the support of organizations such as the World Bank, MPay has made e-payments more accessible and reliable for the general public [1]. The introduction of Internet acquiring, which allows card-based purchases in online stores.

3. Growth of mobile payments and digital wallets (2015-2022)

Active development of mobile banking applications from major banks (MAIB, Victoriabank, Moldindconbank). Spread of international services Apple Pay, Google Pay, Revolut, which increased the convenience of cashless payments. Appearance of local mobile wallets and QR-payments.

Moldova's electronic payments market has entered a new phase due to the development of mobile technologies and transition to contactless and QR code payment systems. In Moldova there is an increase in the popularity of digital wallets and contactless payment solutions, such as Apple Pay and Google Pay. The support of these technologies by Moldovan banks indicates the country's aspiration to integrate with advanced international standards. QR codes are used at various points of sale, simplifying and speeding up the payment process, which is especially attractive for young users and representatives of the digital generation. Such solutions also help to reduce the use of cash, which has a positive impact on the economy and payment security [1].

4. Modern Stage: Digital Cash and Blockchain Technologies (2022 – Present)

Development of Cryptocurrency Transactions: Many Moldovan citizens use Bitcoin, Ethereum, and other digital assets for investments and international payments. Blockchain [11] is

being integrated into financial technologies, and the National Bank of Moldova is exploring the possibilities of a digital leu.

Adoption of Contactless Technologies: The use of technologies such as contactless cards and mobile wallets enables customers to make purchases without needing to enter their bank card details or passwords, thereby enhancing convenience and speeding up transactions [10].

Regulation of Cryptocurrencies and New Financial Technologies: There is significant attention being paid to the regulation of cryptocurrencies and emerging financial technologies. On one hand, the development of blockchain and other innovative systems can offer enormous opportunities for digitalization and transparency. On the other hand, the absence of clear regulations and legal standards may hinder their development and implementation. In this context, it is crucial for the government to develop a regulatory strategy for new technologies that ensures robust consumer protection while stimulating innovation in the financial sector [1].

Innovations in Online Payment Systems: Innovations in online payment systems are significantly transforming the market by providing new opportunities while also introducing certain Risks.

Fraud and Cybercrime: As the speed of transactions increases, so does the potential speed of fraudulent operations. For instance, the advent of instant payments brings the risk of "instant fraud" [13].

Lack of Protection in Certain Payment Methods: Some new payment methods, such as "payment via bank" (PbBA), may not offer the same level of protection as traditional credit or debit cards, potentially leading to financial losses for consumers [14].

Dependence on Foreign Payment Systems: Relying on foreign payment platforms can create risks associated with political and economic instability, highlighting the need for the development of local solutions [15].

Implementing innovations in online payment systems requires a balanced approach that considers both the advantages and potential risks, with particular emphasis on ensuring the security and protection of user data.

Additionally, there is an increased focus on cybersecurity and the strengthening of electronic payment regulations in line with European standards.

To ensure secure transactions, electronic payments rely on various security measures:

- **Encryption (SSL/TLS):** Protects sensitive data transmission.
- **3D Secure (Visa Secure, Mastercard Identity Check):** Adds an extra authentication layer.
- **Tokenization:** Replaces card details with a unique token for enhanced security.
- **AI Fraud Detection:** Identifies suspicious transaction patterns to prevent fraud.

The efficiency of electronic payments depends on the seamless integration of banks, merchants, and payment service providers, ensuring both security and user convenience.

The evolution of electronic payment systems in Moldova keeps pace with global trends, aiming for a complete transition to digital and contactless payments. Future development will depend on the integration of fintech solutions, artificial intelligence, and regulatory initiatives to enhance the security and accessibility of payment services.

After analyzing the stages of payment system development in Moldova, we will take a closer look at the current digital money payment schemes. A comparative analysis of these schemes will allow us to assess their effectiveness, accessibility, and impact on the financial system, as well as their potential for the development of e-commerce in the country.

Table 7. Comparative Analysis of Digital Cash Payment Schemes in Moldova

Criterion	Payment by Plastic Cards	Payment by Electronic Check	Payments with E-Wallets (Digital Cash)
Description	Use of bank cards (Visa, MasterCard, national Moldindconbank, etc.) for cashless payments	Electronic checks – a digital equivalent of paper checks issued via online banking	Use of e-wallets (Paynet, Qiwi, Apple Pay, Google Pay, etc.) for instant payments
Regulation	Controlled by the National Bank of Moldova (NBM) and international payment systems	Regulated by banks, less commonly used in Moldova	Partially regulated, especially international systems
Popularity	High – the main method of cashless transactions	Low – rarely used	Growing – especially among young people and small businesses
Accessibility	Requires a bank account and card	Requires a bank account and online banking	Can be used without a bank account (via top-up)
Transaction Speed	High, instant authorization	Medium – depends on bank processing	High, often instant
Fees	Possible fees for transfers and currency conversion	Bank fees may apply	Depends on the system, but often lower than bank fees
Security	High (chip technology, 3D-Secure, PIN code)	Medium – depends on the bank	High – when using 2FA and encryption
Applicability in E-Commerce	Very widely used	Limited usage	Increasingly used in online purchases
Applicability in Offline Stores	Common, POS terminals in many stores	Almost never used	NFC payments are growing in popularity

Source: Developed by the author based on sources [2, 7, 8]

In Moldova, card payments are the most widely used method, but e-wallets are rapidly gaining popularity, especially among young people and in e-commerce. Electronic checks remain a niche product primarily used in online banking.

Conclusions to proposals:

Summarizing the results of the analysis, it can be concluded that the digitization and introduction of innovative solutions in Moldova's payment systems offer a wide range of opportunities for users, businesses, and the national economy. Modern payment technologies, such as plastic cards, electronic checks, and e-wallets, are becoming the foundation for digital financial transactions, improving access to financial services and speeding up transactions. These solutions not only increase user convenience but also contribute to the growth of e-commerce, improving the competitiveness of Moldovan enterprises in the global market.

However, alongside the benefits, digitizing payment systems brings certain risks. One of the most important aspects is ensuring the security and confidentiality of user data. The need to protect against cyber threats and ensure secure transactions is a priority for all participants in the payment ecosystem. At the same time, the risk of losses due to technological failures or vulnerabilities in payment systems requires constant efforts from regulators and the banking system to improve infrastructure and ensure the reliability of financial operations.

The digitization of payment systems also raises the issue of improving financial literacy and accessibility of technologies for different categories of citizens, which requires a comprehensive approach from both the state and the private sector. It is important that the increase

in digital knowledge is integrated with efforts to develop digital infrastructure, including mobile and internet platforms, which will enable greater inclusion and accessibility for all segments of the population.

In the coming years, further digitalization of payment systems is expected, with the introduction of new technologies and innovations. One such solution is digital wallets and payment applications with biometric authentication, which will significantly increase security and convenience for users. The trend of integrating Moldova's financial market with international payment systems, such as PayPal and Revolut, should also be noted, as it will improve the opportunities for international transactions and enhance access to the global financial system.

If the government, financial institutions, and the private sector continue their joint efforts to develop digital infrastructure, improve financial literacy, and adapt to international standards, it will contribute to strengthening the country's economy. As a result, the digitization of payment systems can lead not only to an improved quality of life for the population but also to the creation of a more effective, accessible, and secure financial system for all citizens of Moldova.

Suggestions that can help further develop the digitization of payment systems and improve the infrastructure of e-commerce in Moldova:

1. **Development of financial literacy programs:** To successfully adapt citizens to digital payment systems, it is essential to enhance education on online payment security and financial literacy. This will help reduce fraud risks and improve understanding of the technologies.

2. **Strengthening cybersecurity:** It is important to continue developing and implementing modern data protection systems to ensure transaction security. Regular updates and improvements to security mechanisms, such as two-factor authentication and encryption, are necessary to prevent threats.

3. **Improving infrastructure for mobile payments:** The development of mobile and NFC payments (e.g., through digital wallets) will improve accessibility to payment solutions for a larger number of users, including those who do not have traditional bank cards.

4. **Encouraging innovation in payment solutions:** Supporting startups and companies that develop new payment technologies, such as blockchain and cryptocurrencies, can help create faster and cheaper transaction methods that are convenient for both businesses and users.

5. **Integration with international payment systems:** Active cooperation with large international payment platforms like PayPal and Revolut will improve international transactions and expand opportunities for Moldovan users in the global economy.

6. **Development and implementation of flexible and inclusive payment solutions:** It is important to create solutions accessible to all social groups, including rural areas and vulnerable populations, ensuring broader involvement in the digital economy.

7. **Government support and regulation:** The development of a regulatory framework for digital payments is necessary to ensure their legality and compliance with international standards. This will help increase citizens' trust in new technologies and protect users' interests.

Implementing these suggestions will lay the foundation for the sustainable growth and development of digital payment systems in Moldova, improving the country's financial integration and economic well-being.

Bibliographic reference:

1. Banari Roman, Turcan Aurelia (2025). Evolution of Electronic Payments in Moldova. Problems and Challenges of the Regional Economy in the Context of Globalization", National Scientific and Practical Conference (10; 2024; Comrat). Problems and Challenges of the Regional Economy in the Context of Globalization: 10th National Scientific and Practical Conference: Collection of Articles – Comrat, 2025. – 313 p.: ISBN 978-5-86654-223-9.[3+657+004](082)P 781 pag.273-277

2. Korobaynikova O. Payment technologies in the Internet environment. The text of a scientific article on the specialty "Economics and business".
<https://cyberleninka.ru/article/n/platezhnye-tehnologii-v-srede-internet>
3. Yurkov K.A. Yu74 Technologies for creating electronic commerce systems: a teaching aid / K.A. Yurkov, L.N. Lyadova, A.V. Khlyzov, G.V. Klimov; Perm. University. – Perm, 2007. – 80 p.: ill. ISBN 5-7944-1049-3
4. <https://publications.hse.ru/pubs/share/folder/kdx092myp5/197905388.pdf> стр 22
5. <https://digital-likbez.datalesson.ru/videos/21>
6. <https://e-cont.md/ru/payment-systems-moldova>
7. <https://studfile.net/preview/16710601>
8. <https://www.ega.gov.md/ru/node/40114>
9. <https://www.techtarget.com/whatis/definition/digital-cash-eCash>
10. <https://apptask.ru/blog/innovacii-v-platezhnyx-sistemax-e-commerce>
11. <https://payrus.ru>
12. <https://ict.moscow/research/tsifrovizatsiia-platezhei-i-vnedrenie-innovatsii>
13. <https://elpais.com/economia/negocios/2024-10-01/charlotte-hogg-visa-europa-con-los-pagos-instantaneos-llega>
14. <https://www.thesun.co.uk/money/33385497/shoppers-warned-about-quick-online-payment>
15. <https://www.ft.com/content/6ddfe546-0b90-4400-84af-66ee9c9d67b6>

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Академично издателство „Талант“

*Висше училище по агробизнес и развитие на
регионите - Пловдив*

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Academic Publishing House „Talent“

*University of Agribusiness and Rural Development
Bulgaria*

<http://science.uard.bg>

LEGAL REGULATION OF E-COMMERCE IN THE REPUBLIC OF MOLDOVA

Aurelia Turcan

ASEM, Chisinau, Republic of Moldova

Abstract: The regulation of e-commerce in Moldova, conducted within the framework of national legislation, does not always keep pace with the rapid changes in the digital economy. The aim of this scientific work is to analyze the current legal regulation of e-commerce in the Republic of Moldova, identify existing gaps and contradictions, and develop recommendations for improving the legislative framework in line with modern digital market realities and European standards. The study examines the main normative acts governing e-commerce in Moldova, conducts a comparative analysis with European Union legislation, and explores the approaches of specialized international organizations to the definition and regulation of e-commerce. Particular attention is given to the necessity of harmonizing national legislation with EU norms to facilitate Moldova's integration into the international digital space. Implementing the recommendations derived from the study will help eliminate existing barriers, promote the rapid development of e-commerce, and strengthen the Republic of Moldova's position in the global digital market.

Keywords: Legal regulation of e-commerce, digital trade, digitalization, e-commerce, online store.

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ЭЛЕКТРОННОЙ КОММЕРЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ МОЛДОВА

Резюме: Регулирование электронной торговли в Молдове, осуществляемое в рамках национального законодательства, не всегда успевает за стремительными изменениями цифровой экономики.

Целью данной научной работы является анализ текущего правового регулирования электронной коммерции в Республике Молдова, выявление существующих пробелов и противоречий, а также разработка рекомендаций по совершенствованию законодательной базы в соответствии с современными реалиями цифрового рынка и европейскими стандартами. В ходе исследования были рассмотрены основные нормативные акты, регулирующие сферу электронной торговли в Молдове, проведен сравнительный анализ с законодательством Европейского Союза, а также изучены подходы специализированных международных организаций к определению и регулированию электронной коммерции. Особое внимание уделено необходимости гармонизации национального законодательства с нормами ЕС для облегчения интеграции Молдовы в международное цифровое пространство.

Реализация рекомендаций, полученных в ходе исследования, позволит устранить существующие барьеры, способствовать быстрому развитию электронной коммерции и укреплению позиции Республики Молдова на глобальном цифровом рынке.

Keywords: Правовое регулирование электронной торговли, Цифровая торговля, цифровизации, электронная коммерция, онлайн-магазина.

ВВЕДЕНИЕ

В последние годы электронная коммерция в Республике Молдова демонстрирует значительный рост, что обусловлено как глобальными тенденциями цифровизации, так и локальными факторами, такими как пандемия COVID-19. Согласно данным, в 2020 году количество интернет-заказов в стране увеличилось на 50% по сравнению с предыдущим годом, а число онлайн-платформ для заказов выросло почти на треть по сравнению с 2019 годом [8].

Регулирование электронной торговли в Молдове осуществляется в рамках национального законодательства. Правовое регулирование электронной торговли в Республике Молдова, основываясь на основных законах, таких, как и которые устанавливает правовые основы для осуществления торговой деятельности, включая развитие сети распределения товаров и коммерческих услуг в условиях свободной конкуренции, а также защиту жизни, здоровья, безопасности и экономических интересов потребителей.

Регулирование электронной торговли в Молдове осуществляется в рамках электронной коммерции в Республике Молдова демонстрирует значительный рост, обусловленный глобальными тенденциями цифровизации и локальными факторами, такими как пандемия COVID-19. Электронная торговля в Республике Молдова приобретает все большее значение, предлагая бизнесу возможность минимизировать затраты и повысить эффективность. Однако для полноценной интеграции в международное цифровое пространство необходимо обновить законодательную базу, приведя ее в соответствие с современными требованиями и европейскими стандартами. Это позволит создать благоприятные условия для развития электронной коммерции и укрепления позиций Молдовы на глобальном рынке.

Для гармонизации с европейскими стандартами необходимо привести национальное законодательство в соответствие с нормами ЕС, что облегчит интеграцию Республики Молдова в международное цифровое пространство. Четкие и унифицированные законы в сфере электронной торговли обеспечат согласованность с другими нормативными актами, касающимися цифровизации экономики, а также упростят пользователям понимание всей экосистемы регулирования электронной коммерции.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

На ранних этапах электронной коммерции не было четкой и полноценной законодательной базы, которая регулировала правила и нормы для онлайн-торговли. Это создавало неопределенность и правовую неопределенность для как предпринимателей, так и потребителей. Отсутствие ясных законов и правил означало, что предприниматели и потребители могли столкнуться с разнообразными легальными проблемами при проведении онлайн-сделок. Это включало в себя вопросы о правах и обязанностях сторон, налогообложении, интеллектуальной собственности и многие другие [10]. Развитие информационно-коммуникационных технологий и появление новых технологий приводят, как и прежде, к созданию новых возможностей для торговли [7].

С развитием технологий и усилением мер по обеспечению безопасности, электронная коммерция стала доступной и удобной для миллионов потребителей по всему миру. Возможность совершать покупки в любое время суток и из любой точки планеты стала реальностью, что значительно увеличило уровень удовлетворения клиентов и облегчило их повседневную жизнь. С развитием правовой регламентации, которая защищает интересы как потребителей, так и предпринимателей, электронная коммерция стала более надежной и прозрачной [10].

В целях правового обеспечения использования электронных средств и содействия их использованию в коммерческой деятельности ЮНСИТРАЛ [7] подготовила комплект законодательных текстов, которые были приняты более чем в 100 государствах. Наиболее часто включается в законодательство Типовой закон ЮНСИТРАЛ об электронной торговле (1996 год), положения которого устанавливают одинаковый режим для информации в бумажном и электронном виде, а также обеспечивают юридическое признание электронных операций и процедур согласно основополагающим принципам недискриминации в отношении использования электронных средств, функциональной эквивалентности и технологической нейтральности. Дополнительные положения об использовании электронных подписей содержит Типовой закон ЮНСИТРАЛ об электронных подписях (2001 год). Первым международным договором, обеспечивающим правовую определенность при заключении электронных договоров в международной торговле, является Конвенция Организации Объединенных Наций об использовании электронных сообщений в международных договорах (Нью-Йорк, 2005 год), которая основана на ранее разработанных текстах ЮНСИТРАЛ [7].

Работа по правовому обеспечению «э-торговли» взяла на себя Комиссия ООН по праву международной торговли (ЮНСИТРАЛ). Работа ЮНСИТРАЛ по правовым аспектам «э-торговли» завершилась разработкой и принятием в июне 1996 года Типового закона об электронной торговле. Работа в области развития правовых, административных и организационных правил «э-торговли» ведется и во многих других международных учреждениях. Постепенно в эту работу вовлекается и ВТО [13].

Для глубокого понимания правового регулирования электронной торговли в Республике Молдова необходимо детально рассмотреть ключевые термины и понятия, используемые в этой сфере. Прежде всего, важно определить основные законодательные акты, регулирующие электронную коммерцию в стране.

Ниже представлены законы, регулирующие деятельность в сфере электронной торговли в Республике Молдова, в хронологическом порядке:

1. Гражданский кодекс Республики Молдова 1107-XV от 6.06.2002 г.;
2. Закон № 105/2003 о защите прав потребителей- включает положения о защите потребителей в сфере электронной торговли, гарантируя права и обязательства как для продавцов, так и для покупателя.
3. Закон Республики Молдова № 284/2004 об электронной торговле с последующими поправками - этот закон устанавливает основные правила и условия, касающиеся электронной торговли, включая положения о договорах, защите прав потребителей и правилах ведения бизнеса в интернете.
4. Закон № 231/2010 о внутренней торговле - этот закон регулирует общие условия торговли на внутреннем рынке, включая электронную торговлю, и обеспечивают защиту прав потребителей.
5. Закон № 133/2011 о защите личных данных: регулирует сбор, обработку и хранение личных данных в контексте электронной коммерции.
6. Закон № 114/2012 о платежных услугах и электронных деньгах: определяет правовые рамки для осуществления электронных платежей и использования электронных денег.
7. Закон № 91/2014 об электронной подписи и электронном документе;
8. Закон № 105/2016 о защите личных данных - важный аспект, касающийся электронной торговли, так как он защищает данные пользователей, обсуждая их обработку и использование в коммерческих целях. Законы о защите данных и правила онлайн-торговли обеспечивают безопасность и уверенность при проведении онлайн-сделок [10].
9. Закон № 81/2013 о регулировании связи - регулирует аспекты, касающиеся электронных коммуникаций, которые играют важную роль в электронной торговле [6].

Более конкретные регламенты и условия могут быть установлены различными постановлениями, включая нормы о работе коммерческой сети и правилах торговли, однако в данной статье не будем останавливаться на них.

Для глубокого понимания правового регулирования электронной торговли в Республике Молдова необходимо тщательно рассмотреть ключевые понятия: «электронная торговля», «электронная коммерция» и «цифровая торговля». Несмотря на их схожесть, каждое из этих понятий имеет свои особенности, которые во многом определяются различными подходами, используемыми международными организациями при разработке нормативных и правовых механизмов.

На глобальном уровне растущее влияние сети Интернет и электронной торговли на мировую экономику обусловило повышенное внимание к этим вопросам со стороны таких специализированных международных организаций как: Всемирная организация интеллектуальной собственности (ВОИС), Всемирная торговая организация (ВТО), Комиссия ООН по международному торговому законодательству (ЮНСИТРАЛ), Международная торговая палата (МТП), Конференция ООН по торговле и развитию (ЮНКТАД). Организация экономического сотрудничества и развития (ОЭСР) и целый ряд других организаций [9].

Для глубокого понимания правового регулирования в сфере электронной торговли в Республике Молдова необходимо тщательно рассмотреть ключевые понятия, такие как «электронная торговля», «электронная коммерция» и «цифровая торговля». Эти термины, хотя и близки по смыслу, имеют свои особенности и нюансы.

Электронная коммерция затрагивает все аспекты ведения бизнеса в интернете, а электронная торговля фокусируется в основном на обмене товарами и услугами. При этом многие авторы считают, что «термин «э-коммерция» более четкий и точный, чем «э-торговля»[13].

Создание эффективных правовых механизмов для регулирования электронной торговли требует активного участия международных организаций. Одной из ключевых структур в этой области является Комиссия ООН по праву международной торговли (ЮНСИТРАЛ), которая разработала Типовой документ, который устанавливает равные правовые условия для информации в бумажной и электронной формах, обеспечивая юридическое признание электронных операций и процедур [7].

Термин «электронная торговля» относится к области цифровой экономики и обозначает передачу информации, продуктов или услуг по электронным каналам. Это включает в себя финансовые и торговые транзакции, которые осуществляются с помощью интернета и других цифровых технологий. Важным аспектом международной электронной торговли является наличие правовых механизмов, таких как Конвенция Организации Объединенных Наций по международной электронной торговле, которая обеспечивает правовую определенность в заключении электронных договоров [13].

Рабочая программа Всемирной торговой организации (ВТО) по электронной торговле определяет электронную торговлю как «производство, распространение, маркетинг, продажу или доставку товаров и услуг электронными средствами». В контексте торговли услугами ВТО определяет электронную коммерцию как: 1) предоставление услуг доступа в интернет; 2) электронная доставка услуг 3) использование интернета в качестве канала для услуг распределения, с помощью которого товары и услуги приобретаются через интернет, но затем доставляются потребителям в неэлектронной форме [15]. Из них только 3) подпадает под сегодняшнее определение ОЭСР, однако 1) и 2) будут учитываться только в той мере, в которой эти услуги были оказаны через компьютерную сеть [11].

В настоящее время среди ученых и специалистов отсутствует единое мнение относительно того, какие именно сферы человеческой деятельности следует включать в понятие «электронная коммерция» [11]. Определения таких терминов, как «электронная торговля», «цифровая торговля» и «электронная коммерция», варьируются в зависимости от позиции международных организаций, что приводит к существенным расхождениям в трактовке данных понятий. Эти различия наглядно представлены в сравнительной таблице.

На национальном уровне проблема терминологической неопределенности особенно ощутима. В Молдове до сих пор отсутствует единообразие в понятийном аппарате электронной торговли, а четкие границы между понятиями «цифровая торговля» и «электронная коммерция» остаются неустановленными.

Регулирование электронной торговли в Республике Молдова основывается, прежде всего, на Законе № 284/2004, который определяет базовые термины и классификации, относящиеся к этой сфере. Согласно статье 4 данного закона (от 22.07.2004), электронная торговля определяется как «вид предпринимательской деятельности, осуществляемый физическими и юридическими лицами, заключающийся в продаже вещей, выполнении работ или предоставлении услуг с использованием электронных сообщений и/или электронных договоров» [14].

Однако это определение не соответствует ни одной из международных трактовок (см. таб. 1) и на протяжении двух десятилетий не подвергалось пересмотру или актуализации. Несмотря на стремительную цифровизацию экономики и трансформацию рынка, законодательная база Молдовы в области электронной торговли остается неизменной, что создает дополнительные барьеры для развития сектора и его интеграции в международную систему цифровой экономики.

Таблица 1. Международные определения терминов Электронная торговля, Цифровая торговля и Э-Коммерция

Термин	Авторство	Определение
Электронная торговля	WTO	производство, маркетинг, логистика и непосредственная продажа товаров и услуг с помощью телекоммуникационных сетей [11]
Электронная торговля	АТЭС ¹	коммерческие сделки, в которые вовлечены как организации, так и физические лица, при условии, что эти сделки связаны с передачей и обработкой цифровой информации, включая текстовые, звуковые и визуальные данные, получаемые из открытых (например, Интернета) или закрытых сетей, которые имеют выход в открытые [9]
Электронная торговля	OECD	продажа или покупка товара или услуги и использование компьютерных сетей методами, специально разработанными для получения или размещения заказов [2]
Цифровая торговля	OECD	вся международная торговля, предусматривающая заказы и/или поставку в цифровой форме [2]
Э-Коммерция	WTO	Термин «коммерция» включает все формы торговли, а также услуги, которые содействуют торговле. Поэтому термин «Э-Коммерция» более четкий и точный, чем «э-торговля» [13]

Источник: Разработано автором.

Обобщая вышеизложенное, предлагаем следующие определения терминов «электронная торговля», «электронная коммерция» и «цифровая торговля»:

- **Электронная торговля (e-commerce):** Электронная торговля охватывает широкий спектр коммерческих операций, осуществляемых с использованием цифровых технологий. Согласно определению ЮНКТАД, это «продажа или покупка товара или услуги с использованием компьютерных сетей методами, специально разработанными для получения или размещения заказов» [7]. Это включает в себя как оптовые, так и розничные сделки, проводимые через интернет-платформы, мобильные приложения и другие цифровые каналы.

- **Электронная коммерция:** Термин «электронная коммерция» часто используется как синоним электронной торговли, однако он имеет более широкое значение. Электронная коммерция включает в себя не только процессы купли-продажи товаров и услуг, но и все сопутствующие бизнес-процессы, такие как маркетинг, логистика, управление цепочками поставок и обслуживание клиентов, осуществляемые с использованием информационных технологий.

- **Цифровая торговля:** Цифровая торговля фокусируется на коммерческих операциях, где предметом сделки являются цифровые товары и услуги, такие как программное обеспечение, цифровой контент, онлайн-сервисы и данные. Это направление приобретает все большее значение в современном мире, где цифровые продукты становятся неотъемлемой частью экономики.

¹ International Economic Organization Asia-Pacific Economic Cooperation (APEC)/ Международная экономическая организация «Азиатско-Тихоокеанское экономическое сотрудничество» (АТЭС)

Законодательство Республики Молдова в области электронной торговли тесно связано с положениями Закона № 231/2010 «О внутренней торговле», который, однако, ориентирован преимущественно на традиционную торговлю и недостаточно учитывает особенности динамично развивающейся цифровой экономики.

При детальном анализе молдавского законодательства в сфере электронной торговли выявляется ряд несоответствий и пробелов. Рассмотрим некоторые из них:

Уведомление о начале торговой деятельности: согласно статье 14 Закона № 231/2010 [5], коммерсант обязан подать уведомление о начале торговой деятельности в местный орган публичного управления. Однако процедура и требования, установленные для традиционной торговли, не всегда применимы или целесообразны в контексте электронной коммерции, что создает дополнительные препятствия для онлайн-бизнеса.

Согласно молдавскому Классификатору видов экономической деятельности (САЕМ), торговля онлайн подпадает под пункт **47.91** — «розничная торговля через фирмы, выполняющие заказы по почте и через интернет». При этом, на этот счет нет никаких регламентов или нормативных актов, и местные власти тут действуют исключительно по своему усмотрению [12].

Особые правила осуществления розничной торговли на территории Республики Молдова и Номенклатура торговых заведений, осуществляющих розничную торговлю, утверждены Решением Правительства № 931 от 8 декабря 2011 года. Согласно данной номенклатуре, *Виртуальный (онлайн) магазин* - это веб-страница, на которой рекламируется товар или услуга, принимаются заказы на покупку, а пользователю предоставляется возможность выбрать способ оплаты и способ получения товара [5].

Для осуществления определенной деятельности через веб-страницу нужно зарегистрировать деятельность в соответствии с положениями Закона № 220/2007 о государственной регистрации юридических лиц и Гражданского кодекса [5].

Одна из основных проблем— крайне размытая в законе формулировка «онлайн-магазина». В молдавском секторе интернета в принципе нет четкого набора признаков, которые позволяют разделить онлайн-магазин и «витрину» (сайт, который просто информирует о товарах и ценах, но не позволяет заказывать их и оплачивать онлайн). При этом такие признаки очень легко обозначить. Если заказ можно оформить через сайт, то есть там есть то, что называется корзиной, скриптом, который собирает заказанные вами товары, считает цены, скидки, позволяет оформить платеж и доставку, то это однозначно интернет-магазин. Если это некий сайт-визитка или сайт-портфолио, где есть товары и цены, но дальше все сводится к контактным данным: телефон, e-mail или директ (личные сообщения), — то это не может быть онлайн-магазином, потому что отсутствует основной элемент— продажа и оплата товара. **Размытость формулировок в законе, кроме прочего, приводит к их разночтению, причем не в пользу бизнеса** [12].

Эти и другие несоответствия указывают на необходимость пересмотра и адаптации действующего законодательства с учетом специфики электронной торговли, что позволит устранить существующие барьеры и способствовать развитию цифровой экономики в Молдове.

В этом контексте, государственные органы Республики Молдова (Парламент и др.) еще в 2021 год приняли первый законодательный пакет, направленный на цифровизацию экономики в виде Дорожной карты по ускорению процесса цифровизации национальной экономики и развития электронной коммерции. Принятые изменения охватывали 29 законодательных актов и направлены были на устранение существующих барьеров для дистанционного взаимодействия, продвижение цифровых услуг и электронной идентификации для предпринимателей и граждан. Однако, в силу многих факторов, многие положения так и не были выполнены и 17 марта 2023 года Парламент Республики Молдова принял еще один пакет законодательных изменений, направленных на приведение правовой

базы в сфере электронной коммерции в соответствие с передовым опытом ЕС. Эти изменения включают обновление нормативной базы, касающейся внутренней торговли, и дополнение ее необходимыми положениями об электронной коммерции, а также усиление защиты прав потребителей в этой области [16].

Реализация положений "Дорожной карты по ускорению процесса цифровизации национальной экономики и развитию электронной коммерции" [16] позволит Молдове интегрироваться в общее цифровое пространство ЕС, повысить конкурентоспособность и обеспечить защиту прав всех участников электронной торговли.

Закрытие проекта USAID в Молдове, который являлся разработчиком и донором "Дорожной карты по ускорению процесса цифровизации национальной экономики и развития электронной коммерции", вызывает обоснованные вопросы о будущем этой инициативы. Хотя конкретная информация о дальнейшей судьбе "Дорожной карты" в свете прекращения финансирования USAID отсутствует, важно отметить, что цифровизация и развитие электронной коммерции остаются приоритетными направлениями для Республики Молдова. Возможным сценарием является привлечение альтернативных источников финансирования, таких как европейские фонды или частные инвестиции, для продолжения реализации намеченных целей. Кроме того, правительство Молдовы может пересмотреть и адаптировать стратегию, учитывая новые обстоятельства, чтобы обеспечить устойчивое развитие цифровой экономики.

В условиях динамично меняющейся внешней среды и ограниченности ресурсов, успешная реализация "Дорожной карты" будет зависеть от способности страны мобилизовать внутренние и внешние ресурсы, а также от эффективного сотрудничества между государственным и частным секторами.

ВЫВОДЫ И ПРЕДЛОЖЕНИЯ:

Несмотря на постоянные модификации законодательной базы в сфере электронной торговли в Республике Молдова, остаются нерешенные проблемы, требующие внимания.

1. Обеспечение высокого уровня защиты прав потребителей. С ростом электронной коммерции потребители сталкиваются с новыми рисками, такими как недобросовестные практики продавцов и недостаточная прозрачность условий сделок. Для усиления защиты прав потребителей необходимо:

- Ужесточение требований к раскрытию информации: обязать продавцов предоставлять полные и достоверные сведения о товарах, услугах и условиях продаж.
- Введение механизмов разрешения споров онлайн: создать платформы для быстрого и эффективного урегулирования конфликтов между потребителями и продавцами.
- Усиление контроля за соблюдением прав потребителей: обеспечить эффективный надзор и применение санкций к нарушителям.

2. Борьба с мошенничеством в Интернете. Увеличение числа онлайн-транзакций сопровождается ростом киберпреступности. Для противодействия мошенничеству необходимо:

- Обновление уголовного законодательства: ввести четкие определения и наказания за различные виды кибермошенничества.
- Сотрудничество с международными организациями: обмениваться информацией и опытом для эффективного пресечения трансграничных преступлений.
- Обучение правоохранительных органов: повышать квалификацию сотрудников в области кибербезопасности и расследования интернет-преступлений.

3. Адаптация законодательства к новым технологиям и формам электронной коммерции, таким как криптовалюты и рыночные платформы. Появление новых технологий требует соответствующих изменений в правовой сфере. Для этого необходимо:

- Разработка нормативной базы для криптовалют: определить правовой статус цифровых валют, установить правила их использования и налогообложения.
- Регулирование деятельности онлайн-платформ: ввести стандарты для обеспечения прозрачности, безопасности и ответственности маркетплейсов перед пользователями.
- Гармонизация с европейскими стандартами: привести национальное законодательство в соответствие с нормами ЕС для облегчения интеграции в международное цифровое пространство.

Исходя из вышеизложенного материала, Молдова должна предпринять следующие шаги для развития правового регулирования электронной коммерции:

1. Формирование четкого и официального определения электронной торговли на основе международных стандартов. В настоящее время в законодательстве Молдовы отсутствует официальное и четкое определение электронной торговли. Для устранения правовой неопределенности целесообразно принять определение, основанное на международных стандартах, таких как рекомендации ОЭСР. [4] Это позволит унифицировать правоприменение и создать стабильную нормативную базу для развития цифровой экономики.

2. Разработка всего понятийного аппарата и внедрение единой терминологической базы, включающей четкие определения ключевых понятий, таких как маркетплейс, онлайн-платформа, электронный контракт и другие. Это обеспечит прозрачность регулирования и повысит юридическую определенность для бизнеса и потребителей

3. Гармонизация национального законодательства с международными стандартами для упрощения трансграничной торговли и создания благоприятной правовой среды для цифровой экономики. Это включает адаптацию норм Конвенции ООН об использовании электронных сообщений в международных договорах (2005 год) и Типового закона ЮНСИТРАЛ об электронной торговле (1996 год). Развитие правового регулирования электронной коммерции в Молдове требует системного подхода, включающего адаптацию международных норм, унификацию терминологии и формирование устойчивой нормативной базы для цифровой экономики. Применение международных стандартов регулирования электронной коммерции позволит упростить трансграничную торговлю и создать благоприятную правовую среду для бизнеса.

4. Создание благоприятной правовой среды Отсутствие четких норм может создавать правовые риски как для покупателей, так и для продавцов. Регламентация электронной торговли, включая механизм разрешения споров, защиту персональных данных и цифровых прав, повысит доверие к онлайн-торговле. Развитие нормативно-правовой базы для цифровых платежей и электронной идентификации является ключевым фактором для безопасного функционирования электронной коммерции. Введение четких определений и регулирования снизит административные барьеры, обеспечит правовую определенность и будет способствовать развитию электронной коммерции в стране.

5. Стимулирование цифровой трансформации бизнеса через нормативную поддержку внедрения инновационных технологий, таких как *искусственный интеллект, блокчейн и смарт-контракты* в коммерческой деятельности.

Таким образом, последовательное выполнение этих шагов позволит Молдове создать современную, прозрачную и безопасную правовую среду для электронной коммерции, способствующую развитию цифровой экономики и интеграции в международные торговые процессы.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ ССЫЛКИ:

1. Strategia de transformare digitală 2023–2030 – Republica Moldova https://particip.gov.md/download_attachment
2. OECD <https://www.oecd.org/sdd/its/handbook-on-measuring-digital-trade.htm>.
3. International Economic Organization Asia-Pacific Economic Cooperation (APEC)/ Международная экономическая организация «Азиатско-Тихоокеанское экономическое сотрудничество» (АТЭС) <https://www.apec.org/>
4. Raport de evaluare rapidă privind comerțul electronic https://consecon.gov.md/wp-content/uploads/2023/06/1.E-commerce-Assessment_RO_Full.pdf p.52
5. Serviciului Fiscal de Stat <https://sfs.md/ru/novosti/atentie-comertul-electronic-necesita-inregistrare-detalii-informative-din-partea-serviciului-fiscal-de-stat>
6. Цифровая экономика - Министерство экономического развития и цифровизации Молдовы | OpenCode.md <https://opencode.md/ru/tasks-examples/ministry-of-economic-development/>
7. Комиссия Организации Объединенных Наций по праву международной торговли <https://uncitral.un.org/ru/texts/ecommerce?>
8. Нацбанк: Электронная торговля в Республике Молдова растет <https://point.md/ru/novosti/ekonomika/natsbank-elektronnaia-torgovlia-v-respublike-moldova-rastet/>
9. Дик В. В., Лужецкий М. Г., Родионов А.Э., Электронная коммерция. / Московская финансово-промышленная академия. – М., 2005. – 376 с. https://telematika.kstu.kg/server/books/ru/elbiznes/yedik_v_v_luzhecky_m_g_rodionov_a_ye_el_ekt.pdf
10. Калмыков К. И., Букреев Д. А. (2023). Эволюция, проблемы и перспективы внедрения электронной коммерции в бизнес процессы // Международный студенческий научный вестник, № 6. ;
URL: <https://eduherald.ru/ru/article/view?id=1423>
11. Сидорова О. Электронный бизнес в современной экономике <https://cyberleninka.ru/article/n/elektronnyu-biznes-v-sovremennoy-ekonomike>
12. Как в Молдове открыть онлайн-магазин, и почему бизнес уходит в «серую зону» <https://newsmaker.md/rus/novosti/uzhe-net-cenzurnyh-slov-kak-vmoldove-otkryt-onlajn-magazin-ipochemu-biznes-uhodit-vseruyu-zonu/>
13. Электронная торговля – «э-торговля» (Electronic Commerce (e-commerce)) [https://www.vavt.ru/wto/wto/ElectronicCommerce#:~:text=%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%80%D1%8F%2C%20%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BC%D0%B8%D0%BD%20%C2%AB%D1%8D%2D,%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%B5%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D0%B5%20%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D1%8B%20\(15%20%D0%BB%D0%B5%D1%82\).](https://www.vavt.ru/wto/wto/ElectronicCommerce#:~:text=%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%80%D1%8F%2C%20%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BC%D0%B8%D0%BD%20%C2%AB%D1%8D%2D,%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%B5%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D0%B5%20%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D1%8B%20(15%20%D0%BB%D0%B5%D1%82).)
14. https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=12140&lang=ru
15. <https://www.un.org/ru/sections/general/documents>
16. <https://eufordigital.eu/ru>

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Академично издателство „Талант“

Висше училище по агробизнес и развитие на
регионите - Пловдив

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Academic Publishing House „Talent“

University of Agribusiness and Rural Development
Bulgaria

<http://science.uard.bg>

DIGITAL TRANSFORMATION OF THE EDUCATION SYSTEM OF MOLDOVA

Aurelia Turcan

ASEM, Chisinau, Republic of Moldova

Abstract: The article examines the challenges of further expanding digital technologies in the country, as reflected in the Digital Transformation Strategy of the Republic of Moldova for 2023–2030. A key element of this transformation is the evolution of the education system, transitioning from traditional teaching methods to digital technologies and, ultimately, to the concept of Smart Education. Particular attention is given to the expanded use of digital educational technologies aimed at creating a unified digital learning environment—SMART Education.

This study explores current trends in the digitalization of education, analyzing their advantages and potential challenges. Special emphasis is placed on the role of innovative technologies, such as artificial intelligence, big data, and adaptive learning platforms, in shaping new approaches to education.

The analysis demonstrates that digital technologies contribute to the personalization of learning pathways, increased accessibility of knowledge, and optimization of the educational **process**. At the same time, digitalization poses new challenges for the education system, including issues of cybersecurity, digital inequality, and the need to train educators for an evolving technological environment.

Keywords: digital transformation, information society, smart education, education system, digital learning environment.

ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ МОЛДОВЫ

Аурелия Цуркан

Аннотация: В статье рассматриваются проблемы дальнейшего распространения цифровых технологий в стране, отраженные в *Стратегии цифровой трансформации Республики Молдова на 2023–2030 годы*. Ключевым элементом этой трансформации является эволюция образовательной системы, переход от традиционных методов обучения к цифровым технологиям и, в конечном итоге, к концепции Умного образования (Smart Education). Особое внимание уделено расширению использования цифровых образовательных технологий, направленных на создание единого цифрового образовательного пространства *SMART Education*.

В данной статье рассматриваются современные тенденции цифровизации образовательного процесса, анализируются их преимущества и потенциальные вызовы. Особое внимание уделяется роли инновационных технологий, таких как искусственный интеллект, большие данные и адаптивные образовательные платформы, в формировании новых подходов к обучению.

Проведенный анализ показывает, что цифровые технологии способствуют персонализации образовательных траекторий, повышению доступности знаний и оптимизации учебного процесса. В то же время цифровизация ставит перед образовательной системой новые вызовы, включая вопросы кибербезопасности, цифрового неравенства и необходимости подготовки педагогов к работе в изменяющейся среде.

Ключевые слова: цифровая трансформация, информационное общество, smart education, система образования, цифровая образовательная среда.

ВВЕДЕНИЕ

Мир вступил в эпоху глубоких системных трансформаций. Всеобщий мировой порядок, существовавший несколько столетий, рушится на наших глазах и взамен ему приходит новый. Сегодня его нарекли различными именами: постиндустриальное общество, виртуальное общество, технотронное общество, сетевое общество, постмодерн, трансмодерн, глобальный мир и т.п. [6].

Цифровая трансформация образовательного процесса приобретает особую актуальность в контексте глобального перехода к цифровой экономике и цифровому обществу. Образование играет ключевую роль в формировании условий для широкого внедрения цифровых технологий во все сферы жизни, определяя темпы и эффективность этого процесса.

В Республике Молдова цифровая трансформация развивается быстрыми темпами благодаря развитой ИКТ-индустрии и последовательной государственной политике в сфере цифровизации. Значительные успехи достигнуты в создании цифровой инфраструктуры, обеспечившей одну из самых высоких скоростей интернет-соединения в Восточной Европе, что формирует надежную основу для цифровизации бизнеса, открывая новые возможности: выход на глобальные рынки, оптимизацию бизнес-процессов и снижение издержек за счет внедрения цифровых решений.

Цель данного исследования — обоснование необходимости цифровой трансформации образования в Молдове как ключевого фактора устойчивого развития страны.

Для достижения этой цели в ходе исследования применялись современные научные методы, обеспечивающие комплексный и всесторонний анализ процессов цифровизации в сфере образования. *Диалектический метод* позволил рассмотреть цифровую трансформацию как динамичный и непрерывный процесс, выявить взаимосвязи между различными этапами внедрения цифровых технологий и их влиянием на образовательную среду. *Методы анализа и синтеза* использовались для детального изучения факторов, влияющих на цифровизацию образования, а также для обобщения полученных данных с целью выявления ключевых тенденций и закономерностей. *Метод аналогии* позволил провести сравнительный анализ мирового опыта цифровой трансформации образовательных систем и определить возможные направления адаптации передовых практик в условиях Молдовы. *Системный подход* обеспечил комплексное изучение цифровизации как многоуровневого процесса, включающего технологические, организационные и методологические аспекты. *Метод прогнозирования* применялся для оценки перспектив развития цифровых образовательных технологий и их влияния на систему образования в долгосрочной перспективе.

Использование данных методов позволило получить объективные результаты, обосновать необходимость цифровой трансформации образования и предложить рекомендации по ее дальнейшему развитию.

Проанализированы ключевые тенденции цифровой трансформации образовательных процессов, их преимущества и возможные недостатки. Современная система образования должна соответствовать мировым трендам, что требует четко определенных приоритетов, стратегических направлений развития и внедрения дорожной карты реализации мероприятий в рамках информационной образовательной среды.

Выявленные тенденции подтверждают необходимость не только цифровизации образования, но и повышения его качества через активное применение информационно-коммуникационных технологий.

Результаты исследования показывают, что в системе образования Молдовы создается прочная основа для внедрения цифровой инфраструктуры, нормативно-правового регулирования и интеграции цифровых технологий в образовательный процесс. Эти изменения должны способствовать созданию **качественной и современной образовательной системы**, интегрированной во все уровни обучения, а также ее активному участию в **цифровой экономике**.

ОСНОВНЫЕ ИНИЦИАТИВЫ И СТРАТЕГИИ ПРАВИТЕЛЬСТВА ПО ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ МОЛДОВА

Цифровая трансформация является важным процессом модернизации и повышения эффективности различных экономических и социальных секторов, что способствует повышению конкурентоспособности страны и улучшению качества жизни граждан.

В Республике Молдова цифровая трансформация развивается быстрыми темпами благодаря хорошо развитой ИКТ-индустрии и приверженности правительства к цифровизации. Этот процесс играет важную роль в развитии электронной коммерции, особенно среди малых и средних предприятий (МСП).

Использование цифровых технологий сегодня является необходимостью для бизнеса, стремящегося стать конкурентоспособным в цифровой экономике.

Правительство Республики Молдова рассматривает цифровую трансформацию как один из ключевых факторов устойчивого экономического роста, повышения прозрачности государственного управления, улучшения качества жизни граждан и укрепления конкурентоспособности страны.

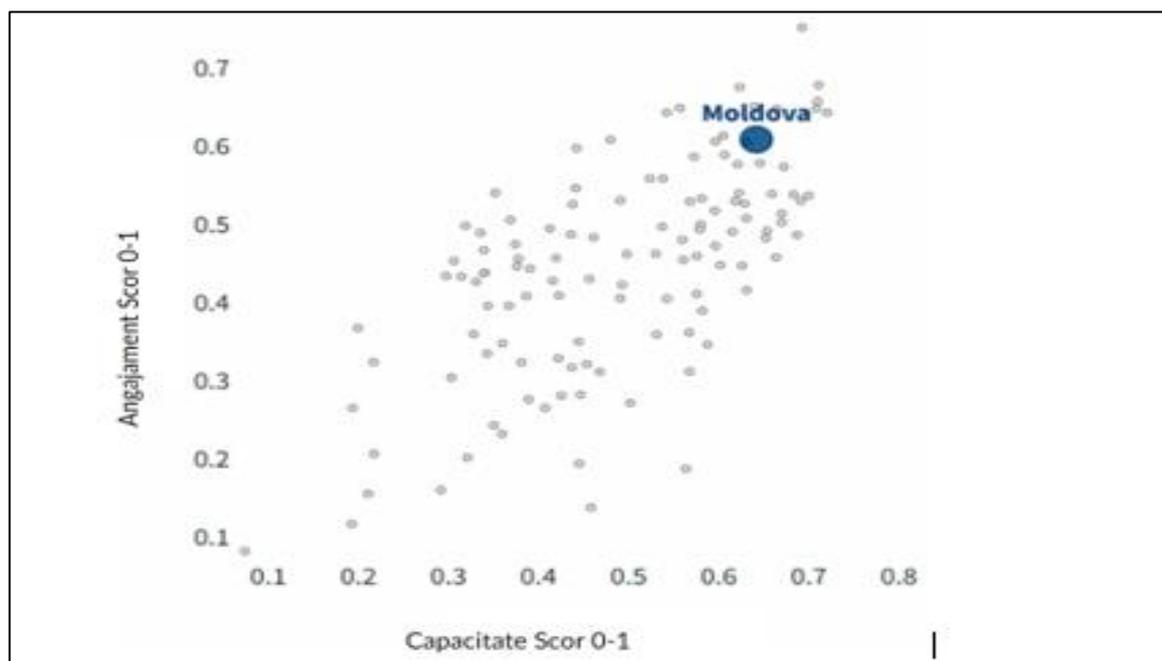
Стратегия цифровой трансформации Республики Молдова на 2023-2030 годы определяет приоритетные направления и меры, направленные на построение цифрового общества и экономики.

Основной акцент сделан на модернизацию государственного управления, цифровизацию бизнеса, развитие электронной коммерции, а также обеспечение равного доступа граждан к цифровым технологиям и услугам.

Молдова достигла значительных успехов в развитии цифровой инфраструктуры, обеспечив одну из самых быстрых скоростей интернет-соединения в Восточной Европе. Это создает прочную основу для цифровизации бизнеса, позволяя малым и средним предприятиям выходить на новые рынки, оптимизировать свою деятельность и снижать затраты за счет внедрения цифровых решений.

Согласно **Отчету об оценке готовности Молдовы к цифровой трансформации** [11], Молдова набрала **4,1 балла из 5 возможных**, что помещает ее на этап **дифференциации** – четвертый из пяти уровней готовности к цифровой трансформации.

Кроме того, показатели **дорожной карты USAID** для Молдовы на **2022 финансовый год** [9] по уровню **вовлеченности и потенциала** составляют **0,61 и 0,64** соответственно. Это указывает на то, что **Молдова обладает необходимыми возможностями** для выполнения взятых на себя обязательств, включая те, что предусмотрены в **Стратегии цифровой трансформации (Рисунок 1)**.

Рисунок 1. Общий рейтинг вовлеченности и возможностей для стран с низким и средним уровнем дохода, Дорожная карта Молдовы на 2022 финансовый год [1]

Эти тенденции также подтверждаются исследованием **Индекса зрелости GovTech Всемирного банка**. Согласно его данным, за последние два года Молдова **превысила средний уровень зрелости стран, активно внедряющих GovTech**, и вошла в **группу лидеров** в данной области [12].

Дальнейшее развитие цифровой трансформации страны отражено в стратегическом планировании на ближайшие годы. Ключевые цели Стратегии цифровой трансформации Республики Молдова на 2023–2030 годы представлены в Таблице 1.

Таблица 1. Ключевые цели Стратегии цифровой трансформации Республики Молдова на 2023-2030 годы

Ключевые цели	Описание	Целевые значения
1. ЦИФРОВОЕ ГОСУДАРСТВО И ЭЛЕКТРОННЫЕ УСЛУГИ	<ul style="list-style-type: none"> • Развитие электронного правительства (e-Government) для упрощения бюрократических процессов и повышения качества госуслуг. • Расширение спектра онлайн-услуг для граждан и бизнеса, включая автоматизацию административных процедур. • Развитие электронного документооборота и цифровых идентификационных систем. 	К 2030 году не менее 50% граждан должны иметь доступ к электронным цифровыми медицинским справкам (сегодня – 0%), не менее 70% - иметь действующее цифровое удостоверение личности (сегодня 9%), не менее 25% населения - иметь доступ к технологии 5G и 75% - доступ к высокоскоростному интернету, в целом планируется повысить долю граждан, имеющих цифровые навыки.
2. ЦИФРОВАЯ ЭКОНОМИКА И ПОДДЕРЖКА БИЗНЕСА	<ul style="list-style-type: none"> • Внедрение цифровых решений в малый и средний бизнес для повышения их конкурентоспособности. • Развитие электронной коммерции, поддержка онлайн-платежей и маркетплейсов. • Создание благоприятной среды для инновационных стартапов и IT-компаний. 	Ожидается, что доля ICT специалистов к 2030 г. составит не менее 2% взрослого населения страны и 4% занятого населения, доля ICT-сектора в формировании ВВП вырастет с 6% до 10%, а его доля в структуре молдавского экспорта вырастет с 10% до 15%.
3. ЦИФРОВАЯ ИНФРАСТРУКТУРА И КИБЕРБЕЗОПАСНОСТЬ	<ul style="list-style-type: none"> • Расширение высокоскоростного интернета по всей территории страны, включая сельские районы. • Улучшение мер кибербезопасности для защиты государственных и частных данных. • Создание единой цифровой платформы для обмена данными между государственными структурами и бизнесом. 	Не менее 90% госслужащих должны пройти обучение в области кибербезопасности, а Молдова должна входить в число первых 50 стран мира в Международном индексе кибербезопасности.
4. ОБРАЗОВАНИЕ И ЦИФРОВАЯ ГРАМОТНОСТЬ	<ul style="list-style-type: none"> • Включение цифровых технологий в систему образования и повышение уровня цифровой грамотности населения. • Развитие программ по обучению IT-специалистов и подготовка кадров для цифровой экономики. • Поддержка научных исследований и инноваций в области информационных технологий. 	Цифровое обучение планируется применять с самого начала образовательного процесса, а цифровые инструменты - интегрировать в образовательный процесс. Будет продвигаться использование умной техники, в том числе путем снижения или упразднения таможенных сборов для некоторых категорий техники, предоставления беспроцентных кредитов на закупку устройств и т.д.

Ключевые цели	Описание	Целевые значения
5. ИННОВАЦИИ И ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ	<ul style="list-style-type: none"> Поддержка разработки и внедрения инновационных технологий, включая искусственный интеллект (AI), блокчейн и облачные вычисления. Стимулирование цифровых решений в медицине, образовании, финансах и сельском хозяйстве. 	Не менее 50% молдавских компаний к 2030 году будут использовать облачные или big-data технологии, не менее 60% МСП достигнут основного уровня использования цифровых технологий (cloud computing, IA...). Планируется увеличить с 0,9% до 40% онлайн торговля, более 50% компаний будут использовать электронную накладную.

Источник: (разработано автором на основе [1],[2])

Данная **Стратегия** ориентирована на *устойчивое развитие страны*, поскольку формирует фундамент для создания *современной цифровой экосистемы* через развитие образовательной составляющей. Ключевым элементом этой трансформации является эволюция образовательной системы, переход от традиционных методов обучения к цифровым технологиям и, в конечном итоге, к концепции *Умного образования (Smart Education)*. Этот процесс включает несколько ключевых этапов, которые последовательно приводят к созданию адаптивной и интеллектуальной образовательной среды.

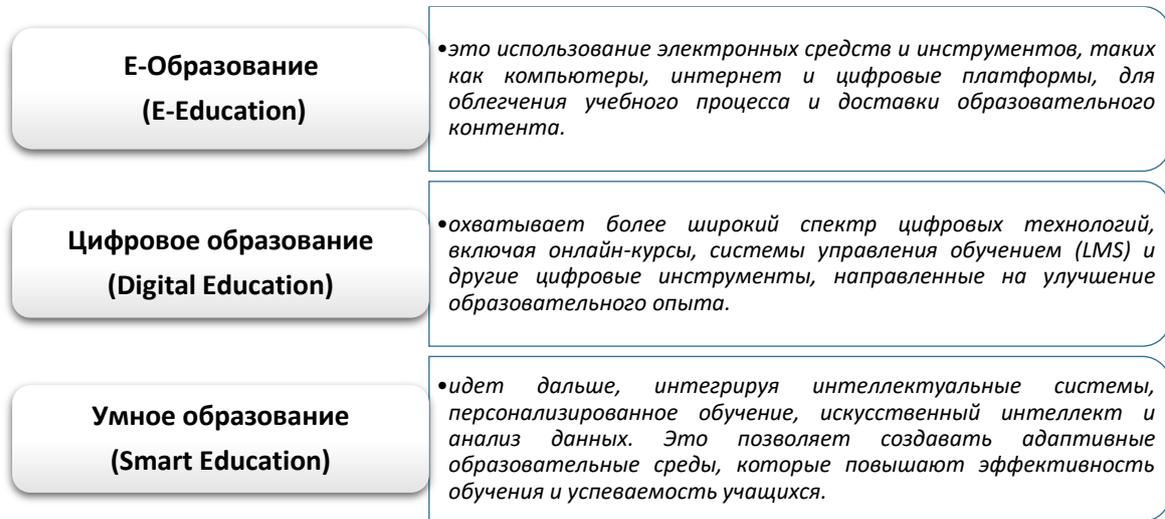
Рис. 2. Этапы цифровой трансформации общества через образование

Источник: разработано автором на основе [7]

На рисунке 2 представлена схема, отражающая *взаимосвязь между цифровизацией, диджитализацией, цифровой трансформацией*, а также их роль в формировании современной образовательной составляющей экосистемы. Эти этапы формируют основу для инновационного подхода к обучению, обеспечивая гибкость, доступность и эффективность образовательного процесса в цифровую эпоху.

Для определения цифровой трансформации системы образования, на разных этапах, используется множество различных понятий, однако, между ними существуют значительные различия и, очень важно, правильно их применять.

Для начала, рассмотрим в чем отличия этих ключевых концепций:

Рис. 3. Ключевые концепции цифровизация образования

Источник: разработано автором

Таким образом, точное понимание и корректное использование этих концепций играет ключевую роль в анализе цифровой трансформации образования в Молдове.

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ЦИФРОВИЗАЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ МОЛДОВЫ

Глобализация, разработка новых технологий, тотальный переход в диджитал, пандемия COVID-19 — всё это определяет тенденции в развитии не только общества будущего, но и системы образования в 21 веке [3].

Обучение претерпевает радикальные изменения, переходя от традиционных методов к цифровым платформам, интерактивным технологиям и персонализированным образовательным траекториям. Этот сдвиг требует не только новых подходов к обучению, но и соответствующей технологической базы, которая обеспечивает доступ к современным цифровым инструментам. Развитие ИТ-инфраструктуры играет ключевую роль в успешной трансформации образовательного процесса, и в этом контексте важно рассмотреть, как эволюционировала цифровизация страны (рис. 4).

Цифровизация образования открывает перед обществом широкие перспективы, однако вместе с этими преимуществами появляются и новые вызовы — риск цифрового неравенства, вопросы безопасности данных и, даже, возможная потеря живого взаимодействия между преподавателями и студентами.

Вот почему необходим более тщательный анализ **преимуществ и недостатков цифровизации образования**. Это позволит глубже понять влияние цифровизации на образовательный процесс и определить ключевые аспекты, требующие особого внимания при внедрении новых технологий (таблица 2).

Ранний этап - Прецифровые технологии до 1980	<ul style="list-style-type: none"> * Использование кино в образовательных целях в школах и университетах. * Использование радио для образовательных программ и трансляций. * Внедрение телевидения в образование. Появление образовательных телепередач и трансляций лекций и уроков по телевидению.
Первый этап - Этап внедрения цифровых технологий в образовании 1980 - 1990	<ul style="list-style-type: none"> * Введение первых компьютеров в учебные заведения и офисы. * Начало обучения основам информатики и программирования.
Второй этап - Этап интеграции образования 1990 – 2000	<ul style="list-style-type: none"> * Расширение компьютерных классов и лабораторий в школах и университетах. * Появление первых локальных сетей и подключение к интернету,
Третий этап - Этап цифровой трансформации образования 2000 – 2020	<ul style="list-style-type: none"> * Активное использование компьютеров и интернета в образовательном процессе * Использование интерактивной доски
Четвертый этап - SMART Education 2020- настоящее время	<ul style="list-style-type: none"> * Диджитализация образования * Развитие цифровых платформ и онлайн-образования. * Широкое применение мобильных технологий, облачных сервисов и искусственного интеллекта. * Интеграция интеллектуальных технологий в образовательный процесс для создания персонализированного и интерактивного обучения

Рис. 4. Этапы цифровизация образования в Молдове

Источник: разработано автором на основе [8]

Таблица 2. Преимуществами и недостатками цифровизации образования в Молдове

АСПЕКТ	ПРЕИМУЩЕСТВА	НЕДОСТАТКИ
ДОСТУПНОСТЬ	Образование доступно 24/7 из любой точки мира, возможность учиться в удобном темпе	Неравенство в доступе к технологиям, цифровой разрыв между регионами и странами
ИНДИВИДУАЛИЗАЦИЯ	Адаптивные платформы подстраиваются под темп и уровень знаний учащегося	Потеря личного взаимодействия с преподавателем, риск снижения мотивации
КАЧЕСТВО ОБУЧЕНИЯ	Использование интерактивных инструментов (VR, AR, симуляции), больше практических навыков	Возможна поверхностность знаний, сложность проверки глубины усвоения материала
АВТОМАТИЗАЦИЯ	Снижение нагрузки на преподавателей, ускоренная проверка заданий с помощью ИИ	Ограниченность ИИ в оценке творческих и нестандартных решений
 ГИБКОСТЬ И ВАРИАТИВНОСТЬ	Возможность выбора курсов, онлайн-ресурсов, индивидуальных траекторий	Самодисциплина и высокая мотивация становятся обязательными
БЕЗОПАСНОСТЬ И РИСКИ	Возможность защищенного хранения данных, удаленного контроля	Киберугрозы, утечки персональных данных, цифровая слежка
СОЦИАЛЬНЫЙ АСПЕКТ	Обучение в глобальном пространстве, доступ к мировым экспертам	Снижение навыков живого общения, недостаток командной работы
ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ	Снижение затрат на печатные материалы, инфраструктуру, транспорт	Высокие расходы на внедрение и поддержку технологий, зависимость от технических ресурсов
 ГИБКОСТЬ РАБОТЫ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ	Возможность удаленной работы, использование цифровых инструментов для объяснения сложных тем	Повышенная нагрузка на педагогов (разработка курсов, работа с онлайн-ресурсами), необходимость цифровой грамотности

Источник: разработано автором

Эта таблица помогает оценить, какие аспекты цифровизации образования требуют особого внимания для успешного внедрения. Важно учитывать не только технические и инновационные возможности, но и социальные, экономические и культурные факторы, влияющие на процесс обучения.

При этом следует учитывать и благоприятные факторы. Так, согласно *глобальному индексу Speedtest* [10], который ежемесячно сравнивает данные о скорости доступа в интернет в 100 странах мира, **Республика Молдова занимает 58-е место** по скорости мобильного широкополосного интернета (**со средней скоростью загрузки 38 Мбит/с**, что ниже **мирового среднего показателя в 48 Мбит/с**), и **38-е место** по скорости фиксированного широкополосного интернета (**106 Мбит/с**, что **выше мирового среднего значения в 98 Мбит/с**).

Также, **Республика Молдова входит в десятку стран мира** с наиболее доступными и выгодными тарифами на **гигабитный интернет**, где пользователи могут подключиться к **безлимитному гигабитному интернету всего за ~15 евро в месяц** [1].

Однако, необходимо обеспечивать равный доступ к цифровым образовательным ресурсам для всех учащихся, что особенно актуально в условиях цифрового неравенства в нашей стране, где низкий уровень жизни населения может ограничить доступ многих людей к образовательным возможностям.

Кроме того, необходимо развивать у преподавателей и студентов цифровую грамотность, чтобы они могли эффективно использовать новые технологии. Важно также учитывать соотношение скорости изменения образовательных технологий и возможностей страны для их внедрения и обеспечения.

Не последнее место в процессе цифровизации образования занимают вопросы **кибербезопасности и рисков**. С увеличением использования цифровых технологий возрастает угроза кибератак, утечек данных и других видов цифровых угроз, что требует особого внимания. Необходимо обеспечить надежную защиту образовательных платформ и систем, защитить персональные данные учащихся и преподавателей, а также разрабатывать меры по предотвращению хакерских атак.

Риски использования цифровых технологий в образовательном процессе не ограничиваются только угрозами кибербезопасности и утечками данных. Одним из значительных вызовов является возможность их использования не для получения знаний и навыков, а для мошенничества, например, списывания и использования нечестных методов для выполнения заданий. С распространением онлайн-обучения и доступом к различным цифровым ресурсам учащиеся могут прибегать к использованию внешних источников, таких как поисковые системы, автоматические генераторы текстов или специализированные сервисы для списывания, что снижает эффективность обучения. Это ведет к ослаблению критического мышления, снижению самостоятельности и мотивации для глубокого освоения материала. Более того, если такие практики станут широко распространенными, они могут подорвать ценность образования, превращая его в формальную процедуру без реального усвоения знаний.

В то же время, преподаватели и образовательные учреждения должны быть готовы к борьбе с такими практиками, внедряя методы, которые минимизируют возможности для списывания, при этом создавая условия для более сложных и индивидуализированных заданий, где решение задачи требует творческого подхода.

Таким образом, важно не только развивать и внедрять цифровые технологии в образовательный процесс, но и обеспечивать этичные и честные способы их использования, чтобы сохранить ценность знаний и навыков, а также предотвратить использование технологий с целью обмана.

Кроме того, важно обучать как студентов, так и преподавателей основам кибербезопасности, чтобы они могли безопасно работать в цифровом образовательном пространстве. В условиях постоянных технологических изменений вопросы защиты информации становятся неотъемлемой частью образовательных стратегий и должны учитываться на всех этапах цифровой трансформации.

Эти аспекты играют решающую роль в успешной интеграции цифровизации в образовательный процесс и должны быть учтены при планировании и реализации цифровых стратегий.

Мир стремительно меняется, и вместе с ним трансформируется образование. Чем глубже цифровые технологии проникают в нашу повседневную жизнь, тем активнее общество адаптируется к новым образовательным реалиям, следуя современным тенденциям.

Эти тенденции определяют ключевые направления успешной интеграции цифровых решений в образовательный процесс и должны учитываться при разработке и реализации цифровых стратегий. Они формируют основу для адаптации образовательных моделей к современным вызовам, обеспечивая их эффективность и доступность.

Быстроразвивающаяся цифровизация общества требует от системы образования гибкости и динамичного развития. Однако, несмотря на значительные преимущества перед традиционными методами обучения, новые образовательные тенденции несут в себе и определенные недостатки, которые могут повлиять на качество образовательного процесса, уровень усвоения материала и социальное взаимодействие учащихся.

Например, чрезмерная зависимость от цифровых технологий может привести к снижению критического мышления, ухудшению навыков живого общения и повышенной когнитивной нагрузке. Кроме того, неравномерный доступ к современным технологиям усиливает цифровое неравенство, создавая разрыв между учащимися из разных социальных слоев.

Поэтому, Молдове важно учитывать не только преимущества цифрового образования, но и его потенциальные риски. Только разрабатывая национальные сбалансированные стратегии, государство сможет минимизировать недостатки и сделать цифровую трансформацию образования по-настоящему эффективной.

Рассмотрим более детально **преимущества и недостатки тенденций в цифровом образовании на 2024 год** которые приведены, для наглядности, в **таблице 3**.

Таблица 3. Преимущества и недостатки тенденций в цифровом образовании 2024 года

	ПРЕИМУЩЕСТВА:	НЕДОСТАТКИ:
ГИБРИДНОЕ ОБУЧЕНИЕ	Гибкость в обучении, возможность сочетать очное и онлайн-форматы. Широкий доступ к учебным материалам. Поддержка разнообразных методов обучения.	Технические проблемы могут затруднять процесс. Сложности в управлении временем и самодисциплине. Потребность в навыках цифровой грамотности как для студентов, так и для преподавателей.
ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ И МАШИННОЕ ОБУЧЕНИЕ	Персонализация обучения и адаптация к индивидуальным потребностям студентов. Автоматизация административных задач, что экономит время. Улучшение оценки и анализа учебного процесса.	Высокая стоимость внедрения и обслуживания. Проблемы с конфиденциальностью данных. Возможность зависимости от технологий и снижение роли преподавателей.

	ПРЕИМУЩЕСТВА:	НЕДОСТАТКИ:
ВИРТУАЛЬНАЯ И ДОПОЛНЕННАЯ РЕАЛЬНОСТЬ	<p>Погружающий и интерактивный опыт обучения.</p> <p>Возможность проведения практических занятий в виртуальной среде.</p> <p>Повышение интереса и вовлеченности студентов.</p>	<p>Высокие затраты на оборудование и программное обеспечение.</p> <p>Возможные проблемы с укачиванием и дезориентацией.</p> <p>Необходимость обучения преподавателей работе с новыми технологиями.</p>
ГЕЙМИФИКАЦИЯ ОБУЧЕНИЯ	<p>Повышение мотивации и вовлеченности студентов.</p> <p>Улучшение усвоения материала через игровые элементы.</p> <p>Развитие навыков решения проблем и критического мышления.</p>	<p>Риск превращения обучения в развлечение с потерей образовательной ценности.</p> <p>Сложность в создании качественного и образовательного игрового контента.</p> <p>Возможное отвлечение студентов от основных целей обучения.</p>
МОБИЛЬНОЕ ОБУЧЕНИЕ	<p>Доступность учебных материалов в любое время и в любом месте.</p> <p>Удобство использования мобильных устройств для обучения.</p> <p>Возможность гибкого планирования учебного процесса.</p>	<p>Неравенство в доступе к современным мобильным устройствам.</p> <p>Отвлекающие факторы на мобильных устройствах.</p> <p>Ограниченные возможности некоторых мобильных приложений по сравнению с настольными версиями.</p>
АДАПТИВНОЕ ОБУЧЕНИЕ	<p>Индивидуализация учебного процесса.</p> <p>Повышение эффективности обучения за счет адаптации под уровень студента.</p> <p>Уменьшение времени на освоение материала.</p>	<p>Высокие затраты на разработку и внедрение адаптивных систем.</p> <p>Возможные технические сложности и сбои.</p> <p>Необходимость сбора и анализа большого объема данных.</p>
ОБЛАЧНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ	<p>Удобство хранения и доступа к учебным материалам.</p> <p>Совместная работа в реальном времени.</p> <p>Экономия на инфраструктуре и обслуживании.</p>	<p>Проблемы с конфиденциальностью и безопасностью данных.</p> <p>Зависимость от стабильного интернет-соединения.</p> <p>Возможные проблемы с совместимостью различных облачных сервисов.</p>
АНАЛИТИКА ДАННЫХ В ОБРАЗОВАНИИ	<p>Возможность принятия обоснованных решений на основе данных.</p> <p>Улучшение качества обучения через анализ и мониторинг.</p> <p>Персонализация обучения и раннее выявление проблем.</p>	<p>Сложности в интерпретации и анализе данных.</p> <p>Конфиденциальность и безопасность данных студентов.</p> <p>Высокие затраты на внедрение аналитических инструментов</p>
СОЦИАЛЬНОЕ И КОЛЛАБОРАТИВНОЕ ОБУЧЕНИЕ	<p>Развитие навыков совместной работы и общения.</p> <p>Повышение вовлеченности через групповую работу.</p> <p>Обмен знаниями и идеями между студентами.</p>	<p>Возможные конфликты и проблемы в группах.</p> <p>Сложность в оценке вклада каждого студента.</p> <p>Зависимость от взаимодействия участников.</p>
КИБЕРБЕЗОПАСНОСТЬ	<p>Защита данных студентов и образовательных учреждений.</p> <p>Повышение доверия к цифровым технологиям.</p> <p>Снижение риска кибератак и утечек данных.</p>	<p>Высокие затраты на обеспечение безопасности.</p> <p>Постоянная необходимость обновления и улучшения мер защиты.</p> <p>Возможные ограничения и неудобства для пользователей.</p>

Источник: разработано автором на основе [4]

Таким образом, ключевые тренды 2024 года не только трансформируют образовательный процесс, но и формируют новые требования к его участникам, изменяя роли преподавателей, обучающихся и образовательных организаций.

Осознание преимуществ и потенциальных рисков каждой тенденции позволяет проводить объективный анализ их эффективности и перспективности.

Таблица 4. Основные тенденции образования Молдовы на ближайшую перспективу

ТЕНДЕНЦИЯ	ПЛЮСЫ	МИНУСЫ
1. ТОТАЛЬНАЯ ЦИФРОВИЗАЦИЯ	Доступ к учебным материалам 24/7, индивидуальные траектории обучения, автоматизация рутины	Дигитализация не заменяет живое общение, высокая зависимость от технических средств, риск киберугроз
2. LIFELONG LEARNING (ОБУЧЕНИЕ В ТЕЧЕНИЕ ЖИЗНИ)	Повышает конкурентоспособность, гибкость карьерного роста, доступность знаний	Перегрузка информацией, необходимость высокой мотивации и самодисциплины
3. МАССОВЫЕ ОТКРЫТЫЕ ОНЛАЙН-КУРСЫ (МООК)	Доступность образования для всех, возможность учиться у мировых экспертов, экономия времени и средств	Низкая вовлеченность студентов, отсутствие индивидуального подхода, сложность верификации знаний
4. ТЕХНОЛОГИИ VR И AR	Иммерсивный опыт, моделирование сложных процессов, интерактивность	Высокая стоимость оборудования, технические ограничения, требовательность к интернету
5. АКТИВНАЯ ПРОЕКТНАЯ РАБОТА	Развитие навыков командной работы, практическое применение знаний, критическое мышление	Требует больше времени и ресурсов, сложность объективной оценки, возможен неравномерный вклад участников
6. AGILE И SCRUM-ТЕХНОЛОГИИ	Гибкость в обучении, высокая адаптивность к изменениям, развитие soft skills	Не всегда применимо в академической среде, требует перестройки традиционной системы образования, так как это основные методики работы в IT-компаниях
7. ИНТЕГРАЛЬНЫЙ ПОДХОД	Междисциплинарность, комплексное понимание проблем, развитие системного мышления	Сложность реализации, требует подготовки преподавателей, возможны пробелы в фундаментальных знаниях
8. ИЗМЕНЕНИЕ РОЛИ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ И ЧАТ-БОТЫ	Индивидуализация обучения, автоматизация рутинных задач, снижение нагрузки на педагогов	Потеря личного контакта, ограниченные возможности ИИ-ассистентов, риск стандартного подхода к обучению
9. НЕЙРОТЕХНОЛОГИИ И BIG DATA В ОБРАЗОВАНИИ	Персонализация учебных программ, анализ когнитивных особенностей студентов, предсказание проблем в обучении	Этические вопросы использования данных, сложность внедрения, возможные ошибки алгоритмов

Источник: разработано автором на основе [3]

Для успешной цифровой трансформации образования Молдовы необходим комплексный подход, включающий разработку адаптивных образовательных моделей, интеграцию передовых технологий и обеспечение цифрового равенства. Только сбалансированное сочетание инноваций, педагогических традиций и научно обоснованных решений позволит создать устойчивую образовательную систему, способную отвечать вызовам цифровой эпохи и обеспечивать качественную подготовку специалистов будущего.

ВЫВОДЫ:

Цифровая трансформация образования для Молдовы — это не просто адаптация новых технологий, а фундаментальное изменение образовательных подходов, направленное на повышение эффективности обучения. При этом необходимо обеспечить 100% уровень доступности студентов к новейшим цифровым технологиям, одновременно обеспечивая учащихся высокой степенью кибербезопасности. Наши исследования ключевых трендов 2024 года демонстрирует, что цифровизация в Молдове открывает перед системой образования не только значительные перспективы, однако одновременно ставит перед ней сложные вызовы.

Одним из ключевых выводов является необходимость формирования *инновационной образовательной экосистемы*, в которой технологии служат не только инструментом обучения, но и средством развития критического мышления, креативности и адаптивности у обучающихся.

Исходя из нашего исследования, основной задачей для Молдовы на данный момент, это создание национальной стратегии цифрового образования – формирование долгосрочного плана по цифровизации образования с учетом мировых тенденций, научных исследований и национальных приоритетов. В этом контексте цифровизация должна сопровождаться научно обоснованным подходом к ее внедрению, учитывающим педагогические, психологические и технологические аспекты.

Таким образом, цифровая трансформация образования должна быть не только технологическим, но и концептуальным процессом, направленным на создание динамичной, адаптивной и инновационной образовательной среды.

Только системный и научно обоснованный подход позволит эффективно использовать потенциал цифровизации, обеспечивая устойчивое развитие образовательной системы в условиях цифровой экономики.

БИБЛИОГРАФИЯ:

1. Nota informativă la proiectul hotărârii Guvernului pentru aprobarea Strategiei de transformare digitală a Republicii Moldova pentru anii 2023-2030 https://particip.gov.md › download_attachment/ strategie-digitala-2030-avizar...645259ec3
2. Цифровая трансформация Молдовы до 2030 года <https://monitorul.fisc.md/cifrovaya-transformaciya-moldovy-do-2030-goda/>
3. Десять трендов будущего образования. <https://zachnik.ru/blog/10-trendov-budushego-obrazovaniya/>
4. Козлова Н.Ш., Козлов Р.С. Тенденции цифровой трансформации образования в современных условиях. Вестник Майкопского государственного технологического университета. 2020;(3):51-59. <https://doi.org/10.24411/2078-1024-2020-13005>
5. <https://maikopvest.elpub.ru/jour/article/view/113/113>
6. Сукиасян А.Г. Информационное общество. проблемы и перспективы https://iphras.ru/uplfile/root/biblio/School_young_ph/26_Sukiayan.pdf
7. Талантбек К. Цифровая трансформация системы образования в вузе. <https://farabi.university › storage › files › 268025...>
8. Что такое цифровизация образования и зачем она нужна <https://skillbox.ru/media/education/chto-takoe-tsifrovizatsiya-obrazovaniya-i-zachem-ona-nuzhna/>
9. <https://roadmaps.usaid.gov/country/moldova>
10. <https://www.speedtest.net/global-index>
11. <https://www.undp.org/moldova/publications/digital-readiness-assessment>
12. <https://www.worldbank.org/en/programs/govtech/gtmi>

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Академично издателство „Талант“

*Висше училище по агробизнес и развитие на
регионите - Пловдив*

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Academic Publishing House „Talent“

*University of Agribusiness and Rural Development
Bulgaria*

<http://science.uard.bg>

APPLICATION OF GEOGRAPHIC INFORMATION SYSTEMS IN RETAIL TRADE

Vlada Colesnicova, Iulia Bejenaru, Ionelia Daschevici,

Academy of Economic Studies of Moldova

Scientific advisor: Aurelia Turcan

Abstract: The article is devoted to the study of the application of geographic information systems (GIS) in the retail industry, emphasizing their importance for improving the efficiency of business processes and adapting to the digital economy. GIS is a powerful tool that allows to analyze spatial data, visualize information and make informed decisions based on an integrated approach to data processing. The article discusses key opportunities for using GIS, such as optimizing the selection of retail outlet locations, improving logistics, predicting consumer behavior and improving the accuracy of marketing strategies.

Particular attention is paid to real-life examples of successful GIS use in large retailers who are effectively using these technologies to expand their network, optimize delivery, and adapt marketing to consumer preferences. The paper also analyzes the impact of GIS application on reducing operating costs and increasing companies' profitability.

In addition, the environmental aspects of GIS implementation in retailing are discussed, including the possibility of reducing the carbon footprint by optimizing logistics and delivery routes. The article emphasizes that in the context of digital transformation and increasing competition, the use of GIS is becoming an integral part of the strategy of successful retail companies.

The purpose of the study is to identify the significance of GIS application for improving business processes, competitiveness and sustainable development of retail companies in the context of global challenges and changes in consumer preferences.

Keywords: geographic information systems, retail trade, spatial analysis, business process optimization, logistics management, location selection, consumer behavior analysis, marketing strategies, competitiveness, sustainable development.

ПРИМЕНЕНИЕ ГЕОИНФОРМАЦИОННЫХ СИСТЕМ В РОЗНИЧНОЙ ТОРГОВЛЕ

ВВЕДЕНИЕ

В условиях стремительного развития цифровой экономики розничная торговля сталкивается с необходимостью адаптации к новым вызовам, связанным с изменениями в потребительских предпочтениях, увеличением конкуренции и ростом объемов данных. В этой связи использование геоинформационных систем (ГИС) становится важным инструментом для повышения эффективности управления. ГИС позволяют анализировать пространственные данные, визуализировать информацию и принимать обоснованные решения на основе комплексного подхода к обработке данных.

Одним из ключевых преимуществ ГИС является возможность анализа рынка, включая оценку динамики изменений в торговых зонах и выявление перспективных территорий для развития бизнеса. Эти технологии активно применяются для выбора оптимальных местоположений торговых точек с учетом демографических данных, конкуренции и доступности для клиентов. Для решения данных задач существуют следующие программные обеспечения:

1. ArcGIS: Использование пространственного анализа для выбора локаций торговых точек с учетом демографических данных, конкуренции и доступности для клиентов.

2. MapInfo Professional: Оценка и визуализация данных о конкуренции и потенциальных потребителях для стратегического расширения сети магазинов.

3. Esri Business Analyst: Оценка демографических и рыночных тенденций, помощь в принятии решений по открытию новых торговых точек.

Кроме того, ГИС предоставляют уникальные возможности для улучшения логистики. С их помощью компании могут оптимизировать маршруты доставки, эффективно управлять складскими запасами и контролировать транспортные потоки. Например, анализ пространственных данных позволяет уменьшить издержки и повысить скорость доставки товаров. Специализированные ГИС-программы, которые помогут разобраться в данном вопросе:

1. ArcGIS: Моделирование маршрутов доставки и управление транспортными потоками для оптимизации логистики.

2. QGIS: Оптимизация маршрутов, создание карт с зоной покрытия и анализ транспортной доступности.

3. Google Earth Engine: Анализ изменения инфраструктуры и транспортных потоков с использованием спутниковых данных для улучшения логистики.

Интеграция ГИС-технологий в процессы розничной торговли способствует разработке маркетинговых стратегий, направленных на увеличение продаж и укрепление лояльности клиентов. Пространственный анализ помогает понять поведение потребителей, выявить ключевые предпочтения и адаптировать предложения под их потребности. Существуют разнообразные программные продукты, которые обеспечивают комплексный подход к анализу и улучшению эффективности розничной торговли через использование геопространственных данных:

1. Tableau (с интеграцией ГИС): Визуализация данных о потребительских предпочтениях и покупательском поведении в разных географических зонах.

2. ArcGIS: Применение пространственного анализа для выявления потребительских предпочтений и адаптации маркетинговых стратегий.

3. SAGA GIS: Моделирование и анализ потребительских паттернов с использованием пространственных данных.

Актуальность исследования обусловлена возрастающим значением ГИС в условиях глобализации и цифровизации. Эти технологии позволяют предприятиям розничной торговли не только эффективно адаптироваться к изменениям рынка, но и получать конкурентные преимущества. Целью данной работы является анализ возможностей применения ГИС для улучшения бизнес-процессов, повышения конкурентоспособности и достижения устойчивого развития розничных компаний. Для решения этих задач можно применить широкий спектр ГИС-платформ:

1. Microsoft Power BI с ГИС-интеграцией: Интеграция с ГИС-данными для создания отчетности и мониторинга изменений на рынке.

2. ArcGIS: Анализ и прогнозирование изменений в потребительских предпочтениях и экономических тенденциях с использованием ГИС.

3. QGIS: Оценка изменений на рынке с использованием открытых данных и пространственного анализа.

Таким образом, ГИС представляют собой мощный инструмент, который помогает ритейлерам решать задачи стратегического управления и оперативно реагировать на изменения окружающей среды, обеспечивая высокий уровень обслуживания клиентов и рост доходности бизнеса.

Геоинформационные системы (ГИС) активно исследуются как инструмент, способный трансформировать управление бизнес-процессами в различных отраслях, включая розничную торговлю. В рамках данного раздела рассмотрены основные подходы, представленные в научной и прикладной литературе, к анализу и применению ГИС в ритейле.

Многие исследования отмечают, что ГИС являются незаменимым средством пространственного анализа, позволяющим визуализировать данные о местоположении объектов и выявлять закономерности в потребительском поведении. Например, исследования Esri подчеркивают, что использование пространственных данных помогает розничным компаниям оценивать влияние местоположения на продажи и оптимизировать территориальное покрытие торговых точек.

NextGIS выделяет возможности ГИС для анализа рынков и прогнозирования, что важно для выбора новых локаций магазинов. Применение пространственных данных помогает выявлять зоны с высоким потенциалом и формировать стратегические планы расширения бизнеса.

Применение ГИС в розничной торговле позволяет не только анализировать, но и прогнозировать важнейшие показатели: долю покупателей в определенном районе, зону охвата клиентов и динамику продаж. Примеры задач, решаемых с помощью ГИС, включают пространственный бенчмаркинг, анализ доступности магазинов и управление ассортиментом в зависимости от территориальных характеристик. Такие инструменты, как динамические карты и панели мониторинга, дают компаниям возможность оперативно реагировать на изменения в среде и принимать обоснованные решения.

Вопрос оптимизации логистики с помощью ГИС также освещен в работах, посвященных управлению цепочками поставок. Исследования показывают, что использование пространственного анализа позволяет сократить затраты на доставку, оптимизировать маршруты и повысить эффективность управления складскими запасами.

Еще одним важным аспектом является влияние ГИС на маркетинговую деятельность. Пространственный анализ позволяет лучше понимать поведение клиентов, выявлять их предпочтения и адаптировать маркетинговые стратегии. В презентации отмечено, что точный портрет потребителей, составленный с использованием инструментов, таких как ArcGIS, способствует росту выручки до 30%. Компании могут определять причины, по которым покупки происходят в определенных местах, и формировать успешные стратегии продаж.

Таким образом, обзор литературы и данных из презентации демонстрирует, что ГИС оказывают значительное влияние на развитие розничной торговли, улучшая процессы управления, маркетинга и логистики. Несмотря на значительный прогресс в изучении ГИС, остаются актуальными вопросы интеграции этих технологий в существующие бизнес-модели и повышения уровня подготовки специалистов, что подчеркивает необходимость дальнейших исследований в данной области.

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

Для достижения цели исследования и решения поставленных задач в работе использованы современные подходы и методы, применимые к изучению геоинформационных систем (ГИС) в контексте розничной торговли.

Первый метод охватывает такую область как теоретический анализ литературы. Проведен обзор научных публикаций, отчетов, а также прикладных исследований в области применения ГИС в розничной торговле. Основное внимание уделено изучению существующих подходов к использованию ГИС для пространственного анализа, маркетинга и оптимизации бизнес-процессов. Используются источники из научных баз данных, таких как Esri, ArcReview и NextGIS.

Для анализа был проведен сбор данных и их обработка. Были применены как вторичные, так и первичные данные. Вторичные данные включают демографическую информацию, статистику продаж и данные об активности потребителей. Первичные данные собирались посредством анализа пространственных данных, представленных в ГИС-платформах, включая ArcGIS и специализированные карты розничных сетей.

Невозможно не выделить методы пространственного анализа. Применение ГИС для визуализации данных и анализа пространственных закономерностей является ключевым этапом исследования. Используются следующие инструменты:

- Определение оптимальных локаций для торговых точек с учетом демографических характеристик, транспортной доступности и уровня конкуренции.
- Построение зон обслуживания магазинов для оценки охвата клиентов и анализа географической доступности.
- Анализ транзакционных данных для выявления закономерностей в поведении потребителей и их предпочтений.

Методы моделирования и прогнозирования также играют немаловажную роль. С помощью ГИС проведено моделирование возможных сценариев развития торговой сети. Используются методы прогнозирования для оценки влияния пространственных факторов на объем продаж и потребительскую активность.

Последнее что хотелось бы выделить визуализацию и интерпретацию данных. Для представления результатов использованы динамические карты, панели мониторинга и графические отчеты, позволяющие наглядно демонстрировать пространственные взаимосвязи и закономерности. Это обеспечивает интуитивное понимание полученных результатов и облегчает принятие решений.

ОСНОВНЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ

Результаты исследования подтверждают высокую эффективность использования геоинформационных систем (ГИС) в управлении розничной торговлей. Ключевые выводы и результаты работы представлены следующим образом:

1. Оптимизация выбора местоположений для торговых точек.

С помощью методов пространственного анализа, реализованных в ГИС, определены оптимальные локации для размещения новых торговых точек. Учет таких факторов, как демографические данные, уровень конкуренции, транспортная доступность и плотность

населения, позволил разработать рекомендации по стратегическому расширению торговых сетей.

2. Анализ зон охвата и доступности.

Построены зоны обслуживания существующих магазинов, что позволило оценить охват клиентов и определить области с недостаточным покрытием. Визуализация данных на динамических картах выявила возможности для повышения доступности торговых объектов, а также устранения территорий с избыточным пересечением зон ответственности.

3. Прогнозирование потребительского поведения.

Использование данных о транзакциях в сочетании с пространственным анализом позволило выявить закономерности в поведении клиентов. Были определены ключевые предпочтения потребителей, такие как выбор времени и места покупок, а также зависимости их активности от характеристик территории.

4. Улучшение логистики и цепочек поставок.

ГИС продемонстрировали свою эффективность в оптимизации маршрутов доставки и управления складскими запасами. Анализ маршрутов транспортировки позволил сократить расходы на логистику и повысить скорость доставки.

5. Влияние на маркетинг и увеличение выручки.

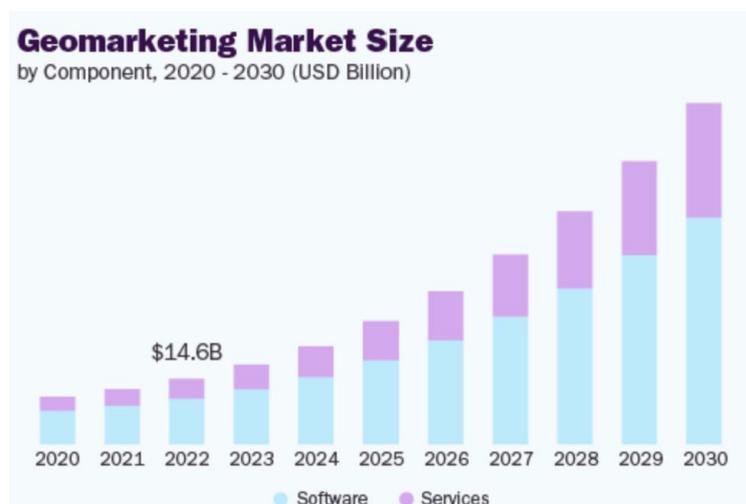
Пространственный анализ дал возможность адаптировать маркетинговые стратегии с учетом характеристик потребителей в определенных регионах. Применение ГИС в маркетинге позволило увеличить точность таргетинга и способствовало росту выручки на 30%, что подтверждено примерами использования платформы ArcGIS.

6. Мониторинг и управление торговыми сетями.

С помощью динамических карт и панелей мониторинга проведена оценка текущей структуры продаж и выявлены неблагоприятные точки в сети. Эти инструменты позволили принимать обоснованные управленческие решения в реальном времени.

Интеграция геопропространственных данных помогает компаниям анализировать сложные пространственные данные, что приводит к принятию более обоснованных решений. Объем мирового рынка геомаркетинга оценивается в 17,77 миллиарда долларов США в 2023 году и, по прогнозам, будет расти на 23,1% в период с 2024 по 2030 год.

Table 1. Объем рынка геомаркетинга по компонентам, 2020-2030 гг. (млрд долл. США)

Source: Grand View Research, <https://www.grandviewresearch.com/industry-analysis/geomarketing-market-report>

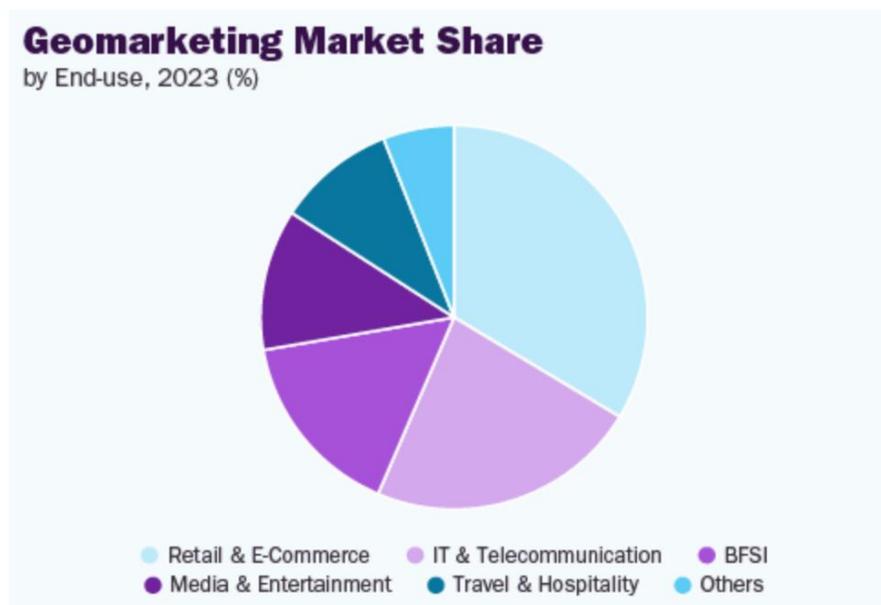
Этот столбчатый график показывает рост рынка геомаркетинга в период с 2020 по 2030 годы, разделённый на два основных компонента:

Software (Программное обеспечение): Голубая часть столбцов демонстрирует вклад ПО в рынок, который увеличивается год от года.

Services (Услуги): Розовая часть столбцов отражает сервисные услуги, также показывающие стабильный рост.

Согласно прогнозам, совокупный среднегодовой темп роста (CAGR) рынка составит 19.6% в период 2024-2030 годов. В 2020 году рынок составлял \$14.6 млрд, и ожидается его значительное увеличение к 2030 году.

Table 2. Доля рынка геомаркетинга по конечному использованию, 2023 г. (%)

Source: Grand View Research, <https://www.grandviewresearch.com/industry-analysis/geomarketing-market-report>

Сегмент розничной торговли и электронной коммерции обеспечил наибольшую долю выручки на рынке в 2023 году. Рынок обусловлен совокупным спросом на персонализированный опыт покупок. Использование мобильных приложений и технология маяков обеспечивают точную навигацию в магазине и целевые акции. Рост многоканальной розничной торговли требует бесшовной интеграции онлайн-офлайн, стимулируя маркетинг на основе местоположения. Растущая конкуренция побуждает ритейлеров использовать данные о местоположении клиентов для управления запасами и оптимизации цепочки поставок. Расширение платформ электронной коммерции в физические магазины (и наоборот) создает новые возможности для взаимодействия с клиентами на основе местоположения.

Ожидается, что сегмент путешествий и гостеприимства будет расти со значительным среднегодовым темпом роста с 2024 по 2030 год. Рынок подпитывается растущим спросом на персонализированный опыт путешествий. Услуги на основе местоположения позволяют в режиме реального времени рекомендовать близлежащие достопримечательности, рестораны и места размещения. Рост экспериментального туризма обуславливает потребность в контенте и предложениях, привязанных к местоположению. Мобильные регистрации и бесконтактные услуги, ускоренные пандемией, создают

возможности для взаимодействия на основе местоположения. Интеграция услуг на основе местоположения с программами лояльности повышает удержание клиентов.

Рост использования геозон для целевых акций в аэропортах и туристических точках стимулирует рост рынка. Расширение внедрения ИИ для предиктивного планирования путешествий еще больше стимулирует рост рынка.

Таким образом, данные подтверждают, что использование ГИС в ритейле становится неотъемлемой частью стратегий компаний для достижения конкурентных преимуществ, повышения клиентской лояльности и роста выручки.

ВЫВОДЫ

Применение геоинформационных систем (ГИС) в розничной торговле становится важнейшим инструментом в условиях цифровой трансформации экономики. Эти технологии обеспечивают интеграцию пространственного анализа в бизнес-процессы, позволяя компаниям добиваться значительного повышения эффективности и устойчивого развития.

ГИС предоставляют уникальные возможности для анализа данных, которые включают оценку рынка, оптимизацию размещения торговых точек, улучшение логистики и разработку персонализированных маркетинговых стратегий. Благодаря этим технологиям компании могут оперативно реагировать на изменения потребительского спроса, сокращать расходы и увеличивать доходы.

Примеры успешного использования ГИС, таких как опыт компаний Starbucks и Walmart, подтверждают их ключевую роль в повышении конкурентоспособности. Starbucks использует ГИС для анализа демографических данных, чтобы определить, где открывать новые магазины. Walmart применяет ГИС для оптимизации маршрутов доставки, что помогло компании сократить затраты на логистику до 10%. Это позволило компании оставаться лидером на рынке и успешно адаптироваться к изменениям в потребительских предпочтениях. ГИС помогают не только выбирать стратегически выгодные локации для магазинов, но и прогнозировать потребительское поведение, адаптируя предложения под запросы конкретных клиентов.

В условиях глобальных вызовов, таких как пандемия COVID-19, ГИС также продемонстрировали свою ценность, помогая ритейлерам быстро адаптироваться к новым реалиям. Они были использованы для оптимизации маршрутов доставки, управления зоной охвата клиентов и выявления новых возможностей для бизнеса.

Кроме того, экологический аспект применения ГИС становится все более актуальным. Эти технологии позволяют минимизировать углеродный след, оптимизируя логистические цепочки и маршруты доставки. Это способствует улучшению экологической репутации компаний и привлечению клиентов, ориентированных на устойчивое развитие.

Таким образом, ГИС являются мощным инструментом, который помогает розничным компаниям не только решать текущие задачи, но и формировать долгосрочные стратегии. Их внедрение в бизнес-процессы способствует повышению конкурентоспособности, улучшению клиентского сервиса и достижению устойчивого роста.

Будущее розничной торговли невозможно представить без широкого применения ГИС, которые предоставляют компаниям возможности для адаптации к изменениям рынка, улучшения операционной эффективности и укрепления своих позиций в условиях цифровой экономики.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Esri. (n.d.). *GIS solutions for the retail industry*. Retrieved January 9, 2025, from <https://www.esri.com/ru-ru/industries/retail/overview>
2. NextGIS. (n.d.). *GIS-решения для розничной торговли*. Retrieved January 9, 2025, from <https://nextgis.ru/gis-po-otraslyam/gis-resheniya-dlya-rozничной-torgovli>
3. Esri CIS. (2010, October 16). *GIS for retail business*. Retrieved January 9, 2025, from <https://arcreview.esri-cis.ru/2010/10/16/gis-for-retail-business>
4. Grand View Research. (2023). *Geomarketing market share by end-use, 2023 (%)*. Retrieved from <https://www.grandviewresearch.com>
5. Grand View Research. (2023). *Geomarketing market size by component, 2020-2030 (USD billion)*. Retrieved from <https://www.grandviewresearch.com>
6. Lee, I., & Lee, K. (2020). The Internet of Things (IoT): Applications, investments, and challenges for enterprises. *Business Horizons*, 63(4), 469–479. <https://doi.org/10.1016/j.bushor.2020.03.005>
7. Verhoef, P. C., & Bijmolt, T. H. A. (2019). Marketing perspectives on digital business models: A framework and overview of the special issue. *International Journal of Research in Marketing*, 36(3), 341–349. <https://doi.org/10.1016/j.ijresmar.2019.01.003>
8. Zhang, X., Zhao, J., & Gupta, S. (2021). The impact of geographic information systems on retail business performance. *Journal of Business Research*, 129, 105–115. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.02.033>
9. Kumar, V., & Reinartz, W. (2018). *Customer relationship management: Concept, strategy, and tools* (3rd ed.). Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-662-55381-7>
10. Porter, M. E. (1985). *Competitive advantage: Creating and sustaining superior performance*. Free Press.
11. Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). *The second machine age: Work, progress, and prosperity in a time of brilliant technologies*. W. W. Norton & Company.

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Академично издателство „Талант“

*Висше училище по агробизнес и развитие на
регионите - Пловдив*

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Academic Publishing House „Talent“

*University of Agribusiness and Rural Development
Bulgaria*

<http://science.uard.bg>

THE WORKING POOR IN EUROPE: EXPLORING PREVALENCE, DEFINITIONS, AND KEY CONTRIBUTING FACTORS

Svetlana Rusu

National Institute for Economic Research, Academy of Economic Studies of Moldova

Abstract: Working poverty remains a significant challenge within the European Union, raising critical questions about the adequacy of minimum wage policies and their impact on low-income workers. This article delves into the complexities of defining and measuring the working poor population, considering both individual and household factors that contribute to in-work poverty. The study explores the correlation between minimum monthly wages and the prevalence of working poverty, examining the implications for social inclusion and economic well-being across the EU. The analysis also considers the role of social welfare programs and labour market regulations in mitigating the risks associated with low-wage employment. Specifically, it investigates whether higher minimum wages lead to reduced poverty rates among working individuals and their families. Furthermore, the research examines the heterogeneous effects across different member states, acknowledging the variations in national contexts. Ultimately, the findings emphasize the need for multifaceted policy approaches that combine adequate minimum wages with complementary social safety nets. In conclusion, addressing working poverty requires a holistic strategy tailored to the specific economic and social conditions within each EU member state.

Keywords: working poor, economy, European Union, income, employment.

INTRODUCTION

Poverty, traditionally conceptualized as a phenomenon affecting marginalized populations such as the unhoused and the unemployed, has historically been viewed as effectively mitigated through participation in paid labour. However, this assumption is increasingly untenable. The proliferation of non-standard employment arrangements and a concomitant augmentation of labour market stratification – characterized by a bifurcation between low-skill/low-remuneration occupations and high-skill/high-compensation roles – have engendered novel poverty risks within the employed demographic. Consequently, the construct of the "working poor," which gained currency in the United States during the latter decades of the 20th century, exhibits escalating applicability to the socio-economic and labour market realities observed within the European Union.

METHODS OF RESEARCH

The methodological approach adopted in this study adheres to a mixed-methods paradigm, prioritizing a comprehensive and systematic review of the extant body of scholarly literature alongside the quantitative analysis of statistical datasets procured from recognized and verifiable sources. Specifically, a structured literature review was conducted, entailing a critical appraisal of peer-reviewed academic publications, official governmental policy reports, and working papers, with the objective of synthesizing current conceptualizations of working poverty and delineating the principal theoretical frameworks employed in its analysis. Concurrently, quantitative data pertaining to the prevalence, distribution, and characteristics of working poverty were extracted from datasets maintained by Eurostat, the Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), and national statistical agencies of European Union member states. These data were subsequently subjected to rigorous statistical analysis, utilizing a range of descriptive and inferential techniques, including descriptive statistics, correlation analyses, and, where appropriate, multivariate regression modelling, to elucidate the complex interrelationships between minimum wage policies, household income parameters, employment configurations, and a range of other pertinent socioeconomic indicators.

THE DEGREE OF ELABORATION OF THE PROBLEM

Early investigations by scholars in international contexts predominantly conceptualized relative poverty through the framework of economic phenomena, operationalizing its measurement primarily via metrics of relative income disparities. A paradigm shift occurred in 1979 with Peter Townsend's (1979) seminal publication, *Poverty in the United Kingdom: A Survey of Household Resources and Standards of Living*. Townsend introduced the theoretical construct of "Relative Deprivation," defining relative poverty as a condition characterized by the absence or insufficiency of material resources, amenities, normative standards, social services, and participatory activities commonly accessible or considered customary within a designated societal context. This reconceptualization expanded the scholarly understanding of relative poverty, transcending simplistic income comparisons and incorporating broader dimensions of social exclusion.

Amartya Sen (1981) further validated the significance of relative deprivation in his treatise, *Poverty and Famines: An Essay on Entitlement*. In response to perceived limitations in exclusively employing relative metrics, Sen proposed the alternative construct of "Capacity Poverty." This conceptual innovation catalyzed a transition in poverty research toward multi-dimensional perspectives, encompassing dimensions of vulnerability, agency, and socio-political empowerment. Robert Chambers is a notable figure in this theoretical evolution, conducting influential empirical research on the lived experiences of marginalization and powerlessness among impoverished populations. Chambers (1995) posited that poverty is not solely attributable

to a deficiency in material assets and income but rather represents a broader state of multidimensional deprivation and disenfranchisement."

Contemporary studies focusing on the "working poor" delve into the intricate challenges of experiencing poverty while holding employment. David Brady's (2009) research investigates the systemic elements that contribute to working poverty in wealthy democratic nations, paying close attention to the influence of wage-setting systems, social safety nets, and labor market rules. Concentrating on the United States, Kathryn Edin and H. Luke Shaefer's book, *\$2.00 a Day: Subsisting on Almost Nothing in America* (Edin & Shaefer, 2015), offers a powerful and intimate portrayal of families struggling to survive on extremely meager earnings, providing crucial insights into the hardships faced by low-wage workers. Furthermore, the Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) frequently analyzes the extent and underlying causes of in-work poverty within its member states, offering comparative data and recommendations for effective policy (OECD, 2021). These modern viewpoints enhance our comprehension of the working poor, underscoring the necessity for policies that not only generate employment opportunities but also guarantee equitable compensation, access to social support, and prospects for upward advancement.

RESULTS AND DISCUSSIONS

The persistence of working poverty within the European context presents a challenge to the espoused commitment to "quality of work," a principle systematically promoted within the European Employment Strategy framework. Furthermore, it impedes the attainment of the overarching policy objective of poverty eradication, a cornerstone of EU social inclusion policy. Accordingly, policymakers at the European Union level are increasingly recognizing working poverty as a salient challenge warranting prioritized attention across both employment and social inclusion policy domains.

The phenomenon of the "working poor" is consistently conceptualized within scholarly literature as a state in which individuals participate in the labour market through gainful employment, yet their accrued income remains insufficient to elevate them, and their dependents, above the designated poverty threshold. Organizations such as the International Labor Organization (ILO) frame this issue within the context of "decent work deficits," emphasizing instances where employment fails to provide adequate remuneration, social security provisions, and protection of worker rights, thereby contributing to working poverty. This highlights the criticality of employment quality as a determining factor. The Organization for Economic Co-operation and Development (OECD) frequently characterizes the working poor as those employed for a substantial portion of the annual cycle (e.g., a minimum of half-time) yet whose income falls below a predetermined poverty benchmark. The OECD's analyses commonly prioritize policy ramifications and facilitate cross-national comparative assessments.

Distinctions are drawn between relative and absolute poverty metrics; the former, prevalent in European Union research, defines poverty as falling below a specified percentage of the median income distribution (e.g., 60%), thereby capturing dimensions of income inequality and constraints on full societal participation. Conversely, absolute poverty metrics concentrate on the deprivation of fundamental subsistence requirements, such as nutrition, housing, and clothing. While less commonly employed in studies of developed nations, the latter is relevant when conducting cross-country comparisons involving disparate standards of living. A critical methodological consideration involves whether poverty status determination relies solely on individual earnings or incorporates total household income, reflecting the potential for resource pooling and economies of scale. European Union research predominantly utilizes household income as the primary indicator.

Within the European Union context, Eurostat serves as a primary data repository and analytical resource. Eurostat operationally defines the working poor as individuals aged 18-64 who

are presently employed – either as salaried employees or self-employed individuals – and whose household's disposable income is situated below 60% of the national median disposable income distribution, thus constituting a relative poverty measure. The European Commission conceptualizes working poverty as a significant determinant of social exclusion and a challenge to the European Social Model. They emphasize the imperative of implementing policies designed to foster quality employment opportunities, ensure adequate wage levels, and facilitate access to comprehensive social protection systems as strategies to mitigate working poverty. National-level investigations within EU member states may employ definitions that exhibit subtle variations contingent upon specific research objectives and data availability; however, the preponderance of such studies aligns with the Eurostat definition, adopting the 60% of median income benchmark. A substantial body of scholarly work investigates the associations between minimum wage regulations, collective bargaining frameworks, and the incidence of working poverty, foregrounding the role of institutional determinants in shaping wage structures and worker safeguards.

To be classified as actively employed yet experiencing poverty ("working poor"), individuals must meet specific, minimal criteria. These encompass residing within a household identified as impoverished; current engagement in employment or active job-seeking activities; and demonstration of a consistent work history or job search effort within the preceding year, evidenced by either a minimum duration of employment (ranging from one to six months) or an equivalent accumulation of working hours.

It's important to recognize that the poor population connected to the labour market can be segmented based on work intensity. These segments include:

- **Active Poor:** Individuals actively engaged in the labour force, defined as either working or actively seeking employment for a minimum of six months in the preceding year.

- **Working Poor:** Individuals with some level of labour market participation, evidenced by at least one month of employment during the past year. This group can be further subdivided into those with continuous, year-round employment and those experiencing fluctuating periods of employment, unemployment, and/or inactivity.

- **Unemployed Poor:** Individuals who did not experience any period of employment in the prior year."

According to Strengmann-Kuhn's, the pathway to working poverty for an individual worker can be delineated into two distinct scenarios. The first scenario arises when the worker's individual remuneration is characterized by a "poverty wage," defined as earnings insufficient to elevate the worker above the poverty threshold, even when supplemented by income from other household members or through public transfer programs. In this instance, the primary etiological factor contributing to poverty is inadequate compensation for labour. A second pathway to working poverty occurs when the worker's individual earnings are, in isolation, sufficient to meet basic needs; however, the worker's household circumstances place the entire household unit below the poverty line. In this case, the specific configuration and characteristics of the household become the determinants of poverty incidence. Furthermore, the temporal dimension of employment stability emerges as a critical mediating variable; the duration of continuous employment impacts the accumulation of household disposable income over an annual period. Extending the scope of analysis to encompass the broader economically active population, the concept of a "poverty wage" may also be applicable to unemployment benefits, where these benefits are insufficient to provide a minimum standard of living.

Working poverty is operationalized as a condition wherein individuals with regular employment face a heightened risk of poverty, defined as having an equivalized disposable income below the relative poverty threshold (established at 60% of the national median income).

Several factors have been identified as significantly contributing to this precarious state. For instance, non-citizenship is strongly correlated with an increased vulnerability to working

poverty across diverse geographical contexts. Similarly, age (disproportionately affecting younger individuals) and educational attainment (those lacking tertiary qualifications exhibiting elevated risk) are salient determinants.

Work intensity represents another critical variable. Eurostat data indicates that, except for Belgium, Ireland, and Finland, over 20% of adults residing in households with low work intensity are at risk of poverty. In six EU member states, including Italy, this percentage surpasses 40%, with Portugal reporting the highest incidence (54%).

However, the phenomenon of working poverty is not limited to low work-intensity households. A non-negligible 9.4% of high work-intensity households are at risk of poverty, with Romania (19.8%) and Luxembourg (14.3%) exhibiting the highest proportions. In Italy, the risk of poverty varies across work-intensity levels: 40.2% for low work-intensity households, 25.7% for medium work-intensity households, and 8.3% for high work-intensity households.

THE PREVALENCE OF WORKING POVERTY ACROSS EU MEMBER STATES

In 2021, approximately one-tenth of the employed population across the European Union was at risk of poverty. This figure has remained relatively stable over the preceding decade, exhibiting minimal fluctuations within the range of 8% to 10%. However, significant cross-national variation exists. Romania exhibits the highest rate of working poverty in the EU (15.2%), followed by Luxembourg (13.5%) and Spain (12.7%), with Italy ranking fourth (11.7%).

Over the past decade, substantial improvements have been observed in Greece (where the rate decreased from nearly 14% in 2012) and Romania (which experienced a decline from approximately 19% in 2012). Conversely, ten member states have witnessed a deterioration in this indicator, with Luxembourg (+3.2 percentage points) and Bulgaria (+2.6) experiencing the most pronounced increases. On average, the EU has demonstrated negligible change.

In Italy, the highest rates of working poverty were recorded in 2017 and 2018 (12.3%). Overall, the proportion of workers at risk of poverty has shown a slight upward trend over the past decade, increasing from 11.1% in 2012.

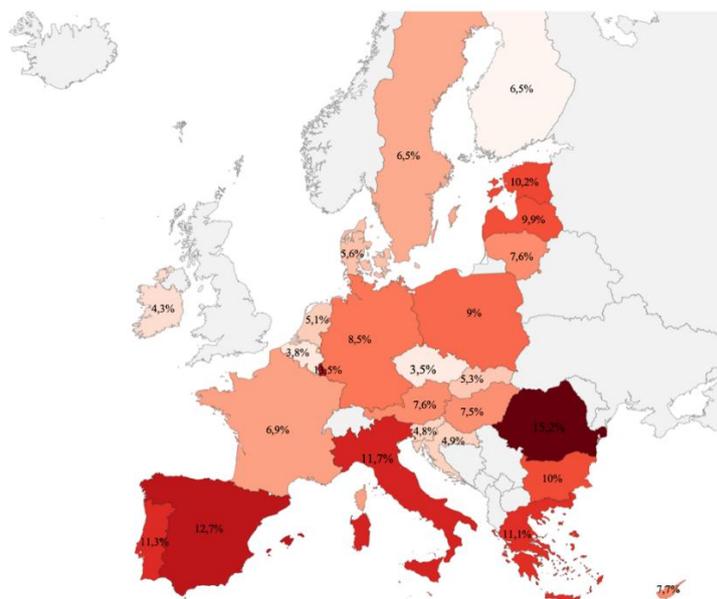

Figure 1. Monthly minimum wage in EU countries in € per month

Source: Working poverty is still a problem in Europe Available:

https://www.europeandatajournalism.eu/cp_data_news/working-poverty-is-still-a-problem-in-europe/

CORRELATION BETWEEN MINIMUM WAGE AND THE INCIDENCE OF IN-WORK POVERTY

Analyses examining the interplay between legislated minimum wage standards and the incidence of in-work poverty across the European Union reveal a multifaceted and often context-dependent relationship, further complicated by variations in national labour market institutions and welfare state regimes. While theoretical models posit that appropriately calibrated minimum wage regulations may function as a buffer against the risk of impoverished employment by augmenting the income of lower-skilled workers, empirical findings demonstrate considerable heterogeneity among member states, attributable in part to differences in the scope and enforcement of such regulations. Econometric investigations frequently indicate that the effect of minimum wage levels on working poverty is contingent upon several mediating variables, including the magnitude of the minimum wage relative to the median wage, the extent of collective bargaining agreements which may supplement or supplant statutory minimums, the rigor of minimum wage enforcement mechanisms including penalties for non-compliance, and the availability of supplementary social welfare programs such as earned income tax credits. Furthermore, the potential for adverse employment outcomes associated with increases in minimum wage levels, particularly among marginalized labour force groups such as young workers, migrants, and those with limited formal education, can diminish the anticipated poverty reduction benefits. These potential negative effects necessitate careful consideration of the specific industry and occupational composition of a given labour market. Consequently, the efficacy of minimum wage policies in alleviating in-work poverty appears to be critically determined by the unique institutional and economic landscape of individual EU member states, underscoring the need for a disaggregated and contextually informed approach to policy assessment. Further complicating the analysis is the issue of minimum wage non-compliance, wherein employers may circumvent minimum wage laws through various mechanisms, such as off-the-books payments or misclassification of employees, thus undermining the intended impact of the legislation. Addressing this issue requires robust monitoring and enforcement efforts, as well as policies designed to promote transparency and compliance within the labour market.

**Table 1. Monthly minimum wage in EU countries
in € per month**

EU country	2021	2022	2023	2024	2025
Austria	Austria does not have a statutory minimum wage established by law at the national level, approx. 1500				
Belgium	1625.72	1658.23	1955.04	1994.18	2070.48
Bulgaria	332.34	332.34	398.81	477.04	550.67
Croatia	562.77	623.70	700.00	840.00	970.00
Republic of Cyprus			940.00	1000.00	1000.00
Czech Republic	579.22	651.70	717.37	764.44	825.89
Denmark	Denmark does not have a legally mandated minimum wage set by the government				
Estonia	584.00	654.00	725.00	820.00	886.00
Finland	3632.00	3717.00	3794.00	3883.00	
France	1554.58	1603.12	1709.28	1766.92	1801.80
Germany	1585.00	1634.00	1997.00	2054.00	2161.00
Greece	758.33	773.50	831.83	910.00	968.33
Hungary	442.44	541.73	578.74	696.97	675.27
Ireland	1723.80	1774.50	1909.70	2146.30	2281.50

EU country	2021	2022	2023	2024	2025
Italy	Italy does not have a statutory minimum wage established by law at the national level, approx. 1150.00				
Latvia	500.00	500.00	620.00	700.00	740.00
Lithuania	642.00	730.00	840.00	924.00	1038.00
Luxembourg	2201.93	2256.95	2387.40	2570.93	2637.79
Malta	784.68	792.26	835.16	925.34	961.05
Netherlands	1684.80	1725.00	1934.40	2070.12	2193.36
Poland	614.08	619.46	745.60	977.53	1091.46
Portugal	775.83	822.50	886.67	956.67	1015.00
Romania	548.07	515.26	606.12	663.24	814.18
Slovakia	623.00	646.00	700.00	750.00	816.00
Slovenia	1024.24	1074.43	1203.36	1253.90	
Spain	1108.33	1125.83	1166.67	1323.00	1453.00
Sweden	Sweden does not have a statutory minimum wage mandated by law at the national level.				

Source: EUROSTAT. Monthly minimum wage in EU countries. Available: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/earn_mw_cur/default/table?lang=en

Analysis of minimum wage data across select European nations in 2025 reveals a discernible upward trend in statutory minimum compensation levels. However, the magnitude of these annual increments appears to be positively correlated with the overall level of economic development within each nation. For instance, Bulgaria exhibits the lowest minimum wage (€550.67 per month), translating to an approximate daily rate of €18. Conversely, Hungary and Latvia demonstrate progressively higher minimum wage levels (€675.27 and €740 per month, respectively, corresponding to daily rates of approximately €22.5 and €24.5), potentially reflecting their differing stages of economic advancement and/or varying policy priorities regarding labour market regulation. An examination of minimum wage trends over the past five years reveals notable disparities across several European nations. Germany exhibited a substantial absolute increase in its legislated minimum wage, rising by €576 from a baseline of €1,585.00 in 2021 to €2,161.00 by 2025. Ireland also experienced significant growth, with the minimum wage increasing by €557.7 over the same period, reaching €2,281.50 per month in 2025 from an initial value of €1,723.80 in 2021. Belgium demonstrated more moderate growth, with an increment of €444.76 over the five-year timeframe.

Within Central Europe, Poland exhibited a marked proportional increase, with the minimum wage rising by €477.38 from €614.08 in 2021 to €1,091.46 in 2025. This pattern suggests a general tendency for nations characterized by advanced market economies to exhibit more pronounced increases in minimum wage levels. According to Poland officials the adjustment of the minimum wage to 4,666 PLN in 2025 was, in part, a response to projected economic conditions. Specifically, anticipated inflation rates, forecast to reach as high as 5%, contributed to the decision

It is also apparent from the table that a legally defined minimum wage is not in place in all countries. Austria, Denmark, Italy, and Sweden are examples of nations that lack a legislated minimum wage.

CONCLUSION

In conclusion, it can be unequivocally asserted that working poverty constitutes a persistent and salient socioeconomic challenge within the European Union. The intractability of this issue is particularly noteworthy considering that the preponderance of EU member states is characterized as highly developed economies exhibiting advanced levels of industrialization and economic sophistication. Notwithstanding significant labor force participation rates across these nations, a

substantial proportion of employed individuals remain at demonstrable risk of economic impoverishment, underscoring the complex and nuanced relationship between labor market engagement and the attainment of economic security. Furthermore, the statistically significant correlation observed between mandated minimum wage levels and the prevalence of working poverty across the EU suggests that existing minimum wage policies may be insufficient to adequately mitigate the financial vulnerabilities experienced by low-income workers and ensure a socially acceptable standard of living for all employed citizens. This necessitates a rigorous re-evaluation of current social policy frameworks and their demonstrably measured effectiveness in providing sufficient economic support for working individuals and their dependent families. Moreover, the formulation of comprehensive and efficacious policy solutions must integrate consideration of salient non-wage determinants, such as access to affordable childcare, accessible healthcare provisions, and affordable housing options. Addressing the inherently multifaceted nature of working poverty necessitates a coordinated and collaborative effort involving policymakers, employer organizations, and key social partners to foster inclusive economic growth patterns and demonstrably reduce income inequality metrics across the European Union.

***Acknowledgements:** The article was developed within the framework of Subprogram 030101 „Strengthening the resilience, competitiveness, and sustainability of the economy of the Republic of Moldova in the context of the accession process to the European Union”, institutional funding.*

REFERENCES

1. Amartya Sen (1981) Poverty and Famines: An Essay on Entitlement. Available at: [https://www.kharagpurcollege.ac.in/studyMaterial/11827Poverty-and-famines | Amartya Sen | 1981-6th-sem-23-04-2020.pdf](https://www.kharagpurcollege.ac.in/studyMaterial/11827Poverty-and-famines%20Amartya-Sen%201981-6th-sem-23-04-2020.pdf) (Access date: 14.02.2025)
2. Brady David (2019) Theories of the Causes of Poverty. Annual Review of Sociology, Vol. 45, pp. 155-175, 2019, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3430210> or <http://dx.doi.org/10.1146/annurev-soc-073018-022550>(Access date: 13.02.2025)
3. Chambers, R. (1995) Poverty and Livelihoods: Whose Reality Counts? ID Discussion Paper 347, IDS, Brighton. Available at: <https://www.archidev.org/IMG/pdf/p173.pdf> (Access date: 13.02.2025)
4. EUROSTAT. Monthly minimum wage in EU countries. Available at: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/earn_mw_cur/default/table?lang=en
5. In-work poverty in the EU. Available at: <https://www.eurofound.europa.eu/en/publications/2017/work-poverty-eu> (Access date: 14.02.2025)
6. Kathryn Edin and H. Luke Shaefer. \$2.00 a Day: Subsisting on Almost Nothing in America (2015) Available at: <https://dokumen.pub/200-a-day-living-on-almost-nothing-in-america-054481195x-9780544811959.html> (Access date: 14.02.2025)
7. Peter Townsend (1979) Poverty in the United Kingdom: A Survey of Household Resources and Standards of Living. Available at: https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://www.poverty.ac.uk/system/files/townsend-book-pdfs/PIUK/piuk-whole.pdf&ved=2ahUKEwiQ8KjY78OLAxWIS_EDHfIEgEQFnoECB0QAQ&usq=AOvVaw2YV66YM1nwr0Z2rLILhC1L (Access date: 13.02.2025)
8. Working poverty is still a problem in Europe. Available at: https://www.europeandatajournalism.eu/cp_data_news/working-poverty-is-still-a-problem-in-europe/ (Access date: 14.02.2025)
9. Working poor in Europa. Eurofound. Available at: <https://www.eurofound.europa.eu/system/files/2015-05/ef1025en.pdf> (Access date: 14.02.2025)

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Академично издателство „Талант“

*Висше училище по агробизнес и развитие на
регионите - Пловдив*

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Academic Publishing House „Talent“

*University of Agribusiness and Rural Development
Bulgaria*

<http://science.uard.bg>

THE IMPACT OF SMART METERS ON RESIDENTS' BEHAVIOR AND THE ROLE OF SMART HOMES IN COMFORT OPTIMIZATION

Adriana Catruc

Academy of Economic Studies of Moldova (AESM), Chisinau, Republic of Moldova

Abstract: The implementation of smart meters represents a significant advancement in energy resource management, offering benefits such as accurate billing, real-time monitoring, and energy efficiency. However, these devices can impose behavioral changes on users due to dynamic pricing, frequent notifications, and the risk of automatic disconnection. Integration with smart home systems appears as an optimal solution to mitigate these inconveniences. This article analyzes the impact of smart meters on consumer behavior and how smart home technologies contribute to maintaining a comfortable lifestyle.

Keywords: Smart meters, smart homes, energy consumption automation, energy efficiency, smart home systems, dynamic pricing.

INTRODUCTION

The increasing integration of smart technologies in residential infrastructure has led to significant advancements in resource management. Among these innovations, the deployment of smart meters represents a crucial step toward optimizing energy consumption and enhancing operational efficiency. These devices offer numerous benefits, including precise billing, real-time consumption monitoring, and improved energy efficiency. However, their implementation may also introduce certain challenges for residents by altering habitual resource usage patterns. Dynamic pricing mechanisms, frequent system notifications, and the potential for automatic disconnection can impact user convenience and necessitate behavioral adaptations.

In this context, smart homes become an essential solution to compensate for these inconveniences. By using automation and artificial intelligence (AI), homes can optimize resource consumption without requiring users to intervene manually. This article analyzes in detail the

challenges introduced by smart meters and how smart home technologies help maintain a comfortable and unrestricted lifestyle.

Smart meters represent a significant evolution in energy consumption management, allowing real-time monitoring and automatic data transmission to providers. The implementation of these devices began in the 2000s, with the aim of improving energy efficiency and facilitating the integration of renewable sources into electrical grids. Over time, various regions have adopted these technologies, recording both benefits and challenges.

For example, in the European Union, over half of the meters are smart, which has allowed a reduction in commercial network consumption by up to 15% and technical consumption by 5%¹.

In Germany, however, the digitalization of meters has been slower compared to other European countries, such as Italy and Spain. Only about 270,000 of the 52.7 million metering points in Germany are equipped with smart metering systems. These digital meters can send and receive measurement data, being essential for future electricity supply, which will include dynamic pricing starting in 2025².

In the United Kingdom, the implementation of smart meters has faced difficulties. Approximately 3.5 million of the 36 million installed meters do not function correctly, especially in northern England and Scotland, due to reliance on radio frequencies, unlike the cellular technology used in the south. This issue has led to the inability of meters to transmit accurate consumption data, affecting billing accuracy and consumers' access to more favorable energy tariffs³.

Despite the obvious advantages, such as accurate billing and the ability to monitor consumption in real-time, the use of smart meters can also generate certain inconveniences for consumers. For example, in the UK, millions of households face the risk that these devices could be used for detailed monitoring of consumption behavior, which has raised concerns about data privacy⁴.

To mitigate these inconveniences, smart home solutions can play a crucial role. By integrating smart meters with automated energy management systems, residents can benefit from consumption optimization without significantly altering their daily behavior. For example, smart devices can automatically schedule the operation of household appliances during periods of low tariffs, ensuring both user comfort and energy bill savings.

In Romania, the implementation of smart meters has seen significant progress in recent years, with the aim of modernizing the energy infrastructure and improving consumption efficiency. Companies such as Distribuție Energie Electrică România (DEER) and Delgaz Grid have initiated large-scale projects to install these devices for consumers.

DEER launched a tender for the acquisition of 1.1 million smart meters, with an estimated value of over 371 million lei. These are to be installed in cities such as Galați, Brăila, Focșani, Ploiești, and Târgoviște, aiming to reach 35% of total users equipped with such meters by 2028⁵.

---

¹ UNDP Moldova. "Un nou lot de contoare inteligente va fi instalat la peste 14.000 de consumatori, cu sprijinul Italiei și PNUD." United Nations Development Programme (UNDP) Moldova, February 15, 2024.

<https://www.undp.org/ro/moldova/press-releases/un-nou-lot-de-contoare-inteligente-va-fi-instalat-la-peste-14000-de-consumatori-cu-sprrijinul-italiei-si-pnud>.

² Die Welt. "Digitalisierung der Stromzähler in Deutschland langsamer als in Italien und Spanien." Die Welt, August 2024. <https://www.welt.de/252989430>.

³ The Guardian. "'A Mess': Energy Suppliers Face Scramble to Install Smart Meters in UK Homes." The Guardian, February 9, 2025. <https://www.theguardian.com/business/2025/feb/09/a-mess-energy-suppliers-face-scramble-to-install-smart-meters-in-uk-homes>.

⁴ The Scottish Sun. "Millions of Scots Paying More Due to Faulty Smart Meters." The Scottish Sun, November 11, 2024. <https://www.thescottishsun.co.uk/money/13843994/millions-scots-paying-more-smart-meters>.

⁵ Economedia. "Distribuție Energie Electrică România Achiziționează 1,1 Milioane de Contoare Inteligente. Licitația a Fost Lansată în SEAP și Are o Valoare Maximă de 371,68 Milioane Lei Fără TVA." Economedia, August 2024.

Delgaz Grid, part of the E.ON group, plans to install approximately one million smart meters in the Moldavia region by 2029. To date, over 420,000 such devices have been installed in the counties of Bacău, Iași, Neamț, Vaslui, Botoșani, and Suceava. The plan envisages that 85% of consumers in this region will benefit from smart energy metering systems by the end of the project⁶.

However, the introduction of smart meters has also generated some controversy in Romania. Some voices have expressed concerns about the invasion of privacy through the detailed collection of consumption data, the risk of exposure to cyberattacks, and possible health effects caused by electromagnetic radiation emitted by these devices. In this context, an online petition titled "Say NO to Smart Meters for Household Consumers" was initiated, highlighting these concerns and calling for a more cautious approach to the implementation of these technologies.

CHALLENGES AND LIMITATIONS OF SMART METERS

Restrictions on Energy Use Due to Dynamic Pricing

The implementation of dynamic pricing in the European energy sector has significantly influenced consumer behavior, prompting them to adjust their consumption habits to benefit from lower costs. These tariffs, which vary based on energy demand and supply, were designed to encourage efficient resource use and reduce pressure on electrical grids during peak periods.

Behavioral changes induced by dynamic pricing:

- *Use of large appliances:* Consumers delay the operation of high-consumption appliances, such as washing machines or dishwashers, to periods with lower tariffs, usually at night or outside peak hours.

- *Charging electric vehicles:* Electric vehicle owners schedule charging during periods of low energy prices, reducing associated costs.

Adoption of smart technologies for consumption management:

- *Home Energy Management Systems (HEMS):* These systems allow real-time monitoring and control of energy consumption, helping consumers optimize resource use based on dynamic pricing.

- *Smart appliances:* Internet-connected devices can be programmed to operate automatically during periods of low tariffs, without direct user intervention.

Increased interest in renewable energy sources and storage:

- *Installation of photovoltaic panels:* To reduce dependence on the electrical grid and tariff fluctuations, some consumers invest in solar panels to generate their own energy.

- *Energy storage systems:* Storage batteries allow the accumulation of excess energy produced or purchased at low tariffs for use during periods of higher prices.

A 2022 study analyzed the impact of dynamic pricing on German consumers. The results showed that, in the context of rising energy prices, the use of consumption flexibility through HEMS and smart meters can offset cost increases. For example, households equipped with heat pumps and photovoltaic panels benefited from significant savings by adjusting consumption based on dynamic tariffs⁷.

In the UK, the implementation of dynamic pricing led to a notable change in consumer behavior. A report highlighted that 23% of households began scheduling the use of large appliances

---

<https://economedia.ro/distributie-energie-electrica-romania-achizitioneaza-11-milioane-de-contoare-inteligente-licitatia-a-fost-lansata-in-seap-si-are-o-valoare-maxima-de-37168-milioane-lei-fara-tva.html>.

⁶ Capital. "Se Schimbă Contoarele în România: Un Milion de Contoare Inteligente Vor Fi Instalate. A Fost Stabilit Termenul." Capital, August 2024. <https://www.capital.ro/se-schimba-contoarele-in-romania-un-milion-de-contoare-inteligente-vor-fi-instalate-a-fost-stabilit-termenul.html>.

⁷ Fiedler, Thomas, and Julia Schneider. "Dodging the Electricity Price Hike: Can Demand-Side Flexibility Compensate for Spot Price Increases for Households in Germany?" Energy Policy 168 (2022): 113109. <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC11410939>.

outside peak hours, and 15% invested in smart technologies to manage energy consumption more efficiently⁸.

In France, the introduction of dynamic pricing increased interest in electric vehicles and smart charging infrastructure. A 2023 study showed that 30% of electric vehicle owners adjusted their charging schedule to take advantage of low tariffs, contributing to balancing energy demand throughout the day⁹.

One of the main changes brought by smart meters is the implementation of differentiated tariffs, where the cost of energy varies depending on the time of day. This measure is beneficial for optimizing electrical grids but can create difficulties for users.

Most household activities are performed according to daily routines, and high tariffs during peak hours can force users to change their schedules. For example, the use of an electric oven or dishwasher must be delayed until after midnight to benefit from lower costs.

In a family with multiple members, managing consumption becomes more difficult, as everyone must follow the same rules. Instead of freely using resources, residents must coordinate their activities, which can lead to frustration.

Limiting the use of air conditioning or heating based on tariffs can affect thermal comfort, forcing residents to endure uncomfortable temperatures at certain times of the day. Thus, dynamic pricing, while efficient for managing energy demand, can introduce constraints in daily life.

The Need for Constant Consumption Monitoring

Smart meters provide detailed data on energy consumption, which can be an advantage but also a source of stress for users.

Thus, users can monitor in real-time the exact amount of electricity, water, or gas used. While this represents an advantage from the perspective of energy efficiency and cost reduction, it can also generate a negative psychological effect on consumers, known as the pressure of continuous optimization.

This phenomenon occurs when users feel a constant need to check the data provided by the smart meter to avoid excessive consumption and, implicitly, higher bills. Usually, this pressure arises for the following reasons:

Instant consumption visualization. În trecut, utilizatorii primeau facturi lunare, ceea ce însemna că impactul consumului asupra costurilor nu era perceput zilnic.

With smart meters, consumers can see daily or even hourly fluctuations in consumption, creating a sense of urgency and excessive control.

Fear of dynamic pricing. If tariffs are variable (higher during certain hours), users may be stressed by the need to rigorously plan the use of appliances.

This can lead to delaying household activities (laundry, using an electric cooker) or completely redesigning daily routines.

Constant notifications. Applications installed on smart meters send alerts and savings recommendations, which can create the feeling that the user is not responsible enough to reduce consumption.

People become obsessed with every kilowatt consumed, frequently checking data in an attempt to optimize resource use.

Comparison with other users. Some energy management platforms offer comparative data with similar consumers (e.g., "Consumers in your area use 20% less energy than you").

---

⁸ NielsenIQ. "Ownership of Smart Home Products Doubles in the UK in Five Years." NielsenIQ, August 2024. <https://nielseniq.com/global/en/insights/analysis/2024/ownership-of-smart-home-products-doubles-in-the-uk-in-five-years>.

⁹ European Union Agency for the Cooperation of Energy Regulators (ACER) and Council of European Energy Regulators (CEER). Market Monitoring Report: Consumer Participation in Energy Markets. 2024. https://www.acer.europa.eu/sites/default/files/documents/Publications/ACER-CEER_2024_MMR_Retail.pdf.

This aspect can cause anxiety and an excessive need to reduce consumption to meet system-imposed standards. Therefore, this pressure can have negative consequences on users' mental health and behavior:

Stress and anxiety. Users become obsessively concerned with changing their habits to reduce consumption, even in situations where it is unnecessary.

Time wasted. Instead of using energy naturally and intuitively, people spend time constantly checking applications and making calculations related to consumption.

Comfort sacrificed. To avoid high consumption, some users give up essential appliances or limit the use of heating and cooling, affecting their quality of life.

A study conducted in Sweden showed that 35% of smart meter users check consumption data daily, and 12% change their daily routines to adapt to low tariffs, leading to additional stress and dissatisfaction among families with children¹⁰.

The pressure of continuous optimization can be reduced by:

✓ Consumption automation: Using smart homes to regulate consumption automatically reduces the need for users to make manual adjustments.

✓ Providing personalized reports: Instead of sending frequent notifications, applications could offer a weekly summary to reduce stress.

✓ Educational guides for users: Educating users about optimal consumption without obsession can help reduce anxiety related to energy use.

Monitoring energy consumption through smart meters provides useful information but can become a difficult and time-consuming task for users unfamiliar with data analysis and report interpretation.

Smart meters provide a variety of data in the form of charts, tables, and detailed reports. However, interpreting this information can be challenging for users without technical training. For example, a graph illustrating hourly consumption variations may be difficult to understand for elderly individuals or those unfamiliar with data analysis. This complexity of information can reduce the efficiency of using smart meters, limiting their positive impact on energy consumption management.

In addition to interpretation difficulties, users' decision-making is often affected by the lack of clear guidance on actions to be taken based on data analysis. Even when consumers observe increases in energy consumption, many lack the knowledge to identify appropriate solutions. This phenomenon can lead to feelings of frustration and confusion, causing users to ignore the data provided by smart meters instead of using it effectively to optimize consumption.

Moreover, the necessary adjustments to reduce energy consumption require frequent manual interventions on appliances and household devices. In the absence of automation systems, each change must be made individually, requiring considerable effort from users. This need for constant adjustment not only becomes tiring but can also discourage the adoption of effective measures for energy consumption optimization.

In Norway, users who received personalized recommendations through simplified applications and integrated automation reported a 60% reduction in time spent analyzing data without losing the benefits of energy optimization.¹¹

Both the pressure of continuous optimization and the time spent analyzing data are real challenges of using smart meters. However, through automation, simplified reports, and the

---

¹⁰ Nilsson, Andreas, and Daniel Thollander. "User Engagement with Web-Based Consumption Feedback: A Study of Apartment Owners in Sweden." *Resources* 5, no. 1 (2016): 3. <https://www.mdpi.com/2079-9276/5/1/3>.

¹¹ Hansen, Mari, and Sindre Olsen. "Reviewing the Impacts of Smart Energy Applications on Energy Behaviours in Norwegian Households." *Energy Research & Social Science* 96 (2024): 103547. https://www.researchgate.net/publication/373587444_Reviewing_the_impacts_of_smart_energy_applications_on_energy_behaviours_in_Norwegian_households.

integration of smart homes, these issues can be mitigated, allowing users to benefit from efficient consumption without excessive stress and effort.

Additional Time Invested in Resource Management

Smart meters bring a fundamental change in how people use household appliances. In a traditional household, users turn on devices as needed, without considering dynamic pricing or the impact on the electrical grid. However, in a variable tariff billing system, where energy prices are higher during peak hours (usually between 5 PM and 9 PM), users must adjust their daily routines, which can become complicated and uncomfortable.

Additional time is allocated to more complex planning of appliance use. The devices themselves require separate scheduling for each.

In a home without smart automation, users must pay attention to low-tariff hours and delay the use of appliances. For example, someone using a dishwasher or washing machine must wait until nighttime to turn them on, which can be inconvenient, especially for families with children.

In homes without smart appliances, residents must wake up earlier or stay up late to turn on devices during low-tariff periods.

In a modern home, coordinating multiple large energy-consuming devices can represent a significant challenge. Appliances such as washing machines, dishwashers, electric ovens, air conditioners, and electric heating systems must be used strategically to avoid overloading the internal network. Even if scheduling these devices outside peak hours can contribute to cost reduction, users must plan in advance the order in which they are used to prevent overloads and potential technical issues. This need for organization requires increased attention to how energy is distributed within the home.

In addition to managing devices, users must constantly monitor energy tariff dynamics. In a dynamic tariff system, prices can change daily based on market supply and demand, requiring constant checking of the most advantageous consumption intervals. Daily adaptation of energy use schedules thus becomes a time-consuming and effort-intensive task, affecting user comfort and increasing the complexity of home consumption optimization.

In Spain, after the implementation of dynamic pricing in 2021, over 60% of users began changing their behavior in using appliances¹².

Such changes have also generated some problems. Many consumers complained that they had to wait until midnight to use the washing machine or electric oven, which affected their quality of life.

An efficient solution for managing energy consumption without human intervention is integrating smart appliances into a smart home system. By automating the scheduling process, users can avoid both overloading the internal network and the need for constant tariff checks.

Automatic scheduling of appliances – Using smart devices allows automatic setting of operating times, so they turn on at optimal times in terms of costs and energy distribution.

Integration with a smart home system – Connecting smart meters to an automation network allows devices to be turned on and off based on real-time tariffs, eliminating the need for manual intervention.

Energy management applications – Dedicated software solutions analyze price fluctuations and suggest optimal schedules for each device, simplifying the energy-saving process.

Through these measures, users can benefit from efficient and economical consumption without needing to monitor daily changes in the energy network.

---

¹² Enrich, Gabriel, Jing Li, Itai Mizrahi, and Mar Reguant. "Impacts of Time-of-Use Pricing: Evidence from Residential Electricity Consumption in Spain." National Bureau of Economic Research Working Paper Series, 2023. https://mreguant.github.io/papers/Time_of_Use_Impacts_Enrich_Li_Mizrahi_Reguant.pdf.

One of the main obstacles to the efficient use of smart meters and energy management systems is the lack of an intuitive interface adapted to user needs. This issue affects both the accessibility of applications and their integration with household devices.

Difficulties in using applications for consumption monitoring. Many applications developed by energy providers are complex, overloaded with data, and difficult to interpret by ordinary users. Detailed charts, technical reports, and sophisticated diagrams require advanced knowledge to be analyzed correctly, discouraging users from consulting them frequently. As a result, consumption monitoring is often neglected, leading to high bills and loss of control over energy costs.

Lack of personalization based on the user. Each user has different needs when it comes to interacting with energy management systems. For example, elderly individuals might benefit from a simplified system with voice alerts and clear recommendations, while technologically advanced users might prefer a detailed interface with extended functionalities. Currently, most applications are not adapted for different user categories, leading to low adoption rates and inefficient use of these solutions.

Lack of integration with household devices. Another major obstacle is that users must manually adjust their appliance use schedules to take advantage of low energy tariffs. Instead of receiving clear and easy-to-follow recommendations, they must check optimal consumption periods themselves. A more efficient solution would be the smart integration of monitoring applications with appliances, allowing automatic activation at the most advantageous times. This automation would eliminate the need for user intervention, reducing frustration and time spent managing energy consumption.

By addressing these issues and developing more intuitive, accessible, and integrated solutions, users could manage energy consumption more efficiently, optimizing costs without additional effort.

In France, a 2022 study showed that over 40% of consumers with smart meters do not use monitoring applications because they are too complex and difficult to use¹³.

One of the main obstacles to the efficient use of smart meters is the complexity of energy provider application interfaces. Users not only have to interpret consumption data themselves but are also required to constantly check tariffs and manually adjust their appliance use schedules. This approach is not only inefficient but also discouraging for many consumers.

To eliminate these difficulties, the development of an AI-based system that interprets data and provides simple and intuitive recommendations is necessary. Instead of users manually analyzing complex charts, AI could identify optimal consumption times and automate appliance management.

Ways to improve the interface and user experience:

✓ Simplified interface – Instead of detailed charts and hard-to-understand technical data, the application should display only essential information, such as estimated costs and personalized recommendations.

✓ Voice assistants and AI: Integration with Google Assistant, Alexa, or Siri would allow users to receive voice notifications about consumption and tariffs without needing to manually check the application.

✓ Smart automation: Instead of informing users about optimal times for appliance use, the application should control them automatically, turning them on and off based on tariffs and total household consumption.

---

¹³ Fonteneau, Raphael, and Charlotte Leclerc. "Smart Metering Roll-Out in Europe: Where Do We Stand? Cost-Benefit Analyses in the Clean Energy Package and Research Trends in the Green Deal." ResearchGate, 2022. https://www.researchgate.net/publication/359431179_Smart_Metering_Roll-Out_in_Europe_Where_Do_We_Stand_Cost_Benefit_Analyses_in_the_Clean_Energy_Package_and_Research_Trends_in_the_Green_Deal.

Risk of Automatic Disconnection in Case of Excessive Consumption

Smart meters are designed to monitor and manage energy consumption in real-time, contributing to grid efficiency. However, the implementation of automatic consumption limitation systems can lead to unexpected power outages, affecting the comfort and safety of household users.

Problems caused by automatic consumption limitation

Automatic limitation of consumption in case of overload. In some countries, smart meters are configured to automatically reduce the maximum available power to prevent grid overload. If multiple high-consumption appliances (e.g., electric oven, boiler, air conditioner) are used simultaneously in a household, the system may detect an exceedance of the set limit and interrupt the power supply. This sudden disconnection can also affect essential appliances, such as refrigerators, lighting, or heating systems, causing major discomfort for users.

Automatic disconnection during dynamic pricing. In some smart grids, providers implement a system to reduce available power during peak hours to optimize energy distribution. This mechanism can lead to voltage drops in households, affecting the operation of sensitive appliances, such as induction cooktops, electric ovens, or air conditioners. Thus, even if the power supply is not completely interrupted, users may observe reduced performance of their devices.

Problems in areas with unstable electrical infrastructure. In regions where the electrical grid is outdated, smart meters can be used to reduce consumption during periods of high demand. For example, in some cities in Spain, consumers reported automatic energy limitations during hot summer days, leading to the shutdown of air conditioners at critical times¹⁴.

Solutions to prevent automatic disconnections

Configuring a higher power limit for essential appliances. Energy management systems should allow setting exceptions for critical devices, such as refrigerators, heating systems, and medical equipment, to avoid outages that can have serious consequences for users.

Alerts before reducing power. Instead of a sudden disconnection, users should receive notifications before the system reduces available power. This would allow them to manually turn off non-essential appliances to prevent a total power outage.

Integration with a smart prioritization system. Smart homes can be equipped with an energy management system that identifies and prioritizes critical appliances. In case of automatic consumption limitation, the system could temporarily turn off less important devices, such as washing machines or dryers, keeping essential appliances running.

By implementing these solutions, users could benefit from the advantages of smart meters without being exposed to the risk of unexpected disconnections, ensuring a safer and more reliable experience in managing energy consumption.

CONCLUSION

Smart meters represent an essential advancement in energy management, offering users increased transparency and the ability to optimize resource consumption. Although they bring significant benefits, such as reducing energy losses and adapting to dynamic pricing, they also impose new challenges, such as the need for constant monitoring and the risk of automatic disconnection. The article highlighted the impact of these technologies on consumer behavior, showing that while data transparency and optimization opportunities are considerable advantages, they can also generate stress and require continuous adaptation from users.

A crucial aspect analyzed is the role of smart homes in reducing the discomfort associated with smart meter use. Automation of energy consumption, intelligent control of lighting and

---

¹⁴ Jones, Sam. "Spain Puts Limits on Air Conditioning and Heating to Save Energy." *The Guardian*, August 2, 2022. <https://www.theguardian.com/world/2022/aug/02/spain-puts-limits-on-air-conditioning-and-heating-to-save-energy>.

climate, efficient water management, and integration with renewable sources are solutions that allow users to benefit from technology without feeling the negative impact of changes imposed by new metering systems. By using sensors and AI algorithms, smart homes contribute to reducing the need for manual intervention and optimizing costs, increasing resident comfort.

Moreover, the integration of energy storage systems and the use of solar panels provide an additional advantage, reducing grid dependence and protecting consumers from tariff fluctuations. In addition, proactive and personalized notifications allow users to manage consumption without being overwhelmed by unnecessary information.

The adoption of smart meters is a necessity in the current context of energy resource optimization. However, to maximize their benefits and minimize potential drawbacks, integration with smart home technologies is essential. Smart homes not only facilitate resource management but also enhance user experience by providing an efficient, sustainable, and comfortable living environment. Consequently, the transition to a smart home equipped with automated energy management systems is not merely a technological trend but a viable solution for a sustainable and energy-optimized future.

REFERENCES

1. UNDP Moldova. "Un nou lot de contoare inteligente va fi instalat la peste 14.000 de consumatori, cu sprijinul Italiei și PNUD." United Nations Development Programme (UNDP) Moldova, February 15, 2024. <https://www.undp.org/ro/moldova/press-releases/un-nou-lot-de-contoare-inteligente-va-fi-instalat-la-peste-14000-de-consumatori-cu-sprajinul-italiei-si-pnud>.
2. Die Welt. "Digitalisierung der Stromzähler in Deutschland langsamer als in Italien und Spanien." Die Welt, August 2024. <https://www.welt.de/252989430>.
3. The Guardian. "A Mess': Energy Suppliers Face Scramble to Install Smart Meters in UK Homes." The Guardian, February 9, 2025. <https://www.theguardian.com/business/2025/feb/09/a-mess-energy-suppliers-face-scramble-to-install-smart-meters-in-uk-homes>.
4. The Scottish Sun. "Millions of Scots Paying More Due to Faulty Smart Meters." The Scottish Sun, November 11, 2024. <https://www.thescottishsun.co.uk/money/13843994/millions-scots-paying-more-smart-meters>.
5. EconoMedia. "Distribuție Energie Electrică România Achiziționează 1,1 Milioane de Contoare Inteligente. Licitația a Fost Lansată în SEAP și Are o Valoare Maximă de 371,68 Milioane Lei Fără TVA." EconoMedia, August 2024. <https://economediamedia.ro/distributie-energie-electrica-romania-achizitioneaza-11-milioane-de-contoare-inteligente-licitatia-a-fost-lansata-in-seap-si-are-o-valoare-maxima-de-37168-milioane-lei-fara-tva.html>.
6. Capital. "Se Schimbă Contoarele în România: Un Milion de Contoare Inteligente Vor Fi Instalate. A Fost Stabilit Termenul." Capital, August 2024. <https://www.capital.ro/se-schimba-contoarele-in-romania-un-milion-de-contoare-inteligente-vor-fi-instalate-a-fost-stabilit-termenul.html>.
7. Fiedler, Thomas, and Julia Schneider. "Dodging the Electricity Price Hike: Can Demand-Side Flexibility Compensate for Spot Price Increases for Households in Germany?" Energy Policy 168 (2022): 113109. <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC11410939>.
8. NielsenIQ. "Ownership of Smart Home Products Doubles in the UK in Five Years." NielsenIQ, August 2024. <https://nielseniq.com/global/en/insights/analysis/2024/ownership-of-smart-home-products-doubles-in-the-uk-in-five-years>.
9. European Union Agency for the Cooperation of Energy Regulators (ACER) and Council of European Energy Regulators (CEER). Market Monitoring Report: Consumer Participation in Energy Markets. 2024. https://www.acer.europa.eu/sites/default/files/documents/Publications/ACER-CEER_2024_MMR_Retail.pdf.

10. Nilsson, Andreas, and Daniel Thollander. "User Engagement with Web-Based Consumption Feedback: A Study of Apartment Owners in Sweden." *Resources* 5, no. 1 (2016): 3. <https://www.mdpi.com/2079-9276/5/1/3>.

11. Hansen, Mari, and Sindre Olsen. "Reviewing the Impacts of Smart Energy Applications on Energy Behaviours in Norwegian Households." *Energy Research & Social Science* 96 (2024): 103547. https://www.researchgate.net/publication/373587444_Reviewing_the_impacts_of_smart_energy_applications_on_energy_behaviours_in_Norwegian_households.

12. Enrich, Gabriel, Jing Li, Itai Mizrahi, and Mar Reguant. "Impacts of Time-of-Use Pricing: Evidence from Residential Electricity Consumption in Spain." National Bureau of Economic Research Working Paper Series, 2023. https://mreguant.github.io/papers/Time_of_Use_Impacts_Enrich_Li_Mizrahi_Reguant.pdf.

13. Fonteneau, Raphael, and Charlotte Leclerc. "Smart Metering Roll-Out in Europe: Where Do We Stand? Cost-Benefit Analyses in the Clean Energy Package and Research Trends in the Green Deal." ResearchGate, 2022. https://www.researchgate.net/publication/359431179_Smart_Metering_Roll-Out_in_Europe_Where_Do_We_Stand_Cost_Benefit_Analyses_in_the_Clean_Energy_Package_and_Research_Trends_in_the_Green_Deal.

14. Jones, Sam. "Spain Puts Limits on Air Conditioning and Heating to Save Energy." *The Guardian*, August 2, 2022. <https://www.theguardian.com/world/2022/aug/02/spain-puts-limits-on-air-conditioning-and-heating-to-save-energy>.

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Академично издателство „Талант“

*Висше училище по агробизнес и развитие на
регионите - Пловдив*

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Academic Publishing House „Talent“

*University of Agribusiness and Rural Development
Bulgaria*

<http://science.uard.bg>

ECOTOURISM AS A WAY OF SAVING BIODIVERSITY: WORLD EXPERIENCE AND UKRAINIAN PERSPECTIVES

Demchuk Maksym, Stavratii Viktoriia

Odesa National University of Technology, Ukraine

Scientific supervisor: Shekera Svitlana

Abstract. Ecotourism is a promising direction of sustainable development that contributes to saving biodiversity, environment protection and provides economic benefits for local communities. In this research there is analyzed Ukraine's potential of the ecotourism development in current conditions. There is described experience of other countries such as Costa Rica, Kenya, and Australia and there are offered ways of adapting these examples to Ukrainian realities. The opportunities and problems of ecotourism in Ukraine are considered, in particular, development of infrastructure, organization of environment protection activities and increasing the ecological consciousness among the population. Results of the research show that ecotourism can become an effective tool for saving natural heritage, supporting economy of different regions and forming responsible attitude towards nature.

Key words: ecotourism, biodiversity, sustainable development, natural heritage, nature protection actions, ecological consciousness, national parks, Ukraine.

Introduction. Ecotourism is one of the most promising directions of sustainable development, which contributes to the saving of the natural environment and biodiversity and, at the same time, provide economic benefits to local communities. In the context of global environmental challenges such as loss of species, degradation of ecosystem and climate changes, ecotourism is an important tool for formation of ecological consciousness and funding initiatives of environment protection.

Ukraine has significant potential for the development of ecotourism due to the diversity of natural landscapes, protected areas, and rich flora and fauna. However, low level of promotion,

lack of infrastructure, limited participation of local communities and war actions slow down the pace of development of this sphere. That's why the research of ecotourism as a mean of saving biodiversity, taking into account world experience and Ukrainian realities, is extremely relevant.

The purpose of the research is to analyze the role of ecotourism in saving biodiversity, studying world experience and making recommendations for the development of this sphere in Ukraine.

Research methods. In this work there were used the next research methods: analysis of sources of literature (study of international experience in the development of ecotourism (Costa Rica, Kenya, Australia, Iceland) and its adaptation to Ukrainian realities), cartographic research (use of cartographic data to analyze the national ecological network of Ukraine).

Presentation of the main material. According to the definition of the International ecotourism society (TIES), ecotourism is a responsible travel to the natural areas which contributes to their saving and improves the well-being of local communities.

One of the key goals of ecotourism is to save biodiversity, which embrace the diversity of species, ecosystems and gene pool. Biodiversity is the basis of the functioning of ecosystems and provides natural services such as water purification, climate regulation, maintenance of soil fertility, plants pollination and so on. However, global environmental challenges such as destruction of environment, climate changes, poaching and overuse of resources cause serious threats to saving biodiversity. In this context, ecotourism is an important tool that provides funding of initiatives of environment protection, involves local communities in saving nature and increasing of environmental consciousness of tourists.

The practical implementation of ecotourism involves using of special strategies and methods which are aimed at minimizing of impact on environment as well as providing social and economic benefits. Such strategies include development of ecological routes, involvement of tourists in volunteer nature saving activities, usage of eco-friendly means of transport and development of strict rules of behavior in protected areas. Besides, an important part of ecotourism is educational activities which help tourists to understand much better the importance of nature saving and treat the ecosystems responsibly.

The interconnection between ecotourism and saving biodiversity is based on several key aspects. Firstly, ecotourism provides funding of nature protecting activities by doing direct payments from tourists who visit reserves, national parks or other protected areas. Secondly, involving local communities in the management of ecotourism activities creates for them economic incentives to save natural resources. Thirdly, educational aspect of ecotourism contributes to the formation of ecological culture among the tourists, which, in turn, influences their behavior and choices in daily life.

Despite the big number of advantages, ecotourism faces certain problems as well. There are lack of awareness of tourists about the principles of ecotourism, conflicts between nature saving goals and needs of tourism infrastructure and the risk of overloading natural areas because of growing popularity of such routes. That's why, complex approach is very important for the effective implementation of ecotourism, which includes cooperation with the tourists, nature saving organizations and local communities, as well as studying world experience of development of ecotourism for saving biodiversity [1].

The experience of different countries all over the world shows that ecotourism can be an effective tool for saving biodiversity if its implementation is based on clearly developed strategies, which take into account local conditions and needs.

One of the most successful examples is Costa Rica, which is considered a world leader in sphere of ecotourism. The country has focused on development of national parks and reserves, which occupy more than a quarter of its territory. The government actively supports initiatives of ecotourism, involving funding by implementing ecotourism fees that aimed at nature saving and development of ecological infrastructure. Tourists are offered to visit reserves, ecological

excursions, observation on birds and other species of fauna. It not only contributes to the saving of unique ecosystems, but also provides sustainable income for local communities [2].

African countries such as Kenya and Tanzania demonstrate their successful experience in sphere of ecotourism connected with safari in national parks. For example, the Masai-Mara in Kenya is a model example, where income from tourism is used for saving wild nature. Local communities are involved in work with tourism infrastructure, which provides them with economic benefit and stimulates participation in activities of saving environment. Besides, there are programs of limiting the impact of tourists on environment, for example, strict quotas related to quantity of visitors [3, 4].

Australia also has significant experience in development of ecotourism. The Great Barrier Reef is included in UNESCO list and is one of the most popular destinations among the ecotourists. In order to protect unique coral ecosystems, Australian government has developed a system of licensing for tour operators and implemented strict rules for tourists, such as limitation on diving and actions aimed at reduction of water pollution. Additionally, the income from tourism is used for research and recovery of the reef [5, 6].

One more interesting example is Iceland, where ecotourism is focused on protection of unique landscapes: glaciers, geysers volcanoes and thermal springs. Tourist routes are developed in the way that reduces impact of human activity on environment and the income from tourism is used for maintenance of ecological sustainability of the region. Local authorities work actively on increasing of ecological culture of tourists by the help of the information companies and strict rules of behavior [7].

Nepal demonstrates interesting approaches to ecotourism, where tourism is an important source of income. In mountainous regions such as Annapurna has been created special ecological routes, which contribute to the protection of unique flora and fauna of the Himalayas. Tourists are offered eco-friendly guesthouses that work on solar energy and the local communities get a part of income from the ecotourism that stimulates them to participate in nature saving activities [8, 9].

World experience shows that success of ecotourism depends on the complex approach which includes creating of reserves, involving of local communities, implementing of educational programs and clear regulation of tourism activities. Also, an important aspect is support of the country, particularly funding of nature saving initiatives, development of legislation and international cooperation in sphere of nature protection.

Successful cases of Costa Rica, Kenya, Australia and other countries show that ecotourism can be an effective tool for saving biodiversity if it's aimed at gaining balance between economic, social and ecological interests. These examples can be adapted to Ukrainian realities in order to develop its own potential of ecotourism as the territory has great potential for the development of ecotourism, what can be explained by availability of rich natural resources, variability of landscapes and unique ecosystems, which are fundamental for the development of this kind of tourism.

Opening the potential of ecotourism in Ukraine is an important step not only for the development of economy, but for the saving natural heritage as well, because saving biodiversity and ecological balance is extremely important task for the country. In this context, ecotourism can become an important aspect of ensuring sustainable development of national and natural parks, reserves, national natural territories, as well as creating workplace and supporting local communities. The prospects of ecotourism development in Ukraine must be seen through the lens of available opportunities, problems and challenges, as well as through the ways of infrastructure improvement, legal regulation and formation of ecological consciousness among citizens and tourists.

There are successful examples of development of ecotourism, particularly in the Carpathians, the Crimea, in Cherkasy region, in reserves such as nature reserve "Askania-Nova" or "Cheremosky" as well as in national parks such as "Shatsky" and "Podilski Tovtry". They attract

tourists thanks to their nature treasures and the offer of ecological routes, conducting ecological excursions and involving tourists in environmental saving activities.

On the fig.1. the national ecological network of Ukraine is shown.

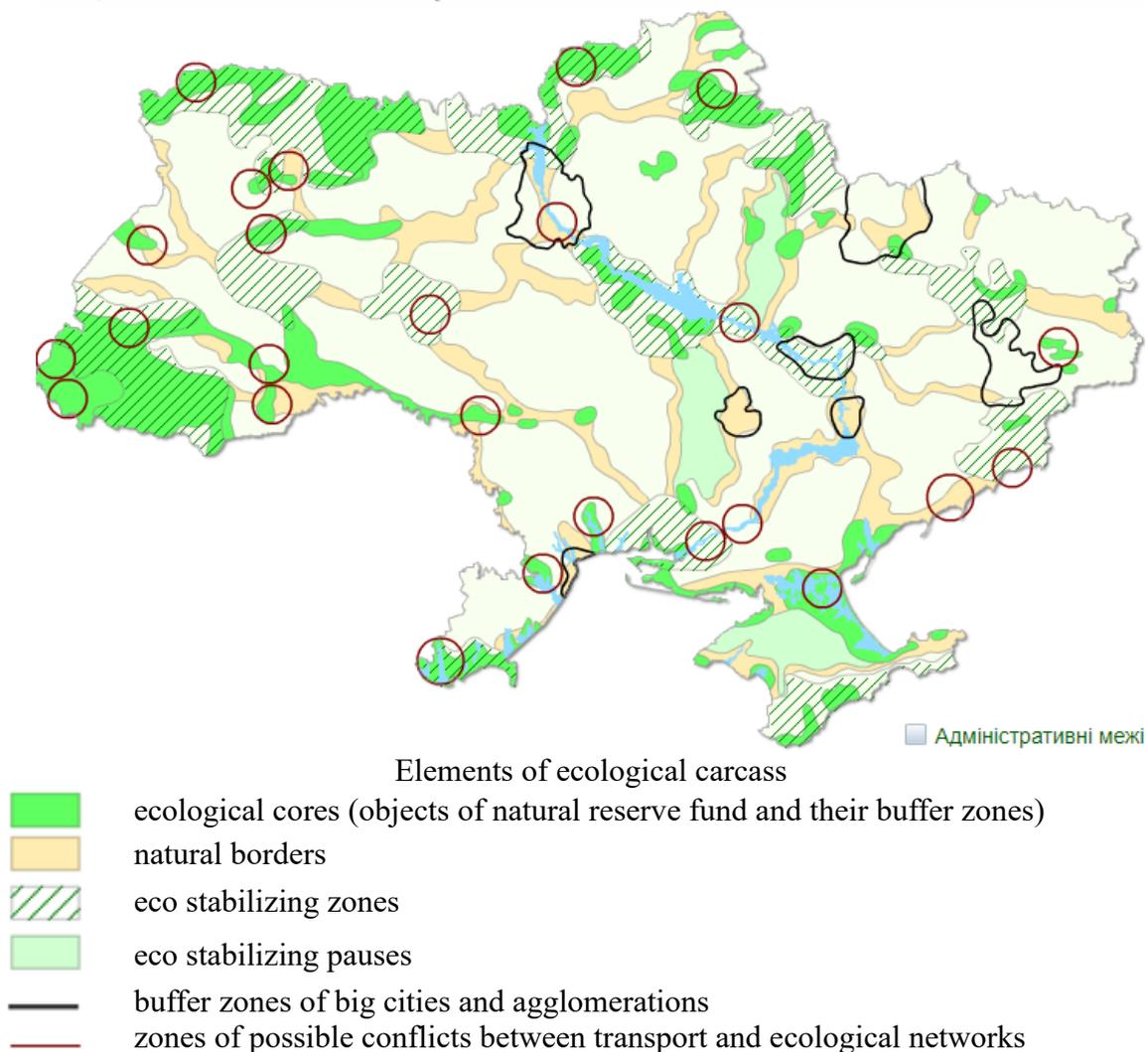

Fig. 1. National ecological network of Ukraine [10]

Guidelines and examples. At the same time, there are certain difficulties on the way of ecotourism development in Ukraine, which must be solved on national and regional levels.

The biggest barriers for development of ecological tourism are:

1. lack of infrastructure, that includes absence of eco-friendly hotels and means of transport. Creation of ecotourism infrastructure requires investments both from public and private sectors. However, a lot of local communities don't have the necessary financial resources for this. But in the context of globalization and development of the Internet, it's necessary to create information platforms in order to promote ecological tourism, as well as stimulate investments through state and international grants. Besides, local communities and educational establishments must be actively involved in development of ecological routes, because, taking into account their experience and interests, it's possible to create attractive and sustainable routes for visiting.

2. lack of effective organization of nature protection as an important aspect of integrating ecotourism in the general strategy of saving natural territories. Reserves, national parks and other protected territories play very important role in saving extinctive species, as well as fighting against degradation of ecosystem. For the effective management of nature protection, it's necessary

to develop complex actions which contribute to the development of ecotourism without any harm for the environment. Control systems related to the quantity of tourists, ecological certification of hotels and tour operators and implementation of strict ecological standards in sphere of tourism are also very important.

3. lack of ecological consciousness among the citizens and tourists. Without the development of environmental education, both among the population and tourists, ecotourism won't be able to become truly sustainable. In such case, it's vitally important to develop educational programs, which definitely will help to broaden knowledge about the nature and change the attitude toward the natural resources. Such programs may include organization of environmental festivals, workshops, trainings and seminars, as well as ecological expeditions, where participants will take part in nature saving activities. Promotion of responsible tourism and conscious attitude towards the environment should be one of the main directions of ecotourism development in Ukraine.

Taking into account growing popularity of ecotourism in the world, Ukraine should more actively integrate in international ecological networks and communities. Such integration will allow to exchange the experience and involve investments, creating workplace and offer the tourists new formats. Besides, Ukraine will significantly increase its attractiveness on the world market of ecotourism if it offers unique nature routes, which are impossible to find in other countries and it'll allow to involve local population in creating organization of innovation ecotourism projects and contribute to saving natural resources and regions development. For example, the Carpathians with their unique landscapes are one of the most promising areas for the development of ecotourism, but it's necessary to take care about the infrastructure, organization of nature protection and providing high-quality service.

Conclusion. Ecotourism will become an important part of the country's economy if issues of small and medium businesses are solved in this sphere, including investments related to infrastructure, innovation project support and the development of rural territories. Under condition of providing proper support by the government and active participation of the community in this process, ecotourism in Ukraine can become reliable tool for the development of tourism and improvement of ecological situation in the country. Increasing the role of ecotourism in Ukraine will directly contribute to the protection of biodiversity and natural territories, development of social infrastructure and creation of workplace in rural and remote regions.

The prospects of ecotourism development in Ukraine undoubtedly explained by the need of harmonization of economic interests, as well as the interests of nature protecting events and social needs. It's important to implement this process, taking into account local customs and traditions and providing long-term perspective of sustainable development. In such case, ecotourism in Ukraine will become a true way of biodiversity protection and contribute to the economic and social prosperity.

Literature:

1. ExtremeGuide (2023). Ecological tourism: responsible outdoor recreation. <https://extremeguide.pro/uk/blogs-ua/ekologichnij-turizm-vidpochinok-na-prirodi-z-vidpovidalnistyu/>
2. Instituto Costarricense de Turismo (n.d.). Tourism Figures. <https://www.ict.go.cr/en/statistics/tourism-figures.html>
3. Ministry of Tourism and Wildlife (2024). Tourism Ministry To Partner With Private Sector To Promote Sustainable Tourism. <https://www.tourism.go.ke/tourism-ministry-to-partner-with-private-sector-to-promote-sustainable-tourism-24-06-2024/>
4. Kiwoito Africa Safaris (n.d.). About safari. <https://www.kiwoitoafricasafaris.com>
5. Australian Trade and Investment Commission (2023). Tourism Businesses in Australia. <https://www.tra.gov.au/en/economic-analysis/tourism-businesses>

6. UNESCO. (1984). The Great Barrier Reef. <https://whc.unesco.org/ru/list/154>
7. Horbachova A. (2010). Ecological tourism: useful rest in nature. <https://travel.tochka.net/ua/5470-ekologicheskij-turizm-poleznyy-otdykh-na-prirode/>
8. The King Mahendra Trust for Nature Conservation (KMTNC) (n.d.). Annapurna Conservation Area Project (ACAP). <https://web.archive.org/web/20080116200353/http://www.south-asia.com/Kingmah/tonproj.htm>
9. Ercog M. (2021). Annapurna. The legendary story of the first ascent of an eight-thousander. NashFormat
10. Maps of Ukraine. (2012). National ecological network of Ukraine. National ecological network of Ukraine

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Академично издателство „Талант“

Висше училище по агробизнес и развитие на регионите - Пловдив

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Academic Publishing House „Talent“

*University of Agribusiness and Rural Development
Bulgaria*

<http://science.uard.bg>

INFLUENCE OF THE MATERIALITY OF THE IMPACT ON THE LEVEL OF FINANCIAL MATERIALITY IN THE SUSTAINABILITY REPORT

Diyan Velikov

University of agribusiness and rural development, Plovdiv, Bulgaria

Summary: Dual materiality has two dimensions, namely impact materiality and financial materiality. Impact materiality refers to the significant actual or potential, positive or negative impacts of the enterprise. In order to assess materiality in sustainability reports, it is necessary to analyze the materiality assessment procedure in the audit of financial statements.

Keywords: dual materiality, impact, financial, sustainability, report.

ВЛИЯНИЕ НА СЪЩЕСТВЕННОСТТА НА ВЪЗДЕЙСТВИЕТО ВЪРХУ НИВОТО НА ФИНАНСОВА СЪЩЕСТВЕННОСТ В ОТЧЕТА ЗА УСТОЙЧИВОСТ

Диян Великов

Висше училище по агробизнес и развитие на регионите - Пловдив

Резюме: Двойната същественост има две измерения, а именно - същественост на въздействието и финансова същественост. Съществеността на въздействието се отнася до съществените действителни или потенциални, положителни или отрицателни въздействия на предприятието. За оценяването на съществеността в отчетите за устойчиво развитие е необходимо да се анализира процедурата за оценка на съществеността при одита на финансовите отчети.

Ключови думи: двойна същественост, въздействие, финансова, устойчивост, отчет.

ВЪВЕДЕНИЕ

Докладването за устойчиво развитие включва докладване относно начина, по който дадена организация съобразява дейността си с въпросите на устойчивото развитие, както и нейното екологично, социално и икономическо въздействие. Оценките на съществеността на въздействието и на финансовата същественост са взаимосвързани.

ОТЧИТАНЕ НА КОРПОРАТИВНАТА УСТОЙЧИВОСТ

През януари 2023 г. влезе в сила Директивата на Европейския съюз за отчитане на корпоративната устойчивост (CSRD), (2, 2022). След 2024 г. нататък компаниите в ЕС са задължени да предоставят подробна нефинансова информация в своите отчети за управление по отношение на екологичните, социалните и управленските аспекти. Европейските стандарти за отчитане на устойчивостта (ECoY), European Sustainability Reporting Standards (ESRS) служат като ръководна рамка за отчитане. Една от значителните промени, въведени от CSRD, е концепцията за двойна същественост. Предвид множеството аспекти, обхванати от екологични, социални и управленски области, компаниите са изправени пред предизвикателството да стеснят своите отчети до темите, които са съществени за тях. Принципът на двойна същественост насочва компаниите да разглеждат съществеността на аспектите на устойчивостта от две гледни точки:

- гледна точка отвътре навън (същественост на въздействието). При нея компаниите да идентифицират действителните и потенциалните положителни и отрицателни въздействия на техните бизнес дейности върху различни теми за устойчивост и
- гледната точка отвън навътре (финансова същественост) разглежда възможностите и рисковете на темите за устойчивост за финансовото състояние на компанията и бъдещата жизнеспособност на нейния бизнес модел.

Дадена тема подлежи на задължения за докладване, ако е класифицирана като съществена от гледна точка на която и да е от двете гледни точки. Ако дадена тема отговаря на тези критерии, компанията трябва да докладва по нея в съответствие със специфичния стандарт ESRS за тази тема. Това включва разкриване на информацията относно стратегията и управлението, свързани с темата, подробности за изпълнените мерки, както и цели и ключови показатели за изпълнение.

За да определи кои теми са съществени за една компания в съответствие с концепцията за двойна същественост, компанията трябва да извърши анализ на съществеността в съответствие с изискванията на CSRD. В началото на анализа компаниите трябва да обмислят кои аспекти на устойчивостта са потенциално съществени, т.е. кои теми трябва да бъдат допълнително оценени в рамките на анализа на съществеността. Идентифицирането на съществени теми позволява на компаниите да идентифицират стратегически важни теми за устойчивост и да съсредоточат своите усилия за управление на устойчивостта върху тях. Анализът на съществеността хвърля светлина върху нуждите и очакванията на заинтересованите страни, както и позволява на компаниите да идентифицират и оценят рисковете, свързани с темите за устойчивост. Компаниите могат да предприемат мерки за минимизиране или избягване на тези рискове, като по този начин намаляват потенциалната вреда за компанията и околната среда.

Според ESRS даден въпрос на устойчивостта е „съществен“, когато удовлетворява определените критерии за същественост на въздействието или за финансова същественост, или и за двете (3, пар. 28). Съгласно пар. 21 на Делегиран регламент (ЕС) 2023/2772 (ESRS), предприятието се отчита по въпросите на устойчивостта въз основа на принципа на двойната същественост (3, пар 21). В ДР (ЕС) 2023/2772 е дефинирано понятието **двойна същественост**. В пар. 37 е определено, че двойната същественост има две измерения, а именно: **същественост на въздействието и финансова същественост** (3, пар 37). Според специализирани източници за оперативна съвместимост на ESRS и Международните

стандарти за финансово отчитане (МСФО) „докато в ESRS двойната оценка на съществеността на това какво е полезното решение взема предвид както инвеститорите, така и другите заинтересовани страни (включително по отношение на съществеността на въздействието), в Стандарти на The International Sustainability Standards Board (ISSB)¹ тази оценка е фокусирана върху информационните нужди на инвеститорите. По финансови същественост се очаква двете оценки да осигурят съгласуван резултат“ [4, 4]. Следователно, обхватът на финансовата същественост, определян според ESRS за отчитането във връзка с устойчивостта, сравнено с МСФО S1 (5, пар. 18), представлява разширяване на обхвата на съществеността, използван в процеса на определяне на това коя информация следва да бъде включена във финансовите отчети на предприятието. Оценката на финансовата същественост съответства на установяването на информацията, считана за съществена за основните ползватели на финансовите отчети с общо предназначение при вземането на решения, свързани с предоставянето на ресурси на субекта. По-специално, информацията се смята за съществена за основните ползватели на финансовите отчети с общо предназначение, ако би могло с основание да се очаква, че пропускането, неточното представяне или прикриването на тази информация ще повлияе на решенията, които те вземат въз основа на отчета за устойчивостта на предприятието.

Факторите за устойчивост, „... които може да показват съществуването на един или повече конкретни класове сделки и операции, салда по сметки или оповестявания, за които неправилни отчитания в по-малък размер от нивото на същественост за финансовия отчет като цяло, които би могло разумно да се очаква да повлияят върху икономическите решения на потребителите, взети въз основа на финансовия отчет, включват:

- дали определени закони, нормативни разпоредби или приложимата обща рамка за финансово отчитане повлияват на очакванията на потребителите чрез оценяването или оповестяването на определени позиции (...);
- ключови оповестявания във връзка с отрасъла, в който функционира предприятието...;
- дали вниманието е фокусирано върху конкретен аспект от дейността на предприятието, който е оповестен отделно във финансовия отчет (например, оповестявания относно сегменти или съществена бизнес комбинация) (6, пар. A11).

СЪЩЕСТВЕННОСТТА ОТ ГЛЕДНА ТОЧКА НА СЧЕТОВОДСТВОТО И ФИНАНСОВИЯ ОДИТ

Съществеността е един от принципите, по които позициите, които се представят във финансовите отчети, се признават и оценяват. Съдържанието на принципа за същественост в Закона за счетоводството – предприятието представя поотделно всяка съществена група статии с подобен характер; обединяване на суми по статии с подобен характер се допуска, когато сумите са несъществени или обединяването е направено с цел постигане на по-голяма яснота; сумата по статия е съществена, ако пропуските и неточното представяне на позицията биха могли да повлияят върху икономическите решения на ползвателите, взети въз основа на финансовите отчети, или биха довели до нарушаване на изискването за вярно и честно представяне на имущественото и финансовото състояние, финансовите резултати от дейността, промените в паричните потоци и в собствения капитал, дава основание формиране на мнение относно съответствието на финансовите отчети с приложимите счетоводни стандарти, да се основава не на всички аспекти на отчитането, а само на съществените аспекти.

---

¹ Има се предвид МСФО S1 Стандарт за оповестяване на устойчивостта. Общи изисквания за разкриване на финансова информация, свързана с устойчивостта и МСФО S2 Разкрития, свързани с климата.

При финансов одит, одиторите имат ангажимент при планиране и изпълнението на одита да прилагат концепция за ниво на същественост. Одиторът включва в одиторската документация следните суми и фактори, взети под внимание при тяхното определяне:

(а) ниво на същественост за финансовия отчет като цяло;

(б) ако е приложимо, ниво или нива на същественост за конкретни класове сделки и операции, салда по сметки или оповестявания;

(в) ниво на същественост на изпълнението (6, пар. 14).

Приложена към одита, концепцията за съществеността бива:

„1. Предварително определяне на съществеността през първоначалната планираща фаза на одиторския ангажимент. Тя е известна като планова същественост.

2. Обвързване на плановата същественост с обхвата на тестовете на сделките и операциите. Тази по-малка същественост се нарича допустима грешка.

3. Преосмисляне на определената планова същественост.

4. След приключването на одиторските процедури се извършва оценка на резултатите и събраните доказателства, включващи както потвърждаване на верни твърдения, така и открити некоригирани неточности. Тук одиторът определя дали одиторските процедури са били достатъчни за разкриване на съществени грешки (1, 2017, 17).“

Определянето на съществеността при планирането на одита изисква одиторът да определи база за нейното изчисляване. Базите (основите), върху които се изчислява съществеността на финансовия отчет като цяло могат да са печалба преди данъчно облагане, общи приходи, общи активи, текущи активи, текущи пасиви, собствен капитал. Нивото на същественост на финансовия отчет като цяло акцентира на най-високата сума на отклонения, които биха могли да бъдат включени във финансовия отчет, без да окажат повлияят на решенията на потребителите на информацията, включена във финансовите отчети. Отчитането на устойчивостта се осъществява текущо чрез конкретни класове сделки и операции, салда по сметки или оповестявания, „... за които неправилни отчитания в размер на по-ниски от сумата на нивото на същественост за финансовия отчет като цяло, могат разумно да се очаква да повлияят върху икономическите решения на потребителите, взети въз основа на финансовия отчет ... (6, пар. 10).

Нивото на същественост е прагът, над който отклоненията са съществени. От гл. т. на приложението на МСФО и ESRS при определяне на съществеността е необходимо да се определи областта на приложението на двойната същественост при изготвяне на отчета за устойчивост. При отчитането на двойната същественост, отправната точка е оценката на въздействията, но може също така да има съществени рискове и възможности, които не са свързани с въздействията на предприятието. Дадено въздействие върху устойчивостта може да е съществено от финансова гледна точка от пораждането си или да стане такова впоследствие, ако може с основание да се очаква, че ще засегне финансовото състояние, финансовите резултати и паричните потоци на предприятието, достъпа му до финансиране или цената на капитала му в краткосрочен, средносрочен и дългосрочен план. **Въздействията се улавят от гледна точка на съществеността на въздействието независимо дали са съществени от финансова гледна точка.** Видно е, че при оценката на двойната същественост е приложимо ниво или нива на същественост за конкретни класове сделки и операции, салда по сметки или оповестявания и ниво на същественост на изпълнението. Считаме, че от гледна точка на устойчивостта се повишава риска и намалява нивото на същественост. Последното означава, че при висок риск се намалява нивото за същественост за устойчивост и следователно се повишава изискването да няма некоригирани отклонения.

ДОКУМЕНТИ ЗА ОТЧИТАНЕ НА УСТОЙЧИВОСТТА

Документите за отчитане на устойчивостта се изготвят в съответствие със счетоводния принцип документиране. За целите на контрола от гледна точка на възникването могат да се разграничат две групи разходи:

ПЪРВА ГРУПА: разходи за възстановяване на нарушено равновесие за устойчивост.

ВТОРА ГРУПА: разходи за предотвратяване на нарушаването на равновесието за устойчивост.

Възможността за представяне на структурирана информация за разходи за екология, социално управление и управление в отделен отчет позволява на организацията да има структурирана информация, която не е пряко изисквана за финансовите отчети, но има ярко изразени взаимовръзки между финансовите отчети и отчета за устойчивост. В отчета за устойчивост се използва аналитична счетоводна информация.

Определянето на съществеността при отчитане на устойчивостта преминава през следните етапи:

1. Получаване на разбиране за дейността на предприятието.

2. Определяне на теми за устойчивост. Когато в резултат на извършената оценка на съществеността даден въпрос на устойчивостта (тема), включен в таблицата в изискването към прилагането (ИП) 16 на ЕСОУ 1, бъде оценен като съществен, предприятието се отчита съгласно съответните изисквания за оповестяване на съответния тематичен ЕСОУ.

2.1. Идентифицират се присъщи за дейността фактори за всяка една тема, чието проявление би довело до положително или негативно въздействие, риск или възможност.

2.2. **Веригата за стойността изпълнява важна роля** при определяне на съществеността, при което предприятието се съсредоточава върху областите, в които въз основа на естеството на дейността, стопанските отношения, географски или други фактори се счита, че има вероятност да възникнат въздействия, рискове и възможности. Когато установява и оценява въздействията, рисковете и възможностите по веригата на стойността си, за да определи тяхната същественост, предприятието се съсредоточава върху областите, в които въз основа на естеството на дейността, стопанските отношения, географски или други фактори се счита, че има вероятност да възникнат въздействия, рискове и възможности. Предприятието преценява как е засегнато от зависимостите си от наличието на природни, човешки и социални ресурси на подходящи цени и с подходящо качество, независимо от потенциалните си въздействия върху тези ресурси. Счита се, че основните въздействия, рискове и възможности на дадено предприятие са същите като съществените въздействия, рискове и възможности, установени в съответствие с принципа на двойната същественост и следователно отчетени в неговия отчет за устойчивостта.

2.3. **Първият етап** на оценката на съществеността е дали темата е обхваната от материал в тематичните стандарти. Ако не е обхваната от материал в тематичните стандарти, по силата на ЕСОУ, от предприятието не се изисква да оповестява информация по екологичните, социалните и управленските теми, обхванати от ЕСОУ, които то е преценило като несъществени. Само относно климата следва да се оповести защо изменението в климата не е съществено (3, ЕСОУ 1, пар. 32).

3. **Вторият етап** от оценката на съществеността се осъществява, ако темата е обхваната от материал в тематичните стандарти. За измерителите се преценява дали изискването за оповестяване е съществено. Ако не е съществено, предприятието не е длъжно да оповестява изискваните сведения или съответните точки с данни (ТД). Съгласно ЕСОУ 2, пар. 34 предприятието може да пропусне информацията, предвидена в дадена ТД, ако прецени, че тази информация не е съществена, и стигне до заключението, че тя не е необходима за постигане на целта на изискването за оповестяване. Ако се прецени, че отделната точка с данни е съществена, предприятието оповестява информацията, която се

изисква съгласно ТД (3, ЕСОУ 1, пар. 34, буква а)). На **вторият етап** от оценката също се преценява предприятието въвело ли е **политики**, предприело ли е **действия** и поставило ли е **цели** за темата. Тази информация е предвидена или в изискванията за оповестяване и точките с данни в тематичния или секторния ЕСОУ, или в минималните изисквания за оповестяване за политиките, действията и целите в ЕСОУ 2. Ако не ги е въвело, предприятието оповестява това и може да съобщи в какъв график ще се стреми да ги въведе (3, ЕСОУ 1, пар. 33). Ако предприятието е въвело тази информация, се оповестяват точките с данни от тематичния ЕСОУ във връзка със съответните изисквания за оповестявания по ЕСОУ 2, Допълнение В (3, ЕСОУ 2, Допълнение В).

Съществеността от гледна точка на одита на устойчивостта се разглежда в параграф 98 на Международен стандарт за осигуряване на устойчивост (International Standard on Sustainability Assurance), (ISSA), Общи изисквания за осигуряване на устойчивост на поетите ангажименти (General Requirements for Sustainability Assurance Engagements) 5000. „За целите на планирането и изпълнението на ангажимента за изразяване на сигурност и оценката дали информацията за устойчивост не съдържа съществени неточности, практикуващият професионалист трябва:

- (а) Да обмисли съществеността за качествените оповестявания; и
- б) Да определи съществеността на количествените оповестявания (7, par. 98). “

При изготвяне на отчета за устойчивост, приложимите критерии изискват предприятието да прилага както финансовата същественост, така и съществеността на въздействието при изготвянето на информацията за устойчивост. В тази връзка, счетоводителят „... трябва да вземе предвид и двете перспективи при разглеждане или определяне на съществеността ... (7, par. 99) “. Съответните критерии, които подпомагат вземането на решения от потребителите на информация по отношение на устойчивостта, могат да се отнасят до:

- (а) Или
  - (i) Същественото въздействие на екологични, социални и управленски въпроси върху предприятието стратегия, бизнес модел и резултати, които могат да бъдат посочени като „финансова същественост“ или
  - (ii) Съществените въздействия на дейностите, продуктите и услугите на предприятието върху околна среда, общество или икономика, което може да се нарече „същественост на въздействието“ или
- (б) Както финансова същественост, така и същественост на въздействието, които могат да бъдат описани от приложимото критерии като „двойна същественост“ (7, par. 337).“

Изводът, който може да се направи е, че и при трите нормативни акта – ISSA 5000 за осигуряване на финансов одит върху отчетите за устойчивостта по МСФО, и съответно - CSRD и ESRS за изготвянето на отчетите на устойчивостта при изготвянето на становищата за същественост, съществеността на въздействието оказва значително влияние при определянето на финансовата същественост. Видно е, че при оценката на двойната същественост е приложимо ниво или нива на същественост за конкретни класове сделки и операции, салда по сметки или оповестявания и ниво на същественост на изпълнението. Считаме, че от гледна точка на устойчивостта се повишава риска и намалява нивото на същественост. Последното означава, че при висок риск се намалява нивото за същественост за устойчивост и следователно се повишава изискването да няма некоригирани отклонения.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключение може да се обобщи, че директивата ESRS налага нови изисквания за прозрачност и отчетност. Чрез отчета за устойчивостта се разви адресността към потребителите на нефинансовата информация. Изводът, който може да се направи е, че и при ISSA 5000 за осигуряване на финансов одит върху отчетите за устойчивостта по МСФО,

и съответно - CSRD и ESRS за изготвянето на отчетите на устойчивостта при изготвянето на становищата за същественост, съществеността на въздействието оказва значително влияние при определянето на финансовата същественост.

ЛИТЕРАТУРА

1. Колева, Бр. (2017). Списание „Диалог“, 2, с. 17, <https://dlib.univishtov.bg/bitstream/handle/10610/3237/90b58880a4f3c9b2a2b3be2ecffd8b521e3d8ed9fe28404cc3e541bea48fc101.pdf;jsessionid=2C3DEA75A7720582DFDBB0F16FE51D36?sequence=1>
2. Директива (ЕС) 2022/2464 на Европейския парламент и на Съвета от 14 декември 2022 година за изменение на Регламент (ЕС) № 537/2014, Директива 2004/109/ЕО, Директива 2006/43/ЕО и Директива 2013/34/ЕС, по отношение на отчитането на предприятията във връзка с устойчивостта.
3. Делегиран регламент (ЕС) 2023/2772 на Комисията от 31 юли 2023 година за допълнение на Директива 2013/34/ЕС на Европейския парламент и на Съвета. (2023).
4. [ESRS–ISSB Standards Interoperability Guidance \(2024\)](#).
5. IFRS S1. General Requirements for Disclosure of Sustainability-related Financial Information. Retrieved from <https://www.ifrs.org/content/dam/ifrs/publications/pdf-standards-issb/english/2023/issued/part-a/issb-2023-a-ifrs-s1-general-requirements-for-disclosure-of-sustainability-related-financial-information.pdf>
6. [Международен одиторски стандарт 320 Ниво на същественост при планирането и изпълнението на одита \(2014\)](#). *Ръководство по международни стандарти за контрол върху качеството, одит, преглед, други ангажименти за изразяване на сигурност и свързани по съдържание услуги. Съвет по международни одиторски стандарти и ангажименти за изразяване на сигурност, 1, 405.*
7. International Standard on Sustainability Assurance 5000: General Requirements for Sustainability Assurance Engagements, par. 98.

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Академично издателство „Талант“

*Висше училище по агробизнес и развитие на
регионите - Пловдив*

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Academic Publishing House „Talent“

*University of Agribusiness and Rural Development
Bulgaria*

<http://science.uard.bg>

ECONOMIC EDUCATION IN BULGARIA AS PART OF VOCATIONAL EDUCATION AND TRAINING: HISTORY, STRUCTURE, AND MANAGEMENT IN THE CONTEXT OF DECENTRALIZATION

Ilian Pehlivanov

University of agribusiness and rural development, Plovdiv, Bulgaria

Abstract: The present report examines the development, structure, and managerial challenges of economic education as part of vocational education in Bulgaria. The historical roots of vocational and economic education are explored, including the role of trade and industrial chambers and the development of commercial schools. The focus is placed on the impact of decentralization on the management and financing of economic schools. The report analyzes the delegated budget system and highlights the lack of a clear connection between financing and education quality, as well as challenges related to regional disparities and limited resources. In conclusion, the report emphasizes the importance of additional reforms for the sustainable development of economic education.

Keywords: economic education, vocational education and training, decentralization, management, delegated budgets.

ИКОНОМИЧЕСКОТО ОБРАЗОВАНИЕ В БЪЛГАРИЯ КАТО ЧАСТ ОТ ПРОФЕСИОНАЛНОТО ОБРАЗОВАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ: ИСТОРИЯ, СТРУКТУРА И УПРАВЛЕНИЕ В КОНТЕКСТА НА ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИЯ

Илиан Пехливанов

Висше училище по агробизнес и развитие на регионите - Пловдив

Резюме: Настоящият доклад изследва развитието, структурата и управленските предизвикателства на икономическото образование като част от професионалното образование в България. Разгледани са историческите корени на професионалното и икономическото образование, включително ролята на търговско-индустриалните камари и развитието на търговските гимназии. Акцентът е поставен върху влиянието на децентрализацията върху управлението и финансирането на икономическите училища. Докладът анализира системата на делегираните бюджети и отбелязва липсата на ясна връзка между финансирането и качеството на образованието, както и предизвикателствата, свързани с регионални различия и ограничени ресурси. В заключение се подчертава значението на допълнителни реформи за устойчиво развитие на икономическото образование.

Ключови думи: икономическо образование, професионално образование и обучение, децентрализация, управление, делегирани бюджети.

ВЪВЕДЕНИЕ

Икономическото образование като част от професионалното образование и обучение играе ключова роля за социално-икономическото развитие на България. От създаването на първите търговски училища през XIX век до днес, тази форма на образование се е адаптирала към динамичните промени в икономическите условия, пазара на труда и обществените потребности.

Настоящият доклад разглежда историческите корени, структурата и управленските предизвикателства на икономическото образование в контекста на професионалното образование в страната. Специално внимание се отделя на децентрализацията в управлението и финансирането на икономическите училища – процес, който носи както възможности, така и рискове за ефективността на образователната система.

Докладът има за цел да представи ключови аспекти от развитието на икономическото образование в България, да анализира влиянието на децентрализацията върху неговото управление и да посочи предизвикателствата и потенциалните решения, които могат да допринесат за повишаване на качеството на образованието.

РАЗВИТИЕ И ТЕКУЩА СТРУКТУРА НА ПРОФЕСИОНАЛНОТО ОБРАЗОВАНИЕ В БЪЛГАРИЯ

Професионалното образование и обучение (ПОО) в България се характеризира с дългогодишна традиция и значителни трансформации, отразяващи икономическите и социални промени в страната. Основната цел на ПОО е „да подготви гражданите за реализация в икономиката и в другите сфери на обществения живот“¹.

---

¹ Закон за професионалното образование и обучение. (1999). Обн. ДВ. бр.68 от 30 юли 1999 г., изм. ДВ. бр.41 от 10 май 2024 г., чл. 2.

През последните десетилетия системата на образованието в България премина през значителни реформи, насочени към адаптиране и придобиване на умения, които отговарят на съвременните изисквания на пазара на труда и професиите на бъдещето. Качеството на професионалното образование и обучение (ПОО) се явява основен фактор за подобряване на съществуващите и развитието на нови компетенции у обучаемите, като по този начин ПОО допринася съществено за икономическия напредък и социалното развитие на страната.

Исторически погледнато, професионалното образование в България е било тясно обвързано с потребностите на централно планираната икономика. След Освобождението през 1878 г. в България започва създаването на първите професионално-технически училища и техникуми. В периода 1980–1990 г. училищата в системата на народната просвета се обединяват като²:

- средни политехнически училища – образователно-трудова и политехнически училища с производствено обучение. Те обединяват положителните страни на общообразователните и професионалните училища върху политехническа и производствена основа;

- средни професионални училища – подготвят специалисти за нуждите на промишлеността, селското стопанство, строителството и транспорта, търговията, здравеопазването и други области на живота;

- професионално-технически училища – за подготовка на квалифицирани работници, създават се машинно-тракторни, сградостроителни и други училища. Те съществуват самостоятелно или като техникуми, към големи заводи, предприятия и земеделски стопанства. Постъпването в професионално-технически училища става след завършено основно образование, а курсът на обучение в тях трае от 1 до 3 години в зависимост от изучаваната професия.

Първото професионално училище в България е Държавната търговска гимназия „Димитър Хадживасилев“ в Свищов, основана през 1883 г.³. Тя е създадена с цел да подготвя квалифицирани кадри за търговията и индустрията, отговаряйки на нарастващите икономически нужди на страната след Освобождението. Гимназията продължава да функционира и днес, като предлага обучение в областта на икономиката и търговията. След това професионалното образование в България продължава да се развива, отговаряйки на нуждите на индустрията и търговията в различни периоди от историята на страната. През социалистическия период системата се разширява значително, за да подготвя кадри за централно планираната икономика, а след 1989 г. започва нов етап на адаптация.

С настъпването на прехода към пазарна икономика и последващата интеграция в Европейския съюз, системата на професионалното образование и обучение се адаптира към новите икономически условия, като разработва специалности и учебни програми, съобразени с динамичните изисквания на съвременния пазар на труда.

Според Закона за професионално образование и обучение право за осъществяване на обучение за придобиване на професионална квалификация имат⁴:

- професионални гимназии, професионални колежи, училища по изкуствата и центрове за професионално обучение;

- спортни училища;

---

² Георгиева, М. (2021). Професионалното образование и обучение в България – предизвикателства и перспективи. Електронно списание на ДИУУ. Достъпно на: <https://diuu.bg/emag/4467/>

³ Първото професионално училище в България, създадено в Свищов, навърши 138 години.“ (2021). Днес България. Достъпно на: <https://www.dnesbg.com/obshtestvo/parvoto-profesionalno-utchilishte-v-balgariya-sazhdano-v-svishtov-navarshi-138-godini.html>

⁴ Закон за професионалното образование и обучение. (1999). Обн. ДВ. бр.68 от 30 юли 1999 г., изм. ДВ. бр.41 от 10 май 2024 г., чл. 9.

- духовни училища - когато осигуряват професионална подготовка в професионално направление "Религия";

- училища в местата за лишаване от свобода;

- специални училища;

- обединени училища, средни училища, профилирани гимназии, вечерни училища и специални училища - за обучение и подкрепа на ученици със сензорни увреждания, в отделни паралелки в тях.

В резултат на направено проучване относно броя на училищата, предлагащи професионално образование и обучение в България, са представени данни за последните пет учебни години (таблица №1). Таблицата илюстрира динамиката и структурата на образователните институции, ангажирани с професионална подготовка, включително училища по изкуствата, спортни училища, професионални гимназии и професионални колежи с прием след средно образование. Данните отразяват и броя на частните училища и колежи в този сектор, които допринасят за разнообразието и достъпността на професионалното образование в страната.

Таблица № 1 Професионални училища по вид за периода 2018 – 2024 г.

	2018/19	2019/20	2021/22	2022/23	2023/24
Общо	430	427	417	419	421
Училища по изкуствата	21	21	21	21	21
Спортни училища	25	25	25	25	25
Професионални гимназии	359	358	350	351	356
Професионални колежи с прием след средно образование	25	23	21	22	19
От общия брой частни училища/ колежи	33	31	27	28	30

Източник: НСИ, nsi.bg/bg/content/3481/професионални-училища-по-вид, Дата на достъп: 14.11.2024 г.

Анализът на данните за периода от учебната 2018/2019 до учебната 2023/2024 година демонстрира относителна стабилност в броя на различните категории училища, предоставящи професионално образование и обучение, като са налице минимални колебания в годините. Общият брой на училищата в системата на професионалното образование показва слабо намаление през периода 2018/2019–2021/2022, достигайки най-ниската си стойност от 417 институции през учебната 2021/2022 година. След този период се забелязва умерено нарастване до 421 училища през учебната 2023/2024 година. Анализът на развитието и структурата на училищата, предлагащи професионално образование и обучение, отразява не само стабилността на институциите, но и техния принос към подготовката на младите хора за пазара на труда. Тази мрежа от учебни заведения подготвя значителен брой учащи, ангажирани в професионални програми. Общият брой на учащите в професионални програми е 166.0 хиляди.⁵ Тези данни подчертават значимостта на професионалното образование като ключов елемент в осигуряването на квалифицирани кадри, отговарящи на изискванията на съвременния пазар на труда и стимулиращи устойчивото развитие на икономиката.

⁵ Национален статистически институт. Образованието в република България през учебната 2023/2024 година. Достъпно на: https://www.nsi.bg/sites/default/files/files/pressreleases/Education2023_08NKATC.pdf

ИСТОРИЧЕСКО РАЗВИТИЕ И ТЕКУЩО СЪСТОЯНИЕ НА ИКОНОМИЧЕСКОТО ОБРАЗОВАНИЕ КАТО ЧАСТ ОТ ПРОФЕСИОНАЛНОТО

Професионалните икономически гимназии в България заемат важна роля в изграждането на финансовата грамотност и подготовката на специалисти за националната икономика. В началото на XX век страната преминава през период на бърза индустриализация и значителни социално-икономически промени. В този контекст се появява необходимостта от по-тясна връзка между образователната система и икономиката, което поставя основите на специализираното икономическо образование. Икономическата грамотност става съществен фактор за социално-икономическото развитие на България, а икономическите училища започват да отговарят на увеличаващото се търсене на компетентни кадри, способни да се адаптират към динамичната световна икономика. Развитието на икономическото образование в България през XX век се основава на концепцията, че икономическата култура е неразделна част от успешното икономическо управление. В статия, публикувана във вестник "Сега" от 25 юни 1922 година, се подчертава значението на икономическите училища, като се заявява: „Икономическото училище е необходимо за образованието на кадри, способни да поемат управленските постове в стопанството“⁶. Тази перспектива показва, че още през този период икономическото образование е признато за ключов фактор в управлението на държавната и частната икономика.

С разрастването на индустриализацията и процесите на глобализация, икономическото образование придобива все по-голямо значение като инструмент за осигуряване на икономическа стабилност и повишаване на конкурентоспособността на международната сцена. Учредяването на професионални икономически гимназии предоставя на младите хора знания и умения, необходими за вземане на информирани решения и за ефективно участие в развитието на националната икономика.

Търговско-индустриалните камари изпълняват съществена роля както в икономическото развитие на страната, така и в образователния сектор, като активно подпомагат и насърчават професионалното обучение. Те започват своята дейност през 1894 година с приемането на специален закон. „Със закон се поставят основите в организационното изграждане, очертават се насоките за предстоящата дейност на търговско-индустриалните камари в България - Софийска, Пловдивска, Русенска и Варненска. Няколко години по-късно към тях се присъединява и Бургаската камара“⁷. След установяване на стабилност и икономически растеж в страната, камарите предприемат стъпки към развитието на професионалното образование.

Първото търговско училище в България е основано с решение на Народното събрание от 9 февруари 1883 г. в град Свищов. Тази инициатива е подкрепена от значителното дарение на Димитър Хадживасилев в размер на 240 000 златни лева, което служи за построяването и поддържането на училището.

Варненската търговско-индустриална камара също поема инициативата за създаването на търговско училище. „През следващите години тя открива специален фонд и в крайна сметка усилията са увенчани с успех. Училището е открито тържествено на 6 септември 1904 г. в присъствието на представители на варненската общественост и официални лица от правителството“⁸.

Следващия голям град, в който се открива търговско училище е Бургас. След искането за откриване на търговско училище в града, положителният отговор не закъснява.

⁶ в. Сега, бр. от 25 юни 1922 г.

⁷ Велева, Л. Търговско-индустриалните камари в България 1894-1919. Организация и дейност. София: Авангард Прима, 2005 г.

⁸ Велева, Л. Търговско-индустриалните камари в България 1894-1919. Организация и дейност. София: Авангард Прима, 2005 г.

С предписание № 21360 от 7 септември 1905 година на Министерството на търговията и земеделието се препоръчва към прогимназията да бъде открит I курс на средно търговско училище. На заседание на общината с участието на директора на прогимназията и председателя на училищното настоятелство е решено: „от 1 октомври 1905 година да бъде открито търговско средно училище”⁹. Така се създава Търговска гимназия Бургас. Ръководството и учителите от училището успяват да пренесат традициите от миналото в настоящето и до днес училището носи наследството и традициите от основаването си.

Пловдивската търговска камара също изразява амбиция да създаде търговско училище, основавайки се на опита, натрупан при организирането на обучителни курсове. Бъдещото учебно заведение има за цел да предостави задълбочени теоретични и практически познания в областта на търговските науки и икономиката, с оглед на това да подготви учениците за бъдещата им професионална реализация, както и за възможността за продължаване на образованието им в престижни висши търговски институции. Така през 1910 година се основава Търговска Гимназия – Пловдив. След създаването на училището бързо се постигат високи резултати, като свидетелство за това е нарастващия брой на записаните и завършилите ученици, както и постигнатите от тях успехи.

Софийската търговско - индустриална камара също започва инициативи свързани с откриване на търговско училище. Преодолявайки различни административни пречки, инициативата се овенчава с успех и през 1913 г. е даден старт на средното търговско училище към Софийската камара. Софийската мъжка търговска гимназия е открита официално на 25 февруари 1913 г. от председателя на Софийската камара Иван Грозев. От създаването си до днес училището е с реален принос и престижно присъствие в националната образователна система.

До 1913 г. в най-големите градове на страната вече функционират търговски гимназии, което поставя основите за развитието на икономическото образование в България. Търговските училища, основани с подкрепата на търговско-индустриалните камари, се вдъхновяват от моделите на водещите европейски образователни институции, като въвеждат съвременни методи на обучение, съчетаващи теория и практика. Този подход осигурява на учениците стабилна подготовка, която не само ги интегрира успешно в националната икономика, но и ги подготвя за конкурентно участие на глобалния пазар.

До 1990 г. в различни градове в България са основани значителен брой търговски гимназии, които играят ключова роля в утвърждаването и развитието на икономическото образование. След 1990 г., във връзка с настъпилите икономически реформи и трансформации в стопанската структура, системата на икономическото образование претърпява съществени промени. Възниква необходимост от създаването на нови професионални специализации, съобразени с актуалните изисквания на динамично развиващата се икономическа практика. Ръководствата на гимназиите внедряват иновативни специализации и педагогически методологии, които са в съответствие както с националните стандарти, така и с утвърдените европейски образователни норми, като целта е да се повиши качеството на подготовка на кадрите за съвременния пазар на труда.

През 2015 г., в резултат на национално съвещание с участието на директори на икономическите гимназии в България, ръководството на Университета за национално и световно стопанство (УНСС) и представители на Министерството на образованието и науката, е учредена Асоциацията на икономическите училища в България (АИУБ). Тази асоциация се ръководи от председател, който по право е представител на УНСС, като основната ѝ мисия е да повиши качеството на образователния процес в средните икономически училища в страната и да осигури плавен преход на учениците към висше икономическо образование. Значимостта на тази цел е особено подчертана, тъй като

---

⁹ TG-BS. (n.d.). История на Търговско-индустриалните камари. Изтеглено на 7 октомври 2024 г., от <https://blog.tg-bs.com/istoriya/>.

икономическите специалности продължават да бъдат сред най-предпочитаните от учениците, които планират да продължат обучението си в университети и други висши учебни заведения. Задачите, които си поставя биват¹⁰:

- Постигане на широкообхватна и добре координирана съвместна дейност между средните икономически училища и УНСС;
- Усъвършенстване на учебните програми и разработване на иновативни учебно-методически пособия по базови икономически учебни дисциплини, изучавани в средните училища;
- Повишаване на квалификацията на учителите по икономическите учебни дисциплини, както и популяризиране на постиженията на членовете на асоциацията чрез обмяна на опит, работни семинари и кръгли маси;
- Участие в международни и национални проекти с цел модернизиране на училищната среда и повишаване качеството на образователния процес;
- Популяризиране на възможностите за продължаване на образованието в УНСС;
- Извършване на подготвителна работа за въвеждане на система за трансфер на кредити между икономическите гимназии и УНСС.

В Асоциацията на икономическите училища в България (АИУБ) участват 42 професионални гимназии, които играят ключова роля в подготовката на икономически кадри за българската икономика. Училищата, които членуват в Асоциацията, са разположени в различни градове в страната, като тяхната мисия е да осигуряват висококачествено професионално образование, което да отговаря на съвременните икономически нужди и изисквания. Списък на училищата е представен в следната таблица:

Таблица № 2. Гимназии, включени в асоциацията на икономическите училища в България

№	Име на училище	Град
1	ПГИ „Иван Илиев“	Благоевград
2	ПГИ „Д-р Иван Богоров“	Варна
3	Варненска търговска гимназия „Г. С. Раковски“	Варна
4	Старопрестолна професионална гимназия по икономика	Велико Търново
5	ПГ „Проф. д-р Асен Златаров“	Видин
6	ПГТ „Пенчо Семов“	Габрово
7	Неврокопска професионална гимназия „Димитър Талев“	Гоце Делчев
8	ФСГ „Васил Левски“	Добрич
9	ПГИ „Рачо Стоянов“	Дряново
10	ПГИМ „Йордан Захариев“	Кюстендил
11	ПГ по икономика и мениджмънт	Пазарджик
12	ПГ по икономика	Перник
13	ПГИТ „Проф. д-р Асен Златаров“	Петрич
14	Национална търговска гимназия	Пловдив
15	ПГИ „Робер Шуман“	Разград

¹⁰ Асоциация на икономическите училища в България. (n.d.). Цели и задачи. Изтеглено на 8 октомври 2024 г., от <https://www.unwe.bg/aiub/bg/pages/7816/цели-и-задачи.html>

№	Име на училище	Град
16	ПГИУ „Елиас Канети“	Русе
17	ДТГ „Д. Хадживасилев“	Свищов
18	ПГСУАУ „Атанас Буров“	Силистра
19	ПГИ „Проф. д-р Д. Табаков“	Сливен
20	ПГ „Ген. Владимир Заимов“	Сопот
21	Национална търговско-банкова гимназия	София
22	Национална финансово-стопанска гимназия	София
23	ФСГ „Атанас Буров“	Хасково
24	ПГ по туризъм „Александър Паскалев“	Хасково
25	ПГМ „П.Р. Славейков“	Якоруда
26	ПГТР	Враца
27	Професионална гимназия по лека промишленост и туризъм	Казанлък
28	ПГИТ "Алеко Константинов"	Велинград
29	ПГ по транспорт и транспортен мениджмънт	Казанлък
30	Професионална гимназия по икономика	Шумен
31	Професионална гимназия по механоелектротехника	Пирдоп
32	ПГИ "Алеко Константинов"	Кърджали
33	Професионална търговска гимназия	Бургас
34	Частна професионална гимназия "Банкер"	София
35	19 СУ "Елин Пелин"	София
36	ПГИ "Георги С. Раковски"	Ямбол
37	128 СУ "Алберт Айнщайн"	София
38	108 СУ "Никола Беловежов"	София
39	170 СУ "Васил Левски"	Нови Искър
40	ПГЛПИ "Атанас Буров"	Горна Оряховица
41	СУ "Екзарх Антим I"	Казанлък
42	Професионална техническа гимназия "Никола Й. Вапцаров"	Самоков

Източник: Асоциация на икономическите училища в България. (n.d.). Членове на Асоциацията. Изтеглено на 8 октомври 2024 г., от <https://www.unwe.bg/aiub/bg/pages/7818/членове.html>

Всички тези учебни заведения подпомагат развитието на учениците, подготвяйки ги за предизвикателствата на съвременния, динамичен свят. Икономическите гимназии играят ключова роля в осигуряването на плавен и ефективен преход от средното към висшето образование. Именно този преход често се характеризира с несигурност за младите хора.. Изследванията показват, че професионалното направление „Икономика“ е най-атрактивното и предпочитано от студентите в системата на висшето образование.

УПРАВЛЕНИЕ И ФИНАНСОВИ ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА НА ИКОНОМИЧЕСКОТО ОБРАЗОВАНИЕ В БЪЛГАРИЯ В КОНТЕКСТА НА ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИЯ

Управлението и финансирането на икономическите училища в България са пряко свързани с политиката на децентрализация, въведена през последните десетилетия. Този модел, базиран на делегираните бюджети, има за цел да увеличи автономията на училищата и да подобри ефективността на разходите, като същевременно създава нови управленски и финансови предизвикателства. Според Веселин Михалев, „Основните характеристики на системата на въвеждане на делегиран бюджет дават точна представа за нейната същност. Те намират проявление в прозрачността, ясната регламентация и механизъм за разпределяне на общинския бюджет, който създава условия за регламентиране на отношенията между общината и училището като образователна институция, т. е. налице е яснотата в правомощията и отговорностите на тези два управленски субекта. В контекста на професионалното образование местните власти играят ключова роля в управлението и подкрепата на училищата, като техните отговорности се увеличават в условията на децентрализация.

Децентрализацията в образованието се възприема като средство за повишаване на ефективността на управлението и подобряване на качеството на образователните услуги. Емилия Къндева отбелязва, че децентрализацията се приема като една от възможностите пред модерната държава за преосмисляне на важни, фундаментални институционни и функционални характеристики на държавната администрация, с оглед успешното изпълнение на ролята на държавата в осигуряването и гарантирането на икономическото и социалното благоденствие.¹¹ Децентрализацията намалява бюрокрацията и прави процеса на управление по-гъвкав. „Позволява на местните власти и училища да вземат решения, съобразени с конкретните условия и нужди на образователната система в техния регион. Това води до по-адекватни и ефективни решения“¹².

Въпреки многобройните предимства на децентрализацията в образованието, този модел на управление също има своите недостатъци, като такива могат да бъдат посочени следните:

- Слабо развити човешки ресурси. Една от основните трудности при децентрализацията е липсата на достатъчно квалифицирани кадри на местно ниво. В някои райони може да няма достатъчно добре обучени специалисти, което да доведе до неефективно управление и по-ниско качество на образованието.

- Зависимост от местни фактори и регионални различия. „Децентрализацията може да доведе до значителни различия в образователните резултати между отделни региони, тъй като местните управленски структури могат да имат различни ресурси и компетенции. Това може да засили неравенството в достъпа и качеството на образованието, особено в по-слабо развитите региони“¹³.

- Проблеми с координацията. В децентрализираната система често възникват трудности при координацията между различните нива на управление – национално, регионално и местно. Липсата на ясно разпределени правомощия и отговорности може да доведе до неефективност и дори конфликт между различните управленски структури.

Въпреки че децентрализацията в образованието цели повишаване на качеството чрез увеличаване на автономията на училищата и адаптиране към местните нужди, липсата на

¹¹ Къндева, Е. Децентрализация и модернизация на публичната администрация. София: Издателство на Софийския университет "Св. Климент Охридски", 2007

¹² Михова, М. Управление на училищното образование в България – от централизация към децентрализация, София, 2011

¹³ FHI 360. (2020). Идентифициране на въздействието на децентрализацията в образованието върху качеството на обучението. Достъпно на: <https://www.fhi360.org>

систематични анализи и оценки затруднява обективната преценка на нейното въздействие. Националният инспекторат по образованието (НИО) е институцията, отговорна за външното оценяване на качеството на образованието в училищата и детските градини. Въпреки това, публично достъпните доклади на НИО не предоставят конкретни данни за голям брой училища и търговски гимназии, което ограничава възможността за анализ на качеството на икономическото образование в тези институции.

Финансирането на професионалното образование и обучение (ПОО) също среща значителни предизвикателства. Системата на делегираните бюджети, въведена с цел повишаване на ефективността и автономията на училищата, не е пряко свързана с качеството на предоставяното образование. Това може да доведе до ситуации, в които училища с по-ниски образователни резултати получават сходно или дори по-високо финансиране в сравнение с тези с по-високи постижения.

Допълнителни предизвикателства пред финансирането на ПОО включват:

- Недостатъчно финансиране: Много професионални училища се сблъскват с ограничени бюджети, което затруднява поддържането на съвременна материално-техническа база и привличането на квалифицирани преподаватели.

- Липса на стимули за качество: Настоящата финансова система не предоставя достатъчно стимули за училищата да подобряват качеството на образованието, тъй като финансирането не е обвързано с постигнатите резултати.

- Регионални неравенства: Финансовите ресурси често са неравномерно разпределени между различните региони, което води до различия в качеството на образованието и достъпа до ресурси.

За да се преодолеят тези предизвикателства, е необходимо разработването на механизми за обвързване на финансирането с качеството на образованието, както и осигуряване на допълнителни ресурси за професионалните училища, особено в по-слабо развитите региони. Това би допринесло за по-ефективно използване на средствата и повишаване на качеството на професионалното образование в България.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Икономическото образование в България, като част от професионалното образование, има значима роля за развитието на националната икономика и социалния напредък. Историческото развитие на икономическите гимназии и тяхната адаптация към съвременните изисквания подчертават важноста на образованието като фактор за подготовка на кадри, способни да отговорят на динамичните нужди на пазара на труда. Въведената децентрализация създава условия за автономност и по-голяма отговорност на местните власти и училищата, но също така разкрива предизвикателства, свързани с неравномерното разпределение на ресурси, липсата на квалифициран персонал и отсъствието на ясна връзка между финансирането и качеството на образованието.

Докладът подчертава необходимостта от системни реформи, които да подобрят управлението, финансирането и качеството на икономическото образование. Осигуряването на по-добра координация между централните и местните власти, заедно с въвеждането на механизми за свързване на финансовите ресурси с постигнатите резултати, би допринесло за устойчивото развитие на сектора. Това ще създаде основа за подготовка на висококвалифицирани специалисти, готови да се интегрират успешно както на националния, така и на международния пазар на труда.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон за професионалното образование и обучение (1999). Обн. ДВ. бр. 68 от 30 юли 1999 г., изм. ДВ. бр.41 от 10 май 2024 г.

2. Асоциация на икономическите училища в България. (н.д.). Цели и задачи. Изтеглено на 8 октомври 2024 г., от <https://www.unwe.bg/aiub/bg/pages/7816/цели-и-задачи.html>
3. Велева, Л. (2005). Търговско-индустриалните камари в България 1894-1919. Организация и дейност. София: Авангард Прима.
4. FHI 360. (2020). Идентифициране на въздействието на децентрализацията в образованието върху качеството на обучението. Достъпно на: <https://www.fhi360.org>
5. Георгиева, М. (2021). Професионалното образование и обучение в България – предизвикателства и перспективи. Електронно списание на ДИУУ. Достъпно на: <https://diuu.bg/emag/4467/>
6. Къндева, Е. (2007). Децентрализация и модернизация на публичната администрация. София: Издателство на Софийския университет "Св. Климент Охридски".
7. Михова, М. (2011). Управление на училищното образование в България – от централизация към децентрализация. София.
8. Национален статистически институт. (2023). Образованието в Република България през учебната 2023/2024 година. Достъпно на: https://www.nsi.bg/sites/default/files/files/pressreleases/Education2023_08NKATC.pdf
9. „Първото професионално училище в България, създадено в Свищов, навърши 138 години.“ (2021). Днес България. Достъпно на: <https://www.dnesbg.com/obshtestvo/parvoto-profesionalno-utchilishte-v-balgariya-sazdadeno-v-svishtov-navarshi-138-godini.html>
10. TG-BS. (н.д.). История на Търговско-индустриалните камари. Изтеглено на 7 октомври 2024 г., от <https://blog.tg-bs.com/istoriya/>
11. в. Сега, бр. от 25 юни 1922 г.

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Академично издателство „Талант“

*Висше училище по агробизнес и развитие на
регионите - Пловдив*

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Academic Publishing House „Talent“

*University of Agribusiness and Rural Development
Bulgaria*

<http://science.uard.bg>

REQUIREMENTS AND RECOMMENDATIONS FOR MAINTAINING LAND IN GOOD AGRICULTURAL AND ECOLOGICAL CONDITION IN BULGARIA

Svetoslav Stoyanov

University of agribusiness and rural development, Plovdiv, Bulgaria

Abstract: In order to receive support under the various CAP schemes and measures, farmers must maintain the land in good agricultural and environmental condition and comply with the statutory management rules. Subsidies from European funds are intended to cover the costs incurred by farmers for this purpose.

Keywords: requirements and recommendations for maintaining land in good agricultural and ecological condition in Bulgaria.

INTRODUCTION

In order to receive support under the various CAP schemes and measures, farmers must maintain the land in good agricultural and environmental condition and comply with the statutory management rules. Subsidies from European funds are intended to cover the costs incurred by farmers for this purpose.

The national standards are mandatory for implementation by all farmers, owners and/or users of agricultural land who will receive support under the various schemes of the Common Agricultural Policy (CAP), the additional National Payments and the following measures of the Rural Development Programme:

1. Payments to farmers for natural constraints in mountain areas;
2. Payments to farmers for natural constraints in areas other than mountain areas;
3. Agri-environment payments;
4. NATURA 2000 payments for land;
5. NATURA 2000 payments for forests.

REQUIREMENTS AND RECOMMENDATIONS FOR MAINTAINING THE LAND IN GOOD AGRICULTURAL AND ECOLOGICAL CONDITION

Soil erosion is a process of mechanical destruction and removal of the soil mass by the action of water and wind. Under its influence, the amount of nutrients and humus in the soil gradually decreases. As a result of erosion, the structure and water-air regime of the soil deteriorate. The costs of processing eroded soils increase by about 1.5 times compared to non-eroded ones.

According to the intensity of the erosion process, natural and anthropogenic erosion are distinguished. Natural erosion is characteristic of areas occupied by natural vegetation and proceeds slowly. Anthropogenic erosion has an accelerated process due to the replacement of natural with cultivated vegetation and is characteristic of cultivated areas.

Wind erosion is a process of separation and removal of soil particles from the soil surface under the influence of wind. It manifests itself most intensely in large, open plains, unprotected from the winds, and in areas with insufficient moisture with high spring and summer temperatures. For the conditions of Bulgaria, wind erosion manifests itself most strongly in spring on dry soils with a light mechanical composition and a pulverized structure.

Arable lands that are not sufficiently covered or are free from plant cover are less resistant to wind erosion.

Well-composed and specially organized crop rotations have a great anti-erosion and agrotechnical effect.

Anti-erosion crop rotations are characterized by the following features:

- In the composition of the crops included in the crop rotation, the relative share of crops with a merged surface (wheat, barley, rye, oats, etc.) and perennial grasses increases;
- If possible, plots with a smaller width are designed;
- Alternating plots with trench crops with plots sown with crops with a merged surface is ensured;
- On areas with a very high erosion risk, trench crops are not included in the crop rotations;
- Crop rotations compacted with pre-crops also have a high anti-erosion effect. Suitable pre-crops are winter peas and winter vetch as independent crops or

in a mixture with winter barley or oats. Pre-crop crops can also be used for green manure, plowed in with spring tillage before sowing the main crop. Grassy crop rotations have a very high soil protection effect. When perennial grasses are included in them, they can be separated into a crop rotation wedge for 4-5 years;

- Suitable tillages, in which about 70% of plant residues are retained on the soil surface (flat tillage, loosening of the soil, etc.). The anti-erosion effect of these tillages is greatest in open flat areas.

Flat tillage - in which the arable layer is cut to a depth of 20-25 cm without turning, which allows about 65-85% of plant residues to be retained on the soil surface. They reduce the wind force in the ground air layer, the speed of water runoff and ensure the retention of twice as much snow. The anti-erosion effect of this treatment is greatest in open plain areas and during very dry years.

Soil loosening - with this treatment, the soil is loosened to a depth of 25-35 cm without turning the arable layer.

This allows about 60-80% of plant residues to be preserved on the soil surface, which improves its erosion resistance.

It is also recommended to carry out anti-erosion measures for perennial crops.

Grassing the rows of orchards in one or two rows, depending on the slope and the erosion resistance of the soil, has an anti-erosion effect. Mulching and green fertilizing of orchards have the same effect, and also contribute to increasing the organic matter in the soil. This can be achieved by digging ditches in the rows of the plantation, filled with plant residues.

Mulching - with this agrotechnical measure, the soil is covered with various plant residues (straw, corn stalks, sunflower, tobacco, cotton, etc.). Mulching protects the soil from the destructive effect of raindrops, reduces surface water runoff and increases the absorption of rainwater into the soil, protects it from drying out and helps to preserve the organic matter in it.

Green fertilization (sideration) - is the plowing of fresh plant mass to enrich the soil with organic matter and increase soil fertility. As siderates, nitrogen-fixing plants from the Fabaceae family and crops that have a shorter growing season and form a large amount of plant mass that decomposes quickly are preferred. The time of plowing of siderates depends on the time of sowing of the next crop and the time required for the decomposition of the organic mass. It is recommended that plowing be carried out 3-4 weeks before sowing the next crop on heavy soils, and 2-3 weeks before sowing on lighter soils. The plants are plowed to a depth of 20-25 cm.

PROTECTING SOIL FROM EROSION THROUGH MINIMAL LAND MANAGEMENT THAT REFLECTS SITE-SPECIFIC CONDITIONS

Riparian habitats are characterized by a variety of tree, shrub and herbaceous communities that form a continuous strip along the riverbed with a width of about 5-10 m.

Maintaining riparian habitats protects river banks from erosion, while at the same time being of particular importance for the conservation of biodiversity, as this way the habitats for a number of animal and plant species are preserved.

Maintaining and restoring riparian habitats will lead to a reduction in the costs of flood protection; a reduction

of coastal erosion; a reduction in nutrient pollution from agricultural lands and an increase in biodiversity.

SOIL PROTECTION FROM EROSION BY PRESERVING TERRACES

The most widespread hydrotechnical measure in arable lands is terracing.

Depending on the nature of the terrain, the intensity of erosion and the method of land use, several types of terraces are built. Ridge or bank terraces are small earth embankments (banks) located transversely to the slope. They are built on terrain with a smaller slope and are suitable for growing field crops.

Arable terraces are easy to implement, are artificial ridges, and are built on terrain with a slope of up to 8-10° for growing field crops.

Stepped terraces are built on terrain with a slope of over 7-8°. They are built with a slope (bank) and a plateau, with the slopes being made of earth, with machines or masonry. When the plateau is horizontal and narrower, it is used for perennial crops, and when it is inclined, it is wider and used for growing crops with a merged surface.

By concluding agreements between the users of a physical block, the destruction of perennial terraces will be minimized.

CONCLUSIONS

1. The intensity of erosion processes can increase or decrease depending on the way agricultural lands are used. Land use must be consistent with the terrain and climatic conditions and with the properties of the soil.

2. Soil protection from erosion can only be successful through the implementation of complex measures such as the introduction of anti-erosion crop rotations in erosion-prone areas, appropriate soil cultivation, the construction and preservation of existing field buffer strips, as well as the preservation of existing and the construction of new terraces.

3. The negative impact of climate change on agricultural production in Bulgaria, with certain trends towards warming and drought over the last two decades, will probably continue with even greater intensity in the coming years, and it is necessary to seek and implement adequate

solutions and means to change the overall technologies in agriculture (sowing dates, duration of vegetation, fertilization rates, irrigation needs and regimes, etc.), which will be consistent with the new agro-climatic features and the needs of the agricultural crops grown in the different regions of the country.

REFERENCES

1. Наръчник за практическото приложение на условията за поддържане на земята в добро земеделско и екологично състояние/ 2010 София
2. Стоянова, Н. 2024. Устойчиво регионално управление на инвестициите в зелената икономика Издател (код 978-619-203) Академично издателство „Талант“ на Висше училище по агробизнес и развитие на регионите. ISBN 978-619- 203-486-3.
3. Bruszt, L., Making Markets and Eastern Enlargement: Diverging Convergence, West European Politics, Special Issue 2, No.1, 2002, p. 121-141.
4. Diener, E., E. Suh, Measuring Quality of Life: Economic, Social and Subjective Indicators. In: Social Indicators Research, Vol. 40, No. 1-2, 1997, p. 189-216.
5. Plachkov, D. 2019. Financial problems of agriculture in Bulgaria. New knowledge Journal of science, 8 (2), p. 18-22.
6. Plachkov, D. 2019. Financial risk management in agriculture. Proceedings of the International scientific and practical conference “Bulgaria of regions”, Vol. 2, No. 1, p. 171-175.
7. Plachkov, D. 2024. Advancing Sustainability: The Role of Green Economy in Environmental Conservation and Resource Management. Proceedings of the International Scientific and Practical Conference „Environment. Technologies. Resources“, Vol. 1, p. 310-314.
8. Stoyanova, N. 2018. Institutional Reform Program for Sustainable Development of Regions and Convergence in the Eurozone. IBANESS Conference Series – Plovdiv / Bulgaria. April 21-22, 2018.
9. Stoyanova, N. 2024. Quantitative determination of the index for an integral indicator of sustainable investment management in small and medium-sized enterprises in the agricultural sector through a comprehensive financial metric/ International Scientific and practical conference “Business Models for Sustainable Development: Challenges and digital transformation”; 15-16.02. 2024 V.N Karazin Kharkiv National University, Kharkiv

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Академично издателство „Талант“

*Висше училище по агробизнес и развитие на
регионите - Пловдив*

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Academic Publishing House „Talent“

*University of Agribusiness and Rural Development
Bulgaria*

<http://science.uard.bg>

ASPECTS OF CAPITAL SCHEMES IN BULGARIA

Svetoslav Stoyanov

University of agribusiness and rural development, Plovdiv, Bulgaria

Abstract: Capital-financed funding does not reduce the cost of an aging population. If pensioners are thought to be involved in raising the overall standard of living, the proportion of their support will not change, regardless of how the pensions are financed. Reducing the costs of an aging population requires parametric reforms such as changes in retirement age.

Keywords: retirement age, capital currency schemes in Bulgaria.

INTRODUCTION

In modern social security systems, capital (fund) systems are combined with the pay-as-you-go system. In the supplementary social insurance, capital-covering systems are used, where the financing can be determined by law, but the level of insurance payments is not sought (ratio with labor merit, living standard)

The specificity of the model of pension insurance chosen in each country reflects the specific socio-economic, demographic and other problems

COMPARATIVE PROVISIONS AND DEFICIENCIES OF THE CAPITAL CURRENCY SCHEMES IN BULGARIA

Capital coverage schemes are mainly used in the field of pension insurance and have shown both their advantages and their weaknesses

The currency board in Bulgaria has a structure similar to the currency board established earlier in Estonia where there is a separation between the Issue Department and the Banking Department. In Bulgaria there is also a third division, the Banking Supervision Department. The Banking Supervision Department is the regulator of commercial banks. The Banking Department has reserves that can be used in a crisis situation to help banks. The heart of the currency board is the Issue Department. All foreign currency assets are entered on the balance sheet of the Issue

Department. Since the exchange rate is fixed at BGL 1000/DEM, the total foreign assets of the currency board were approximately DEM 5.1 billion (USD 2.7 billion). An important difference between this balance sheet and the typical currency board balance sheet is the presence of government deposits and Banking Department deposits on the liability side of the account. Theoretically, the only liability of a currency board would be the monetary base. As Table 1 shows, government deposits and deposits of the Banking Department together are actually greater than the monetary base (M0). The Banking Department provides a safety valve in the event of crisis. The high inflation and sharp depreciation of the lev that occurred during the financial crisis greatly reduced the value of the money supply. With more foreign currency reserves than were needed to provide coverage for M0, reserves were set aside for the Banking Department. Additional loans from the IMF have also made it possible to increase the size of the Banking Department. This structure has important advantages for a country that has an ongoing IMF program and large foreign debt service obligations. With a currency board changes in foreign exchange reserves will affect the size of the money supply. With this structure IMF tranches and payments of foreign debt obligations do not affect the monetary base. This arrangement reduces the volatility of the money supply that would otherwise be affected by large movements in the BNB's holding of foreign currency reserves

Under the appropriate conditions, the capital-covered principle in the field of pension insurance has the following main advantages:

- a certain amount of pensions may be financed with a lower percentage of social security contributions, as the rate of return obtained from the assets of the pension fund exceeds the rate of increase of pensions from the state pay-as-you-go system.
- Distribute the total insurance burden. The cap-and-trade principle transfers some of the funding obligations to private capital and thus extends the retirement benefit support base.
- Increase investment and personal savings. However, the extent to which the increase in personal savings will result in an increase in national savings, depends on the way in which the cost of transition to the capital-covered principle is funded.
- contribute to the development of the capital market and to the improvement of its efficiency, and this results in an increase in the rate of economic growth.
- Insured persons have a more active position on expected future payments from the Fund.

Capital funding also has certain weaknesses, the most important of which are¹:

- Capital funding does not reduce the costs of an aging population. If pensioners are thought to be involved in raising the overall standard of living, the proportion of their support will not change, regardless of how the pensions are financed. Reducing the costs of an aging population requires parametric reforms such as changes in retirement age.²
- The transition from the pay-as-you-go to the capital-covered system is accompanied by significant costs that need to be covered;
- Capital funding does not reduce the cost of pensions in the near future. On the contrary, pensions from supplementary pension insurance reduce the cost of state pensions after the overall development of private pension schemes. The introduction of supplementary pensions leads initially to an increase in the budget burden as workers' may be directed to retirement payments to the older generation.

---

¹ Stoyanova, N. 2024. Quantitative determination of the index for an integral indicator of sustainable investment management in small and medium-sized enterprises in the agricultural sector through a comprehensive financial metric/ International Scientific and practical conference "Business Models for Sustainable Development: Challenges and digital transformation" 15-16. 02. 2024 V.N Karazin Kharkiv National University, Kharkiv.

² Стоянова, Н. 2024. Устойчиво регионално управление на инвестициите в зелената икономика. Академично издателство „Талант“ на Висше училище по агробизнес и развитие на регионите. ISBN 978-619- 203-486-3.

- in order to change the economic status of pensioners as a result of the introduction of the capital-covering system, a considerable period of time-decades passes.

In modern social security systems, capital (fund) systems are combined with the pay-as-you-go system. In the supplementary social insurance, capital-covering systems are used, where the financing can be determined by law, but the level of insurance payments is not sought (ratio with labor merit, living standard).

The specificity of the model of pension insurance chosen in each country reflects the specific socio-economic, demographic and other problems. The main factors that determine the choice of model for the financial organization of the pension funds are:

- the need to provide pensions for the aging population;
- the impact of pension schemes on stimulating the labor market, especially in periods of high unemployment;

solving questions about individual justice, the extent to which pension scheme providers have to take part in the reallocation of benefits to the benefit of the poorer;

- Assessing to what extent each insured person will be responsible for his / her social insurance in old age.

In the modern world two major trends in the financial organization of the insurance funds, namely the development of the state pay-as-you-go system and the private capital-covering system. In modern countries, none of these insurance systems are purely applied. Both pay-as-you-go systems and capital-coverage systems are applied at certain levels in view of the social security of the population and in order to gain greater flexibility in social security systems.

CONCLUSIONS

- Funding schemes for insurance funds have developed historically and can be divided into two main groups, wholly or partly funded on a capital or pay-as-you-go basis.

- The state pay-as-you-go system guarantees solidarity, which is a prerequisite for providing a pension above the poverty threshold but has reached its limit due to a number of demographic, economic and other factors, both in economically highly developed countries and in Central and Eastern Europe, which had to implement the transition to a market economy.

- The fund-financed financing model applies to private pension funds. Capital models for the organization of pension funds in the field of pension insurance are applied in two main types - defined contribution schemes and defined benefit schemes. Fund capitalization systems are suitable for supplementary social security. In our country in supplementary pension insurance, the capital-covered principle with defined contributions is adopted and applied;

- Despite the weaknesses of the capital-based funding principle, its comparative advantages make it increasingly widespread in the modern world, but in combination with the pay-as-you-go form of financing. There are different factors to consider when choosing a social security financing model and these are country-specific.

- In present-day countries, none of the above-mentioned insurance systems are applied in pure form. The combined application of the two main types of systems ensures greater flexibility of social security systems.

REFERENCES

1. Данъчно-осигурителен процесуален кодекс (обн., ДВ, бр. 105 от 2015 г.).
2. Закон за Комисията за финансов надзор (обн. ДВ, бр. 8 от 2003 г.).
3. Закон за здравното осигуряване (обн. ДВ, бр. 70 от 1998 г.).
4. Информационен бюлетин на НЗОК, 2010- 2015 г.
5. Кацаров, И. Теория на общественото осигуряване, ч. I, изд. "Ценов", Свищов, 1967.

6. Stoyanova, N. 2024. Quantitative determination of the index for an integral indicator of sustainable investment management in small and medium-sized enterprises in the agricultural sector through a comprehensive financial metric. International Scientific and practical conference " Business Models for Sustainable Development : Challenges and digital transformation " 15-16. 02. 2024 V.N Karazin Kharkiv National University, Kharkiv.

7. Стоянова, Н. 2024. Устойчиво регионално управление на инвестициите в зелената икономика. Академично издателство „Талант“ на Висше училище по агробизнес и развитие на регионите. ISBN 978-619- 203-486-3

8. Alber, J., G. Standing, Social dumping, catch-up or convergence? Europe in a comparative global context, In: Journal of European Social Policy, Vol. 10, No. 2, 2000, p. 99-119.

9. Bruszt, L., Making Markets and Eastern Enlargement: Diverging Convergence, West European Politics, Special Issue 2, No.1, 2002, p.121-141.

10. Diener, E., E. Suh, Measuring Quality of Life: Economic, Social and Subjective Indicators. In: Social Indicators Research, Vol. 40, No. 1-2, 1997, p. 189-216.

11. Stoyanova, N. 2018. Institutional Reform Program for Sustainable Development of Regions and Convergence in the Eurozone. IBANESS Conference Series – Plovdiv / Bulgaria. April 21-22, 2018

12. Stoyanova, N. Research On The Staff In The Marketing Mix Of E-Services' Field. Mezhdunarodnaya Nauchnaya Conference "Elektronnoe Pravitelystvo in region: Problemy And Perspektivy" 18-19.12.2014 Belovo.

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Академично издателство „Талант“

*Висше училище по агробизнес и развитие на
регионите - Пловдив*

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Academic Publishing House „Talent“

*University of Agribusiness and Rural Development
Bulgaria*

<http://science.uard.bg>

EUROPEAN COMMON AGRICULTURAL POLICY

Ivelina Dimitrova

University of agribusiness and rural development, Plovdiv, Bulgaria

Abstract: Legislation and policies in agriculture play a key role in regulating and promoting the agricultural sector. In Bulgaria, as well as in the European Union, these legal acts and strategies aim at the sustainable development of agriculture, the competitiveness of the sector, and ensuring food security. Agriculture is one of the most important industries in the economy, which not only provides food and raw materials but also significantly contributes to employment and economic development, especially in rural areas. At the same time, the agricultural sector faces numerous challenges such as climate change, biodiversity loss, the need for sustainable resource use, and improving competitiveness.

Keywords: legislation, policy, agriculture, agricultural sector, economic development, climate change, sustainable development, competitiveness.

ЕВРОПЕЙСКА ОБЩА СЕЛСКОСТОПАНСКА ПОЛИТИКА

Ивелина Димитрова

Висше училище по агробизнес и развитие на регионите - Пловдив

Резюме: Законодателството и политиките в земеделието играят ключова роля за регулиране и насърчаване на аграрния сектор. В България, както и в Европейския съюз, тези нормативни актове и стратегии целят устойчивото развитие на земеделието, конкурентоспособността на сектора и осигуряването на продоволствена сигурност. Земеделството е един от най-важните отрасли в икономиката, който не само осигурява храна и суровини, но и допринася значително за заетостта и икономическото развитие, особено в селските райони. В същото време, земеделският сектор е изправен пред множество предизвикателства като климатични промени, намаляване на биологичното разнообразие, нужда от устойчиво използване на ресурсите и повишаване на конкурентоспособността.

Ключови думи: законодателство, политика, земеделие, аграрен сектор, икономически развитие, климатични промени, устойчиво развитие, конкурентоспособност

ВЪВЕДЕНИЕ

Законодателството и политиките в земеделието играят важна роля в регулирането и подпомагането на аграрния сектор, като създават правната и институционална рамка за развитието му. Тези мерки целят да осигурят не само стабилност и растеж на сектора, но и да го направят по-устойчив, иновативен и отговорен към околната среда. В България, както и в целия Европейски съюз, земеделските политики се базират на принципите на Общата селскостопанска политика, която осигурява подкрепа за фермерите и насърчава устойчивото развитие на селските райони.

Европейската обща селскостопанска политика (ОСП) е една от най-старите и ключови политики на Европейския съюз (ЕС), създадена с цел да подкрепи земеделските производители, да осигури устойчиво развитие на селскостопанския сектор и да гарантира продоволствена сигурност за европейските граждани. Тя предоставя рамката за развитието на селското стопанство в страните членки на ЕС, като осигурява финансиране, правила и стандарти за земеделските дейности, подкрепя доходите на фермерите и насърчава екологично устойчиви практики.

ОСНОВНИ ЦЕЛИ НА ЕВРОПЕЙСКАТА ОБЩА СЕЛСКОСТОПАНСКА ПОЛИТИКА

Основните цели на Европейската обща селскостопанска политика (ОСП) са насочени към подпомагане на земеделието и развитието на селските райони в Европейския съюз. Те обхващат икономическите, социалните и екологичните аспекти на земеделското производство и се основават на принципите на устойчивост и иновации. Основните цели на ОСП са:

- Подкрепа на доходите на земеделските производители:** Една от основните цели на ОСП е да осигури стабилни доходи за фермерите чрез директни плащания и подкрепа за цените на земеделските стоки.
- Устойчиво развитие на земеделието:** ОСП насърчава устойчиви земеделски практики, които да опазват природните ресурси, да намаляват въздействието върху околната среда и да се справят с климатичните промени.

3. **Повишаване на конкурентоспособността на земеделските стопанства:** ОСП има за цел да подобри конкурентоспособността на земеделските производители в ЕС, като подкрепя иновации, модернизация на фермерските стопанства и достъп до нови технологии.

4. **Подкрепа за развитието на селските райони:** ОСП цели да насърчи икономическото развитие на селските региони, да създава работни места, да подобри жизненото качество на хората в тези райони и да подобри инфраструктурата.

5. **Подобряване на безопасността на храните и тяхното качество:** ОСП се стреми да гарантира високи стандарти за безопасност на храните, да увеличи качеството на хранителните продукти и да защити здравето на потребителите.

6. **Осигуряване на продоволствена сигурност:** ОСП работи за осигуряване на стабилни доставки на храни в ЕС, като се стреми към баланс между предлагане и търсене на земеделски продукти.

7. **Подкрепа за младите фермери:** ОСП включва мерки за подпомагане на младите земеделски производители, за да се осигури бъдещето на земеделието в ЕС и да се насърчат иновации и устойчиво производство.

8. **Социална справедливост и равенство:** ОСП цели да осигури справедливо разпределение на финансовата подкрепа между различните земеделски стопанства, като обръща внимание на нуждите на малките и средни фермери.

Основната идея на ОСП е да осигури балансирано развитие на земеделското производство и селските райони, като същевременно отговори на новите предизвикателства в контекста на глобализацията, климатичните промени и нуждата от устойчиво управление на ресурсите.

ОСНОВНИ ИНСТРУМЕНТИ НА ЕВРОПЕЙСКАТА ОБЩА СЕЛСКОСТОПАНСКА ПОЛИТИКА

Основните инструменти на Европейската обща селскостопанска политика (ОСП) се използват за изпълнение на целите на политиката, като осигуряват подкрепа за земеделските стопанства и развитието на селските райони в Европейския съюз. Тези инструменти са разнообразни и обхващат икономическа, социална и екологична подкрепа. Основните инструменти на ОСП са:

Директни плащания

- **Плащания на база площ (за основни производствени дейности):** Това са плащания, които се предоставят на фермери въз основа на размера на обработваемата земя, като целта е да се осигури минимален доход за земеделските производители.

- **Плащания за екологични действия (екологизация):** Стимулират фермерите да прилагат екологични практики, като опазване на биологичното разнообразие, намаляване на емисиите и устойчиво използване на природните ресурси.

- **Плащания за младите фермери:** Механизми за подкрепа на младите земеделски стопани, които започват или развиват земеделската си дейност.

Програми за развитие на селските райони

- **Финансиране за инфраструктурни проекти:** Подкрепа за развитието на инфраструктурата в селските райони (например пътища, водоснабдяване, електрическа мрежа).

- **Финансиране за иновации и модернизация на стопанствата:** Стимули за внедряване на нови технологии и практики в земеделското производство.

- **Плащания за агроекологични и климатични практики:** Подкрепа за земеделски стопани, които следват устойчиви практики, които минимизират въздействието върху околната среда.

- **Плащания за устойчиво управление на природни ресурси:** Включва мерки за опазване на водни и земеделски ресурси, както и програми за борба с климатичните промени.

Пазарни интервенции

- **Интервенции за стабилизиране на цените:** При изключително нестабилни пазарни условия, ЕС може да вземе мерки за закупуване на селскостопански продукти, за да стабилизира цените (например за мляко, захар или зърнени храни).

- **Подкрепа за организации на производители:** Насърчаване на създаването на организации на производители, които могат да преговарят с търговците за по-добри условия на продажба.

- **Износни субсидии и мерки срещу неравноправната конкуренция:** Подкрепа за износа на селскостопански продукти от ЕС и защита от нелоялна конкуренция в международната търговия.

Кризи и пазарни мерки

- **Финансова помощ при кризи в селското стопанство:** В случай на кризи (например природни бедствия или здравни кризи в животновъдството), ОСП осигурява средства за справяне с последиците.

- **Програми за управление на рисковете и катастрофите:** Подкрепа за земеделските стопани да управляват рисковете, като природни бедствия или ценови колебания, чрез застраховки и други инструменти.

Аграрни програми за образование и обучение

- **Програми за обучение и консултации:** Насърчаване на земеделските стопани да придобиват нови знания и умения за подобряване на тяхната конкурентоспособност и устойчивост.

- **Консултантски услуги:** Подкрепа за фермерите при внедряване на нови практики, технологии и устойчиво земеделие чрез консултантски услуги.

Законодателни и регулаторни инструменти

- **Оспряване на стандартите за качество и безопасност на храните:** ОСП включва разпоредби и регулации, които гарантират безопасността на храните, здравето на животните и устойчивото производство.

- **Програми за биологично земеделие:** Стимули за преход към биологично земеделие чрез специални финансови инструменти и разпоредби.

Финансови инструменти и фондове

- **Европейски фонд за селското стопанство и развитие на селските райони (EAFRD):** Основният фонд за подпомагане на земеделското производство и развитието на селските райони.

- **Европейски земеделски фонд за гарантиране на земеделието (EAGF):** Осигурява средства за директни плащания, пазарни мерки и финансово подпомагане на фермерите.

Тези инструменти са насочени към постигането на целите на ОСП, които включват устойчивото развитие на земеделието, осигуряване на продоволствена сигурност, подкрепа на фермерите и развитието на селските региони в ЕС.

ПРИОРИТЕТИ НА ЕВРОПЕЙСКАТА ОБЩА СЕЛСКОСТОПАНСКА ПОЛИТИКА ЗА ПЕРИОДА 2025-2027

Основните инструменти на Европейската обща селскостопанска политика (ОСП) се използват за изпълнение на целите на политиката, като осигуряват подкрепа за земеделските стопанства и развитието на селските райони в Европейския съюз. Тези инструменти са разнообразни и обхващат икономическа, социална и екологична подкрепа. Инструменти на ОСП:

Директни плащания

- **Плащания на база площ (за основни производствени дейности):** Това са плащания, които се предоставят на фермери въз основа на размера на обработваемата земя, като целта е да се осигури минимален доход за земеделските производители.
- **Плащания за екологични действия (екологизация):** Стимулират фермерите да прилагат екологични практики, като опазване на биологичното разнообразие, намаляване на емисиите и устойчиво използване на природните ресурси.
- **Плащания за младите фермери:** Механизми за подкрепа на младите земеделски стопани, които започват или развиват земеделската си дейност.

Програми за развитие на селските райони

- **Финансиране за инфраструктурни проекти:** Подкрепа за развитието на инфраструктурата в селските райони (например пътища, водоснабдяване, електрическа мрежа).
- **Финансиране за иновации и модернизация на стопанствата:** Стимули за внедряване на нови технологии и практики в земеделското производство.
- **Плащания за агроекологични и климатични практики:** Подкрепа за земеделски стопани, които следват устойчиви практики, които минимизират въздействието върху околната среда.
- **Плащания за устойчиво управление на природни ресурси:** Включва мерки за опазване на водни и земеделски ресурси, както и програми за борба с климатичните промени.

Пазарни интервенции

- **Интервенции за стабилизиране на цените:** При изключително нестабилни пазарни условия, ЕС може да вземе мерки за закупуване на селскостопански продукти, за да стабилизира цените (например за мляко, захар или зърнени храни).
- **Подкрепа за организации на производители:** Насърчаване на създаването на организации на производители, които могат да преговарят с търговците за по-добри условия на продажба.
- **Износни субсидии и мерки срещу неравноправната конкуренция:** Подкрепа за износа на селскостопански продукти от ЕС и защита от нелоялна конкуренция в международната търговия.

Кризи и пазарни мерки

- **Финансова помощ при кризи в селското стопанство:** В случай на кризи (например природни бедствия или здравни кризи в животновъдството), ОСП осигурява средства за справяне с последиците.
- **Програми за управление на рисковете и катастрофите:** Подкрепа за земеделските стопани да управляват рисковете, като природни бедствия или ценови колебания, чрез застраховки и други инструменти.

Аграрни програми за образование и обучение

- **Програми за обучение и консултации:** Насърчаване на земеделските стопани да придобиват нови знания и умения за подобряване на тяхната конкурентоспособност и устойчивост.
- **Консултантски услуги:** Подкрепа за фермерите при внедряване на нови практики, технологии и устойчиво земеделие чрез консултантски услуги.

Законодателни и регулаторни инструменти

- **Оспряване на стандартите за качество и безопасност на храните:** ОСП включва разпоредби и регулации, които гарантират безопасността на храните, здравето на животните и устойчивото производство.
- **Програми за биологично земеделие:** Стимули за преход към биологично земеделие чрез специални финансови инструменти и разпоредби.

Финансови инструменти и фондове

- **Европейски фонд за селското стопанство и развитие на селските райони (EAFRD):** Основният фонд за подпомагане на земеделското производство и развитието на селските райони.

- **Европейски земеделски фонд за гарантиране на земеделието (EAGF):** Осигурява средства за директни плащания, пазарни мерки и финансово подпомагане на фермерите.

Тези инструменти са насочени към постигането на целите на ОСП, които включват устойчивото развитие на земеделието, осигуряване на продоволствена сигурност, подкрепа на фермерите и развитието на селските региони в ЕС.

ПРИОРИТЕТИ НА ЕВРОПЕЙСКАТА ОБЩА СЕЛСКОСТОПАНСКА ПОЛИТИКА ЗА ПЕРИОДА 2024-2027

За периода 2025-2027 Европейската обща селскостопанска политика (ОСП) ще се съсредоточи върху следните основни приоритети, които отразяват новите предизвикателства пред земеделието в ЕС, както и необходимостта от устойчиво развитие и иновации:

Устойчиво земеделие и климата

- **Зелена трансформация:** Един от основните приоритети е преходът към по-устойчиво земеделие. Това включва насърчаване на екологични и климатични действия, както и намаляване на въглеродните емисии от земеделския сектор. Ще се акцентира на прилагането на агроекологични практики, които включват устойчиво управление на почвите, водата и биоразнообразието.

- **Програми за намаляване на въздействието върху климата:** Изпълнение на стратегии за адаптация към климатичните промени и ограничаване на екологичния отпечатък на земеделието, като се предоставят финансови средства за проекти, свързани с намаляване на емисиите и използването на устойчиви технологии.

Подкрепа за малките и средни земеделски стопанства

- **Социална и икономическа устойчивост:** ОСП ще продължи да подкрепя малките и средни земеделски стопанства, като осигурява директни плащания, които да гарантират стабилни доходи, особено за фермерите в уязвими региони. Акцент ще бъде поставен върху намаляване на административните тежести и осигуряване на по-добър достъп до финансова подкрепа за тези стопанства.

- **Младите фермери:** Специално внимание ще се отделя на стимулирането на младите хора да влязат в земеделието чрез повишени субсидии и подготвителни програми за тях.

Подобряване на конкурентоспособността на земеделските стопанства

- **Иновации и цифровизация:** Насърчаване на внедряването на иновации, нови технологии и цифрови решения в земеделието. ЕС ще подкрепя инициативи за модернизация на земеделските практики, чрез инвестиции в умни технологии, автоматизация и устойчиви земеделски методи.

- **Програмите за подкрепа на фермерите ще включват насърчаване на инвестиции в ново оборудване, технологии и обучителни курсове за фермери.**

Управление на природните ресурси

- **Опазване на биоразнообразието и природните ресурси:** ОСП ще постави акцент върху по-доброто управление на природните ресурси, като почви, води и биоразнообразие. Тези усилия ще бъдат част от по-широка стратегия за устойчива продукция и здравословни екосистеми.

- **Вода и почви:** Ще се насърчава рационалното използване на водни ресурси и борбата с деградацията на почвите, като земеделските стопанства ще получават

финансиране за прилагане на устойчиви практики за управление на водите и за възстановяване на увредени почви.

Дигитализация и иновации в земеделието

- **Цифрови платформи и технологии:** Въведение на нови технологии за събиране на данни и мониторинг, които да подобрят производителността и ефективността в земеделието. Това включва използването на сензори, сателитни технологии и системи за управление на данни в реално време.

- **Технологии за наблюдение на климата и качеството на почвата:** Ще се инвестира в инструменти и решения, които помагат за мониторинг на климатичните условия, здравето на растенията и качеството на почвите.

Хранителна сигурност и качеството на храните

- **Безопасност на храните:** ОСП ще продължи да поставя акцент върху безопасността на храните и качеството на продуктите, които се произвеждат и предлагат на потребителите в ЕС. Стандартизация на безопасността на храните и въвеждането на нови политики за генериране на доверие сред потребителите ще бъдат важни акценти.

- **Подкрепа за местни и био-продукти:** Програмите ще включват инициативи за насърчаване на местното производство, биологичното земеделие и устойчивото производство на храни.

Подкрепа за развитие на селските райони

- **Подкрепа за инфраструктурни проекти и работни места:** Финансови средства ще бъдат насочени към подкрепа на малките и средни предприятия в селските райони, подобряване на местната инфраструктура, създаване на работни места и подкрепа за иновации, които да задържат населението в тези региони.

- **Създаване на устойчиви общности:** Подкрепа за социални инициативи, които да подобрят качеството на живот в селските региони, включително програми за здравеопазване и образование.

Тези приоритети на ОСП за периода 2025-2027 са насочени към осигуряване на устойчиво развитие на земеделския сектор и селските райони, като отговор на глобалните предизвикателства като климатични промени, демографски промени и нуждата от технологични иновации в земеделието.

ФИНАНСИРАНЕ НА ЕВРОПЕЙСКАТА ОБЩА СЕЛСКОСТОПАНСКА ПОЛИТИКА

Финансирането на Европейската обща селскостопанска политика (ОСП) за периода 2025-2027 се осъществява основно чрез два основни фонда, които осигуряват финансови средства за различните мерки и програми на политиката. Тези фондове са:

Европейски земеделски фонд за гарантиране на земеделието (EAGF)

- **Основна цел:** EAGF финансира основно директните плащания на фермерите, които включват плащания на база площ (за обработваеми земи), както и допълнителни плащания за екологични действия и други мерки, насочени към устойчивото земеделие. Това е основният инструмент за финансово подпомагане на фермерите в ЕС.

- **Пазарни мерки:** EAGF също така финансира различни пазарни интервенции, като изкупуване на селскостопански продукти, създаване на резерви или регулиране на износа, в случай на сериозни пазарни колебания.

Примерни области на финансиране:

- **Директни плащания:** Основните форми включват „плащания за основни доходи“ и допълнителни плащания за екологизация (агроекологични практики).

- **Плащания за младите фермери:** Подкрепа за стартиращи и нови земеделски производители.

- **Плащания за регионални мерки:** Например, за специални мерки, които се прилагат в уязвими райони (планински региони).

Европейски фонд за селското стопанство и развитие на селските райони (EAFRD)

- **Основна цел:** EAFRD се използва за финансиране на програми за развитие на селските райони. Този фонд се насочва към подкрепа за инвестиции в модернизация на земеделските стопанства, подобряване на инфраструктурата в селските райони, насърчаване на екологично и устойчиво земеделие, както и за мерки за социално и икономическо развитие на селските региони.

- **Програмите за развитие на селските райони (ПРСР):** Те включват инвестиции в иновации, модернизация на земеделските практики, екологични и климатични мерки, развитие на местни инициативи и подобряване на жизненото качество в селските райони.

Примерни области на финансиране:

- **Подкрепа за устойчиво земеделие:** Мерки за намаляване на въглеродните емисии, опазване на биоразнообразието, устойчиво управление на водните ресурси и почвите.

- **Инвестиции в земеделски стопанства:** Модернизация на стопанствата, подобряване на производствени технологии и внедряване на иновации.

- **Развитие на селската икономика:** Подкрепа за млади фермери, създаване на работни места и подобряване на инфраструктурата в селските райони.

- **Проекти за опазване на околната среда:** Програми за опазване на природни ресурси и подкрепа на биоразнообразието.

Общото финансиране на ОСП

Финансирането на ОСП през периода 2025-2027 е определено в бюджета на ЕС, като общото финансиране на ОСП ще бъде около **387 милиарда евро**. Това включва както средства за директни плащания и пазарни интервенции, така и за развитие на селските райони. Разпределението на тези средства обикновено се извършва в рамките на многогодишната финансова рамка на ЕС, като за периода 2025-2027 е предвидено значително увеличение на средствата за устойчивото развитие на земеделието и селските райони.

Финансови механизми и инструменти за подкрепа

- **Проекти на ЕС за иновации и изследвания:** Част от финансирането ще бъде насочено към научни изследвания, иновации и дигитализация на земеделието, включително подкрепа за разработки, които да подобрят ефективността на земеделските практики.

- **Проекти за изграждане на инфраструктура:** Финансиране за модернизация на инфраструктурата в селските райони и свързаните сектори (например пътища, водоснабдяване, енергийна ефективност).

Партньорства с държавите членки

- **Национално съфинансиране:** Въпреки че основното финансиране идва от ЕС, държавите членки също трябва да съфинансират част от разходите за ОСП, като същевременно имат право да адаптират и прилагат национални стратегии за развитието на земеделието и селските райони в рамките на общата политическа рамка.

Основни принципи на разпределение:

- **Преференциално разпределение за уязвими региони:** ОСП финансира мерки, които подкрепят фермерите в региони, засегнати от неблагоприятни климатични условия или които срещат специфични трудности.

- **Справедливост в разпределението:** Средствата се разпределят по справедлив начин, като се вземат предвид специфичните нужди на различните региони и видове фермери (например малки и средни стопанства).

Финансирането на ОСП за 2025-2027 ще бъде от решаващо значение за изпълнението на амбициозните цели на Европейския съюз за устойчиво земеделие, екологично производство и социално и икономическо развитие на селските райони.

ЗНАЧЕНИЕ НА ОСП ЗА БЪЛГАРИЯ

България, като страна членка на ЕС, се възползва от финансовата подкрепа на ОСП, което подпомага развитието на земеделието и селските райони. Българските фермери получават директни плащания и достъп до програми за финансиране, което спомага за модернизацията на сектора, повишаване на производителността и развитие на екологично устойчиви практики. ОСП също така е инструмент за преодоляване на икономическите и социални неравенства в селските райони на България, създавайки нови възможности за заетост и развитие.

Европейската обща селскостопанска политика е съществена за устойчивото развитие на земеделието и гарантирането на социална и екологична отговорност. Чрез многопластовата си структура от мерки, ОСП подпомага фермерите, защитава околната среда и насърчава жизнеспособността на селските райони, създавайки основа за стабилно бъдеще на европейското земеделие и хранителни доставки.

ЛИТЕРАТУРА

1. Горанова, И., Бъдещето на Европейската обща селскостопанска политика: Изгледи за България. Аграрни изследвания, 18(1), 3-12.2022.
2. Джандармов, П., Анализ на техническото осигуряване на отрасъл „земеделие” в условията на европейската селскостопанска, сп. Механика на машините, кн.4, с. 76. ISBN 1314-9180.
3. Институт за аграрна икономика, Анализ на въздействието на ОСП върху българското земеделие. София: ИАИ. 2021.
4. Кръстев, П. и Стоянова, В., ОСП и устойчивото развитие на земеделието в България: Проблеми и перспективи. Журнал на аграрната наука, 27(4), 58-70. 2017.
5. Кръстев, П., Промени в Европейската обща селскостопанска политика и възможности за българските фермери. София: ИК "Техно Прес". 2019.
6. Министерство на земеделието, храните и горите, Стратегия за развитие на земеделието в България в контекста на Европейската обща селскостопанска политика. София: МЗХГ. 2020.
7. Павлова, М., Европейска обща селскостопанска политика и нейното въздействие върху българското земеделие. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски”. 2018.
8. Тодорова, Д., Подкрепа за малките и средни стопанства в рамките на Европейската обща селскостопанска политика. Икономика и мениджмънт в селското стопанство, 15(2), 45-57. 2020.

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Академично издателство „Талант“

*Висше училище по агробизнес и развитие на
регионите - Пловдив*

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Academic Publishing House „Talent“

*University of Agribusiness and Rural Development
Bulgaria*

<http://science.uard.bg>

LEGISLATION AND POLICIES IN AGRICULTURE

Mariana Staikova

University of agribusiness and rural development, Plovdiv, Bulgaria

Abstract: Legislation and policies in agriculture play a key role in regulating and promoting the agricultural sector. In Bulgaria, as well as in the European Union, these legal acts and strategies are aimed at the sustainable development of agriculture, enhancing the sector's competitiveness, and ensuring food security. Agriculture is an important sector in the economy, which not only provides food and raw materials but also plays a vital role in employment and economic development, particularly in rural areas. However, the sector faces a number of challenges, including climate change, biodiversity loss, the need for sustainable resource use, and the improvement of competitiveness. Effective legislation and policies are crucial for addressing these challenges and ensuring the long-term success of agriculture.

Keywords: legislation, policy, agriculture, agricultural sector, economic development, climate change, sustainable development, competitiveness.

ЗАКОНОДАТЕЛСТВО И ПОЛИТИКИ В ЗЕМЕДЕЛИЕТО

Марияна Стайкова

Висше училище по агробизнес и развитие на регионите - Пловдив

Резюме: Законодателството и политиките в земеделието играят ключова роля за регулирането и насърчаването на аграрния сектор. В България, както и в Европейския съюз, тези нормативни актове и стратегии са насочени към устойчивото развитие на земеделието, повишаване на конкурентоспособността на сектора и осигуряване на продоволствена сигурност. Земеделието е важен сектор в икономиката, който не само осигурява храна и суровини, но също така има съществено значение за заетостта и икономическото развитие, особено в селските райони. Въпреки това, секторът се сблъсква с редица предизвикателства, включително климатични промени, намаляване на биологичното разнообразие, необходимост от устойчиво използване на природните ресурси и увеличаване на конкурентоспособността. Ефективното законодателство и политики са от решаващо значение за справяне с тези предизвикателства и осигуряване на дългосрочен успех за земеделието.

Ключови думи: законодателство, политика, земеделие, аграрен сектор, икономическо развитие, климатични промени, устойчиво развитие, конкурентоспособност.

ВЪВЕДЕНИЕ

Законодателството и политиките в земеделието са основни инструменти за регулиране и насърчаване на развитието на аграрния сектор. Те определят рамката, в която функционира земеделската индустрия, и имат значително влияние върху производствените процеси, пазарите, околната среда и социалните условия в селските райони. В България, както и в Европейския съюз, земеделието е стратегически важен сектор, който осигурява храна, суровини, заетост и е основен двигател на икономическото развитие в селските области. Въпреки значението си, секторът е изправен пред редица предизвикателства, свързани с климатични промени, намаляване на биологичното разнообразие, нуждата от иновации и технологично обновление, както и с осигуряването на продоволствена сигурност за бъдещите поколения.

За да се справи с тези предизвикателства и да осигури устойчивото развитие на земеделския сектор, е необходимо ефективно законодателство и съответни политики, които да подкрепят земеделските производители, да насърчават устойчивото използване на ресурсите и да подобряват конкурентоспособността на аграрния сектор. Европейската обща селскостопанска политика (ОСП) играе централна роля в този процес, като предоставя рамка за съвместни действия на държавите членки и осигурява финансова подкрепа за земеделските стопанства.

НАЦИОНАЛНА СЕЛСКОСТОПАНСКА ПОЛИТИКА НА БЪЛГАРИЯ

Националната селскостопанска политика на България е важен инструмент за развитието и модернизацията на аграрния сектор в страната. Тя е съобразена с рамките и приоритетите на Европейската обща селскостопанска политика (ОСП), като същевременно отчита специфичните особености и нужди на българското земеделие и селски райони. Основната цел на националната политика е да повиши конкурентоспособността на сектора, да осигури стабилност на доходите на фермерите и да насърчи устойчивото използване на природните ресурси.

Основни приоритети на Националната селскостопанска политика

1. **Подкрепа на малките и средни земеделски стопанства** – Малките и средни стопанства са гръбнакът на българското земеделие. Националната политика предоставя

целенасочена финансова и техническа помощ на тези стопанства, което им помага да се адаптират към съвременните предизвикателства и да останат конкурентоспособни.

2. **Развитие на селските райони** – Подобряването на жизнените и работните условия в селските региони е ключов приоритет, включващ изграждане на инфраструктура, насърчаване на нови икономически дейности, стимулиране на заетостта и подобряване на достъпа до основни услуги.

3. **Насърчаване на биоземеделие и устойчиво земеделие** – България се стреми да увеличи дела на биологичното земеделие, като предлага субсидии и стимули за фермерите, които прилагат екологично чисти и устойчиви практики, целящи опазване на природните ресурси и биоразнообразието.

4. **Подобряване на управлението на водните и почвените ресурси** – Устойчивото използване на ресурсите е приоритет, особено в контекста на климатичните промени и риска от деградация на почвите. Националната политика насърчава технологии и методи за ефективно използване на водите, както и възстановяване и обогатяване на почвените ресурси.

5. **Подкрепа за млади фермери и нови участници в земеделието** – За да се справи с проблема на застаряването на населението в сектора, националната политика предоставя финансова помощ и обучение на млади хора, които искат да започнат своята кариера в земеделието.

Финансови инструменти и програми

Националната селскостопанска политика в България използва комбинация от национално финансиране и европейски средства, основно чрез Европейския фонд за гарантиране на земеделието (ЕФГЗ) и Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони (ЕЗФРСР). Съществуват редица програми за подкрепа, които включват:

- **Програмата за развитие на селските райони (ПРСР)** – Финансира проекти за модернизация на стопанствата, развитие на инфраструктурата, подобряване на екологичните практики и повишаване на заетостта в селските райони.

- **Директни плащания за земеделски производители** – Предоставят стабилна финансова помощ на фермерите, която е обвързана с екологични и социални изисквания.

- **Инвестиционни програми** – Предназначени за закупуване на нова техника, оборудване и технологии, които подпомагат модернизацията и цифровизацията на сектора.

Политики за иновации и технологичен напредък

България е поставила акцент върху внедряването на иновации и дигитални технологии в земеделието. Това включва програми за подкрепа на:

- **Прецизно земеделие** – Чрез използване на сензори, дроневи и сателитни изображения за ефективно управление на производството.

- **Научни изследвания и разработки** – Подкрепа за научни проекти в аграрната област, разработка на нови сортове растения и иновативни методи за отглеждане на култури.

- **Обучения за фермери** – Програми, насочени към повишаване на знанията и уменията на фермерите в използването на модерни технологии и устойчиви практики.

Екологични и социални мерки

Националната политика в земеделието е съобразена с екологичните изисквания и социалната отговорност:

- **Защита на природните ресурси** – Чрез мерки за опазване на почвите, водите и биоразнообразието.

- **Социална справедливост и равенство** – Подкрепа за по-уязвимите групи в сектора, включително малките стопанства и семейните ферми.

- **Подкрепа за биоразнообразието** – Чрез субсидиране на земеделски практики, които стимулират биологичното разнообразие и опазват специфични хабитати.

Предизвикателства пред Националната селскостопанска политика

Националната политика е изправена пред редица предизвикателства, включително:

- **Климатични промени** – Засушаванията и екстремните метеорологични условия изискват адаптивни стратегии и устойчиви практики.

- **Дигитализация и технологична адаптация** – Много земеделски производители все още не са интегрирали дигитални технологии поради финансови или технически затруднения.

- **Застаряване на населението** – Намаляване на броя на младите фермери и липса на работна сила, което води до необходимост от по-активни програми за насърчаване на млади хора в селското стопанство.

Националната селскостопанска политика на България е от съществено значение за развитието и модернизацията на земеделието. Чрез комбинация от финансова подкрепа, иновационни програми и устойчиви практики, политиката цели да осигури стабилност и растеж на сектора, създавайки условия за конкурентоспособно, социално отговорно и екологично устойчиво земеделие.

ОСНОВНИ ЗАКОНИ В ЗЕМЕДЕЛИЕТО

Основните закони в земеделието в България предоставят правната рамка за регулиране на сектора и гарантиране на неговото устойчиво и ефективно функциониране. Те са създадени с цел да осигурят подкрепа за земеделските производители, опазване на земеделските земи, безопасност на храните и защита на околната среда. Закони, които определят политиките и регулациите в аграрния сектор в страната са:

1. Закон за подпомагане на земеделските производители

Този закон е основният нормативен акт, който урежда условията за финансова подкрепа на земеделските стопанства. Основни аспекти на закона включват:

- **Субсидии и директни плащания** – Предоставя рамката за отпускане на директни плащания и субсидии на земеделските производители, като определя правилата за допустимост и разпределение на средствата.

- **Програми за развитие на селските райони** – Регулира условията и критериите за участие в различните програми и проекти, свързани с модернизация и развитие на земеделския сектор.

2. Закон за опазване на земеделските земи

Този закон е създаден, за да предпази земеделските земи от прекомерно и нецелесъобразно използване и да предотврати тяхната нерегламентирана промяна в предназначението. Основните цели на закона са:

- **Опазване на плодородието на земеделските почви** – Определя мерки за запазване на качеството и плодородието на земите.

- **Регулиране на промяната на предназначението** – Постава строги изисквания и правила за случаи, в които земеделските земи трябва да бъдат трансформирани в други видове земи.

- **Контрол върху ерозията и опазване на ландшафта** – Насърчава устойчиви практики, които предотвратяват почвената ерозия и замърсяването на околната среда.

3. Закон за ветеринарномедицинската дейност

Законът за ветеринарномедицинската дейност е от съществено значение за контрола върху здравето на животните, превенция на заболявания и опазване на хуманното отношение към тях. Основни положения включват:

- **Контрол на здравето на животните** – Задължителни мерки и изисквания за предотвратяване и ограничаване на разпространението на болести сред селскостопанските животни.

- **Регулации за хуманно отношение към животните** – Условия за отглеждане, транспортиране и клане на животни в съответствие със стандартите на ЕС.

- **Безопасност на продуктите от животински произход** – Норми и изисквания за качеството и безопасността на месо, мляко и други продукти, които достигат до потребителите.

4. Закон за храните

Законът за храните урежда производството, преработката, разпространението и контрола върху хранителните продукти, за да гарантира тяхната безопасност и качество. Неговите основни аспекти са:

- **Изисквания за качество и безопасност** – Определя стандартите за качество и безопасност на храните, които се предлагат на пазара.

- **Етикетирание и информация за потребителите** – Урежда задълженията за правилно етикетирание и предоставяне на достоверна информация за състава, произхода и срока на годност на храните.

- **Контрол и санкции** – Предвижда мерки за контрол и санкции в случай на несъответствие със стандартите, включително изтегляне на опасни храни от пазара.

5. Закон за биологичното земеделие

Този закон регламентира дейността на фермерите и преработвателите, които прилагат биологични методи на производство. Основните цели на закона са:

- **Насърчаване на биоизземелие** – Подкрепя за производители, които се придържат към биологични практики, чрез субсидии и стимули.

- **Стандарти за биологично производство** – Определя изискванията за методи, материали и продукти, използвани в биоизземелието.

- **Маркировка и сертификация на биопродукти** – Правила за сертифициране и маркиране, които гарантират, че продуктите са произведени по стандарти за биологично земеделие.

6. Закон за собствеността и ползването на земеделските земи

Този закон урежда правата и задълженията, свързани със собствеността, ползването и управлението на земеделските земи. Основни положения са:

- **Защита на земеделската собственост** – Правни механизми за защита на правата на собствениците и ползвателите на земеделски земи.

- **Регулации за аренда и наем на земи** – Условия за сключване и прекратяване на договори за аренда, както и за правата на арендатори и собственици.

- **Насърчаване на ефективното използване на земите** – Мерки за предотвратяване на запустяване на земеделските земи и насърчаване на тяхното целесъобразно използване.

7. Закон за растителната защита

Законът за растителната защита се занимава с опазването на растенията от болести, вредители и неприятели, както и с контрола върху употребата на препарати за растителна защита. Основните цели на закона са:

- **Предотвратяване на разпространението на вредители и болести по растенията** – Урежда мерки за контрол и предотвратяване на заболявания, които могат да засегнат земеделските култури.

- **Контрол върху употребата на пестициди** – Регламентира безопасното използване на препарати за растителна защита, за да се намали негативното въздействие върху околната среда и човешкото здраве.

- **Сигурност на селскостопанската продукция** – Подпомага производството на здрави и качествени култури чрез контрол върху растителната защита.

Основните закони в земеделието в България осигуряват правната и регулаторна рамка, необходима за функционирането и устойчивото развитие на сектора. Те обхващат широк спектър от дейности – от подпомагане на земеделските производители и опазване на земеделските земи до контрол на храните и защита на растенията и животните. Тази система

от закони е съществена за успешното прилагане на националната и европейската селскостопанска политика, като гарантира, че аграрният сектор отговаря на високи стандарти за качество, ефективност и устойчивост.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Политиките и законодателството в земеделието са многопластови и комплексни, обхващайки множество аспекти, от социални и икономически до екологични и иновационни. Тези мерки са насочени към създаване на устойчиво и конкурентоспособно земеделие, което да отговори на предизвикателствата на времето и да допринесе за дългосрочната стабилност на сектора.

Законодателството и политиките в земеделието са от решаващо значение за устойчивото развитие и стабилността на аграрния сектор. В България, както и в Европейския съюз, тези нормативни рамки и стратегически направления играят роля в осигуряването на продоволствена сигурност, конкурентоспособност на земеделските производители и опазването на околната среда.

Чрез комбинация от субсидии, регулаторни мерки и програми за подпомагане, земеделската политика цели да преодолее предизвикателства като климатичните промени, необходимостта от ефективно управление на природните ресурси и технологичния напредък в отрасъла. Основните инструменти за това включват европейските фондове, националните програми и закони, които осигуряват поддръжка за малките и средни стопанства, насърчават иновациите и предлагат данъчни облекчения.

Ефективното законодателство и добре планираните политики в земеделието са основен фактор за успеха на сектора. Те не само подпомагат фермерите и стимулират икономическия растеж, но и създават условия за социално и екологично отговорно земеделие, което може да отговори на нуждите на бъдещите поколения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Rizzotto, M., & Gatti, M. (2022). *Agriculture and Policy: Key Issues and Global Trends*. Rome: FAO.
2. World Bank. (2020). *Agricultural Policies and Rural Development in Eastern Europe*. Washington, D.C.: World Bank Publications.
3. Джандармов, П. Д., „Осигуреност на растениевъдството в България със земеделска техника и производствени услуги – състояние и тенденции”, Сп. Иновации и предприемачество, бр. 1, 2013 г., стр. 24.
4. Европейска комисия. (2021). *Обща селскостопанска политика на Европейския съюз – 2021-2027*. Брюксел: Европейска комисия.
5. Министерство на земеделието, храните и горите на Република България. (2020). *Стратегия за устойчиво развитие на земеделието в България*. София: Министерство на земеделието, храните и горите.
6. Михайлов, Г. (2018). *Аграрна политика и законодателство в Европейския съюз*. София: Университет по агробизнес и развитие на селските райони.
7. Петков, А. (2019). *Законодателство и политика в земеделието: Теория и практика*. София: Университетско издателство "Техника".
8. Харитонов, Д. (2017). *Европейска аграрна политика и национални реформи*. София: Издателство "Изток-Запад".

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Академично издателство „Талант“

*Висше училище по агробизнес и развитие на
регионите - Пловдив*

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Academic Publishing House „Talent“

*University of Agribusiness and Rural Development
Bulgaria*

<http://science.uard.bg>

MEASURES FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND ENVIRONMENTAL PROTECTION

Petya Ivanova

University of agribusiness and rural development, Plovdiv, Bulgaria

Abstract: Measures for sustainable development and environmental protection are essential for achieving balanced economic growth while ensuring the protection of natural resources and minimizing environmental impact. In the context of agriculture, these measures include the implementation of sustainable farming practices, reducing the use of chemicals and fertilizers, conserving water resources, and decreasing carbon emissions. Sustainable agriculture is crucial for ensuring food security, protecting biodiversity, and improving the quality of life in rural areas. Achieving these goals requires joint efforts between government bodies, farmers, and citizens, as well as effective policies and legislation that promote sustainable practices and technologies.

Keywords: sustainable development, environmental protection, agriculture, sustainable practices, biodiversity, climate change, water resources, carbon emissions reduction, ecological technologies, natural resources.

МЕРКИ ЗА УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ И ОПАЗВАНЕ НА ОКОЛНАТА СРЕДА

Петя Иванова

Висше училище по агробизнес и развитие на регионите - Пловдив

Резюме: Мерките за устойчиво развитие и опазване на околната среда са от съществено значение за постигане на балансиран растеж на икономиката, като същевременно се осигурява защита на природните ресурси и минимизира въздействието върху околната среда. В контекста на земеделието тези мерки включват прилагането на устойчиви земеделски практики, намаляване на използването на химикали и торове, опазване на водните ресурси и намаляване на въглеродните емисии. Устойчивото земеделие е ключово за осигуряване на продоволствена сигурност, защита на биоразнообразието и подобряване на качеството на живота в селските райони. За постигане на тези цели е необходима съвместна работа между правителствени органи, фермери и граждани, както и ефективни политики и законодателство, които да насърчават устойчиви практики и технологии.

Ключови думи: устойчиво развитие, опазване на околната среда, земеделие, устойчиви практики, биоразнообразие, климатични промени, водни ресурси, намаляване на въглеродните емисии, екологични технологии, природни ресурси.

Мерките за устойчиво развитие и опазване на околната среда в земеделието са ключови за постигането на дългосрочна устойчивост в сектора. Те целят съхранение на природните ресурси, намаляване на замърсяването, адаптация към климатичните промени и запазване на биоразнообразието. България, като член на ЕС, прилага редица екологични политики и практики, за да отговори на изискванията на Европейската обща селскостопанска политика (ОСП) и националната стратегия за устойчиво развитие.

Мерки за устойчиво развитие и опазване на околната среда са:

1. Насърчаване на биологичното земеделие

Насърчаването на биологичното земеделие включва набор от мерки и стратегии, които целят да увеличат производството и потреблението на биологични продукти, като се осигуряват условия за устойчиво земеделие, опазване на околната среда и подобряване на здравето на хората. Биологичното земеделие се основава на принципи, които включват използването на естествени ресурси, намаляване на химическите вещества и синтетичните торове, като акцентира върху устойчивостта на агросистемите и биоразнообразието.

Цели на насърчаването на биологичното земеделие са:

- Подобряване на качеството на почвата и водата чрез използването на природни методи за обработка.
- Намаляване на замърсяването и негативното въздействие върху екосистемите.
- Подкрепа на фермерите чрез субсидии и обучения за внедряване на устойчиви практики.
- Повишаване на информираността на потребителите за ползите от биологичните продукти за здравето и околната среда.

В България, както и в Европейския съюз, се предприемат различни инициативи и политически мерки, които да подпомогнат развитието на биологичното земеделие и да насърчат фермерите да преминават към по-екологични и устойчиви методи на производство.

2. Защита и управление на водните ресурси

Защитата и управлението на водните ресурси са ключови елементи за осигуряване на устойчивото развитие на земеделието и опазване на околната среда. Водните ресурси са ограничени и жизненоважни за всички сектори на икономиката, като земеделието е един от най-големите потребители на вода. Ефективното управление на водата включва баланс между нейното опазване, икономическо използване и осигуряване на нуждите на всички заинтересовани страни.

Принципи и цели на защита и управление на водните ресурси включват:

- **Устойчиво използване на водата:** Това означава минимизиране на загубите и оптимизиране на потреблението на вода, като се използват ефективни технологии за напояване, намаляване на водните загуби и предотвратяване на замърсяване.

- **Опазване на водните екосистеми:** Защитата на водоемите, реките, езерата и подземните водоизточници е от съществено значение за съхраняване на биоразнообразието и поддържане на екологичния баланс.

- **Управление на качеството на водата:** Това включва предотвратяване на замърсяването на водните източници от химически вещества, отпадни води и земеделски химикати чрез контрол на използването им и насърчаване на устойчиви земеделски практики.

- **Мониторинг и регулиране:** Системите за мониторинг на водните ресурси позволяват наблюдение на тяхното количество и качество, като същевременно предоставят информация за нуждите от регулиране на водопотреблението и защитни мерки.

- **Информираност и образование:** Програмите за образование и повишаване на осведомеността сред земеделските производители и населението относно ефективното използване на водата и методите за нейното опазване са съществени за устойчивото управление на водните ресурси.

Управлението на водните ресурси изисква координация между държавните органи, местните власти и различни сектори, като земеделие, индустрия и енергетика, за да се постигне баланс и да се гарантира дългосрочната сигурност на водните източници.

3. Опазване на почвеното плодородие и предотвратяване на ерозията

Опазването на почвеното плодородие и предотвратяването на ерозията са основни фактори за устойчивото земеделие и дългосрочното производство на храни. Почвата е основен природен ресурс, който осигурява жизнено важни условия за растежа на растенията. Загубата на почвено плодородие и процесите на ерозия могат да намалят значително производителността на земеделските земи и да доведат до необратими щети на екосистемите.

Опазването на почвеното плодородие и предотвратяването на ерозията включват:

- **Запазване на почвеното плодородие:** Това се постига чрез прилагане на устойчиви земеделски практики, които подобряват качеството на почвата. Включва използване на органични торове, редуване на култури, сеитбооборот и почвена защита чрез растителни покрития.

- **Предотвратяване на ерозията:** Почвената ерозия е процес, при който почвата се изнася от вятър или вода, което води до загуба на ценни хранителни вещества и намаляване на почвеното плодородие. За предотвратяване на ерозията се използват техники като изграждане на ерозионни бариери, засаждане на храсти и дървета за защита от вятър, както и планиране на правилни агрономски практики като поддържане на постоянни растителни покрития.

- **Обогатяване на почвата:** Съществуват различни методи за подобряване на качеството на почвата, като използването на компост, мулчиране, и минимално обработване

на почвата. Това помага за запазване на влагата, намаляване на ерозията и увеличаване на биологичното разнообразие в почвата.

- **Използване на агротехнически и агролесовъдни методи:** Включват практики като устойчиво напояване, изграждане на теренни стъпала и тераси, които намаляват скоростта на водния поток и предотвратяват ерозията.

- **Образование и осведоменост:** Ключов елемент за опазване на почвеното плодородие е обучението на фермерите относно най-добрите практики за защита на почвата и предотвратяване на ерозията, като това включва както теоретични познания, така и практически умения.

Почвеното плодородие и предотвратяването на ерозията са от съществено значение не само за земеделската продукция, но и за цялостната устойчивост на екосистемите и климата. Защитата на почвата е важна част от усилията за постигане на устойчиво земеделие и съхранение на природните ресурси.

4. Подкрепа за агролесовъдството

Агролесовъдството е устойчиво земеделско-лесовъдно производство, което интегрира земеделски и лесовъдни практики с цел оптимално използване на земята и природните ресурси, както и за постигане на екологични, икономически и социални ползи. То обединява земеделски култури с дървесни видове, като дървета, храсти и храсти, които се засаждат и съжителстват в земеделския ландшафт. Тази практика не само подобрява почвеното плодородие, намалява ерозията и увеличава биологичното разнообразие, но и подпомага за опазването на водните ресурси и намаляването на въглеродните емисии.

Принципи на агролесовъдството включват:

- **Съчетаване на земеделие и горско стопанство:** Агролесовъдството предлага подход, при който земеделските култури и дървесните насаждения могат да се отглеждат съвместно на една и съща площ, което води до по-добро използване на земята и ресурсите, като в същото време се осигуряват и допълнителни източници на доходи за фермерите.

- **Подобряване на почвеното плодородие:** Дърветата и храстите в агролесовъдството играят важна роля в подобряването на почвеното плодородие чрез добавяне на органичен материал в почвата, като същевременно намаляват ерозията и предотвратяват загубата на хранителни вещества.

- **Устойчиво управление на ресурсите:** Агролесовъдството включва устойчиви практики за управление на земята и водите, като същевременно увеличава биоразнообразието, осигурява храна за дива фауна и намалява негативното въздействие върху околната среда.

- **Увеличаване на доходите на фермерите:** Чрез комбинирането на земеделски и горски продукти, фермерите могат да получат допълнителни източници на доходи от дървесина, горски плодове, билки и други продукти, които предлагат възможности за диверсификация на доходите.

- **Подкрепа за екосистемни услуги:** Агролесовъдството предоставя важни екосистемни услуги, като регулиране на водния режим, задържане на въглерод в почвата и атмосферата, подобряване на качеството на въздуха и водата.

Политическа и финансова подкрепа: В много държави, включително в Европейския съюз, агролесовъдството получава подкрепа чрез различни субсидии, програми за обучение и изследвания, които помагат на земеделските производители да внедрят агролесовъдни практики. Тези мерки са част от усилията за осигуряване на устойчиво земеделие и подобряване на екологичната устойчивост. Агролесовъдството е важен компонент на устойчивото управление на земята, който съчетава ползите от земеделското производство и лесовъдството, осигурявайки по-добри условия за земеделие, опазване на природните ресурси и увеличаване на доходите на фермерите.

5. Намаляване на въглеродните емисии и адаптация към климатичните промени

Намаляването на въглеродните емисии и адаптацията към климатичните промени са основни стратегически цели за устойчивото развитие на земеделието и други икономически сектори. Климатичните промени, като увеличаване на температурите, по-чести и интензивни суши и наводнения, сериозно заплашват глобалната продоволствена сигурност и водят до промени в аграрните екосистеми. Намаляването на въглеродните емисии и предприемането на мерки за адаптация са от решаващо значение за справяне с тези предизвикателства.

Принципи на намаляване на въглеродните емисии и адаптацията към климатичните промени включват:

- **Намаляване на въглеродните емисии:** Това включва мерки за намаляване на въглеродния отпечатък от земеделските практики чрез намаляване на използването на ископаеми горива, оптимизиране на използването на торове и пестициди, използване на възобновяеми източници на енергия, както и внедряване на устойчиви методи на отглеждане, които подобряват здравето на почвата и намаляват нуждата от химически вещества.

- **Енергийна ефективност в земеделието:** Включва използването на енергийно ефективни технологии, като напояване с капково напояване, използване на соларни панели, оптимизиране на използването на горива за земеделска техника и транспорт.

- **Засаждане на дървета и растителни покрития:** Растенията, особено дърветата, абсорбират въглероден диоксид (CO₂) от атмосферата и го съхраняват в корените и стъблата си, което спомага за намаляване на нивата на CO₂. Засаждането на растителни покрития и увеличаването на горските площи също са важни за усвояването на въглерод и за намаляване на ефекта на глобалното затопляне.

- **Устойчиво управление на земята и водите:** Адаптацията към климатичните промени изисква устойчиви земеделски практики, като интегрирано управление на водните ресурси, защита на почвеното плодородие, използване на природни методи за защита на растенията и увеличаване на биоразнообразието.

- **Промени в земеделските практики:** Внедряване на климатично устойчиви култури, които са по-устойчиви на екстремни климатични условия като суши и високи температури. Това включва селекция и разработване на нови сортове, които са по-устойчиви на промените в климата.

- **Адаптация на инфраструктурата:** Включва укрепване на инфраструктурата срещу климатични екстремни явления като наводнения, суши и бури, чрез изграждане на дренажни системи, напоителни мрежи и други съоръжения, които могат да облекчат въздействието на климатичните промени върху земеделските райони.

- **Образование и осведоменост:** Важно е земеделските производители да бъдат информирани относно новите технологии и практики за намаляване на въглеродните емисии и адаптация към климатичните промени. Обучението на фермерите играе също така роля в преминаването към устойчиви земеделски практики.

Политическа подкрепа и международни инициативи: Много държави и международни организации предоставят политики, финансови механизми и инициативи за подкрепа на земеделците в прехода към климатично устойчиво земеделие. Това включва грантове, субсидии за внедряване на зелени технологии и участие в международни климатични споразумения като Парижкото споразумение. Намаляването на въглеродните емисии и адаптацията към климатичните промени са не само от стратегическо значение за защита на земеделския сектор, но и за постигането на глобални цели за устойчиво развитие, намаляване на бедността и опазване на околната среда.

6. Защита на биоразнообразието и дивите екосистеми

Защитата на биоразнообразието и дивите екосистеми е от съществено значение за устойчивото развитие и поддържането на здравословна природна среда. Биоразнообразието, което включва разнообразието на растения, животни и микроорганизми, е основа за функционирането на екосистемите и за предоставяне на жизненоважни екосистемни услуги като опрашване, почвена ерозия, воден цикъл и регулиране на климатични условия.

Принципи на защита на биоразнообразието и дивите екосистеми включват:

- **Опазване на хабитатите:** Един от основните подходи за защита на биоразнообразието е създаването на защитени територии и резервати, където природните екосистеми могат да се развиват без човешка намеса. Защитените зони осигуряват убежища за различни видове, като същевременно позволяват на природата да възстанови и поддържа своите функции.

- **Съхранение на застрашени видове:** Много видове растения и животни са застрашени от изчезване поради човешка дейност, като обезлесяване, замърсяване и климатични промени. Защитата на тези видове включва усилия за опазване на техните хабитати, възстановяване на популациите и предотвратяване на незаконното браконьерство.

- **Интегрирано управление на природните ресурси:** Защитата на биоразнообразието изисква интегриран подход, при който земеделските и горските практики, както и други човешки дейности, са съобразени с принципите на устойчивото използване на природните ресурси. Това включва прилагане на агроекологични практики, които не вредят на биологичната разнообразност, и стимулиране на устойчивото земеделие, което съчетава продуктивността с опазване на околната среда.

- **Поддържане на екосистемните услуги:** Екосистемите предоставят важни услуги, които са основа за човешкото благополучие. Това включва опрашване на култури от пчели и други насекоми, пречистване на водите чрез влажни зони и защитата на почвата от ерозия чрез гори и тревни площи. Запазването на биоразнообразието осигурява тези безценни услуги, които са жизненоважни за човешкото съществуване.

- **Биоразнообразие в земеделието:** В земеделието съществува значителен потенциал за запазване на биоразнообразието чрез практики като агроекология, разнообразие на култури, и възстановяване на природни хабитати в земеделските площи. Агроекологичните системи насърчават използването на местни и устойчиви сортове растения, които са по-устойчиви на болести и климатични промени и същевременно подпомагат биоразнообразието.

- **Образование и осведоменост:** Разширяването на знанията и осведомеността сред обществеността и земеделските производители относно важността на биоразнообразието и заплахите за него е ключово за осигуряване на широка подкрепа за мерки за опазване. Обучението в устойчиво управление на земеделските и природни ресурси играе важна роля за дългосрочната защита на природата.

- **Превенция и възстановяване на деградирани екосистеми:** Защитата на биоразнообразието включва не само опазване на здравите екосистеми, но и възстановяване на деградирани екосистеми. Това може да включва залесяване, възстановяване на влажни зони и други природни области, които са претърпели щети от човешката дейност.

Политическа подкрепа и международни усилия: Защитата на биоразнообразието е глобален приоритет и много държави и международни организации, като ООН и Европейския съюз, разработват закони, стратегии и инициативи за опазване на природата. Това включва Парижкото споразумение за климата и Конвенцията за биологичното разнообразие, които поставят основни цели за защита на екосистемите и видове. Защита на биоразнообразието и дивите екосистеми е основополагаща за устойчивото бъдеще на нашата планета. Опазването на тези ценни ресурси е отговорност както на отделните хора и общности, така и на правителства и международни институции.

7. Контрол върху използването на химически препарати и торове

Контролът върху използването на химически препарати и торове е критичен за опазване на околната среда, човешкото здраве и устойчивото земеделие. Химическите вещества, които се използват в земеделието за защита на растенията (пестициди, фунгициди и хербициди) и за подобряване на почвеното плодородие (торове), могат да доведат до сериозни негативни последици, ако не се използват правилно. Прекомерното или неправилно приложение на тези химикали води до замърсяване на почвата, водите и атмосферата, както и до увреждане на биоразнообразието и здравето на хората и животните.

Принципи на контрола върху използването на химически препарати и торове включват:

- **Законодателни и регулаторни мерки:** Въвеждането на национални и международни закони и регулации за контрол върху използването на химическите препарати е от съществено значение за безопасността на околната среда и човешкото здраве. Това включва стандарти за допустими количества на пестициди и торове в земеделските продукти, както и ограничения за тяхното прилагане в различни аграрни системи.

- **Сертифициране и мониторинг:** Създаването на системи за сертифициране и мониторинг на използваните химически препарати осигурява безопасността на земеделските продукти и на околната среда. Това включва периодично проследяване на нивата на химикалите в почвата, водите и въздуха, както и в земеделската продукция.

- **Правилно дозиране и приложение:** Точната дозировка на химическите вещества и правилното им прилагане са важни за минимизиране на техните вредни ефекти. Обучението на земеделските производители за правилното използване на химическите препарати е ключово за избягване на прекомерно приложение, което може да доведе до замърсяване и загуба на ефективност на продуктите.

- **Алтернативни методи и интегрирано управление на вредители:** Вместо да се разчита изцяло на химически средства, се насърчава използването на устойчиви и екологични методи за управление на вредители, като интегрирано управление на вредителите (IPM), което включва механични, биологични и културни практики, за да се намали зависимостта от химикали. Включването на биологични средства за защита (например използването на полезни насекоми) е добър пример за тези подходи.

- **Съхранение и безопасност при манипулиране:** Осигуряването на подходящи условия за съхранение, транспорт и безопасно боравене с химическите препарати и торове е от основно значение за предотвратяване на инциденти и замърсявания. Тези препарати трябва да бъдат съхранявани в специализирани, безопасни помещения и трябва да се спазват съответните предпазни мерки при тяхното приложение.

- **Препоръки за устойчиво земеделие:** Насърчаването на устойчиво земеделие, което включва минимизиране на употребата на химически торове и препарати, е ключово за дългосрочното здраве на екосистемите и земеделските стопанства. Това може да включва практики като компостиране, използване на органични торове и редуване на култури, което намалява нуждата от химически добавки.

- **Образование и обучение:** Земеделските производители трябва да получават адекватно образование и обучение за безопасното използване на химически вещества, ефектите им върху околната среда и възможностите за алтернативни методи. Обучението включва и запознаване с новите технологии и иновации в агрономията, които могат да намалят зависимостта от химикали.

- **Публична осведоменост:** Повишаването на общественото съзнание за опасностите от неправомерното използване на химикали и предимствата на устойчивото земеделие също играе роля в намаляването на употребата на химически препарати и торове.

Подкрепата на потребителите за продукцията без химически остатъци може да бъде ключова за напредъка в тази област.

Международни инициативи: Много международни организации, като ООН, Световната здравна организация и Европейският съюз, предприемат инициативи за намаляване на употребата на вредни химикали в земеделието чрез регулаторни рамки и програми за устойчиво земеделие, които включват насърчаване на алтернативни, екологични решения. Контролът върху използването на химически препарати и торове е основен компонент за осигуряване на екологично устойчиво земеделие. Правилното регулиране и безопасно прилагане на тези вещества е от съществено значение за защита на околната среда, здравето на хората и животните, както и за постигане на устойчиво продоволствено производство.

8. Подкрепа за прецизно земеделие и цифровизация

Прецизното земеделие и цифровизацията са ключови фактори за модернизацията и устойчивото развитие на аграрния сектор. Те обхващат интеграцията на нови технологии и иновации в земеделските практики, които значително подобряват ефективността, намаляват разходите и минимизират отрицателното въздействие върху околната среда. Прецизното земеделие използва съвременни технологии като сензори, дронове, географски информационни системи (ГИС), и системи за управление на данни, които позволяват оптимизация на процесите и повишаване на производителността.

Принципи на подкрепата за прецизно земеделие и цифровизация включват:

- **Използване на технологии за мониторинг и анализ:** Прецизното земеделие осигурява събиране на данни в реално време чрез сензори и сателитни технологии, които позволяват мониторинг на състоянието на почвата, културите и климатичните условия. Чрез тези технологии земеделските производители могат да правят по-точни прогнози и да оптимизират използването на ресурси като вода, торове и химикали, което води до по-малко отпадъци и по-малко въздействие върху околната среда.

- **Интелигентни системи за управление:** Системите за управление на данни (например GPS навигация и агроинформационни платформи) играят важна роля в прецизното земеделие. Те позволяват автоматизация на процеси като поливане, сеитба, растителна защита и прибиране на реколтата, като значително намаляват човешката намеса и грешките, свързани с ръчното изпълнение на тези задачи.

- **Оптимизация на използването на ресурси:** Прецизното земеделие помага за ефективно разпределение и използване на природните ресурси. Например, чрез прецизно дозиране на торове и вода се минимизира загубата на тези ресурси, което води до намаляване на разходите и по-голяма устойчивост на земеделското стопанство.

- **Платформи за цифрово управление и анализ на данни:** Цифровизацията в земеделието също така включва използването на облачни платформи за съхранение и анализ на огромни количества данни. Това дава възможност на фермерите да вземат информирани решения въз основа на анализи на дългосрочни тенденции и прогнозни модели за състоянието на културите, климата и пазара.

- **Автоматизация и роботизация:** Автоматизацията на земеделските процеси с помощта на роботи и безпилотни летателни апарати (дронове) води до повишаване на производителността и намаляване на физическото натоварване на работниците. Дроните могат да се използват за наблюдение на посежите, мониторинг на тяхното състояние и нанасяне на препарати и торове, като по този начин се постига максимална точност.

- **Подобряване на почвено управление:** Прецизното земеделие позволява дълбочинно и точно разбиране на състоянието на почвата и нейното плодородие. Системите за мониторинг на почвата предлагат данни за нейния състав, влажност и температура, което дава възможност за по-добро управление на засаждането и торовете, както и за подобряване на условията за растеж на растенията.

- **Финансова подкрепа и обучение:** Въвеждането на прецизно земеделие изисква значителни инвестиции в нови технологии, както и обучение на фермерите. Финансовата подкрепа за закупуване на оборудване и технологии, както и осигуряването на обучителни програми, помагат на фермерите да овладеят новите технологии и да ги прилагат ефективно.

- **Устойчивост и намаляване на въздействието върху околната среда:** Прецизното земеделие намалява използването на химикали, вода и енергия, като същевременно увеличава добивите и подобрява устойчивостта на земеделските системи. Това помага за намаляване на замърсяването на водите, почвите и въздуха, и способства за опазване на природните ресурси.

- **Международни инициативи и политики:** Европейският съюз и други международни институции подкрепят внедряването на прецизно земеделие чрез различни програми, субсидии и стратегически инициативи, които стимулират използването на цифрови технологии в земеделския сектор.

Прецизното земеделие и цифровизацията представляват основен етап в модернизацията на земеделския сектор. Те създават възможности за по-ефективно, устойчиво и по-малко ресурсно интензивно земеделие, което е в състояние да се адаптира към климатичните промени и да отговори на глобалните предизвикателства пред продоволствената сигурност.

Законодателни и финансови инструменти за опазване на околната среда

За изпълнението на горните мерки България разчита на редица законодателни и финансови инструменти, включително:

Програмата за развитие на селските райони (ПРСР) Програмата за развитие на селските райони (ПРСР) е основният стратегически инструмент на България за стимулиране на устойчивото развитие на селските райони и аграрния сектор. Тя е част от по-широката Обща селскостопанска политика на Европейския съюз (ОСП) и има за цел да подобри жизнените условия в селските райони, да подкрепи земеделските стопани и да насърчи устойчивото използване на ресурсите.

Цели на ПРСР:

1. **Подкрепа за модернизация и иновации в земеделието:** Програмата осигурява финансови средства за модернизация на земеделските стопанства чрез инвестиции в нови технологии, оборудване и съоръжения, което увеличава производителността и конкурентоспособността на земеделските производители.

2. **Развитие на инфраструктурата в селските райони:** ПРСР цели да подобри инфраструктурата в селските райони, включително изграждането и обновяването на пътища, водоснабдяване и канализация, което повишава качеството на живот на населението и улеснява икономическата дейност.

3. **Опазване на околната среда:** Включва мерки за устойчивото управление на природните ресурси, като водни ресурси, почви и биологично разнообразие, чрез насърчаване на екологично земеделие, намаляване на замърсяването и подобряване на агроекологичните практики.

4. **Развитие на местния бизнес и диверсификация на икономическите дейности:** ПРСР подкрепя създаването на нови бизнес възможности в селските райони, включително развитие на туризъм, малки предприятия и производство на добавена стойност от земеделската продукция, с цел да се намали зависимостта от земеделието.

5. **Подобряване на качеството на живот и социалното включване:** Програмата цели да подобри жизнените условия в селските райони чрез подкрепа за социални, културни и образователни инициативи, които повишават социалната интеграция и намаляват миграцията към градовете.

б. Подкрепа за младите фермери: В рамките на програмата се предлагат специални мерки за подпомагане на младите фермери, които започват земеделска дейност. Това включва финансови помощи, обучителни програми и възможности за консултации.

Основни мерки на ПРСР включват:

- **Мерки за инвестиции в земеделските стопанства:** Финансиране за модернизация на ферми и закупуване на ново оборудване.
- **Мерки за агроекологични дейности:** Подкрепа за екологично земеделие и устойчиви земеделски практики.
- **Мерки за подобряване на инфраструктурата:** Изграждане и обновяване на инфраструктура в селските райони.
- **Мерки за развитие на местния бизнес:** Финансова подкрепа за развитие на туризъм, занаятчийски производства и други нестандартни дейности.

Програмата за развитие на селските райони е важен елемент от стратегията за устойчиво икономическо развитие на България и ЕС, който се стреми да балансира социални, икономически и екологични аспекти на селското и селскостопанско развитие.

Закопи за биологичното земеделие, растителната защита и водите

1. Закон за биологичното земеделие. Законът за биологичното земеделие в България има за цел да регулира производството на биологични продукти и да насърчи устойчивото земеделие чрез методи, които не използват химически торове и пестициди. Този закон е в съответствие с Европейския регламент за биологично земеделие и цели:

- **Регулиране на производството на биологични продукти:** Той установява правила за сертификация на биологични продукти, гарантиране на тяхното качество и осигуряване на проследимост по време на производствения процес.
- **Насърчаване на екологични практики:** Законът насърчава използването на природосъобразни методи за обработка на земята, които не увреждат околната среда и биологичното разнообразие.
- **Подкрепа за земеделските стопани:** Осигурява финансови и технически мерки за фермери, които преминават към биологично земеделие или искат да поддържат биологичното си стопанство.

2. Закон за растителната защита. Законът за растителната защита има за цел да регулира мерките за защита на растенията и техните продукти от болести, вредители и плевели, като същевременно осигурява безопасност за хората и околната среда. Този закон включва:

- **Регулация на използването на пестициди:** Определя правилата за прилагане, разрешаване и контрол на химически средства за растителна защита, като осигурява безопасността на продуктите и минимизира въздействието върху екосистемите.
- **Промоция на интегрирани подходи:** Насърчава използването на интегрирани системи за защита на растенията, които комбинират биологични и химически методи за защита, с акцент на устойчивото земеделие.
- **Обучение на фермерите:** Включва изисквания за обучение на земеделските производители относно правилното използване на средства за растителна защита и управление на рисковете от заболявания и вредители.

3. Закон за водите. Законът за водите регламентира управлението, опазването и използването на водните ресурси в България. Той се стреми да осигури ефективно и устойчиво използване на водите, като защитава водните тела и биоразнообразието. Основни аспекти на закона включват:

- **Устойчиво управление на водите:** Законът създава рамка за ефективно използване на водните ресурси за напояване, пиене, производство и други нужди, като поставя акцент върху защита на водните ресурси от замърсяване и прекомерно използване.

- **Предотвратяване на водни замърсявания:** Включва разпоредби за предотвратяване на замърсяване на водите чрез контрол на изхвърлянето на вредни вещества в водоемите.

- **Правила за напояване:** Регламентира правилата за водоснабдяване на земеделски площи, за да се предотврати водната загуба и да се оптимизира напояването, особено в селските райони, като се вземат предвид изискванията за опазване на водните ресурси.

Общо за трите закона. Тези закони са част от националната и европейска стратегия за устойчиво земеделие и опазване на околната среда. Те имат за цел да насърчат устойчивото използване на природните ресурси, защита на биоразнообразието и намаляване на негативното въздействие на земеделските дейности върху околната среда. Законите също така играят важна роля в гарантирането на безопасността на храните и доброто състояние на екосистемите, които се използват за производството на селскостопанска продукция.

- **Субсидии и директни плащания**

Субсидията представлява финансово подпомагане от държавата или други публични органи, което се предоставя на земеделските производители, за да насърчи развитието на земеделския сектор, да подобри производителността и да осигури устойчивото използване на ресурсите. Субсидиите могат да имат различна форма и предназначение, включително:

- **Продукционни субсидии:** Те са предназначени за подкрепа на определени земеделски практики и стимулиране на производството на определени стоки, като например зърнени култури, плодове или зеленчуци.

- **Екологични субсидии:** Подкрепят земеделски производители, които прилагат устойчиви практики, свързани с опазване на околната среда, като екологично земеделие, използване на агроекологични практики, намаляване на вредните емисии и т.н.

- **Инвестиционни субсидии:** Осигуряват финансиране за модернизация и внедряване на нови технологии, които да повишат ефективността и конкурентоспособността на стопанствата.

- **Субсидии за развитие на селските райони:** Предназначени за насърчаване на социално-икономическото развитие на селските райони, включително чрез подобряване на инфраструктурата, диверсификация на икономическите дейности и създаване на нови работни места.

Директни плащания

Директните плащания са вид финансово подпомагане, което се предоставя директно на земеделските производители в зависимост от размера на земеделските площи, които обработват, или от прилагането на определени устойчиви земеделски практики. Това е основният механизъм за подкрепа на фермерите в рамките на Общата селскостопанска политика (ОСП) на Европейския съюз. Основни характеристики на директните плащания включват:

- **Плащания на хектар:** Земеделските производители получават плащания въз основа на площта на обработваните земи, като това се изчислява на хектар. Те са предназначени да осигурят доходи на фермерите и да им помогнат да покрият разходите за производство.

- **Зелените плащания:** Част от директните плащания се предоставят на фермери, които прилагат екологични практики, като например запазване на биоразнообразието, използване на устойчиви методи за земеделие или осигуряване на природни местообитания за диви животни.

- **Плащания за млади фермери:** Това са допълнителни финансови помощи за младите земеделски производители, които започват или разширяват своето стопанство.

• **Плащания за преход и адаптация:** Те могат да включват плащания, предназначени да подкрепят земеделците в прехода към нови, по-устойчиви земеделски практики или към биологично земеделие.

Основни цели на субсидиите и директните плащания:

1. **Подкрепа на земеделските производители:** Те осигуряват финансови ресурси, които подпомагат земеделците в ежедневната им дейност, като намаляват риска от неуспех поради икономически, климатични или природни условия.

2. **Насърчаване на устойчиво земеделие:** Чрез субсидиите и директните плащания се стимулира използването на екологични и устойчиви земеделски практики, които намаляват въздействието върху околната среда.

3. **Повишаване на конкурентоспособността на аграрния сектор:** Финансовата подкрепа позволява на земеделските производители да инвестират в нови технологии и иновации, които повишават производителността и конкурентоспособността.

4. **Стимулиране на икономическото развитие в селските райони:** Чрез подкрепа за местни проекти и инфраструктура, субсидиите и плащанията играят важна роля в социално-икономическото развитие на селските региони.

Субсидиите и директните плащания са основни механизми за подкрепа на земеделците, които не само осигуряват икономическа стабилност, но и насърчават устойчивото земеделие и подобряват условията за живот в селските райони. Те са важен инструмент за реализиране на целите на Общата селскостопанска политика на ЕС и за постигане на устойчивото развитие на аграрния сектор.

Мерките за устойчиво развитие и опазване на околната среда са от съществено значение за запазването на природните ресурси и устойчивото развитие на земеделския сектор. Чрез прилагане на тези мерки България се стреми да постигне дългосрочен баланс между икономическите интереси и екологичната отговорност, което води до по-висока конкурентоспособност на сектора и по-добро качество на живота в селските райони.

ЛИТЕРАТУРА

1. Атанасов, А., Устойчивото развитие и екологичните политики в България. София: Издателство "Земеделие". 2018

2. Джандармов, П., Техническа осигуреност на растениевъдството в България - състояние и възможности за развитие, София, 2024 г.

3. Иванова, М. и Стоянов, П., Опазване на биологичното разнообразие и земеделски практики в България. София: Издателство "Екология". 2021

4. Йорданова, П. (2015). Екологични практики и устойчиво развитие в земеделския сектор. София: Издателство "Зелената планета". 2015

5. Костова, Л., Политики за опазване на околната среда в България: Теория и практика. София: Издателство "Наука и икономика". 2017

6. Маринов, С. Зелена икономика и устойчиво земеделие в България. Пловдив: Издателство "Юридическо". 2019

7. Петров, Г., Аграрна политика и устойчиво развитие на земеделието в България. София: Издателство "Аграрно знание". 2016

8. Тимов, Д. и Димитрова, Л., Законодателство за опазване на околната среда и земеделието в България. Пловдив: Издателство "Аграрна наука". 2016

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Академично издателство „Талант“

*Висше училище по агробизнес и развитие на
регионите - Пловдив*

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Academic Publishing House „Talent“

*University of Agribusiness and Rural Development
Bulgaria*

<http://science.uard.bg>

PECULIARITIES OF DEVELOPING HEALTH AND WELLNESS TOURS TO KARLOVY VARY: ANALYSIS OF SUPPLY AND DEMAND

Liubov Shvets, Svitlana Shekera

Abstract: Karlovy Vary, a renowned spa destination in the Czech Republic, combines natural wealth, architectural heritage, and a well-developed infrastructure tailored for therapeutic and wellness tourism. This paper explores the city's offerings, including its mineral springs, medical spas, and cultural attractions, emphasizing their appeal to diverse tourist demographics. By analyzing supply and demand trends, the study identifies key factors influencing the success of Karlovy Vary as a premier wellness destination. It highlights the role of customized health programs, cultural experiences, and eco-tourism in meeting the expectations of modern travelers. Recommendations focus on integrating health services with recreational and cultural activities to enhance the overall appeal of the region.

Keywords: health tourism, wellness tours, tourist behavior, tourism marketing, Karlovy Vary.

INTRODUCTION

Karlovy Vary, located in the Czech Republic, is celebrated as a leading European wellness destination. Known for its healing mineral springs and picturesque landscapes, the city has become synonymous with therapeutic tourism since its establishment in the 14th century. The temperate climate, coupled with lush forests, provides an ideal setting for recovery and relaxation.

The city hosts numerous spa resorts and medical facilities, catering to a global clientele with diverse needs. Highlights include the Kolonada and Carlsbad Plaza hotels, offering traditional and modern health treatments. These facilities utilize Karlovy Vary's unique natural resources, such as the famed Vridlo geyser and other mineral-rich springs, for treating gastrointestinal, metabolic, and musculoskeletal conditions.

In addition to medical tourism, Karlovy Vary attracts visitors with its cultural and historical offerings, including architectural landmarks like the Mill Colonnade and events such as the International Film Festival. This integration of health services, leisure, and cultural activities ensures a comprehensive experience for visitors. The city's approach reflects broader trends in wellness tourism, as travelers increasingly seek destinations that combine healthcare with recreation and cultural engagement.

RESEARCH METHODS

This study employed a comprehensive approach that combined quantitative and qualitative methods of analysis. The main methods used in the research included:

1. Literature Analysis: Examination of scientific publications, reports, statistical data, and other sources related to the development of wellness and recreational tourism, particularly in Karlovy Vary.
2. Content Analysis: Analysis of informational resources, including tourism websites, booking platforms, and official tourism management reports.
3. Comparative Analysis: Comparison of the offerings of various wellness facilities in the city to identify unique features and key advantages.
4. Systematization Method: Classification of tourism services, identification of the main target audience groups, and their needs.
5. Statistical Data Analysis: Utilization of data from international and local organizations to assess the current state and trends in the demand for wellness tours.

The application of these methods provided a comprehensive understanding of the peculiarities of wellness tourism development in Karlovy Vary, as well as practical recommendations for improving the quality of tourist services.

KARLOVY VARY AS A TOURIST AND SPA DESTINATION

Karlovy Vary is a world-famous resort located in the western part of the Czech Republic, in the picturesque valley of the Teplá River. This city is a unique combination of natural riches, architectural heritage and highly developed infrastructure focused on therapeutic and health tourism. Karlovy Vary was founded in the XIV century and has since become a symbol of European spa vacation.

The climate of the city is mild, moderately continental, which is ideal for recovery procedures. Winter in Karlovy Vary is warm and summer is moderately hot. The clean air, surrounded by coniferous and deciduous forests make the resort especially attractive for those seeking peace and quiet away from the hustle and bustle of the city.

Karlovy Vary's infrastructure includes more than 80 sanatoriums, hotels and pensions that offer various levels of comfort and specialized treatment programs. Among the most popular are Kolonada 4*, offering a wide range of medical services; Carlsbad Plaza Medical Spa & Wellness Hotel 5*, which combines luxury recreation with medical procedures; Grandhotel Pupp, famous for its tradition and sophistication; Savoy Westend Hotel, known for its modern medical technologies; and Astoria Hotel & Medical Spa, offering economical but effective recovery programs [1].

A key factor in the popularity of Karlovy Vary is its mineral springs. There are a total of 15 springs with water temperatures ranging from 30 to 72 °C. The most famous of them are:

- Vřídlo Spring (Geysir) - the hottest, with a temperature of 72 °C, used for inhalations and baths.
- Mlýnský spring - it has high mineralization and is recommended for drinking cures.
- Sadový spring - known for its mild therapeutic properties, suitable for daily use.

Water from these springs is used for treatment of gastrointestinal tract diseases, diabetes, metabolic disorders and diseases of the musculoskeletal system. In addition, physiotherapy, mud baths, massages and modern diagnostic services are offered.

Karlovy Vary is also famous for its architecture and cultural heritage. Among the city's key attractions are the Mill Colonnade, decorated with columns and sculptures, and the Thermal Colonnade. An important element of the city's cultural life is the annual International Film Festival, which attracts international stars. Also worth visiting are the Moser Glass Museum, the Becherovka Liqueur Museum and the medieval Loket Castle, located just outside the city [2].

Thus, Karlovy Vary is not only a resort with outstanding opportunities for treatment and recreation, but also a cultural and historical center that attracts tourists with its atmosphere, nature and architectural masterpieces.

The target audience and their needs

Karlovy Vary, as a world-famous spa, attracts a wide range of tourists, each with their own needs and expectations. The main audience consists of patients coming for treatment of various diseases such as digestive system disorders, metabolic disorders and musculoskeletal problems. Most of them are middle-aged and older guests who appreciate the traditional wellness methods based on the use of thermal springs, as well as the opportunity to enjoy the tranquil atmosphere of the spa.

Among tourists there is also a significant share of family groups, who seek to combine treatment for the older members of the family with recreation and excursion programs for the younger ones. They prefer sanatoriums and hotels with developed infrastructure, providing services for both adults and children. A separate category is made up of younger travelers who, although less interested in medical services, willingly choose spa procedures, relaxation programs and active recreation, including walks, cycling routes and tastings of local cuisine.

Karlovy Vary is particularly popular with international tourists, including visitors from Germany, Asia and the Middle East. Each of these segments has its own cultural and individual preferences, which creates the need to adapt tourist programs to different needs. For example, tourists from Asia prefer intensive wellness and sightseeing packages, while guests from Europe prefer longer programs with a focus on health.

Current tourism trends require resorts to adapt to new visitor expectations. Tourists are increasingly looking for opportunities to combine treatment with entertainment and outdoor activities. Wellness services including anti-stress programs, yoga and meditation are very popular. There is also a growing trend of “digital detox”, which attracts those who want to temporarily give up the use of technology and restore their inner balance [3].

Cultural activities such as visiting museums, theaters and participating in significant events, including an international film festival, are becoming a complement to recovery procedures. The interest in local cuisine and gastronomic tours, where one can taste traditional dishes, mineral water and the famous Becherovka liqueur, also remains an important element in attracting tourists.

Special attention is paid to ecological and active types of tourism, such as hiking trails and bicycle tours, which are in demand among young people and nature lovers. Flexibility and individualization of tours are becoming key aspects: travelers want to choose programs that include both therapeutic treatments and recreational elements. All this emphasizes the need for an integrated approach to the development of tour packages to take into account the diversity of interests and needs of guests [4].

Leading health resorts in Karlovy Vary

Popular service aggregator - Sanatoriums.com plays a key role in the development of health tourism by providing a platform to search, compare and book treatment and hotel services. Among

the many options on the site, two well-known facilities stand out: Kolonada 4 and Carlsbad Plaza Medical Spa & Wellness Hotel, which demonstrate different approaches to organizing recreation and treatment.

Sanatorium Kolonada 4 is a traditional representative of Karlovy Vary's medical spas. The main emphasis here is placed on the use of natural factors of the region. Treatment programs include drinking cures with mineral water, inhalations, mud treatments, hydrotherapy and physiotherapy. These services are ideal for guests with chronic diseases of the digestive system, metabolic disorders and musculoskeletal problems. The hotel has a medical staff that develops individualized treatment plans for each guest. As for leisure activities, Kolonada 4 offers cultural events such as classical music concerts and excursions to the city's attractions, including the famous colonnades and springs. The cozy atmosphere, affordable prices, and attentive service make this sanatorium popular with guests looking for a traditional approach to wellness [5].

Carlsbad Plaza Medical Spa & Wellness Hotel is a premium flagship property with a focus on a holistic approach to health and wellness. This five-star hotel targets elite clients and offers advanced medical programs such as cardiac diagnostics, anti-stress therapies, detox programs and post-surgery rehabilitation. A unique feature is the availability of in-house medical rooms and diagnostic equipment, which allows for the highest level of expert care. Therapeutic procedures are complemented by the rich infrastructure of the hotel, including wellness-zones, swimming pools, thermal baths, saunas and spacious rooms with luxurious interior. The entertainment component includes tasting gourmet dishes in gastronomic restaurants, exclusive excursions and spa programs for complete relaxation [6].

Each of these facilities represents a unique offer for tourists with different requests. Kolonada 4 is ideal for those seeking traditional treatment in a relaxed and affordable environment, while Carlsbad Plaza Medical Spa & Wellness Hotel is aimed at guests who appreciate an elite level of service and the combination of modern medical technology with luxury recreation.

CONCLUSION

In today's tourism environment, Karlovy Vary continues to hold its position as one of the world's leading resorts thanks to its unique ability to combine treatment and recreation. Modern travelers increasingly prefer destinations where health-improving procedures are harmoniously complemented by leisure and entertainment opportunities. The resort, famous for its thermal springs and centuries-old history, offers not only effective medical programs, but also various forms of recreation, which makes it attractive to tourists with different interests and needs.

The therapeutic programs offered by Karlovy Vary's health resorts and hotels are focused on the use of the region's natural resources, such as mineral waters and therapeutic muds. These methods have proven effective in treating various chronic diseases, rehabilitating the body and improving overall health. In addition, guests can benefit from the services of qualified specialists who develop individualized treatment plans, which enhances the quality of the services provided.

However, an important element of Karlovy Vary's appeal remains the opportunity to combine recovery with cultural and active recreation. Tourists can enjoy excursions to the city's historical sights, such as colonnades with springs, cathedrals and museums. The cultural life of the resort is also eventful, including concerts, theater productions and the famous international film festival. For outdoor enthusiasts, scenic walks, cycling routes and gastronomic tours are available, extending the range of experiences in the resort [7].

The balance between medical services and entertainment allows Karlovy Vary to remain a relevant destination in the face of changing tourism trends. The resort continues to attract guests from all over the world, providing them with the opportunity to restore their health, enjoy the unique atmosphere and get a vivid travel experience. Thus, Karlovy Vary not only preserves its traditions, but also successfully adapts to the modern requirements of the tourism industry, offering quality and comprehensive services for recreation and treatment.

REFERENCES:

1. Smith, M., & Puczko, L. (2014). *Health, Tourism, and Hospitality: Spas, Wellness, and Medical Travel*. Routledge.
2. Cohen, E. H., & Amorim, M. (2020). Wellness tourism: A review of theoretical perspectives. *Tourism Review*, 75(3), 525-537.
3. CzechTourism. (2023). Karlovy Vary: A Spa Paradise. Retrieved from <https://www.czechtourism.com>
4. Karlovy Vary Municipality. (2022). Annual Report on Spa Tourism. Karlovy Vary Press.
5. International Spa Association. (2021). Global Wellness Trends. Retrieved from <https://www.experienceispa.com>
6. Hall, C. M., & Page, S. J. (2019). *The Geography of Tourism and Recreation: Environment, Place and Space*. Routledge.
7. GWI (Global Wellness Institute). (2022). Wellness Tourism Statistics. Retrieved from <https://www.globalwellnessinstitute.org>

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Академично издателство „Талант“

*Висше училище по агробизнес и развитие на
регионите - Пловдив*

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Academic Publishing House „Talent“

*University of Agribusiness and Rural Development
Bulgaria*

<http://science.uard.bg>

THE GASTRONOMIC HERITAGE OF UKRAINE AS AN EXPRESSION OF THE CULTURE AND IDENTITY OF THE UKRAINIAN

Dominika Ismailova, Valeriia Cherkasova

Odesa National University of Technology, Ukraine

Scientific supervisors: Natalia Dobrianska, Svitlana Shekera

Abstract. The gastronomic heritage of Ukraine is a vital element of national identity and cultural heritage. Its formation has been influenced by various cultures, such as Turkish, Hungarian, Polish, and German-Austrian, enriching Ukrainian cuisine with new ingredients, cooking techniques, and unique recipes. Modern Ukrainian gastronomy plays the role of cultural diplomacy, promoting Ukraine on the international stage through signature dishes, including borscht, varenyky, lard, halushky, and uzvar.

This study analyzes the historical development of Ukrainian cuisine, its regional characteristics, connections with neighboring cultures, modern trends, and challenges. Special attention is given to gastro-tourism, international festivals, Ukrainian restaurants abroad, and the prospects for introducing innovations into gastronomy. Ukrainian cuisine holds significant potential for sustainable regional development, enhancing tourism appeal, and strengthening the country's international image.

Keywords: gastronomic heritage, Ukrainian cuisine, borscht, varenyky, gastro-tourism, cultural diplomacy, regional traditions, international image, culinary innovations.

Introduction. Ukraine is a country with a rich cultural heritage reflected in its music, art, traditions, and, undoubtedly, its gastronomy. Ukrainian cuisine is not just a collection of recipes; it is the history of a people shaped over centuries by natural conditions, lifestyle, neighboring cultures, and historical events. The gastronomic heritage of Ukraine is a mirror of its ethnic diversity and unique identity, remaining a significant component of national culture.

Research Methods. The study employed the following research methods: analysis of historical data and the cartographic method (to examine the stages of Ukrainian cuisine development, considering regional characteristics based on geographical location and historical influences), the systemic analysis method (to determine the role of gastronomic heritage in Ukraine’s cultural and tourism development), the empirical method (utilizing data from gastronomic festivals, restaurant menus, and surveys on gastro-tourism to assess the current state of Ukrainian cuisine), and forecasting (to identify prospects for gastronomy development in the context of integration into international culinary trends).

Main Content Presentation. Gastronomy has always been an essential element of the daily life of Ukrainians, deeply rooted in history and shaped by an agrarian culture where primary food products were those grown or produced locally: grains, vegetables, dairy products, meat, and fish.

During the times of Kyivan Rus, the diet primarily consisted of what could be grown or obtained from nature. Agriculture provided cereals (rye, wheat, millet), used to prepare bread, porridge, and pancakes. Hunting and fishing supplemented the diet with meat and fish, while gathering berries and mushrooms served as a source of vitamins. Key dishes included porridges, symbolizing prosperity (made from various grains, most often millet and buckwheat), bread as a central element of the meal symbolizing sanctity and abundance, and fish (soups, dried, or salted).

In the 17th–18th centuries, during the Cossack era, several dishes emerged that became part of the national gastronomy. The Cossacks, leading a nomadic lifestyle, adapted their cuisine to field conditions. Key dishes of that time included kulish (a millet porridge with pork fat and onions, quick to prepare and nutritious), baked fish (cooked over an open fire with herbs and spices), and borscht (a hearty soup with beets, cabbage, and meat).

In the 20th century, under Soviet collectivization and standardization, Ukraine’s gastronomic heritage underwent significant changes. Many traditional recipes were simplified and standardized to fit canteen and restaurant menus, and local ingredients were replaced with more accessible ones, leading to the displacement and loss of authentic dishes.

Thus, Ukrainian cuisine was not only enriched by cultural exchanges with neighboring peoples but also impoverished, as shown in Table 1.

Table 1. Interconnection of Ukrainian Cuisine with Other Cultures

Period	Influencing culture	Main influences
17 th -18 th c.	Turkish	Introduction of coffee as a beverage, dishes with eggplants, spread of shashlik
18 th - 19 th c.	Hungarian	Popularization of spicy dishes with red pepper, such as lecho and goulash
18 th – 19 th c.	German and Austrian	Development of baking techniques, introduction of desserts (strudels, honey cakes), influence on sausage-making
19 th c.	Polish	Borrowing dishes such as bigos and Polish borscht; syrnyky as part of shared culinary tradition
20 th c.	Soviet	Standardization of dishes, simplification of recipes, adaptation of national dishes to general standards

After Ukraine gained independence in 1991, the revival of national cuisine began. Interest in traditional recipes increased, stimulated by gastronomic festivals, the opening of restaurants offering authentic dishes, and policies promoting Ukrainian cuisine abroad through overseas restaurants and cookbooks. The history of Ukrainian gastronomy is a journey from simple peasant meals to refined culinary masterpieces, which today form part of the world's gastronomic heritage. [1, 2].

Currently, Ukrainian cuisine is not only a traditional part of daily life but also a powerful tool of cultural diplomacy. Gastronomy attracts millions of tourists, serves as a foundation for creating gastronomic tours and festivals, and integrates into the global context through Ukrainian restaurants abroad.

Given the country's size, it is essential to note that each region has its authentic recipes, reflecting geographic conditions, historical influences, and local lifestyles.

The western region stands out with a variety of dishes combining Ukrainian, Polish, Hungarian, and Austrian traditions. The cuisine here is rich in hearty, nutritious dishes suited to the cold climate of the mountains and foothills, such as banosh, potato pancakes, Carpathian trout, brynza, medovukha, and nalivky.

The central region, including Kyiv, Poltava, and Cherkasy, is the epicenter of traditional Ukrainian cuisine, shaped around agriculture. This area is renowned for its borscht, varenyky, and holubtsi, as well as fragrant sourdough bread, honey, and poppy seeds.

The eastern part of Ukraine, including Kharkiv, Donetsk, and Luhansk, developed its culinary traditions under the influence of Russian, Tatar, and Kazakh cuisines. Therefore, the dishes here are distinguished by their simplicity and nutritional value, such as kulish, pies, halushky, sunflower oil, and fish.

The southern regions, including Odesa, Kherson, and Crimea, are characterized by an abundance of vegetables, fruits, fish, and wine. The cuisine here combines Ukrainian traditions with Turkish, Jewish, Greek, and Bulgarian influences. Notable dishes and products from this region include forshmak, eggplant caviar (commonly known as "blue"), shurpa, fish cooked over an open fire, wines and grapes, sweet peppers, and tomatoes.

Transcarpathian cuisine deserves a special mention as it uniquely combines Ukrainian, Hungarian, Romanian, and Slovak traditions. Its key feature is the heavy use of spices and spiciness in dishes such as lecho, bograch, tokan, smoked meats, and Transcarpathian wines.

Each part of Ukraine is characterized by its signature dish, as shown in Table 2.

Table 2. Unique Dishes of Ukrainian Regions

Region	Dish	Main ingredients
Western Ukraine	Banosh	Corn grits, sour cream, brynza
Central Ukraine	Borscht	Beetroot, cabbage, meat
Eastern Ukraine	Halushky	Flour, eggs, meat
Southern Ukraine	Eggplant caviar	Eggplants, tomatoes, onions
Transcarpathia	Bograch	Meat, paprika, potatoes

During the revival of Ukrainian identity, modern Ukrainian cuisine across the country features staple dishes such as borscht with lard and pampushky, varenyky, halushky, kulish, uzvar, and others (Table 3). These dishes hold not only nutritional value but also deep cultural and symbolic meaning for Ukrainians. Many have been preserved since ancient times and have become part of Ukrainian authenticity, reflecting the customs, history, and spiritual traditions of the people.

Table 3. Key Dishes of Ukrainian Cuisine and Their Significance

Dish	Main Ingredients	Cultural Significance	Social Significance	Additional Significance
Borscht	Beetroot, cabbage, meat	Symbol of national unity; recipes are passed down generations	Prepared for celebrations and family gatherings, emphasizing communal meals	<i>Religious:</i> Lenten borscht prepared to respect fasting traditions

Dish	Main Ingredients	Cultural Significance	Social Significance	Additional Significance
Varenyky	Dough, potatoes, cheese, cherries	Central to rituals such as weddings and holidays	Symbol of abundance, with shape resembling the moon, a sign of fertility and prosperity	<i>Modern:</i> Culinary brand, often used in gastronomic diplomacy
Lard	Pork lard, spices	Associated with simplicity and hardworking character of Ukrainians	Easy to store and transport, popular among peasants and nomad	<i>Humorous:</i> Became a symbol of national humor, reflecting self-irony
Pampushky	Dough, garlic, oil	Pampushky complement the gastronomic integrity of Ukrainian meals	Prepared for celebrations or family dinners, adding comfort to meals	<i>Symbol of unity:</i> Garlic sauce highlights connection to nature and traditions
Halushky	Dough, sour cream, pork rinds	Represent simplicity and abundance in Ukrainian cuisine	Poltava promotes halushky through festivals and tourism activities туристичні заходи	<i>Historical:</i> Accessible to various social classes due to simple preparation
Kulich	Millet, lard, vegetables	Main dish for Cossacks during campaigns for its simplicity	Prepared at festivals to recreate the atmosphere of Cossack life	<i>Religious:</i> Used during memorial services
Uzvar	Dried fruits, honey	Traditional drink for Christmas and other holidays, symbolizes family warmth and spiritual purity	Emphasizes the importance of festive traditions	<i>Health-related:</i> Strengthens immunity due to natural ingredient

Created based on [3,4].

Guidelines and examples. The revival of national dishes, their promotion on the global stage, and integration into new gastronomic trends emphasize the uniqueness of Ukrainian culinary arts. Ukrainian cuisine has become an integral part of the global gastronomic map through the efforts of the state, the restaurant industry, and the Ukrainian diaspora.

Key Directions of Promotion:

1. International Festivals and Events:

- organizing culinary festivals, such as the Ukrainian Food Festival in Amsterdam;
- participation of Ukrainian chefs in international competitions where they present national dishes in a modern interpretation.

2. Ukrainian Restaurants Abroad:

- opening establishments that offer traditional Ukrainian dishes in countries like the USA, Canada, and Europe. Examples include Borshch (Riga), Fayna Ukraina (Berlin), and Mriya (London);

- using authentic ingredients (beets, lard, homemade sour cream) to create a unique gastronomic experience in Ukrainian restaurants.

3. Gastro-diplomacy:

- borscht has been inscribed on UNESCO's Intangible Cultural Heritage list, marking an important step in promoting Ukrainian cuisine as a cultural phenomenon [5];
- showcasing culinary traditions at the state level during official receptions.

4. Regional Gastronomic Tourism:

- Transcarpathia: Tasting brynz, banosh, bograch, and local wines;
- Galicia: Exploring traditions of preparing varenyky, sausages, and medovukha;
- Poltava Region: Participating in the Halushky Festival, where tourists prepare this dish themselves;
- Odesa Region: Combining Ukrainian cuisine with Mediterranean influences (Black Sea fish, mussels, and rapana).

Ukrainian chefs are actively experimenting with traditional recipes, creating new dishes and techniques that combine authenticity with contemporary styles. Examples of current trends include:

1. molecular cuisine: development of tasting menus that include, for instance, borscht in the form of foam or varenyky with liquid fillings;
2. revival of forgotten dishes: preparing dishes based on ancient recipes using modern technologies, such as baked goose with apples or green walnut jam;
3. eco- and organic approaches: utilizing local farm products, highlighting the ecological focus of Ukrainian gastronomy.

Despite the significant potential of Ukraine's gastronomic heritage, its development faces certain difficulties:

1. insufficient funding, which is why many authentic recipes are lost;
2. competition on the international market, because on the European market - Italian, French or Japanese cuisines are more famous and popular;
3. military influence, because armed aggression has complicated logistics for farmers and entrepreneurs, which affects gastrotourism and the popularization of local products.

However, Ukrainian gastronomy holds considerable promise:

- Creation of Gastronomic Clusters: developing local culinary initiatives that unite producers, restaurateurs, and tourism agencies.
- Integration into International Trends: developing vegetarian, gluten-free, and keto versions of traditional dishes to attract a broader audience.
- Education in Gastronomy: establishing culinary schools specializing in the study of Ukrainian cuisine.

Conclusion. The gastronomic heritage of Ukraine is not only a wealth of flavors and traditions but also an essential element of national identity and cultural heritage. Its formation was influenced by centuries of various cultures, from Turkish and Hungarian to Polish and German-Austrian, which enriched Ukrainian cuisine with new ingredients, cooking techniques, and unique recipes.

In the modern context, Ukrainian gastronomy serves as a powerful tool of cultural diplomacy, promoting Ukraine on the global stage. Signature dishes such as borscht, varenyky, lard, halushky, and uzvar have become not only symbols of national cuisine but also sources of pride, uniting Ukrainians worldwide.

At the same time, the field faces numerous challenges: preserving authenticity, supporting regional traditions, countering globalization, and resisting standardization. However, the prospects are promising. The uniqueness and richness of Ukrainian cuisine allow for the creation of new tourism products, the organization of gastronomic festivals, and the active integration of culinary heritage into educational and scientific projects.

Thus, the gastronomic heritage of Ukraine holds vast potential not only as a means of preserving cultural memory but also as a tool for sustainable regional development, enhancing tourism attractiveness, and strengthening the country's international image.

REFERENCES:

1. Paliy, O. (2021). *A History of Ukraine. A-BA-BA-HA-LA-MA-HA*.
2. Mustafin, O. (2020). *Tasty Adventures: Excursions Through Our Own Cuisine*. Publisher Silaieva O.V.
3. *Authentic Ukraine*. (n.d.). Authentic Flavors of Ukraine. <https://authenticukraine.com.ua/authentic-savor-of-ukraine>
4. Savych, O. (1947). *Our Dishes: A Collection of Recipes for Dishes and Pastries*. Plast National Commandant's Office. <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/26926/file.pdf>
5. UNESCO. (2022). *Culture of Ukrainian Borscht Cooking*. <https://ich.unesco.org/en/USL/culture-of-ukrainian-borscht-cooking-01852>

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Академично издателство „Талант“

*Висше училище по агробизнес и развитие на
регионите - Пловдив*

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Academic Publishing House „Talent“

*University of Agribusiness and Rural Development
Bulgaria*

<http://science.uard.bg>

PROSPECTS FOR TOURISM DEVELOPMENT IN THE POST-WAR PERIOD IN UKRAINE

Dasha Krasutskaya

Odesa National University of Technology

Tourism has always been an important component of the Ukrainian economy, attracting tourists with its rich cultural heritage, unique natural landscapes and hospitality. Until 2022, Ukraine attracted tourists with its unique cultural and natural wealth: the Carpathian Mountains, the coast of the Black and Azov Seas, historical cities, festivals and cultural events shaped the image of the country, offering a diverse experience for travel. The tourism industry was one of the drivers of regional development, creating jobs, promoting cultural exchange and filling the state budget.

However, the war significantly changed the tourism landscape. The destruction of infrastructure, reduced security and the humanitarian crisis became the main challenges for the tourism industry. However, in the conditions of post-war recovery, tourism can become one of the key factors in the economic and social development of Ukraine.

After the end of hostilities, the restoration of tourism involves the implementation of innovative approaches, attracting foreign investment and close cooperation between the public, private and international sectors. This will be not only a tool for economic growth, but also a way to unite citizens, restore trust in the country in the international arena and stimulate cultural exchange.

The war led to serious losses in the tourism sector:

1. Destruction of infrastructure: a significant part of hotels, resorts, tourist attractions, roads and transport hubs were damaged or destroyed.
2. Reduction of tourist flows: both domestic and international tourism decreased to almost zero due to insecurity and instability.
3. Problems of small businesses: many tourism enterprises were forced to cease their activities or change specialization.

For hoteliers and restaurateurs, the war was not only a huge challenge, but also an impetus for the implementation of new ideas and concepts. In the conditions of tourism recovery, when the industry begins to revive, these entrepreneurs will be able to create unique products and services that will stand out among their competitors. Healthy competition will stimulate improvements in the quality of service, innovative approaches to design and conceptual solutions, which, in turn, will attract new customers and ensure sustainable development in the market. For example, after the war, hoteliers can introduce new concepts of eco-tourism, creating hotels and resorts that combine comfort with environmentally friendly practices. They can offer services for guests who seek to enjoy nature without harming the environment, such as organic food, the use of renewable energy sources, or the development of programs to support local communities. This will allow them to stand out from their competitors and attract tourists who value environmental responsibility. As for restaurateurs, after the war there is an opportunity to create new formats of gastronomic concepts that emphasize Ukrainian national cuisine with a modern approach. An example of such an approach is the "Puscha" hotel in the Kyiv region, which focuses on eco-tourism and offers its guests accommodation in wooden houses using energy-saving technologies, organic products and environmentally friendly materials. This allows not only to provide comfort, but also to actively promote the ideas of sustainable tourism and environmental responsibility. After the war, such hotels have a chance to attract the attention of tourists looking for an opportunity to relax in nature, while supporting environmental initiatives and local communities. Regarding the restaurant business, we can give an example of the Kyiv restaurant "Apartment 44", which, after restoration, actively introduced new concepts, including the use of local products and organic ingredients. They also create a unique atmosphere, combining Ukrainian gastronomic tradition and modern culinary technologies.

Also, due to the beginning of a full-scale invasion, Ukraine has massively attracted the attention of world leaders, which has led to an increase in the interest of many tourists. Therefore, unfortunately, this situation has served as good advertising for Ukraine. Most people who did not even know about the existence of our state are now eagerly waiting for the moment to come and get acquainted with Ukraine. Given that there are now quite a few such people, we should expect a fairly large flow of tourists. Constant mentions of Ukraine in world newspapers in this situation advertise the country to promote tourist services.

During the war, Ukraine suffered significant losses in the field of tourism:

1. Physical destruction. Destruction of hotels, resorts, tourist centers, as well as historical and cultural monuments in many regions of the country.
2. Reduction in tourist flow. The decline in domestic and foreign tourism due to the danger to life and lack of access to popular tourist locations.
3. Reduced investment. In Ukraine, it was a consequence of high risks. Investors, looking for more stable markets, reoriented themselves to countries with lower political risks. In tourism, they were caused not only by the destruction of infrastructure, but also by a sharp decline in demand for tourism services. Many enterprises were forced to close their establishments due to the lack of customers and the inability to operate in conditions of hostilities. Some small businesses reoriented themselves to other areas of activity, for example, to provide services for volunteer initiatives or the production of goods necessary for the country's recovery.

However, even under such conditions, Ukraine retains significant potential for recovery. The ability to adapt, interest in the country from the international community and the presence of unique tourism resources create the basis for post-war development.

Economic prospects for tourism

1. Attracting investments. The development of tourism after the war will require significant financial investments. Investors from all over the world may see Ukraine as a promising platform for developing a business in the tourism industry. This may include the construction of new hotels,

resorts, theme parks and recreational areas. International grants and recovery programs may become the main source of financing for infrastructure projects. State initiatives aimed at creating tax breaks for tourism companies will attract investors.

2. Restoring tourism infrastructure. As a result of the war, a significant part of Ukraine's tourism infrastructure was damaged or destroyed. However, after the end of hostilities, its restoration will become one of the priorities of state policy. Reconstruction of historical monuments and cultural centers. Reconstruction of resort areas, such as the coast of the Black and Azov Seas, the Carpathians, and Polissya. Improvement of transport infrastructure - roads, railways and air connections.

3. Growth of domestic tourism. Because of the war, many Ukrainians were forced to move to other regions of the country. After the victory, people will begin to travel actively, discovering new places for themselves. This creates great opportunities for the development of domestic tourism. Organization of routes to get acquainted with the diversity of regions. Popularization of domestic tourist locations through state and private initiatives.

Preservation and promotion of cultural heritage. Ukraine has a rich cultural heritage, which, despite the destruction and threats during the war, leaves significant potential for the development of cultural tourism. After the end of hostilities, one can expect the restoration and preservation of a significant number of cultural monuments, museums, theaters, architectural monuments and shrines. It is important not only to restore damaged objects, but also to introduce modern technologies for their preservation, such as 3D modeling, digital archives and virtual tours, which allow preserving cultural heritage for future generations. Cooperation programs with international organizations such as UNESCO can provide financial and technical assistance for the restoration of unique cultural objects.

Factors that will contribute to the restoration of tourism

1. State support. The restoration of the industry requires a national strategy that will include investments in infrastructure, tax breaks for businesses and grant programs.

2. International assistance. Attracting funds from the EU, UN, World Bank and other organizations for the reconstruction of tourist facilities and the creation of new ones.

3. Improving security. An important aspect is ensuring peace and stability, as this is the main condition for the return of tourists.

4. Active marketing. Promoting Ukraine as a tourist destination through international campaigns, exhibitions and forums.

5. Expanding international transport routes. One of the important aspects of tourism development is ensuring convenient and safe access to the country. Restoring transport routes is one of the key stages of the restoration of the industry. The development of air, rail and road transport will make Ukraine more accessible to tourists. The development of international flights and attracting new airlines to the Ukrainian market.

6. Improving infrastructure at borders and crossing points to quickly process tourist flows.

7. Renovating dilapidated hotels and resorts, as well as building new facilities focused on international standards.

8. Modernizing museums, reserves and natural parks to create comfortable conditions for tourists.

Creating a national tourism brand strategy. After the war, Ukraine should actively work on creating a national brand that will not only reflect the country's historical and cultural heritage, but also emphasize its ability to recover and develop. Forming the image of a "new Ukraine" will become an important element of the strategy that will help attract tourists, investors and international organizations. Disseminating information through social networks, marketing campaigns and participation in international tourism exhibitions. Using the history of recovery and

resilience as part of the brand to increase trust and attract people who want to be part of the recovery process.

Prospects for tourism development

1. Ecotourism and sustainable tourism. Ukraine has great prospects for the development of ecotourism due to its natural parks, forests, rivers and mountain ranges. The Carpathians, Polissya, and reserves in the south of the country can become popular destinations for environmentally conscious tourists. Creation of eco-trails in the Carpathians, Polissya, and Galicia. Popularization of national parks such as Shatsk Lakes, Askania-Nova, and the Danube Biosphere Reserve. Organization of tours to study the flora and fauna of Ukraine. The development of sustainable tourism will allow attracting tourists without harming nature. It is also important to develop international tourism, attracting foreign guests through active marketing campaigns, participation in international tourist exhibitions, and the creation of modern tourist infrastructure. Ukraine has a chance to become the center of ecotourism in Europe due to its natural parks, reserves, and rich landscape diversity.

2. Cultural and historical tourism. Ukraine has significant cultural wealth: ancient cities, castles, monasteries, museums and places associated with national traditions. For example, Lviv, Kamianets-Podilskyi, Chernivtsi and Kyiv may once again become popular among tourists after recovery.

3. Memorial tourism. After the end of the war, interest in visiting places associated with military events, memorial complexes, museums of heroism and monuments will increase. This will allow preserving historical memory and contributing to the patriotic education of young people. The war left a deep mark on public memory. Tourist routes dedicated to the memory of the heroism and resilience of the Ukrainian people will become an important element in preserving national identity. War museums and interactive exhibitions that will show the events of the war in chronological order. Creation of memorial parks at the sites of battles and liberation operations.

4. Domestic tourism. In the post-war period, domestic tourism will become an important direction for Ukrainians seeking to explore their native country. The development of local routes and promotion of accessibility (for example, cheaper transport tickets) will allow activating this area.

5. Extreme tourism. After the war, Ukraine can become a unique place for extreme tourism, in particular for those interested in urban research or the history of military operations. Organization of tours to former military zones (with safety precautions). Visiting the remains of fortifications or bunkers.

Due to military operations, new types of tourism are emerging, one of which is nostalgic tourism. Due to the large number of citizens who have been forcibly displaced, after the end of military operations, most of them will express a desire to return to their homes at least for a short period of time. Volunteer tourism is also quite popular now - this is a type of tourism with the participation of people of any age in volunteer tourism projects in different countries of the world. This type of tourism not only supports the citizens of Ukraine, but also plays a leading role in the formation and restoration of modern tourism in Ukraine. Volunteer programs may include the restoration of architectural monuments, cleaning of natural park territories and organizing cultural events. "Restoration through tourism" programs may include tours of regions where tourists can not only enjoy natural beauty, but also participate in the restoration of local monuments, infrastructure and cultural objects.

For wildlife lovers, there are many unique places, such as Polissya, the Pripyat Stokhid National Park, Lake Svityaz in Volyn, Lake Synevyr in Transcarpathia. For tourists from Europe and America, "urban exploration" (tourism aimed at exploring territories and objects, industries or special purposes, abandoned buildings, art objects) is now popular - this is not only Chernobyl, but also many unique places in Ukrainian cities with a population of millions.

One of the important aspects of the post-war development of tourism is the use of innovative technologies. Digitalization will help reduce the dependence of the tourism industry on physical objects and will contribute to better service for tourists. Virtual tours, mobile applications for tourists, interactive maps and booking platforms can significantly increase the accessibility of tourist services and attract new groups of visitors. Using big data to analyze tourist flows, create personalized offers for travelers, and develop online platforms for organizing tourist trips can be important steps towards modernizing the country's tourism infrastructure.

Problems and challenges

1. Infrastructure problems. Restoring roads, hotels and monuments requires significant funds and time.
2. Economic difficulties. Rebuilding the country after the war will require significant financial resources. Tourism may not be a priority area for investment in the first years after the war.
3. Negative image of regions affected by the war. Some regions that were combat zones may be perceived as dangerous for a long time. This will require active information work.
4. High competition. Ukraine must find its unique competitive advantages to attract tourists. Lack of qualified personnel. After the war, Ukraine needs to focus on training and educating personnel who can work in conditions of rapid adaptation and development of tourism. Many tourism specialists were forced to change their field of activity or went abroad. It is important to organize training and retraining of employees for the industry. For the successful development of the tourism industry, it is important to ensure a high level of service. Support for professional training programs in the field of hospitality, tourism, culture and management that meet international standards. Cooperation with international educational institutions to improve the skills of Ukrainian specialists.

Conclusions

The prospects for tourism development in the post-war period are optimistic, provided that implementation requires a comprehensive approach. Investments in infrastructure, state support, the use of innovative technologies and international cooperation will help restore the trust of tourists and create a new image of Ukraine as an attractive and safe travel destination. It is important to make the most of Ukraine's existing potential, including its natural, cultural and historical resources.

Tourism can become an important tool for economic recovery, job creation and strengthening the country's international image. Ukraine has a unique opportunity to demonstrate to the world its strength, hospitality and ability to recover, which will make it one of the most promising tourist countries in Europe.

The development of tourism will not only help restore the country's economy, but will also contribute to Ukraine's integration into the world community, increasing its international authority and preserving the historical memory of the events that changed the course of its history.

REFERENCES

1. Pankiv, N. Skrypnyk, M. (2022). Ecological tourism as a priority area of sustainable tourism development in Ukraine: current challenges. <http://journals.khnu.km.ua/vestnik/wp-content/uploads/2022/09/2022-308-36.pdf>
2. Vasylyeva, O. Domashenko, S. Kaptiukh, T. (2023). Prospects for the development of the tourism industry of Ukraine in the post-war period. http://market-infr.od.ua/journals/2023/72_2023/35.pdf

3. Maliuta, L. Koroliuk, S. (2022). Prospects for the post war restoration of domestic tourism in Ukraine. https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/39813/2/ICBuTS_2022_Maliuta_L-Prospects_for_the_post_156-159.pdf

4. Torchanyuk, O. (2021). Development prospects extreme tourism in Ukraine. <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/grail-of-science/article/view/12309/11441>

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Академично издателство „Талант“

*Висше училище по агробизнес и развитие на
регионите - Пловдив*

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Academic Publishing House „Talent“

*University of Agribusiness and Rural Development
Bulgaria*

<http://science.uard.bg>

CULTURAL HERITAGE OF MYKOLAIV IN THE CONTEXT OF WAR DESTRUCTION: PRESERVATION AND POPULARIZATION

Daria Bokova

Odesa National University of Technology, Ukraine

Scientific supervisor: Svitlana Shekera

Abstract. Founded in 1789 as a shipbuilding center, Mykolaiv is an important cultural and tourist center in southern Ukraine. Throughout its history, the city has gradually built up a rich tourist potential, which included architectural monuments, museums, theaters, and other cultural sites. However, Russia's full-scale invasion of Ukraine in 2022 caused significant damage to the city's tourist infrastructure. Intense shelling damaged or destroyed more than 45 cultural sites, including 20 architectural monuments, seven museums, theaters, a zoo, and historic buildings.

Among the most affected sites is the Snihurivka Museum of History and Local Lore, whose building was partially destroyed and 40% of the museum's collection was lost. The city's Korabelny Palace of Culture suffered significant damage, with 80% of its building damaged. In addition, the Mykolaiv Zoo came under shelling, which posed a threat to animals and employees, but it continues to operate. Architectural monuments, such as the Staroflotsky Barracks and theater buildings, were also damaged. The destruction of these objects not only affected the tourist potential, but also dealt a blow to the national cultural heritage.

Despite the difficult situation, the community of Mykolaiv, together with the local authorities, is actively working to preserve cultural heritage. Restoration work, evacuation of valuable exhibits and digitalization of museum collections are underway. The involvement of international organizations such as UNESCO helps restore damaged sites. Digital technologies make it possible to create virtual exhibitions and archives that ensure the preservation of cultural property during the war.

The study of the destruction of architectural monuments and the prospects for their restoration is important for preserving national identity, maintaining public morale, and creating the basis for tourism development in the post-war period. This study highlights the extent of damage to tourist sites in Mykolaiv, problems of tourist infrastructure, heritage preservation measures, and prospects for its revival. Particular attention is paid to the impact of the war on the city's architectural structures and their role in the future recovery of the tourism sector.

Keywords: Mykolaiv, cultural heritage, tourism, war, recovery, ecotourism, digitalization, cultural sites

Introduction. Cultural heritage is an important element of national identity and societal development. In the face of current challenges, including Russia's full-scale invasion of Ukraine, the preservation and restoration of cultural monuments is of particular relevance. Mykolaiv, as a city with a rich history, unique architectural objects and strategic importance, has suffered significant damage as a result of hostilities. Constant shelling by Russian troops damaged dozens of cultural monuments, museums, theaters and other facilities that played a key role in shaping the city's cultural and tourist potential.

Despite the devastation, Mykolaiv demonstrates an example of resilience: local authorities, NGOs, and international partners are joining forces to preserve cultural heritage, restore infrastructure, and promote historical and cultural values through digital and educational technologies. In this context, it is important to analyze the architectural heritage and the impact of hostilities on its condition and prospects for revival after the war.

The need for this study is due to the importance of cultural heritage for preserving national identity, maintaining community morale, and creating preconditions for economic recovery of the region through tourism. This study aims to highlight the problems of Mykolaiv's tourism infrastructure, assess the current state of cultural sites, and outline ways to restore and develop tourism in the post-war period.

Research methods. The following research methods were used in the study: analysis of historical data (consideration of the development of the tourist and cultural infrastructure of Mykolaiv from the late eighteenth century to the present), field research (collection of information on the state of cultural sites during the war), documentary analysis (processing of official reports of cultural departments, statistics on damaged sites and their restoration), comparative approach (comparison of the pre-war and modern state of cultural monuments and infrastructure).

Summary of the main part. Since its foundation in 1789, Mykolaiv has been an important center of shipbuilding and the navy. Due to its strategic role as a naval base, the city remained closed to outside visitors for a long time. However, at the end of the nineteenth century, the first signs of cultural tourism began to appear, thanks to

1. creation of public institutions, namely the opening of theaters, libraries, and museums. In 1889, the Mykolaiv Zoo was founded, which eventually became popular among locals and visitors;

2. architectural development, as the first city hotels and inns for travelers appeared in the early twentieth century;

3. cultural ties and scientific expeditions. The activity of local scientists and naval researchers contributed to the area's attractiveness to the extent that scientists and researchers from other regions began to come to the city. This was the beginning of the emergence of excursion tourism.

After the Second World War, Mykolaiv was rebuilt as a major industrial center, and in the 1950s, cultural and recreational facilities began to open in the city, which attracted interest in tourism:

1. the emergence of infrastructure for domestic tourism, namely, during the Soviet period, tourist routes, sanatoriums, and boarding houses for industrial workers were created. The city zoo and theater gradually grew in popularity;

2. The Shipbuilding and Fleet Museum, opened in 1978, became a key cultural center for tourists interested in the history of shipbuilding;

The period of early independence, namely after 1991, the city became more open to domestic and foreign tourists:

- With the development of private entrepreneurship, new hotels, restaurants, and tour agencies have appeared;

- Yacht trips and river tours along the Southern Bug and Ingul have become popular, which has led to the development of recreational tourism.

- bicycle infrastructure and routes for active tourism have developed, especially in the Buz Canyon region, which has become a popular destination for rafting and ecological travel.

Until recently, Mykolaiv actively used its natural and cultural resources to attract tourists (for example, Soborna Street has become the main pedestrian zone with numerous cafes, festivals and fairs, and museums and theaters remain important cultural centers of the city).

Thanks to the digitalization of tourism services, tourists could conveniently book hotels, excursions, and use interactive maps, as the unique combination of industrial history, maritime traditions, and natural beauty has made Mykolaiv a promising destination for cultural, recreational, and eco-tourism.

Figure 1. Damage to in the Snihurivka District Museum of History and Local Lore. Mykolaiv region, January 27, 2023

Russia's full-scale invasion of Ukraine in 2022 had a significant impact on the city's tourism industry. Due to active hostilities and shelling, the territory suffered significant destruction, making traditional tourism almost impossible. However, despite the difficult conditions, the Mykolaiv community and authorities did not stop working to preserve cultural heritage and develop volunteer and military tourism, which is especially important in times of war.

Due to the constant shelling of civilian infrastructure by Russian forces, many tourism facilities, such as museums, theaters, and the zoo, were forced to temporarily close or operate with restrictions. Some of the infrastructure was damaged, making it difficult to serve both local residents and potential tourists. Most of the city's hotels and restaurants have been re-purposed to accommodate IDPs, military personnel, and volunteers. Thus, despite the war, Mykolaiv continues to fight for its future, preserving cultural traditions and preparing for the revival of the tourism industry after the victory.

As of October 2024, 45 cultural sites (20 architectural monuments, 2 historical monuments, 1 monumental art monument, and 22 archaeological monuments) in Mykolaiv region have been damaged by Russian shelling, including seven museums. Most of the damage was recorded in Mykolaiv. Some of the region's monuments have had their buildings and

property destroyed. In particular, in coastal communities, it is impossible to collect accurate statistics on damage due to constant shelling [1].

Between March 19 and November 10, 2022, the Snihurivka District Museum of History and Local Lore was seized by the Russian military. As a result, the building was partially destroyed, and the museum's property was virtually destroyed, with 40% of the main museum collection lost. At the moment, the museum is almost destroyed (Fig. 1).

On July 5, 2022, one of the Russian missiles hit the city's house of culture (Fig. 2). The building is 80% destroyed. The missile hit the large hall, completely destroyed it, and caused cracks along the entire facade. The employees of the institution were present at the time of the explosion, but no one was injured. A fire broke out on the territory. Rescuers put it out"[2].

Figure 2. Korabelnyi Palace of Culture after the shelling, July 5, 2022

In 2023, the architectural monument of local significance " Private Monte Theater " was renovated. A Russian missile hit the theater on the night of September 22, 2024 (Fig. 3).

Among the repaired architectural monuments of national importance are the Staroflotski Barracks and the cultural heritage site in Mykolaiv, which houses the Mykolaiv Professional College of Musical Art (Fig. 4) [3].

Figure 3. Theater building after the shelling

Figure 4. Mykolaiv Regional Museum of Local Lore

Fig. 5. Mykolaiv Zoo

With the outbreak of a full-scale war, Mykolaiv Zoo faced a number of difficulties and problems: lack of food, safety of employees and animals, organization of the team's work in the conditions of hostilities, etc. Despite the almost daily shelling of the city, the institution continued

its work, welcoming visitors, maintaining its own collection and animals that people gave away due to forced evacuation.

The territory of the Mykolaiv Zoo has already been hit twice by occupation shells. However, the staff of the institution continues to work and take care of the animals (Fig. 5).

The zoo came under fire for the first time on February 27, when a shell fell near the tiger and polar bear enclosures but did not explode. The tiles were dented, and the munition itself was defused and is now in the zoo's museum.

Two cluster bombs and one Uragan shell hit the zoo on the night of March 11-12. One of them pierced a bird enclosure and lodged in the ground. None of the munitions exploded and did not injure any animals or staff [4].

Since the outbreak of the war with Russia, many cultural sites in Mykolaiv have suffered from shelling and destruction. Shelling by Russian forces makes it difficult to preserve architectural monuments and cultural sites. Mykolaiv is frequently attacked, causing damage to old buildings that do not have modern fire and security systems. In addition, museum exhibits, archives, and other valuable collections have been damaged or destroyed, although some have been evacuated to safer regions.

Despite the difficult situation, preserving Mykolaiv's cultural heritage has become a priority for local authorities, cultural institutions, and public organizations:

1. efforts are aimed at restoring damaged buildings and restoring monuments, using both domestic resources and international assistance;
2. are actively working to evacuate museum collections and exhibits to preserve them until the situation stabilizes;
3. Cooperation with international organizations such as UNESCO allows us to attract funding and support for restoration work and protection of cultural monuments;

All of this is aimed at popularizing cultural heritage, as it is an important element in preserving national identity and maintaining community morale. Another area of focus could be the creation of virtual museums, online exhibitions, and digital archives, which would allow both preserving cultural objects and bringing them to a wider audience.

It is also worth noting that the Ukrainian people, despite massive damage and losses, continue to hold cultural events and festivals even during the war, which helps to popularize the history and culture of the region. An important part of popularization is educational projects, particularly for young people, about the importance of cultural heritage and its protection, as it helps to maintain a connection with the past and pass on values to future generations.

Despite the threats posed by the war, Mykolaiv's cultural heritage remains an important part of national history and identity. Efforts to preserve and popularize it through restoration, digitalization, and international support are helping to preserve this heritage for future generations.

Conclusion. Mykolaiv, located in the south of Ukraine, has suffered significant destruction as a result of the war that has been going on since 2022. The hostilities have left a deep mark on the city's infrastructure and residential buildings, and their restoration requires significant financial and material resources. However, despite the difficulties, the city continues to work to restore infrastructure and support local residents.

Preservation of Mykolaiv's cultural heritage requires a comprehensive approach that combines restoration work, educational initiatives, popularization of historical sites, and development of tourist infrastructure. International cooperation and financial support play an important role in this process, providing resources for the implementation of restoration projects.

The postwar period opened up new opportunities for reviving Mykolaiv's tourism potential. The unique combination of maritime traditions, architectural heritage and natural resources creates prospects for the development of cultural, recreational and ecological tourism. In addition, popularization of cultural heritage through festivals, educational programs and international events will help preserve historical memory and restore economic stability in the region.

REFERENCES

1. Economic Development Agency (2024). Historical and Local History Museum in Snihurivshchyna.
[.https://aer.net.ua/news/poshkodzheni_vnaslidok_agresiyi_rf_obyekty_kulturnorozvazhalnoyi_sfery_mykolayivskoyi_oblasti/](https://aer.net.ua/news/poshkodzheni_vnaslidok_agresiyi_rf_obyekty_kulturnorozvazhalnoyi_sfery_mykolayivskoyi_oblasti/)
2. Architecture of Mykolaiv (n.d.). Private theater of Monte. <http://archmykolaiv.com/teatr-monte/>
3. MYKOLAYIV SEA PORT AUTHORITY (n.d.). Staroflotsky barracks.
<https://www.portnikolaev.com/ru/nsmuseum.html>
4. NikolaevZoo (n.d.). The largest zoo in Ukraine is in Mykolaiv: history.
<https://zoo.nikolaev.ua/ua/history>

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Академично издателство „Талант“

*Висше училище по агробизнес и развитие на
регионите - Пловдив*

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Academic Publishing House „Talent“

*University of Agribusiness and Rural Development
Bulgaria*

<http://science.uard.bg>

РОЛЬ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В АГРОБИЗНЕСЕ И ТУРИЗМЕ В КОНТЕКСТЕ МИРОВЫХ ТЕНДЕНЦИЙ

Aprelin Yamandii

Cooperative Trade University of Moldova, Republic of Moldova

Supervisor: Tatyana Kolesnikova

Abstract: The article is devoted to the study of the role of entrepreneurship in the development of agribusiness and tourism in the context of modern global trends. It analyzes how entrepreneurship contributes to innovation, job creation and sustainable development in these sectors. The study considers such aspects as the impact of digitalization, climate change and globalization on agribusiness and tourism. Particular attention is paid to the role of entrepreneurship in adapting to new challenges and taking advantage of emerging opportunities. The purpose of the work is to assess the contribution of entrepreneurship to the development of agribusiness and tourism, identify key factors for the success of entrepreneurs in these industries and develop recommendations to support entrepreneurship. The results of the study can be used to develop strategies for the development of agribusiness and tourism, as well as to support entrepreneurship at the state and regional levels.

Keywords: entrepreneurship, agribusiness, tourism, innovation, sustainable development, digitalization, global trends.

РОЛЬ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В АГРОБИЗНЕСЕ И ТУРИЗМЕ В КОНТЕКСТЕ МИРОВЫХ ТЕНДЕНЦИЙ

Апрелин Ямандий

Кооперативно-торговый университет Молдовы, Республика Молдова

Научный руководитель: Татьяна Колесникова

Резюме: Статья посвящена исследованию роли предпринимательства в развитии агробизнеса и туризма в контексте современных глобальных тенденций. Анализируется, как предпринимательская деятельность способствует инновациям, созданию новых рабочих мест и устойчивому развитию в этих секторах. В исследовании рассматриваются такие аспекты, как влияние цифровизации, изменение климата и глобализация на агробизнес и туризм. Особое внимание уделяется роли предпринимательства в адаптации к новым вызовам и использованию возникающих возможностей. Цель работы заключается в оценке вклада предпринимательства в развитие агробизнеса и туризма, выявлении ключевых факторов успеха предпринимателей в этих отраслях и разработке рекомендаций для поддержки предпринимательской деятельности. Результаты исследования могут быть использованы для разработки стратегий развития агробизнеса и туризма, а также для поддержки предпринимательской деятельности на государственном и региональном уровнях.

Ключевые слова: предпринимательство, агробизнес, туризм, инновации, устойчивое развитие, цифровизация, глобальные тенденции.

ВВЕДЕНИЕ

Предпринимательство представляет собой процесс создания, организации и управления новыми бизнесами с целью извлечения прибыли и достижения других целей, таких как инновации, улучшение качества жизни и устойчивое развитие. Это важный фактор экономического роста, способствующий созданию новых рабочих мест, повышению уровня конкуренции и внедрению инноваций.

Агробизнес включает в себя производство, переработку и распределение сельскохозяйственной продукции, играя ключевую роль в обеспечении продовольственной безопасности и экономической стабильности. Туризм, в свою очередь, охватывает широкий спектр услуг, связанных с поездками и отдыхом, способствуя развитию экономики через создание рабочих мест, улучшение инфраструктуры и культурный обмен.

Актуальность исследуемой проблемы

Глобальные изменения, такие как развитие технологий, изменение климатических условий и глобализация, значительно влияют на предпринимательскую деятельность. Внедрение новых технологий и цифровых решений меняет способы ведения бизнеса, открывает новые возможности и снижает издержки. Изменение климатических условий и экологические вызовы требуют от предпринимателей внедрения устойчивых практик и решений для минимизации негативного воздействия на окружающую среду.

Значимость устойчивого развития, цифровизации и климатических изменений для агробизнеса и туризма: устойчивое развитие, цифровизация и климатические изменения играют ключевую роль в будущем агробизнеса и туризма. Устойчивое развитие включает в себя использование экологически чистых и экономически эффективных методов производства и потребления. Цифровизация способствует повышению

эффективности и продуктивности через внедрение цифровых технологий и инноваций. Климатические изменения требуют адаптации и разработки новых стратегий для обеспечения долгосрочной устойчивости этих отраслей.

Цель и задачи работы:

Анализ роли предпринимательства в развитии агробизнеса и туризма: Цель исследования заключается в оценке вклада предпринимательства в развитие агробизнеса и туризма с учетом современных мировых тенденций. Исследование направлено на выявление ключевых факторов успеха и разработку практических рекомендаций для поддержки предпринимательской деятельности в этих отраслях.

Выявление ключевых факторов успеха в этих отраслях: Для достижения цели исследования необходимо провести анализ факторов, способствующих успешному развитию предпринимательства в агробизнесе и туризме, включая внедрение инноваций, устойчивых практик и использование цифровых технологий.

Разработка практических рекомендаций для предпринимателей: На основе полученных данных будут разработаны рекомендации для предпринимателей, направленные на эффективное использование новых возможностей, адаптацию к глобальным изменениям и обеспечение устойчивого развития в агробизнесе и туризме. Эти рекомендации помогут предпринимателям улучшить свои бизнес-модели и повысить конкурентоспособность на рынке.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Предпринимательство — это процесс создания, организации и управления новым или измененным бизнесом для извлечения прибыли и/или достижения других целей, таких как инновации и развитие. Оно включает идентификацию возможностей, принятие решений в условиях неопределенности и эффективное использование ресурсов. Предприниматели играют ключевую роль в экономическом росте, стимулируя инновации, создавая рабочие места и повышая конкурентоспособность экономики.

Классические и современные теории предпринимательства

Шумпетер определял предпринимателя как новатора, осуществляющего „творческое разрушение“ („creative destruction“), при котором старые продукты и технологии заменяются новыми. Пример: внедрение компьютеров и интернета, изменивших множество отраслей

Кирцнер рассматривал предпринимателя как "оппортуниста", использующего рыночные неэффективности для извлечения прибыли и восстановления рыночного равновесия. Пример: успех Uber, который использовал неэффективность традиционного рынка такси.

Современные теории:

1. Эффектуализация (Effectuation)

Подход, разработанный Сарой Сарасватхи (Saras Sarasvathy), фокусирующийся на гибкости и адаптации предпринимателя к изменяющимся обстоятельствам, вместо жестких целей. Актуально для стартапов.

2. Бизнес-модель Canvas

Модель, разработанная Александром Остервальдером и Ивом Пинье, предоставляет структуру для разработки и анализа бизнес-моделей, включая девять ключевых элементов.

Классические теории подчеркивают важность инноваций и использование рыночных неэффективностей, тогда как современные теории фокусируются на гибкости, адаптивности и системном подходе к бизнес-моделированию.

Таблица 1. Сравнение классических и современных теорий

Теория	Ключевая идея	Пример
Шумпетер (классика)	Творческое разрушение	Внедрение интернета
Кирцнер (классика)	Использование рыночных неэффективностей	Успех Uber
Сарасватхи (соврем.)	Эффектуализация, гибкость и адаптивность	Стартапы в условиях VUCA
Остервальдер (соврем.)	Бизнес-модель Canvas, системный подход	Разработка стартапа

ОСОБЕННОСТИ АГРОБИЗНЕСА И ТУРИЗМА

Исторический обзор агробизнеса: Агробизнес существует тысячелетиями, начиная с первобытных обществ, занимавшихся сельским хозяйством. Со временем сельское хозяйство стало более организованным и индустриализованным, особенно с началом промышленной революции.

Современное состояние: Сегодня агробизнес включает высокотехнологичные методы, такие как генетически модифицированные культуры, автоматизация и использование данных для повышения урожайности. Однако, он сталкивается с вызовами, такими как изменение климата и экологические проблемы.

Исторический обзор туризма: Туризм как индустрия начал развиваться в XIX веке с появлением железных дорог и пароходов, что позволило людям перемещаться на большие расстояния. В начале XX века туризм стал доступным для широких масс благодаря развитию авиации. Первые регулярные рейсы совершались в Германии по маршруту Берлин-Лейпциг-Веймар компанией сегодня известной как Lufthansa.

Современное состояние: Сегодня туризм является одной из крупнейших отраслей мировой экономики. Он включает разнообразные формы, такие как культурный, экологический и спортивный туризм.

Влияние глобализации на развитие агробизнеса и туризма

Агробизнес: Глобализация способствовала распространению современных технологий и методов в сельском хозяйстве, увеличив производительность и экспорт продукции. Однако, она также привела к конкуренции и зависимости от мировых рынков.

Туризм: Глобализация значительно ускорила развитие туризма, сделав путешествия доступными для большего числа людей. Однако, она также привела к перенаселению и ухудшению экологической обстановки в популярных туристических местах.

Цифровизация и инновации в агробизнесе и туризме

1. Агробизнес

Использование дронов: Например, компания DJI разработала сельскохозяйственные дроны, которые помогают фермерам мониторить состояние урожаев и выявлять проблемы на ранних стадиях. Согласно отчету MarketsandMarkets, мировой рынок сельскохозяйственных дронов оценивается в 2,9 миллиарда долларов и, по прогнозам, достигнет 5,7 миллиарда долларов к 2025 году.

Искусственный интеллект: John Deere внедрили систему ИИ, которая помогает оптимизировать процессы посева и сбора урожая, повышая их эффективность. Эта технология позволяет увеличить урожайность на 10-15% и сократить использование ресурсов на 20-30%.

Блокчейн: IBM Food Trust использует блокчейн для улучшения логистики и отслеживания продуктов питания, обеспечивая прозрачность и безопасность пищевой цепочки. Применение блокчейна позволяет сократить время на отслеживание продукта с нескольких дней до нескольких секунд.

2. Туризм

Виртуальные туры: Google Arts & Culture предлагает виртуальные туры по музеям и достопримечательностям по всему миру, делая их доступными для всех. Более 2 000 музеев и галерей уже предоставляют свои экспонаты через эту платформу.

Использование VR/AR: Timelooper использует VR для создания исторических туров, позволяя путешественникам переживать ключевые моменты истории. Эти туры повышают интерес к культурному наследию и посещаемость музеев на 20-30%.

Онлайн-бронирование: Платформа Booking.com предоставляет удобные инструменты для планирования путешествий и бронирования жилья онлайн. В 2020 году более 40% всех бронирований были сделаны через мобильные устройства.

Устойчивое развитие и экотуризм

1. Посещение природных заповедников

Национальный парк Серенгети в Танзании предлагает туристам возможность наблюдать за дикой природой в её естественной среде, поддерживая сохранение экосистемы. Более 1,5 миллиона туристов посещают парк ежегодно, принося доход в размере 3,2 миллиарда долларов США.

2. Проекты по восстановлению экосистем

Проект "Plant-for-the-Planet" занимается восстановлением лесов по всему миру, привлекая туристов к посадке деревьев и улучшению окружающей среды. С 2007 года было посажено более 15 миллиардов деревьев в рамках этого проекта.

3. Экологически ответственные отели

Six Senses - сеть роскошных отелей, придерживающихся экологических стандартов, включая использование возобновляемых источников энергии и минимизацию отходов. Эти отели сокращают выбросы углерода на 30-40% по сравнению с традиционными гостиницами.

Изменения климата и адаптационные стратегии

Строительство устойчивых к наводнениям сооружений - В Нидерландах реализуются проекты по строительству „плавающих домов“, адаптированных к повышению уровня моря и наводнениям. Эти дома могут подниматься и опускаться вместе с уровнем воды, обеспечивая безопасность жителей.

Разработка новых сельскохозяйственных технологий - CRISPR-Cas9 используется для создания новых сортов растений, устойчивых к засухе и болезням. Применение этой технологии позволяет увеличить урожайность на 20-50% в условиях экстремальных погодных условий.

Планы по уменьшению выбросов парниковых газов - Европейская зелёная сделка направлена на снижение выбросов парниковых газов в ЕС на 55% к 2030 году и достижение углеродной нейтральности к 2050 году. В 2021 году ЕС выделил 1 триллион евро на реализацию этих планов.

Роль предпринимательства в агробизнесе

Предпринимательство играет ключевую роль в агробизнесе, особенно через внедрение инновационных практик и технологий. Например, точное земледелие и вертикальные фермы позволяют повысить эффективность производства и снизить воздействие на окружающую среду

Иновационные практики и технологии

Точное земледелие включает использование технологий для оптимизации всех аспектов сельскохозяйственного процесса. *Дроны, спутниковые снимки и системы GPS* позволяют фермерам точно определять состояния почвы, урожая и выявлять проблемы на ранних стадиях. Это позволяет увеличить урожайность и снизить использование ресурсов, таких как вода и удобрения.

Таблица 2. Сравнительный анализ различных аспектов точного земледелия в нескольких странах

Страна	Технологии	Преимущества	Примеры внедрения	Рынок (млрд долларов США)	Увеличение урожайности (%)	Распространенность (%)	Прогноз роста
Молдова	GPS, дроны	Оптимизация использования ресурсов	Внедрение дронов для точного опрыскивания	0.3 в 2022, 0.6 в 2027	10-15	20	Средний
Болгария	GPS, дроны	Повышение урожайности, уменьшение использования удобрений	Использование GPS для мониторинга и дронов для опрыскивания	0.5 в 2022, 1.2 в 2027	12-18	22	Высокий
Венгрия	GPS, дроны	Повышение эффективности, снижение затрат	Использование дронов и спутниковых изображений	0.8 в 2022, 1.8 в 2027	14-20	25	Высокий
Чехия	GPS, дроны	Повышение продуктивности, оптимизация затрат	Внедрение технологий точного земледелия	0.7 в 2022, 1.5 в 2027	13-19	23	Высокий
Словакия	GPS, дроны	Экономия ресурсов, повышение урожайности	Использование GPS и дронов	0.4 в 2022, 0.9 в 2027	11-17	21	Средний
Польша	GPS, дроны, спутниковые изображения	Повышение урожайности, снижение затрат	Широкое использование GPS и спутниковых изображений	2.5 в 2022, 5.0 в 2027	16-22	28	Высокий

Вертикальные фермы: Вертикальные фермы являются многослойными системами выращивания, позволяющими выращивать растения в контролируемых условиях, зачастую в городских районах. Такие фермы используют минимальное количество воды и энергии, а также позволяют сократить транспортные расходы и время доставки продукции. Например, вертикальные фермы AeroFarms в Ньюарке, Нью-Джерси, использует аэропонику и LED освещение для выращивания зеленых культур, экономя до 95% воды по сравнению с традиционным земледелием и повышает урожайность на 390 раз на квадратный метр.

Таблица 3. Сравнительный анализ данных о распространенности и рынке вертикальных ферм

Страна	Экономия воды (%)	Распространенность (%)	Рынок (млрд долларов США)
США	95	22	2.3 в 2022, 5.1 в 2027
Молдова	80	18	0.1 в 2022, 0.25 в 2027
Болгария	85	20	0.2 в 2022, 0.5 в 2027
Венгрия	90	21	0.3 в 2022, 0.7 в 2027
Чехия	87	19	0.2 в 2022, 0.45 в 2027
Словакия	82	17	0.15 в 2022, 0.35 в 2027
Польша	88	23	0.5 в 2022, 1.1 в 2027
Румыния	85	20	0.3 в 2022, 0.75 в 2027

Примеры успешных предприятий:

AeroFarms: Лидер в области вертикального земледелия, специализируясь на выращивании салатных культур в многослойных вертикальных фермах. Компания использует аэропоническую технологию, которая позволяет растениям расти без почвы, используя на 95% меньше воды и на 40% меньше питательных веществ по сравнению с традиционным земледелием. Это делает их продукцию более устойчивой и экологически чистой.

Monsanto: Monsanto, ныне часть компании Bayer, является мировым лидером в области агротехнологий. Компания разработала множество генетически модифицированных культур, таких как устойчивая к гербицидам соя и кукуруза, что позволило повысить урожайность и устойчивость к болезням. Благодаря инновационным исследованиям и разработкам Monsanto удалось повысить среднюю урожайность кукурузы на 45% за последние 20 лет.

Будущие технологии в агробизнесе

Робототехника: Использование роботов для автоматизации задач, таких как посадка, прополка и сбор урожая. Пример: робототехнические системы компании Blue River Technology с системой See&Spray могут точно распознавать и удалять сорняки, что позволяет сократить использование гербицидов и повысить урожайность.

Интернет вещей (Internet of Things, IoT): Разработка умных сенсоров и устройств, которые собирают данные о состоянии почвы, уровне влажности, погодных условиях и других параметрах, влияющих на урожай. Например, система FarmBeats от Microsoft использует IoT для мониторинга фермерских угодий в реальном времени.

Геномное редактирование: Технологии, такие как CRISPR (Clustered Regularly Interspaced Short Palindromic Repeats) иммунная система бактерий, позволяют создавать новые сорта растений, устойчивых к болезням, насекомым и экстремальным погодным условиям. Это помогает увеличить урожайность и устойчивость сельского хозяйства.

Облачные вычисления и большие данные: Анализ больших данных и облачные вычисления позволяют аграриям принимать более обоснованные решения на основе анализа исторических данных и прогнозов. Сервисы, такие как John Deere Operations Center, предоставляют фермерам доступ к данным о своих угодьях и оборудовании в реальном времени.

3D-печать: Создание запасных частей для сельскохозяйственной техники с помощью 3D-печати позволяет фермерам быстро восстанавливать оборудование и сокращать время простоя.

Данные технологии не только повышают эффективность и производительность агробизнеса, но и способствуют устойчивому развитию и защите окружающей среды.

Роль предпринимательства в туризме

Инновации в туризме -VR и AR туры

Требует создания уникального клиентского опыта и услуг: Создание уникального клиентского опыта и услуг требует ориентации на потребности туристов и высокого качества обслуживания. Рассмотрим примеры использования VR и AR технологий, экотуризма и культурного туризма в данной области.

Примеры инновационных практик: Компания Timelooper предлагает VR-туры, которые переносят пользователей в исторические моменты и места. Например, пользователи могут посетить Лондон времен Второй мировой войны или Нью-Йорк 1920-х годов.

Влияние: VR-туры обеспечивают полное погружение, предоставляют возможность виртуального посещения и способствуют доступности культурного наследия для широкой аудитории. Компания Timelooper предоставляет AR-приложение, которое позволяет туристам увидеть, как известные исторические места выглядели в прошлом, просто наведя камеру смартфона. Музей естественной истории в Лондоне использует AR для оживления динозавров и других экспонатов, предоставляя посетителям уникальный опыт.

Влияние: AR-туры дополняют реальный мир цифровыми объектами, улучшая экскурсионный опыт и создавая интерактивное взаимодействие с окружающей средой.

Статистические данные: Согласно исследованию рынка, глобальный рынок AR и VR в туризме оценивался примерно в 5,85 миллиарда долларов в 2021 году и, по прогнозам, будет расти со среднегодовым темпом роста (CAGR) около 25% с 2022 по 2028 годы.

Таблица 4. Сравнительный анализ VR и AR туров

Аспект	VR-туры	AR-туры
Уровень погружения	Полное погружение	Дополнение реального мира цифровыми объектами
Необходимое оборудование	VR-очки, компьютер или смартфон	Смартфон или планшет
Примеры использования	Британский музей, Лувр	Timelooper, Музей естественной истории в Лондоне

Экотуризм фокусируется на устойчивом путешествии и ответственном отношении к окружающей среде. Он включает посещение природных мест с минимальным воздействием и поддержку местных сообществ.

Коста-Рика предлагает посещение национальных парков, лесов и вулканов с акцентом на устойчивое развитие и поддержку местных сообществ.

Бутан продвигает экотуризм, ограничивая количество туристов и поддерживая строгие экологические стандарты.

Таблица 5. Сравнительный анализ экотуризма в разных странах

Страна	Особенности	Примеры
Коста-Рика	Сохранение природных ресурсов	Национальные парки, леса, вулканы
Бутан	Ограничение количества туристов	Жесткие экологические стандарты
Новая Зеландия	Программы охраны природы	Экологические тропы, защитные проекты

Культурный туризм включает посещение мест с богатым культурным и историческим наследием, таких как музеи, памятники, фестивали и события.

Особенности: Позволяет туристам глубже узнать историю и традиции народов, способствуя межкультурному обмену и сохранению культурного наследия.

Венецианский карнавал в Италии привлекает тысячи туристов, предлагая уникальную возможность погрузиться в исторические традиции и мероприятия, такие как маскарады и парады на гондолах.

Фестиваль **Дивали в Индии** позволяет туристам участвовать в праздновании и знакомиться с индийской культурой и традициями.

Таблица 6. Сравнительный анализ культурного туризма

Страна	Культурные особенности	Примеры
Италия	Исторические традиции	Венецианский карнавал
Индия	Культурные фестивали	Фестиваль Дивали
Япония	Традиционные праздники и обряды	Фестиваль цветения сакуры

По данным GlobalData, мировой рынок экотуризма оценивается в 181,1 миллиард долларов в 2019 году и ожидается, что он достигнет 333,8 миллиардов долларов к 2027 году, что составляет ежегодный рост на 14,3%. Эти инновационные практики делают туристический опыт более захватывающим и образовательным, а также способствуют устойчивому развитию и сохранению культурного наследия. Внедрение таких технологий и подходов открывает новые возможности для предпринимателей в туристической индустрии, повышая ее конкурентоспособность и привлекательность для туристов со всего мира.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Предпринимательство играет ключевую роль в агробизнесе и туризме, способствуя инновациям, созданию рабочих мест и улучшению качества жизни.

Внедрение новых технологий, таких как VR и AR, и развитие экотуризма, оказывают значительное влияние на эти отрасли, способствуя их устойчивому развитию.

Этические аспекты предпринимательства, включая корпоративную социальную ответственность и влияние на местные сообщества, являются важными для построения положительного имиджа компании и поддержки устойчивого развития.

Предпринимательство в агробизнесе способствует внедрению инновационных технологий и устойчивых практик, таких как точное земледелие и вертикальные фермы.

В туризме предпринимательство стимулирует развитие уникальных туристических предложений, улучшение клиентского опыта и продвижение устойчивого туризма, что в конечном итоге способствует экономическому росту и развитию местных сообществ.

Исследование показало, что предпринимательство играет значительную роль в развитии агробизнеса и туризма, способствуя инновациям, устойчивому развитию и улучшению качества жизни.

Были выявлены ключевые факторы успеха в этих отраслях, такие как внедрение новых технологий и устойчивых практик.

Разработаны практические рекомендации для предпринимателей, которые помогут им эффективно адаптироваться к изменениям и использовать новые возможности для роста.

Перспективы дальнейших исследований: Дальнейшие исследования могут быть сосредоточены на детальном анализе влияния цифровизации и инноваций на агробизнес и туризм. Необходимо продолжить изучение этических аспектов предпринимательства и их влияния на устойчивое развитие и общественное благо. Разработка новых стратегий и моделей для поддержки предпринимательства в агробизнесе и туризме, учитывающих глобальные тенденции и локальные особенности. Эти выводы и перспективы подчеркивают значимость предпринимательства для агробизнеса и туризма и предлагают направления для дальнейшего развития и исследований.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Шумпетер, Й. (1942). Капитализм, социализм и демократия. Нью-Йорк: Harper & Brothers.
2. Кирцнер, И. (1973). Конкуренция и предпринимательство. Чикаго: University of Chicago Press.
3. Сарасватхи, С. Effectuation: Elements of Entrepreneurial Expertise. Челтенхем: Edward Elgar Publishing. 2008
4. Остервальдер, А., & Пинье, И. (2010). Business Model Generation. Хобокен: Wiley. Britannica. Origins of Agriculture History, Types, Domestication, Techniques, & Facts.
5. Djuraeva, Z.T., Mahmudova N.U., Khurramov O.K. Definitions, principles and main features of ecotourism // Современное экологическое состояние природной среды и научно-практические аспекты рационального природопользования, 2016. С. 783-789.
6. Khurramov, O.K., Voboqulov A.A. Digital tourism plays an important role in economic development // Наука-эффективный инструмент познания мира, 2019. С. 9-10.
7. Баранова, А. Ю. Организация предпринимательской деятельности в сфере туризма: Уч.пос. / А.Ю.Баранова - НИЦ ИНФРА-М, 2016. – 180 с.
8. Плотникова Е.В. Программно-целевое управление как инструмент развития сельского (аграрного) туризма и сельских территорий Краснодарского края / Е.В. Плотникова // Экономика и предпринимательство. – 2016. Nr. 5, 319-324 стр.

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Академично издателство „Талант“

*Висше училище по агробизнес и развитие на
регионите - Пловдив*

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Academic Publishing House „Talent“

*University of Agribusiness and Rural Development
Bulgaria*

<http://science.uard.bg>

VOUCHERS AS AN INNOVATIVE TOOL TO IMPROVE THE EFFICIENCY OF MANAGEMENT OF SUPPORT FOR CHILDREN IN DIFFICULT LIFE SITUATIONS

Mihail Chobanu

*National Institute of Economic Research, Academy of Economic Education of Moldova,
Republic of Moldova*

Supervisor: Tatyana Kolesnikova

Abstract: This paper examines the potential implementation of vouchers as an innovative tool for improving the management of support for children in difficult life situations. Vouchers are highlighted as a flexible and targeted mechanism that facilitates access to essential goods and services while enhancing the efficiency and transparency of social support programs. The study explores various voucher types, including cultural and business vouchers, contrasting them with vouchers specifically designed for children in difficulty. Drawing from Moldova's recent experience with the "Cultural Voucher" program, the paper identifies key lessons such as the necessity of awareness campaigns and the challenges of accessibility in rural areas. The study proposes a framework for child-focused vouchers based on principles of universality, equity, flexibility, and transparency. A methodological approach is detailed for determining voucher value, incorporating need assessments, cost analyses, and socio-economic benchmarks. Additionally, an evaluation model is introduced to measure the impact of vouchers on children's well-being, emphasizing education, health, nutrition, and psychological support. The findings indicate that vouchers can serve as an effective means of improving access to social services for children in need, provided they are accompanied by robust monitoring, stakeholder engagement, and adaptive program adjustments.

Keywords: vouchers, social protection, children in difficulty, access to education, socio-economic evaluation, Moldova.

ВАУЧЕРЫ КАК ИННОВАЦИОННЫЙ ИНСТРУМЕНТ ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ПОДДЕРЖКОЙ ДЕТЕЙ, НАХОДЯЩИХСЯ В ТРУДНОЙ ЖИЗНЕННОЙ СИТУАЦИИ

Михаил Чобану

Национальный Институт Экономических Исследований, Академия Экономического Образования Молдовы, Республика Молдова

Научный руководитель: Татьяна Колесникова

Резюме: Данная статья рассматривает возможность внедрения ваучеров как инновационного инструмента для повышения эффективности управления поддержкой детей, находящихся в трудной жизненной ситуации. Ваучеры определяются как гибкий и целенаправленный механизм, обеспечивающий доступ к основным товарам и услугам, а также повышающий прозрачность и эффективность социальных программ. В исследовании анализируются различные виды ваучеров, включая культурные и бизнес-ваучеры, и сопоставляются с ваучерами, специально предназначенными для детей в трудной жизненной ситуации. На основе опыта внедрения программы «Культурный ваучер» в Молдове выделены ключевые уроки, такие как необходимость информационных кампаний и проблемы доступности в сельской местности. В статье предлагается модель ваучеров для детей с учетом принципов универсальности, справедливости, гибкости и прозрачности. Описывается методологический подход к определению размера ваучеров, включающий оценку потребностей, анализ затрат и социально-экономические ориентиры. Вводится модель оценки воздействия ваучеров на благополучие детей с акцентом на доступ к образованию, здравоохранению, питанию и психологической поддержке. Результаты исследования показывают, что ваучеры могут стать эффективным инструментом улучшения доступа к социальным услугам для детей в трудной жизненной ситуации при условии их сопровождения системами мониторинга, вовлечением заинтересованных сторон и адаптивными корректировками программ.

Ключевые слова: ваучеры, социальная защита, дети в трудной жизненной ситуации, доступ к образованию, социально-экономическая оценка, Молдова.

ВВЕДЕНИЕ

В современных условиях социально-экономического развития особое внимание уделяется поддержке детей, находящихся в трудной жизненной ситуации. Одним из перспективных инструментов целенаправленной помощи являются ваучеры, представляющие собой инновационный и гибкий механизм, способствующий повышению эффективности социальных программ. Ваучеры позволяют обеспечивать доступ к необходимым товарам, услугам и работам, минимизируя риски нецелевого использования ресурсов и повышая адресность государственной поддержки. В последние годы Республика Молдова внедрила различные виды ваучеров, такие как культурные и бизнес-ваучеры, однако их эффективность оказалась ограниченной рядом факторов, включая сложность процедур получения, недостаточную осведомленность населения и/или низкий уровень охвата целевой группы. В связи с этим возникает необходимость разработки и внедрения ваучеров, специально предназначенных для поддержки детей, находящихся в трудной жизненной ситуации, с учетом их специфических потребностей и социального контекста. Целью данной статьи является анализ потенциала внедрения системы детских ваучеров в

Республике Молдова, их возможных форм, принципов предоставления, механизмов реализации и оценки эффективности. В статье рассматриваются существующие модели ваучеров, их преимущества и недостатки, а также предлагаются конкретные рекомендации по совершенствованию механизма предоставления помощи детям, находящимся в трудной жизненной ситуации. В ходе исследования используются методы сравнительного анализа, экономико-статистического моделирования, что позволяет обоснованно определить оптимальный размер ваучеров, принципы их распределения и механизмы контроля за их использованием. Особое внимание уделяется вопросам мониторинга и оценки эффективности программы, а также возможностям адаптации международного опыта к национальным реалиям Республики Молдова. Разработка и внедрение детских ваучеров представляют собой важный шаг в совершенствовании социальной политики страны, направленной на защиту прав и улучшение условий жизни детей. Эффективное применение данного инструмента позволит повысить доступность социальной помощи, улучшить материальное положение семей, находящихся в трудной жизненной ситуации, и создать условия для равного доступа детей к образованию, медицинским и социальным услугам.

ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ

Использование ваучеров как инструмента управления широко рассматривается в различных сферах, включая инновационную политику, образование и социальное обеспечение. Ваучеры обеспечивают рыночные механизмы в системе государственного финансирования, что повышает конкуренцию и качество услуг (Hong-Xi, 2005). Исследования показывают, что использование ваучеров в социальных программах способствует снижению затрат и повышению доступности услуг для уязвимых групп. Например, в США система ваучеров в области раннего детского развития позволила улучшить доступ к индивидуализированным терапевтическим услугам, а также снизить затраты на государственное финансирование без ущерба для качества обслуживания (Block et al., 2002). Опыт Индии показывает, что внедрение ваучеров для предоставления медицинских услуг женщинам и детям из малообеспеченных семей позволило значительно повысить уровень их медицинского обслуживания. Исследование, проведенное USAID в Уттар-Прадеше, продемонстрировало эффективность программы ваучеров в обеспечении доступа к репродуктивному здоровью и снижении социальной уязвимости детей (Donaldson et al., 2008). Использование блокчейн-технологий для управления ваучерными программами также рассматривается как инновационный метод повышения прозрачности и эффективности программ социальной поддержки. Разработка электронных ваучеров позволяет минимизировать случаи мошенничества и обеспечить точное целевое распределение ресурсов (Hsu et al., 2020). Программы образовательных ваучеров широко применяются в разных странах с целью повышения доступности качественного образования. Они позволяют родителям выбирать образовательные учреждения для своих детей, что способствует развитию конкуренции между школами и повышению качества образовательных услуг (West, 2012). Однако исследователи предупреждают, что недостаточное регулирование ваучерных программ может привести к росту социальной дифференциации и снижению эффективности образовательных систем (Macintosh & Wilkinson, 2006).

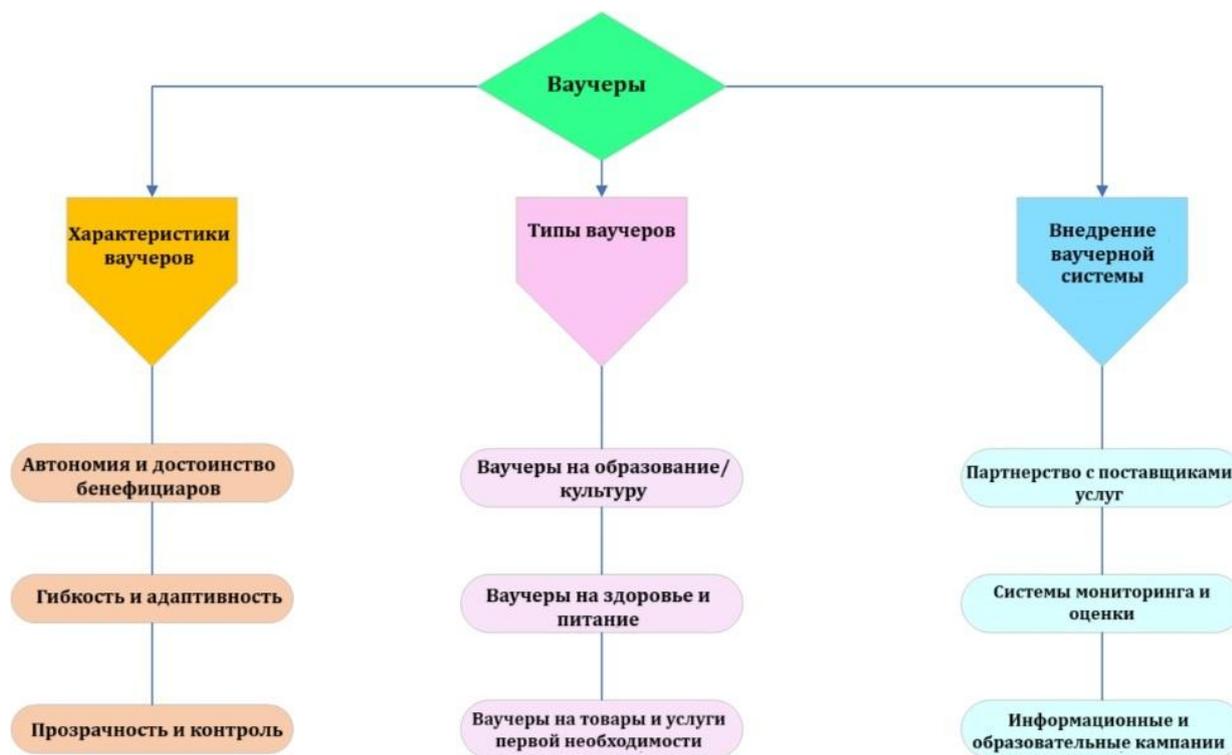
Ваучеры являются перспективным инструментом для повышения эффективности управления поддержкой детей, находящихся в трудной жизненной ситуации. Их применение в социальной сфере позволяет улучшить доступность и качество услуг, минимизировать затраты и повысить прозрачность расходования государственных средств. Однако успешное внедрение ваучерных программ требует тщательного контроля, регулирования и адаптации к конкретным условиям социальной политики страны.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Данное исследование основано на всестороннем анализе нормативно-правовой базы Республики Молдова, международного опыта внедрения ваучеров, а также на обработке статистических данных. В рамках исследования были изучены законодательные документы, регулирующие социальную поддержку детей, находящихся в трудной жизненной ситуации, включая Закон №140/2013 и связанные с ним подзаконные акты. Это позволило выявить правовые основы функционирования ваучерных программ и их потенциальные ограничения. Для получения объективной картины были использованы экономико-статистические методы и анализ динамики финансирования социальных программ, что позволило сформировать комплексное представление о возможностях для внедрения детских ваучеров. Сбор информации осуществлялся на основе официальных отчетов государственных органов, научных публикаций, данных Национального бюро статистики Республики Молдова, а также международных исследований. Таким образом, исследование помогает понять, как можно внедрить детские ваучеры в Молдове.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

Ваучеры представляют собой инновационный, гибкий и целенаправленный инструмент, который может быть использован для улучшения управления поддержкой детей, находящихся в трудной жизненной ситуации. Они позволяют получателям непосредственно получать доступ к основным услугам и товарам, способствуя более эффективному и прозрачному использованию доступных ресурсов, а также более точной целевой помощи. Типы, характеристики и способы внедрения ваучеров, по мнению автора, представлены на **Рисунке 1**.

Рисунок 1. Характеристики, типы и способы внедрения ваучеров для поддержки детей, находящихся в трудной жизненной ситуации

Источник: разработано автором

Республика Молдова уже имеет недавний опыт внедрения культурных ваучеров, финансируемых из государственного бюджета, а также бизнес-ваучеров для товаров, услуг или работ, которые используются уже давно. Эти две категории ваучеров имеют разные механизмы функционирования и целевые группы. Для различения культурных и бизнес-ваучеров от ваучеров для детей, находящихся в трудной жизненной ситуации, последние будут называться «детскими ваучерами».

При разработке механизма функционирования детских ваучеров (формулировке принципов предоставления, критериев для потенциальных получателей и обоснования их размера) опыт в области культурных ваучеров является наглядным примером для избегания их недостатков. Национальная программа «Культурный ваучер», реализованная в ноябре 2022 года, ориентирована на молодежь, достигшую 18-летнего возраста и имеющую право на участие до достижения 19 лет. Ежегодный ваучер стоимостью 1000 MDL (~100 BGN) направлен на улучшение доступа к различным культурным продуктам и услугам, таким как: театральные спектакли, концерты, цирки, фестивали, выставки, художественные студии, танцевальные залы, ремесленные мастерские, тренинги, кино и книги. На 27 июля 2023 года (через 9 месяцев после внедрения) в Молдове 1773 молодых людей использовали культурный ваучер (через 6 месяцев — около 1500 человек), потратив около 1,4 млн. MDL (~141,1 тысяч BGN) (всего 3,3% от суммы, выделенной из государственного бюджета на эти ваучеры на 2022–2023 годы), большая часть которых была потрачена на книги (по личностному развитию) (1 057 452 MDL (106,6 тысяч BGN)), а меньшая часть — на мероприятия (театральные спектакли и фильмы, тренинги, творческие мастерские) (389 212 MDL (39,2 тысяч BGN)) (Government of Republic of Moldova, 2023). Таким образом, около 10% молодежи, имевшей право на ваучеры, использовали этот инструмент. Учитывая, что большинство мероприятий и продуктов доступны в городских условиях, этот показатель может увеличиться до 19% — довольно низкий уровень. Существуют факторы, способствующие такому результату: недостаточная информированность получателей из-за неадекватной информационной кампании и отсутствия опыта, ограниченная доступность и предложение в сельских районах, различия в интересах и приоритетах молодежи, сложные процедуры (требование цифровой подписи, получение денег на счет Мрау (государственная электронная платежная система в Молдове для оплаты налогов, штрафов и услуг) через 10 дней после подачи заявки на цифровую подпись) и исключительно цифровой формат ваучера, а также качество культурных предложений. Следовательно, для увеличения использования культурных ваучеров необходимы более эффективные информационные кампании, улучшение доступа к культурным мероприятиям, упрощение процедур и повышение качества культурного предложения. Еще одним ограничением этого инструмента является узкая возрастная группа получателей.

Детские ваучеры финансируются не бизнесом, а государством и не ограничиваются какой-либо конкретной группой товаров, услуг или работ. Их цель — исключительно удовлетворение потребностей детей, находящихся в трудной жизненной ситуации, в товарах, услугах или работах (**Рисунок 2**).

Рисунок 2. Сходства и различия между детскими ваучерами и другими категориями ваучеров в Республике Молдова
 Источник: разработано автором

При предоставлении детских ваучеров, по нашему мнению, необходимо соблюдать следующие принципы:

- **Универсальность и справедливость** — все дети, находящиеся в трудной жизненной ситуации, должны иметь доступ к этим ваучерам независимо от среды происхождения или географического региона.
- **Гибкость** — ваучеры должны использоваться как для товаров и услуг, необходимых детям, так и для необходимых работ (например, ремонт в жилых учреждениях, дома и т. д.).
- **Двойной формат выпуска (цифровой и печатный)** — ваучеры должны быть доступны как в цифровом, так и в печатном формате для охвата всех регионов, включая сельские, и в случае технических проблем.
- **Прозрачность** — процесс предоставления и использования ваучеров должен быть прозрачным, а получатели должны быть четко информированы о том, как и где можно использовать ваучеры.
- **Недискриминация** — ваучеры должны предоставляться без дискриминации по этническому, религиозному, половому или другим признакам, которые могут ограничить доступ к помощи.

Потенциальные получатели ваучеров указаны в Законе №140/2013 (дети, подвергшиеся насилию; дети, находящиеся без надзора; дети, занимающиеся бродяжничеством, попрошайничеством или проституцией; дети, лишённые родительской заботы по неизвестным причинам; сироты; дети, живущие на улице или изгнанные из дома; дети с родителями, которые отказываются выполнять свои родительские обязанности;

брошенные дети; дети, находящиеся под судебной опекой; дети-жертвы преступлений; дети, подверженные риску совершения преступлений). Получатель становится правомочным на получение ваучера после получения статуса ребёнка, находящегося в трудной жизненной ситуации, из перечисленных категорий. Размер ваучера равен прожиточному минимуму, а если после оценки потребностей ребёнка сумма ваучера не покрывает дополнительные потребности, то размер ваучера может быть увеличен до 1,5–2 прожиточных минимумов или больше, если это позволяет государственная программа. Коэффициент 2,0 целесообразен, особенно в случаях с большими индивидуальными различиями в потребностях детей или в регионах с высокими расходами, а коэффициент 1,5 более уместен при относительно стабильных и предсказуемых дополнительных потребностях.

Размер ваучера должен быть установлен на основе детальной оценки потребностей детей, находящихся в трудной жизненной ситуации, с учётом прожиточного минимума для детей. Это может включать среднюю стоимость товаров и услуг, необходимых для удовлетворения базовых потребностей детей. Установление размера детского ваучера, по нашему мнению, можно разделить на следующие этапы:

- **Определение потребительской корзины** – выявление товаров и услуг, необходимых для обеспечения достойной жизни, включая питание, одежду, жильё, образование, здравоохранение и другие базовые потребности.
- **Расчёт стоимости** – оценка текущих затрат на эти товары и услуги на основе актуальных рыночных цен, статистических данных или рыночных исследований.
- **Индексация по индексу потребительских цен** – корректировка стоимости в соответствии с инфляцией для учёта текущей экономической ситуации.
- **Идентификация дополнительных потребностей** – дети в трудной жизненной ситуации могут иметь дополнительные потребности, например, психологическое консультирование, специализированную образовательную помощь или медицинский уход.
- **Расчёт дополнительных расходов** – подсчёт затрат на дополнительные потребности и их включение в базовую потребительскую корзину.
- **Бенчмаркинг** – сравнение рассчитанной стоимости ваучера с аналогичными пособиями или ваучерами в других регионах или странах для определения их адекватности.
- **Обоснование связи с прожиточным минимумом** – размер ваучера может быть равен прожиточному минимуму плюс дополнительные расходы, покрывающие все базовые и дополнительные потребности ребёнка.
- **Получение обратной связи** – привлечение экспертов в области социальной экономики, защиты детей и других заинтересованных сторон для валидации расчётов и их улучшения.
- **Консультации с благотворительными организациями** – учёт мнений НПО, работающих с детьми в трудной жизненной ситуации, для лучшего понимания их потребностей.

Размер ваучера может ежегодно корректироваться (индексироваться) в зависимости от индекса потребительских цен, чтобы отражать инфляцию и изменения стоимости жизни. Размер ваучера может варьироваться в зависимости от тяжести ситуации ребёнка. Например, сирота или ребёнок, живущий на улице, может получить ваучер большего размера, чем ребёнок, временно лишённый родительской опеки. Можно установить минимальный размер ваучера, равный прожиточному минимуму (2822,1 MDL (~282,21 BGN) в среднем за 2023 год), а максимальный размер, в зависимости от бюджета государственной программы, может быть двойным прожиточным минимумом (5644,20 MDL (~564,42 BGN) в среднем за 2023 год) или прожиточным минимумом, умноженным на 1,5 (4233,15 MDL (~423,32 BGN) в среднем за 2023 год), что является арифметическим средним между минимальным и двойным прожиточным минимумом.

Коэффициент, умножаемый на прожиточный минимум, может быть увеличен в зависимости от возможностей государственной программы.

Для идентификации получателей местные власти (например, управления социальной помощи и защиты детей) выявляют и оценивают право детей на участие в программе. После подтверждения права ваучеры выдаются в цифровом или печатном формате в зависимости от индивидуальных потребностей. Ваучеры распределяются через местные власти или централизованную цифровую платформу. Получатели или их опекуны могут использовать ваучеры у поставщиков товаров, услуг или работ, авторизованных в рамках программы. Использование ваучеров контролируется управлениями социальной помощи и защиты детей, чтобы предотвратить злоупотребления и оценить эффективность программы. Список товаров и услуг, оплачиваемых ваучерами, должен исключать вредные для детей продукты (например, табачные изделия, алкоголь и т.д.).

Оценка влияния ваучеров на социальную поддержку детей в трудной жизненной ситуации может проводиться, по мнению автора, через анализ нескольких факторов и краткосрочных и долгосрочных последствий:

а) **Непосредственный доступ к базовым потребностям** – ваучеры предоставляют детям прямой доступ к товарам и услугам, таким как питание, одежда, гигиенические средства и медицинские услуги. Это улучшает условия их жизни, снижая риск недоедания, заболеваний и других проблем, связанных с бедностью.

б) **Улучшение школьной и социальной вовлечённости** – удовлетворяя базовые потребности, ваучеры способствуют снижению прогулов и улучшению социальной активности детей. Освобождённый от забот о базовых нуждах ребёнок может сосредоточиться на образовании и социальных взаимодействиях.

в) **Поддержка семейной стабильности** – ваучеры снижают финансовую нагрузку на семьи, находящиеся в трудной ситуации, позволяя им сосредоточиться на воспитании и образовании детей. Это может предотвратить разрушение семей и способствовать сохранению детей в стабильной семейной среде.

г) **Профилактика преступности и девиантного поведения** – предоставляя ресурсы для удовлетворения базовых потребностей, ваучеры снижают риск вовлечения детей в незаконные или девиантные действия, такие как попрошайничество, бродяжничество или мелкие преступления.

д) **Мониторинг и оценка влияния** – система мониторинга использования ваучеров позволяет властям постоянно оценивать эффективность программы и вносить улучшения. Это может включать дополнительную поддержку случаев, требующих большего вмешательства или специализированной помощи.

Для эффективного внедрения системы ваучеров необходимы партнёрства с поставщиками услуг, такими как образовательные и медицинские учреждения, для принятия ваучеров и обеспечения доступа к качественным услугам. Это предполагает создание сети торговых точек и дистрибьюторов, принимающих ваучеры на основные товары, что гарантирует их доступность и наличие.

Для мониторинга и оценки системы ваучеров необходимо создание цифровых платформ для выпуска и управления ваучерами. Это позволит облегчить отслеживание их использования, оценивать их влияние, а также собирать обратную связь от получателей и поставщиков услуг для постоянного улучшения системы ваучеров и лучшего удовлетворения потребностей.

Для облегчения их внедрения требуется организация более активных информационных кампаний, чем в случае культурных ваучеров, чтобы обучить получателей использованию ваучеров и их преимуществам, а также подготовка персонала, участвующего в распределении и управлении ваучерами, для обеспечения эффективности и прозрачности процесса.

На начальном этапе идентификации и оценки получателей будут задействованы такие учреждения, как Главное управление социальной помощи и защиты семьи, социальные службы на уровне общин (мэрии, общинные центры), школы и другие образовательные учреждения. На этом этапе будет происходить выявление детей, находящихся в трудной жизненной ситуации, в сотрудничестве со школами, социальными службами и местным сообществом, а также оценка ситуации каждого ребёнка через визиты на дом и интервью с семьёй для определения потребности и права на получение ваучеров.

Следующим этапом станет выпуск и распределение ваучеров, в котором примут участие следующие учреждения и их подведомственные организации: Министерство труда и социальной защиты, Министерство образования и исследований, Министерство культуры и Министерство здравоохранения. Ваучеры должны будут выпускаться Национальным агентством социальной помощи на основании списков получателей, утверждённых Главным управлением социальной помощи и защиты семьи, и распределяться через школы, библиотеки, территориальные агентства социальной помощи и территориальные центры общественного здоровья.

Участниками системы ваучеров будут магазины, торговые сети, культурные учреждения (театры, музеи, культурные центры), центры неформального образования и внешкольных мероприятий. Получатели (дети, находящиеся в трудной жизненной ситуации) смогут использовать ваучеры для приобретения основных товаров и услуг, а также культурных и образовательных услуг, таких как билеты в театр, курсы искусства, спортивные занятия или другие культурные мероприятия. Учреждения, предоставляющие эти услуги, будут собирать ваучеры и передавать их в Национальное агентство социальной помощи для возмещения расходов.

В мониторинге и оценке процесса внедрения ваучеров для детей, находящихся в трудной жизненной ситуации, должны будут участвовать следующие учреждения: Национальный совет по аккредитации поставщиков социальных услуг при Министерстве труда и социальной защиты, Национальное агентство по развитию программ и деятельности молодёжи при Министерстве образования, культуры и исследований, отдел анализа, мониторинга и оценки политики Министерства культуры и Национальное агентство общественного здоровья при Министерстве здравоохранения.

Мониторинг будет осуществляться по следующим направлениям:

- Использование ваучеров и их влияние на получателей, через периодические отчёты магазинов, торговых сетей, культурных учреждений и общинных центров.
- Оценка эффективности программы и её корректировка на основе обратной связи от получателей и вовлечённых учреждений.

Коммуникация и продвижение программы ваучеров для детей, находящихся в трудной жизненной ситуации, будет осуществляться Министерством труда и социальной защиты, Министерством образования и исследований, Министерством здравоохранения через СМИ и НПО. Это включает разработку и проведение информационных кампаний для повышения осведомлённости о программе и её преимуществах, а также сотрудничество со СМИ и НПО для продвижения программы и обеспечения доступности информации для всех категорий получателей.

Ответственными за ваучеры на здоровье и питание будут учреждения, подчинённые Министерству здравоохранения, за ваучеры на основные товары и услуги — подведомственные структуры Министерства труда и социальной защиты, за ваучеры на образовательные услуги — структуры Министерства образования и исследований, а за ваучеры на культурные услуги — структуры Министерства культуры.

Для определения периодичности, суммы и других характеристик ваучеров важно учитывать потребности и специфику каждого типа ваучера, а также доступные ресурсы. Ваучеры могут быть универсальными и/или индивидуальными. Универсальные ваучеры

будут покрывать общие потребности детей, находящихся в трудной жизненной ситуации, тогда как индивидуальные будут адаптированы под конкретные нужды каждого ребёнка.

Эффективное внедрение и мониторинг этих ваучеров может обеспечить устойчивую и эффективную поддержку наиболее уязвимых детей, способствуя их социальной интеграции и обеспечивая более безопасное и стабильное будущее.

Ваучеры для детей, находящихся в трудной жизненной ситуации, могут включать:

- **Школьные ваучеры** — покрывающие расходы на обучение, школьную форму, учебники и другие необходимые материалы, способствуя доступу детей к качественному образованию.

- **Ваучеры для внеклассных и культурных мероприятий** — такие как занятия спортом, курсы искусства или музыки, которые способствуют личностному и социальному развитию детей.

- **Медицинские ваучеры** — используемые для покрытия консультаций врачей, лекарств и других необходимых медицинских услуг.

- **Продуктовые ваучеры** — позволяющие семьям приобретать здоровую и питательную еду, обеспечивая детей полноценным питанием.

- **Ваучеры на товары и услуги первой необходимости** — например, на одежду и школьные принадлежности, которые снижают финансовую нагрузку на семьи.

- **Ваучеры на психологическую поддержку** — обеспечивающие доступ к консультациям и терапии для детей, нуждающихся в эмоциональной и психологической поддержке.

Для создания структуры оценки ваучеров для детей, находящихся в трудной жизненной ситуации, предлагаем учитывать несколько факторов, влияющих на эффективность и воздействие этих ваучеров. Оценка будет включать следующие этапы:

1. **Определение переменных и параметров.**
2. **Классификация детей по категориям трудной жизненной ситуации.**
3. **Пропорциональное распределение ваучеров.**
4. **Расчёт эффективности ваучеров.**
5. **Индекс социально-экономического воздействия.**

Переменные:

- **N** — общее количество детей, находящихся в трудной жизненной ситуации.
- **V** — стоимость ваучера на одного ребёнка.
- **C** — общая стоимость программы ваучеров.
- **E** — эффективность ваучеров с точки зрения улучшения условий жизни.
- **S** — показатель тяжести ситуации для каждой категории трудной жизненной ситуации.

- **P_i** — доля детей в каждой категории *i*.

- **I** — индекс социально-экономического воздействия.

Классификация детей будет основываться на группах из 11 категорий, указанных в Законе №140/2013. Каждая категория будет иметь показатель тяжести (S), отражающий степень уязвимости.

Общая стоимость программы рассчитывается по формуле:

$$C = \sum_{i=1}^{11} (P_i * N * V)$$

Эффективность ваучеров (E) может быть измерена через оценку изменений в условиях жизни детей-бенефициаров. Показатель E будет зависеть от таких переменных,

как посещаемость школы, состояние здоровья и другие социально-экономические индикаторы.

Индекс социально-экономического воздействия (I) отражает общие улучшения в условиях жизни детей и включает такие факторы, как снижение уровня школьных прогулов, улучшение здоровья и социальной интеграции. Формула для расчёта индекса:

$$I = \sum_{i=1}^{11} (S_i * P_i * E)$$

Пример:

Если $N = 10\ 000$ детей, $V = 1000\ \text{MDL}$ (~100 BGN) на ваучер, а показатели тяжести S и пропорции P для каждой категории определяются на основе исследования, общая стоимость программы составит:

$$C = 10\ 000 * 1000 = 10\ 000\ 000\ \text{MDL} \text{ (~1\ 000\ 000\ BGN)}.$$

Допустим что средняя эффективность ваучеров $E = 0,75$, а пропорции и тяжести по категориям взяты из модели, ниже пример расчета:

$$I = \sum_{i=1}^{11} (S_i * P_i * E) = (9 * 0,13 + 8 * 0,18 + 7 * 0,08 + 6 * 0,13 + 9 * 0,04 + 8 * 0,09 + 7 * 0,04 + 9 * 0,09 + 8 * 0,09 + 6 * 0,07 + 7 * 0,06) * 0,75 = (1,17 + 1,44 + 0,56 + 0,78 + 0,36 + 0,72 + 0,28 + 0,81 + 0,72 + 0,42 + 0,42) * 0,75 = 7,68 * 0,75 = 5,76.$$

Таким образом, ваучеры могут стать мощным инструментом для улучшения условий жизни детей, находящихся в трудной жизненной ситуации, при условии их эффективного внедрения и мониторинга.

ВЫВОДЫ

Ваучеры представляют собой инновационный и эффективный инструмент социальной политики, направленный на улучшение управления поддержкой детей, находящихся в трудной жизненной ситуации. На основе анализа опыта Республики Молдова и международной практики можно сделать следующие выводы:

- Ваучеры обеспечивают гибкость и целенаправленное использование государственных ресурсов, минимизируя риски нецелевого расходования средств.
- Введение детских ваучеров требует четкого определения их принципов предоставления, целевой аудитории и механизма финансирования.
- Размер ваучеров должен быть адаптирован к потребностям детей, находящихся в трудной жизненной ситуации, и базироваться на прожиточном минимуме с возможностью увеличения в зависимости от индивидуальных потребностей.
- Необходимо учитывать международный опыт внедрения ваучерных программ, таких как образовательные ваучеры в США, медицинские ваучеры в Индии и цифровые механизмы распределения ваучеров на основе блокчейн-технологий.
- Для обеспечения прозрачности и эффективности требуется мониторинг и оценка программ на основе социально-экономических индикаторов, таких как посещаемость школы, состояние здоровья и социальная адаптация детей.

Для успешного внедрения системы ваучеров в Республике Молдова рекомендуется:

- Разработка комбинированной системы ваучеров - предусмотреть универсальные ваучеры для базовых нужд и индивидуализированные ваучеры для удовлетворения специфических потребностей детей в трудной жизненной ситуации.
- Обеспечение двойного формата (цифрового и печатного) - это повысит доступность ваучеров для разных социальных групп, включая жителей сельской местности.

- Проведение активных информационных кампаний - необходимо повысить осведомленность населения о программе ваучеров, упростить процесс подачи заявок и разъяснить возможности их использования.

- Упрощение процедур получения ваучеров - снижение административных барьеров позволит расширить охват целевой группы и повысить эффективность использования программы.

- Внедрение системы мониторинга и оценки эффективности - контроль за использованием ваучеров, анализ их воздействия на благополучие детей и своевременная корректировка программы на основе социально-экономических индексов.

Внедрение системы ваучеров для детей, находящихся в трудной жизненной ситуации, представляет собой перспективное направление совершенствования социальной политики Республики Молдова. При условии надлежащего управления, адаптивности программ и эффективного мониторинга данная мера способна существенно повысить доступность социальной помощи, улучшить условия жизни детей и способствовать их интеграции в общество. Развитие ваучерных программ также создаст дополнительные механизмы поддержки семей, обеспечит целенаправленное использование ресурсов и повысит прозрачность государственных социальных расходов. Таким образом, детские ваучеры могут стать важным инструментом защиты прав детей и повышения их качества жизни.

Примечание: Статья разработана в рамках подпрограммы 030101 «Укрепление устойчивости, конкурентоспособности и устойчивого развития экономики Республики Молдова в контексте процесса присоединения к Европейскому Союзу», институциональное финансирование.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. BLOCK, S., ROSENBERG, S., GUNTHER-KELLAR, Y., REES, D., & HODGES, N. (2002). Improving Human Services for Children with Disabilities and Their Families. *Administration in Social Work*, 26, 23 - 36. Доступно: https://doi.org/10.1300/J147v26n01_02. Дата доступа: 15.01.2025

2. DONALDSON, D., SETHI, H., & SHARMA, S. (2008). Vouchers to improve access by the poor to reproductive health services: Design and early implementation experience of a pilot voucher scheme in Agra District Uttar Pradesh India. Доступно: https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PNADP969.pdf. Дата доступа: 15.01.2025

3. GOVERNMENT of Republic of Moldova (2023). As many as 1,773 young people benefit from cultural voucher provided by government in Moldova. Доступно: <https://gov.md/en/content/many-1773-young-people-benefit-cultural-voucher-provided-government-moldova>. Дата доступа: 15.01.2025

4. HONG-XI, L. (2005). Understanding the voucher system: origin, mechanism, model, and operation. Доступно: https://www.semanticscholar.org/paper/Understanding-the-voucher-operation-Hong-xi/9767e24ced44692d99c516d3ecb33056f3338c91?utm_source=consensus. Дата доступа: 15.01.2025

5. HSU, C., TU, S., & HUANG, Z. (2020). Design of an E-Voucher System for Supporting Social Welfare Using Blockchain Technology. *Sustainability*. Доступно: <https://doi.org/10.3390/su12083362>. Дата доступа: 15.01.2025

6. MACINTOSH, A., & WILKINSON, D. (2006). School Vouchers: An evaluation of their impact on education outcomes. Доступно: <https://apo.org.au/node/5059>. Дата доступа: 15.01.2025

7. WEST, E. (2012). Education Vouchers In Principle And Practice. *World Bank Research Observer*. Доступно: <https://papers.ssrn.com/sol3/Delivery.cfm?abstractid=4350614#page=150>. Дата доступа: 15.01.2025

8. ЗАКОН ПАРЛАМЕНТА Республики Молдова № 140 от 14-06-2013 об особой защите детей, находящихся в ситуации риска, и детей, разлученных с родителями. Опубликован : 02-08-2013 в Monitorul Oficial № 167-172 статья № 534. ИЗМЕНЕН ЗП297 от 26.12.24, МО8-10/16.01.25 ст.21; в силу с 16.01.25. Доступно: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=146836&lang=ru. Дата доступа: 15.01.2025

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Академично издателство „Талант“

Висше училище по агробизнес и развитие на регионите - Пловдив

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Academic Publishing House „Talent“

*University of Agribusiness and Rural Development
Bulgaria*

<http://science.uard.bg>

FINANCIAL AND TAX (IL)LITERACY IN BULGARIA - CAUSES, CONSEQUENCES, SOLUTIONS

Aleksandra Vasileva

University of agribusiness and rural development, Plovdiv, Bulgaria

Abstract: In the next few pages, we are going to examine a problem that is both economic and socio-educational. We will try to get to the root of its emergence and nature. We will also consider the need to find an adequate and timely solution, and we will even try to suggest options for its resolution.

Keywords: literacy, illiteracy, finance, taxes.

ФИНАНСОВАТА И ДАНЪЧНА (НЕ)ГРАМОТНОСТ В БЪЛГАРИЯ - ПРИЧИНИ, ПОСЛЕДИЦИ, РЕШЕНИЯ

Александра Василева

Висше училище по агробизнес и развитие на регионите - Пловдив

ВЪВЕДЕНИЕ

В следващите няколко страници ни предстои да разгледаме един колкото икономически, толкова и социално-образователен проблем. Ще се опитаме да достигнем до корена на неговата поява и същност. Също така ще разгледаме нуждата от намиране на адекватно и навременно решение и дори ще се опитаме да предложим варианти за неговото разрешаване. Аз, в ролята си на автор, ще бъда и ваш гид в тази имагинерна разходка от разсъждения и като художествен пейзаж ще разкрия пред Вас моите съждения. А сега, ако съм успяла да спечеля вниманието Ви, настанете се удобно и си сипете чаша от любимото

питие, защото решаването на един проблем започва с признанието за неговото съществуване, а това невинаги е приятен процес.

Дефиниция на понятията:

За да сме наясно, че говорим на един език, трябва първо да си дадем кратка дефиниция на понятия като финансова грамотност, данък, и данъчна система.

Та какво се разбира под финансова грамотност. Това е способността, на един индивид, да познава, разбира и прилага, финансови знания и умения в своето ежедневие.

А що е то данък? Много определения е дала научната литература, но аз ще се спра на едно, което намирам най-пълно и ясно, за целите на нашата задача:

„Данъкът е принудително, невъзвръщаемо и безвъзмездно (без пряка насрещна облага) плащане, наложено едностранно и по общ ред от държавата.“

Данъчната грамотност е умението и знанието на физическите и юридическите лица да разбират данъчната система, да се ориентират в данъчните задължения и права, както и да вземат информирани решения относно данъците. Това включва разбирането на различни видове данъци, данъчни облекчения, срокове за подаване на декларации и начини за оптимизиране на данъчната тежест

Данъчната система от своя страна пък е съвкупността от действащите данъци, тяхната организация и органите които контролират данъчната политика на една държава.

И вече чувам как някои от Вас демонизират данъците и данъчните и затова нека преди да продължим да кажем, че в исторически аспект данъкът и данъчната система са се появили още с първите общинни строеве, и колкото по сложна е ставала структурата на едно общество толкова по сложна е ставала и неговата данъчна система, защото пропорционално на това са нараствали и нуждите от осигуряване на публични блага.

БЪЛГАРИНЪТ И НЕГОВАТА ФИНАНСОВА (НЕ)ГРАМОТНОСТ

Нали си казахме по-горе, че решаването на един проблем започва с болезненото признаване за неговото съществуване. Ами дойде моментът, да отпием по една горчива глътка от питието което си сипахме и да признаем на глас, че финансовата ни грамотност е една от най-ниските в Европа.

Изследвания провеждани на международно и национално ниво показват, че българите имат ограничени познания за основни финансови концепции.

1. Проучване на Европейската комисия (2015) – В изследването за финансовата грамотност в Европейския съюз България е на дъното на класацията. Само 38% от българите отговарят правилно на основни финансови въпроси.

2. Доклад на Световната банка (2020) – Според доклада, българите имат ограничени знания относно финансовите продукти и услуги, като много от тях не разбират основите на кредита и инвестициите. (World Banc, 2020)

Други явни доказателства за ниската ни финансова грамотност са:

1. Ниското ниво на спестявания и инвестиции от страна на гражданите у нас-голям процент от българите не спестяват редовно или не знаят как да инвестират спестяванията си. Много хора държат парите си в кеш, вместо да ги влагат във финансови инструменти, което е индикатор за ниска финансова грамотност.

2. Ниският процент на застраховане - Много българи не разполагат с животозастраховки или здравни застраховки, което е индикация за недостатъчно разбиране на важността на риска и планирането. Според данни, по-малко от 30% от населението има активна животозастраховка, което е значително под средното ниво за ЕС.

3. Недостатъчна информираност относно пенсионното осигуряване-Малко хора в България осъзнават важността на пенсионното планиране. Според проучвания, значителна част от работещите не знаят как функционира системата на пенсионно осигуряване и как да

допринасят за собственото си бъдеще. Това води до проблеми с финансирането на живота след пенсиониране.

4. Потребителското поведение-Проучвания показват, че много българи имат склонност към импулсивно пазаруване, а не към планирано управление на разходите. Ниска финансовата грамотност често води до недостиг на спестявания и до финансови затруднения при непредвидени ситуации.

5. Липса на интерес към инвестиции-Данни показват, че значителен процент от българите не инвестират в акции, облигации или други финансови инструменти. Много хора не знаят как да започнат инвестиционен процес или как да управляват рисковете, свързани с инвестициите.

Данъчната грамотност у нас:

Ами май ще се наложи да отпием още една горчива глътка и да изречем още едно неприятно признание. Макар, че след като вече се признахме за „виновни“ по обвинението във финансова неграмотност, не е учудващо че и присъдата на данъчната ни такава е сходна. Нека си го кажем направо-много от нас нямат ясна представа как функционира данъчната система в страната. Често срещано е хората да не разбират различията между видовете данъци (например, данък върху доходите, ДДС, корпоративен данък) и как те влияят на личните и бизнес финанси. Ние не познаваме своите права и задължения като данькоплатци. Много от нас не са наясно с възможностите за данъчни облекчения или как да подадат данъчна декларация.

Защо е важно за една държава да има граждани с висока данъчна и финансова грамотност...

Аргументацията ни тук никак няма да е трудна. По-високата финансова грамотност би спомогнала на отделния гражданин да управлява по добре своите лични финанси. Това ще подобри финансовото състояние на отделните домакинства на микро ниво, което ще даде отражение и на макро ниво. Когато гражданите разбират как функционира данъчната система, те са по-склонни да плащат данъците си коректно и навреме. Това увеличава приходите на държавата, които могат да се използват за обществено благо, инфраструктура и социални услуги. Инициативата на участие в обществените дела също ще се повиши и ще се оформи така дефицитното у нас „гражданско общество“. Делът на сивата икономика би намалел. Всичко това ще доведе до икономически подем за цялата държава. Нека си представим държавата и нейното управление като това на една фирма. Всяко отделно домакинство играе ролята на отделно звено-отдел в нашата държавафирма. Колкото по ефективно е представянето на всеки отдел толкова по ефективно и цялостното представяне на фирмата. Или казано накратко- заедно можем повече. А найхубавото е, че влагайки усилия да повишим собствените си знания и умения, ние ще подобрим не само собствения си статут, но и този на цялата държава.

Рисковете на ниската финансова и данъчна грамотност

Никой от вас няма да се учуди, че ниските нива на финансова и данъчна грамотност у нас крият не малко рискове и последици за обикновения гражданин като самостоятелна единица и за обществото ни като съвкупност. Ниското ниво на познание в областта на финансите и невъзможността за добро бюджетиране може да ни постави в ситуация на парични затруднения и дори да ни завърти като пумпал в дългова спирала. Също така ниската финансова култура ни прави потенциални жертви на измами. Всичко това може да доведе до огромен стрес върху нашата психика което в дългосрочен план да има негативно въздействие и върху здравето ни. Влошеното здраве на хората води след себе си тежък товар за здравната ни система и отново сме в омагьосан кръг. Просто финансовата ни неграмотност води до ниски приходи и високи разходи, или още по-просто, ниската данъчна и финансова грамотност струват скъпо в наши дни.

Причините...

Ще изразя изцяло личната си позиция за двете основни причини и се надявам да намеря и други съмишленици след прочитането на идните няколко реда.

Народопсихологията на българина, да точно така НАРОДОПСИХОЛОГИЯТА.

Голяма част от нас, четата родени в зората на демокрацията и отраснали и отгледани от обикновени работнически семейства сме възпитани в „омраза“ към парите. Предизвиквам Ви, сложете си ръката на сърцето и си признайте. Колко от нас сме чували, че парите са зло, че носят неприятности, че само лошите хора имат много пари. А ние не искаме да сме зли нали? Не искаме и нашите деца да са зли и да се забъркват в неприятности нали? И на какво ги учим? Кръгът се затваря и картинката Ви се изяснява и вече предполагам всички са наясно накъде отивам. Проблема е, че това съвсем не е истина и парите не са нищо повече от средство с което ние да подобрим много аспекти на нашето съществуване. Хайде сега без да навлизаме в полемики за морал и тн. да си обещаем, че ще счупим оковите на тази робска народопсихология и няма да възпитаваме идното поколение в омраза към парите.

Втората бримка в пуловера на нашата финансова неграмотност според мен е образователната ни система. Наистина ли вярваме, че човек със средно образование трябва да познава таблицата на Менделеев и основите на физиката, но не и данъчната система на държавата в която живее и как да управлява финансите си. Има ли смисъл да питам кое би било по-полезно за средностатистическия човек?

Проучване на PISA от 2018 година (Programme for International Student Assessment), което цели да измери финансовата грамотност на учениците показва че финансовата грамотност на учениците в България е под средното ниво за страните от Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (ОИСР). Основните констатации включват:

1. Ниско представяне

Българските ученици постигат по-ниски резултати в тестовете за финансово познание в сравнение с много други държави. Това подчертава необходимостта от подобряване на финансовото образование в училищата.

2. Недостатъчна практическа подготовка

Много от учениците не могат да приложат теоретичните знания в реални ситуации. Например, те срещат трудности при разчитането на финансови документи, планирането на бюджет и разпознаването на финансови рискове.

3. Разлика между групите

Резултатите разкриват значителни разлики между учениците от различни социални и икономически среди. Учениците от по-благоприятни условия показват значително по-добри резултати, отколкото техните връстници от помалко привилегирани среди.

4. Липса на интерес и ангажираност

Учениците често не проявяват интерес към финансовите теми, което може да е резултат от недостатъчната интеграция на финансовото образование в учебния процес.

Цитирани източници: PISA 2018. (2018).

https://www.copuo.bg/sites/default/files/uploads/docs/202005/FinLit_PISA2018_BGR.pdf.

Извлечено от <https://www.minfin.bg/>.

Решението...

Нали го знаем ония израз за откриването на топлата вода...

"Няма нищо по-практично от добра теория, а финансовата грамотност е основата на всяка добра икономическа теория."

/Джон Мейнард Кейнс/

Как хубаво го е казал, че дори и написал Кейнс, а на нас ни остава само да го послушаме. Трябва да се наблегне на финансовото ограмотяване на децата като се заложи в

образователната ни система да присъства по-задълбочено изучаване на данъчната и осигурителната ни системи както и изучаването на основни парични концепции и закони. А защо не и изучаване на някой от класическите икономически теории. Като не е задължително това да става по класическия стресиращ модел на провеждане на занятия. Нещата могат да се случват и под формата на извънкласни занимания и кръжоци. Също така могат да се установят партньорства между финансови институции и училища. Живеем в дигитално време, което дава свободата да бъдат записани интерактивни видеауроци които да са достъпни от всяка точка на страната не само за ученици но и за родители, че дори и за учители.

В заключение...

"Умението да управляваме парите и инвестициите си е основополагащо за икономическия успех и устойчивост" /Дейвид Рикардо/.

Ще си позволя дързостта малко да допълня тази великолепна мисъл на класика в икономическата теория Дейвид Рикардо.

„В стремежа към своя личен просперитет, отделният индивид неусетно допринася и за просперитета на цялото общество, без това да го ощетява по никакъв начин, а дори напротив, води след себе си лавинообразният ефект на снежната топка“ /Александра Василева/.

ЛИТЕРАТУРА

1. Доклад на World Bank- <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099352106282242286/pdf/IDU001631b9d05be9041090b8720e08d0ce003f0.pdf>
2. Значение на финансовата грамотност- <https://www.minfin.bg/bg/1489>
3. Изследване на нивото на финансова грамотност в България- <https://www.minfin.bg/bg/1493>
4. Проучване на PISA- <https://www.minfin.bg/en/1493>
5. Статия „58% of Adults in Bulgaria are Financially Literate“- <https://www.novinite.com/articles/213192/58+of+Adults+in+Bulgaria+are+Financially+Litera+te>
6. Финансово грамотен ли е българина- статия на pariteni.bg- <https://www.pariteni.bg/novini/pari/finansovo-gramoten-li-e-bylgarinyt-232754>
7. Плачков, Д. (2024). Управление на пазарния риск във финансовите институции: практики и предизвикателства. Научни трудове на на Съюза на учените в България– Пловдив, серия А. Обществени науки, изкуство и култура, т. VII, 12-15.
8. Dimitrov, K. (2024). Improving compliance and transparency in financial reporting: strategies for promoting accountability and integrity in corporate practices. Proceedings of the scientific conference "Knowledge, Science, Innovation, Technology", Vol. 1, Issue 4, 364-376.
9. Manolov, T. (2015). Problems and Factors Impact upon the Localization of a Business. Trakia Journal of Sciences /TJS/, Stara Zagora, Том 13, Брой 1, 76-86.
10. Plachkov, D. (2024). The green circular economy: A comprehensive review and future perspectives. E3S Web of Conferences 585, 11010. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202458511010>.
11. Plachkov, D. (2024). Advancing Sustainability: The Role of Green Economy in Environmental Conservation and Resource Management. Proceedings of the International Scientific and Practical Conference "Environment. Technologies. Resources", Vol. 1, pp. 310-314.

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Академично издателство „Талант“

*Висше училище по агробизнес и развитие на
регионите - Пловдив*

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Academic Publishing House „Talent“

*University of Agribusiness and Rural Development
Bulgaria*

<http://science.uard.bg>

TERRITORIAL AND STRUCTURAL POLICY OF BURGAS REGION

Andon Shalamanov

University of agribusiness and rural development, Plovdiv, Bulgaria

Abstract: The specific challenges facing European regions with specific territorial characteristics constitute a strategic element of the debate on the future of cohesion policy and the coordination of sectoral policies. The establishment of territories with specific characteristics constitutes a common tool for the spatial distribution of policies and programs aimed at achieving the desired objectives.

Burgas Region and its territorial planning policy should be considered as part of the development of the Black Sea region. Burgas Region is an element of the cross-border space, which traditionally enjoys good cross-border relations in the field of economic cooperation and tourism.

The aim of the study is, in the context of broader cross-border development, to analyze the territorial planning policy of the largest region in Bulgaria, Burgas Region, focusing on the territorial planning policy of the Burgas Municipality, as the most important for the region.

Keywords: territory, planning, policy.

ТЕРИТОРИАЛНО-УСТРОЙСТВЕНА ПОЛИТИКА НА ОБЛАСТ БУРГАС

Андон Шаламанов

Висше училище по агробизнес и развитие на регионите - Пловдив

УВОД

Особените предизвикателства пред европейските региони със специфични териториални характеристики (градски агломерации; селски и планински райони, крайбрежни и гранични райони, централни и периферни - изоставащи в развитието си) представляват стратегически елемент от дебата относно бъдещето на политиката на сближаване и координацията на секторните политики. Одобрени са редица европейски инициативи и документи за подобряване на управлението на тези територии, като отделни страни-членки, включително и България, декларират политическата си воля да се справят с този процес.

Установяването на територии със специфични характеристики представлява общ инструмент за пространствено разпределение на политики и програми, насочени към постигане на желаните цели.

В Националната концепция за пространствено развитие (НБО) е прието тези части от територията на страната да се третират като зони със специфични характеристики, за които трябва да се прилагат специфични политики за структуриране и развитие. За такива територии са определени следните области: крайбрежни общини и територии (Черно море и области); селски общини и територии; общини и територии в градските агломерации; планински общини и територии; гранични общини; централни и периферни общини (изоставащи в развитието си); общини със специфичен местен потенциал и сравнителни предимства. Повечето общини попадат в повече от една от горепосочените групи, докато попадането в три от дори четири от групите не е изключение.

Определени територии са определени като неформални региони. Определен и институционализиран е Дунавският крайбрежен район и Черноморското крайбрежие, снабден с международно признати документи за стратегическо развитие. Крайбрежната зона се подчинява на специален закон: Закон за устройството на черноморското крайбрежие (ЗБСК).

Област Бургас и нейната териториална устройствена политика трябва да се разглежда като част от развитието на Черноморския регион, както и тя попада в мерките от териториалната стратегия на ПП 5 "Европа по-близо до гражданите". Област Бургас е елемент на трансграничното пространство, което традиционно се радва на добри трансгранични отношения в областта на икономическото сътрудничество и туризма. Съществуващите трансгранични връзки се радват на добра трансгранична свързаност в района, въпреки че тя е ограничена до автомобилния и железопътния транспорт, докато четирите вида транспорт (автомобилен, железопътен, въздушен, морски) съществуват съвместно в контекста на българската зона. Област Бургас изпълнява функционални връзки, с регионални центрове като Одрин, Къркларели, Бургас, Хасково и Ямбол. Това доведе до появата на структури на бизнес мрежи, които все още са в състояние да бъдат обвързани в сегменти с ниска добавена стойност на световните вериги за създаване на стойност (СВСС). Локаутът е труден, освен ако държавните и бизнес участниците нямат общ интерес от икономическото и териториалното развитие. Освен това междуградските връзки на тези 5 регионални центъра трябва да се разширят и да създадат своеобразни йерархични мрежи от възли и хъбове, за да се развият по-нататъшно функционалните връзки между градските и

селските райони, най-вече около столичните центрове Одрин и Бургас. Но няма надеждни статистически данни, които да илюстрират точната степен на граничните взаимодействия в областта на бизнеса и туризма.

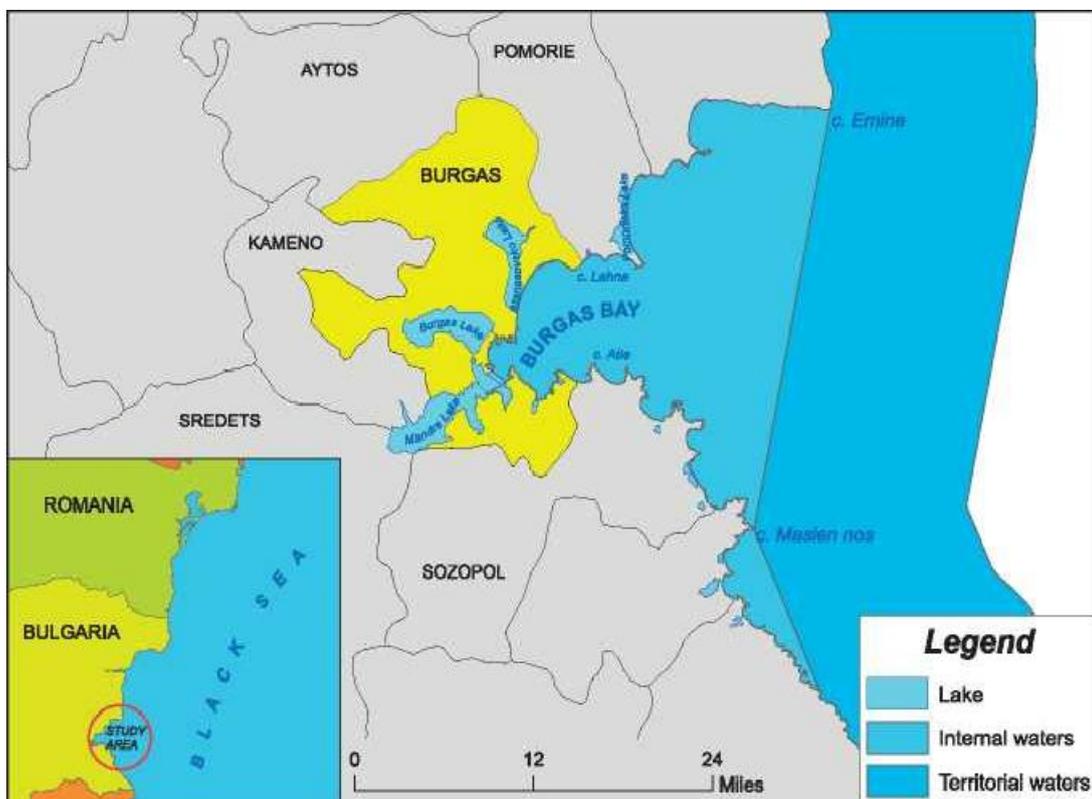
Целта на разработката е в контекста на по-широкото трансгранично развитие да анализира териториално устройствената политика на най-голямата област в България, област Бургас, като в центъра на анализ да се изведе териториално устройствената политика на община Бургас, като най-важна за областта.

ГЕОГРАФСКА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ОБЛАСТ БУРГАС

Област Бургас е разположена по южното българско Черноморие, в най-западната част на най-големия български залив – Бургаския залив, и административният център е община Бургас (Фигура 1). Община Бургас е с площ от 515.2 км² (Копралев, 2004) или обхваща 0.46% от територията на страната. Граничи с община Поморие на север, общините Айтос, Камено и Средец на запад и община Созопол на юг. Граничи с Черно море на изток, като дължината на бреговата линия на община Бургас е 37,25 км.

Съгласно Закона за морското пространство, вътрешните водни пътища и пристанищата на Република България Бургаският залив се намира между бреговата линия и правата линия, свързваща нос Емине на север и нос Маслен нос на юг.

Вдаден дълбоко в сушата, Бургаският залив е най-големият по българското Черноморие и е най-западната точка на Черно море - 27°26'54" и.д. Бреговата линия е силно разчленена и е с дължина 167 км въз основа на ортофотоснимки от 2010 г. с пространствена разделителна способност 0,5 м. Морската граница минава по линията северно от нос Емине (Източна Стара планина) и нос Маслен нос на юг и е с дължина 44,5 км. По тази линия ширината на залива е 32 км, а площта е 783 км². Максималната дълбочина на залива в рамките на гореспоменатия диапазон е 53 м, като максималната дълбочина в териториалното море достига 70 м.

Фигура 1. Област Бургас

Районът обхваща малкия Бургаски залив: с морската зона между нос Лана на север и нос Атия на юг с морска граница от 12 мили и със сухоземната граница, простираща се от 7 км до 23 км на сушата на ниво LAU (Фигура 1). Цялата община Бургас попада в 23-километровата зона по поречието на морето, като 10-километровата крайбрежна зона включва повече от 50% от територията.

Община Бургас включва 14 населени места, като само 2 са със статут на градове, а останалите са села. Около 94% от населението е съсредоточен в общинския център, град Бургас (с население от 200 271 души). Бургас е четвъртият по големина град в България и се намира в най-източната точка на Бургаската котловина. Бургас е едно от най-важните пристанища на Черно море със значителна инфраструктура за подпомагане на стопанската дейност. Пристанището на Бургас е разположено в най-западната част на залива, а основните пристанищни терминали са: Бургас Запад; Бургас Изток; Рибарско пристанище; Петролен терминал "Росенец" Лукойл Нефтохим Бургас. Бургас разполага с модерно международно летище, което обслужва по-голямата част от туристическия поток в страната през пиковия летен сезон. Градът е център на култура, наука и изкуство от национално значение и се отличава с бързо развитие през последните години. В същото време местоположението на града го определя като особено чувствителен към опазването на околната среда и природното наследство в отговор на неблагоприятни глобални процеси.

В околностите на пилотната зона има ценни природни защитени зони (НАТУРА 2000) и влажни зони, важни рамсарски обекти, като: Атанасовски, Бургаски и Мандрански езера. Тези езера, заедно с Поморийското езеро (прилежащо в северна посока) образуват най-голямата влажна зона по крайбрежието с изключителна природозащитна стойност от международно и национално значение. Те се вливат в няколко по-малки реки, чиито устия са блатисти.

В този контекст познаването на района на Бургаския залив се очертава като актуално предизвикателство за устойчиво икономическо развитие и опазване на биоразнообразието на всички влажни зони и ефективно използване на природните ресурси: те са в непосредствена близост до големия град и наличието на различни крайбрежни и морски дейности, които неминуемо оказват влияние върху околната среда.

Интензивността както на крайбрежните, така и на морските дейности в района на изследване непрекъснато се увеличава и през последните години се инициират или планират нови дейности, които често са в конфликт с други дейности или целите за опазване на околната среда.

Директива 2014/89/ на Европейския парламент и на Съвета от 23 юли 2014 г. създаде рамка за морско пространствено планиране. Директивата определя взаимодействието суша-море като едно от минималните изисквания за морското пространствено планиране (МПП). Използването и въздействието на морето не свършва на бреговата линия. Крайбрежните райони са взаимозависими с морето както по отношение на човешката употреба, така и в природните условия и повечето от човешките дейности в морските зони са функционално свързани с брега и обратно (<https://coastalandmari-time.wordpress.com>).

Оценка на социално-икономическото развитие на област Бургас

Съгласно таблица 1 резултата показва, че комбинираната оценка на социално-икономическото състояние на всички общини в област Бургас е значително по-висока (с 14%) в сравнение със средната за страната (36,4). Това е логично следствие, базирано на съдържанието и структурата на икономиката на тази специфична територия, доминирана от туризма, който през последното десетилетие „процъфтява“ драстично, като всички положителни и отрицателни въздействия неизбежно са съпътстващи него.

Таблица 1. Оценка на социално-икономическото развитие на общините в област Бургас

	Композитен рейтинг	Оценка на демографското състояние	Оценка на промените в броя на населението	Оценка на икономическото състояние	Оценка на имущественото състояние и доходното състояние	Оценка на състоянието на инфраструктурата	Оценка на равнището на обществените услуги
1. Република България - средна стойност	36.4	69.5	54.8	26.5	24	15	28.5
2. Общини в област Бургас	40.9	71.7	67.7	32.0	30.3	16.3	32.0
Разлика (1-2)	-5.5	-4.2	-14.9	-6.5	-5.3	-0.9	-1.5
% от средната стойност за Република България (2/1*100)	114%	106%	127%	125%	122%	106%	105%

Източник: Собствена систематизация въз основа на информацията от социално икономическия анализ на потребностите на оперативната програма за регионално развитие за програмния период 2014-2020 г., страници: 45-48

- Демографско състояние

Оценката за демографското състояние на област Бургас е по-висока от средната за страната (67,7). Това означава, че тази територия е по-малко засегната от неблагоприятните демографски процеси, характерни за страната и по-голямата част от териториалните единици навсякъде.

- Промени в броя на населението.

Доброто социално-икономическо състояние на анализирания територия като цяло и на значителна част от съставляващите я общини ги е превърнало в привлекателно място за живеене. Това е причината промяната в броя на населението, живеещо в тях, да е благоприятна - с около 27% по-висока от средната за страната, която е 54,8.

- Икономическо състояние

Оценката за икономическото състояние на конкретната територия е 32,0, което е значително над средното за страната - около 26,5. Както беше отбелязано по-горе, оценката включва редица общини, които са водещи по съставен рейтинг като например Созопол, Бургас, Поморие, Несебър и др.

- Имуществено и доходно състояние на населението

Много доброто общо (средно) социално-икономическо състояние на анализирания област Бургас отразява високото имуществено и доходно положение на живеещите хора: средната оценка за състоянието им на конкретната територия е с около 20% по-висока от средната за страната, която е 24. На фона на добрия резултат от икономическото състояние, това е показател за сравнително равномерното разпределение на крайните резултати, постигнати от тяхното развитие. Това може да се счита за допълнителен фактор за привлекателност по отношение на тази конкретна територия.

- Състояние на инфраструктурата

Оценката за състоянието на инфраструктурата е значително по-висока от средната за страната (15,0) - с около 6%. Това, от своя страна, заедно с доброто имуществено и доходно състояние, например, води до подобряване на условията за живот и извършване на бизнес в

по-голямата част от общините на област Бургас, както и до повишаване на привлекателността на тази територия.

- Ниво на обществените услуги

Оценката на нивото на публичните услуги, предоставяни на тази територия, също е по-висока от средната за страната. Това допринася за цялостното благоприятно положение на общините на тази конкретна територия.

Степента на развитие на общините в област Бургас е над средната за страната, което е забележителна особеност на тази специфична територия. Това произтича от факта, че социално-икономическата структура е доминирана община Бургас като агломерация с национално значение.

НАСОКИ ЗА РАЗВИТИЕ НА ТЕРИТОРИАЛНОТО УСТРОЙСТВЕНО ПЛАНИРАНЕ НА ОБЩИНА БУРГАС

В момента, въпреки законната възможност за изграждане на частни пристанища - яхтени пристанища, пристанища за градски транспорт или специално предназначение все още не съществуват. Изключение прави рибарското пристанище.

Таблица 2. Потенциални интереси в областта на земеползването и морето в проучвания район Бургас до 2030 г.

Използване на сушата/морето	Очаквано развитие до 2030 г.
Крайбрежен туризъм/морски туризъм	Отдыхът в крайбрежната зона, новото развитие на инфраструктурата и туристическият поток ще продължат да растат. Фокусът ще бъде върху бизнес, културен и спа туризъм. Очаква се и увеличаване на круизния туризъм, яхтинга и плаването с лодки за отдих
Крайбрежна защита	Предвижда се разширяване на брегозащитните съоръжения (слабини, крайбрежна диги и др.)
Сухопътна транспортна инфраструктура	Очакват се инвестиции в пътна и железопътна инфраструктура
Пристанище Бургас	Планирани са инвестиции в пристанищна инфраструктура. Създаване на Рибарско селище в района на Ченгене скеле. Остров Света Анастасия - планове за сезонен подслон
Драгиране на пристанища	Въпреки че през последните пет години не са извършвани драги, се очаква повече драгиране да служи за по-големи кораби в пристанищата
Дъмпинг	Сметищата са законово определени в морското пространство на големия Бургаски залив зад 20 nm източно от пристанище Бургас. С увеличаване на драгажните дейности дъмпинговите дейности се очаква да бъдат много повече
Корабоплаване и морски транспорт (стоки/пътници)	Очаква се увеличаване на броя на корабите, честотата на превозване, превозваните стоки и пътниците
Транспортиране на нефт	Продължава увеличаването на транспорта на нефт през пилотната зона
Морски аквакултури	Интереси за развитие на ферми за калкан и кефал (само на проектно ниво, все още няма развитие)
Риболов	Очаква се натискът върху рибарството да продължи; повишено значение на устойчивото управление на рибарството
Военни дейности (на сушата и в морето)	Няма налична информация

Защитени зони по Натура 2000 (сухоземни и морски)	Повишено значение; очакват се планове за управление. С наличните данни вероятно ще бъдат добавени повече защитени морски зони
Местообитания на морското дъно (ценни местообитания)	Картографиране на местообитанията на морското дъно е извършено по проект EU SeaMap 2 и се планира ново по-подробно картографиране

На централния плаж на Бургас се предвижда разширяване на слабните за допълнително натрупване на пясък на плажа и по-ефективно улавяне на бреговия пренос на седименти; южно от квартал Сарафово - планове за опазване на брега и доизграждане на съществуваща брегова дига, а на север - изграждане на брегозащитни съоръжения.

Община Бургас разполага с ресурси за развитие на морския туризъм, с фокус върху бизнес туризъм, конгресен туризъм, маршрутно-познавателен, културно- и СПА туризъм. През новия планов период (2010-2030 г.) Община Бургас следва да мобилизира ресурсите си – туризъм, човешки, местни институции и структури с цел развитие на туризма. Трябва да се предлага квалифициран и атрактивен туристически продукт, обезпечен с туристическа информация и маркетинг, за да привлече повече туристи и да донесе допълнителни приходи на местното население.

Идентифицираните потенциални интереси и планове за използване по суша/море в пилотния район, които се очаква да бъдат разработени съгласно ОУП на Бургас (до 2030 г.) и експертни оценки са показани в таблица 2.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключение може да се посочи:

1) Общото социално-икономическо състояние на област Бургас е значително по-добро от средното за страната. Тази територията включва градска агломерация с национално значение като Бургас.

- Оценките за всички аспекти на развитието на областта са значително положителни.

- От гледна точка на регионалната политика, ориентирана към преодоляване на пропастта между вътрешните регионални различия, позиционирането на черноморските общини в регионите от ниво 2 налага необходимостта от евентуално по-силна подкрепа на "вътрешните" общини (т.е. тези, които нямат непосредствени граници по море).

В този контекст развитието на област Бургас ще създаде условия за интегрирано управление на българското крайбрежие, с акцент върху общеевропейските значими зони – портали към страната и ЕС.

Придвижването към този нов етап изисква прилагане на нови подходи за управление на териториалното устройство, включително конкретни територии, а именно:

- Да се промени начина на мислене и поведение – от конкурентен между администрациите, към сътрудничество за постигане на общи цели в рамките на едни и същи области;

- Нови механизми за координация между управленските нива - нова "многостепенна" система на управление;

- Нова система за програмиране, фокусирана върху ограничен брой проблеми;

- Нова институционална рамка, позволяваща ефективно прилагане на пространствената стратегия;

- Интегрирана система за програмиране, вместо секторно, изпълнение на държавните политики и програми, заедно с териториални/пространствени промени и изменения.

В област Бургас и по-конкретно в община Бургас въздействието (пряко или косвено) на наземната инфраструктура върху влажните зони е значително, тъй като всички влажни зони са разположени в непосредствена близост до урбанизирани и индустриални зони и от голям град. Това трябва да се отчете в процеса на териториално устройствено планиране. Най-голямата заплаха е тази от директна промяна или унищожаване на местообитания. Това може да е резултат от модернизация на солницата или непоследователни икономически дейности. През 2002 г. е бил разработен и приведен в действие план за управление. Основните дейности, предвидени в плана (управление и поддържане на местообитанията и популациите на целевите видове чрез стопанисване на тръстикови масиви, осигуряване на изкуствени места за гнездене, подобро противодействие на браконьерството, мониторинг, обучение и др.) са реализирани, а необходимите ресурси са осигурени от БДЗП. През 2010 г. дейностите са били продължени с цял комплекс от мерки, предвидени в проект на БДЗП в рамките на програма LIFE + на ЕС, целящи, наред с други неща, повишаване на капацитета за изграждане на партньорство на местните институции, за осигуряване на устойчивост на опазването на влажните зони.

Следователно това, което се прави на суша трябва да отчита основните въздействия върху влажните зони и морското пространство като:

- Промяна на естествения ландшафт на влажните зони поради разширената урбанизация;
- Увеличаване на стопанската дейност и изоставяне на естествени или поддържани от човека влажни зони;
- Замърсяване на влажните зони и морското пространство поради непосредствената близост до гъсто населени градски, пристанищни и промишлени зони, по-специално рафинерия "Лукойл";
- Незаконен риболов и лов от влажните зони;
- Конструкции/корекции на бреговата линия и промяна на морфологията и хидрологичния режим на водните басейни на езерата/влажните зони;
- Близост на международен път до влажните зони, причиняващ шум и замърсяване на отпадъци, както и смърт на дребни животни и птици.

Идентифицираните конфликти между морето и сушата (употреби-употреба и употреба-околна среда) включват главно: заустването на отпадъчни води в морското пространство има отрицателно въздействие върху крайбрежния туризъм, сухоземните защитени зони и влажните зони; драгажните дейности оказват отрицателно въздействие върху морфологията на бреговата линия, преноса на седименти и устойчивостта на пясъчните плажове и дюни, тъй като действието им е подобно на добива и добива на пясък; местата за закотвяне могат да повлияят на крайбрежния туризъм.

ЛИТЕРАТУРА

1. Андонова Кр. (2012), Интегрирано регионално развитие (теоретични и приложни аспекти), Варна, Университетско издателство на ВСУ „Черноризец Храбър”.
2. Европейски съюз 2020 и приоритетите за България, (2010). Аналитичен доклад: Център за икономическо развитие, Институт отворено общество. http://www.ced.bg/project.php?ProjectID=127&Ced_Session=0bbbfece485d73d4c60cdabc0b5432f8,
3. Закон за регионалното развитие
4. Закон за устройство на Черноморското крайбрежие
5. Национална концепция за пространствено развитие на Р България за периода 2013-2025 г., (2013), <http://www.bgregio.eu/media/files/Programirane%20&%20ocenka/Programirane%202014-2020/NKPR%20proekt.pdf>

6. Black Sea Wet Initiative. Discover Black Sea coast. 38 Black Sea Wetlands to visit. Publication financed by the Enterprise for Management of Environmental Protection Activities (EMEPA), Ministry of Environment and Water, Bulgaria. www5.moew.government.bg/wp-content/uploads/filebase/Nature/Natura2000/RAMSAR/Black_Sea_Wet_Catalog-Final.pdf
7. Directive 2000/60/EC of the European Parliament and of the Council establishing a framework for the Community action in the field of water policy. Official Journal of the European Union, L 327
8. Directive 2006/7/EC of the European Parliament and of the Council of 15 February 2006 concerning the management of bathing water quality and repealing Directive 76/160/EEC. Official Journal of the European Union, L 64/37
9. Directive 2009/147/EC of the European Parliament and of the Council of 30 November 2009 on the conservation of wild birds. Official Journal of the European Union, 26.01.2010:7-25
10. Directive 2013/39/EU of the European Parliament and of the Council of 12 August 2013, amending Directives 2000/60/EC and 2008/105/EC as regards priority substances in the field of water policy. Official Journal of the European Union, L 226/1
11. Integrated Plan for Urban Regeneration and Development of Burgas. Project BG161PO001/ 1.4-07/2010/004 Operational Programme for Regional Development 2007-2013
12. Koprlev, I. 2004. Regions for Planning, Districts and Municipalities in Bulgaria. Publishing house Petar Beron, Sofia, pp. 335.
13. Marinov, D., S. Miladinova, J. Marinski. 2014. Assessment of Material Fluxes in Aquatorium of Burgas Port (Bulgarian Black Sea Coast) by LOICZ Biogeochemical Model. In: Book of proceedings of 3rd IAHR Europe Congress, Porto, 14-16 April 2014
14. Maritime Space, Inland Waterways and Ports of the Republic of Bulgaria Act. 2000. Promulgated State Gazette No 12/11.02.2000
15. NATURA 2000 Network, <http://ec.europa.eu/environment/nature/natura2000/>
16. National Regional Development Strategy of the Republic of Bulgaria for the period 2012-2022.
17. National Spatial Development Concept for the period 2013-2025. 2012. www.bgregio.eu/media/Programirane/NKPR_28012013_Last_en.pdf
18. <https://www.burgas.bg/bg/obsht-ustroystven-plan-na-gr-burgas-s-negovite-kvartali-i-tehnite-zemlishta/>

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Академично издателство „Талант“

*Висше училище по агробизнес и развитие на
регионите - Пловдив*

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Academic Publishing House „Talent“

*University of Agribusiness and Rural Development
Bulgaria*

<http://science.uard.bg>

CHARACTERISTICS OF THE HEALTH POLICY OF THE BULGARIAN GOVERNMENT

Velichka Ormanlieva

University of agribusiness and rural development, Plovdiv, Bulgaria

Abstract: The health policy of the Bulgarian government is a key element of the national social and economic strategy aimed at improving the health of the population and ensuring access to quality health services. It encompasses a wide range of measures and initiatives aimed at strengthening the health system, increasing the efficiency of hospital and outpatient care, improving disease prevention and control, as well as ensuring better health care conditions for vulnerable groups in society.

Keywords: health, policy, strategy.

ХАРАКТЕРИСТИКА НА ЗДРАВНАТА ПОЛИТИКА НА БЪЛГАРСКОТО ПРАВИТЕЛСТВО

Величка Орманлиева

Висше училище по агробизнес и развитие на регионите - Пловдив

УВОД

Здравната политика на българското правителство е ключов елемент от националната социална и икономическа стратегия, насочена към подобряване на здравето на населението и осигуряване на достъп до качествени здравни услуги. Тя обхваща широк спектър от мерки и инициативи, насочени към укрепване на здравната система, повишаване на ефективността на болничната и извънболничната помощ, подобряване на профилактиката и контрола на

заболяванията, както и осигуряване на по-добри условия за здравеопазване на уязвимите групи от обществото.

Важна част от тази политика е и хармонизирането ѝ с европейските стандарти и практики, както и търсенето на устойчиви решения на предизвикателствата, свързани със застаряването на населението и хроничните заболявания. Здравната политика обхваща дългосрочните, официално приети становища и решения за гарантиране и опазване на човешкото здраве в определен времеви период, в съответствие с базови социални условия.

Политиката е дейността на държавната власт и управлението, обусловена от определени обществени цели, потребности и интереси на отделни социални групи, класи или партии и се определя като система от дългосрочни стабилни решения, чрез които се мониторира и оценява, доколко многобройните по-специфични предложения, инициативи и действия са приемливи спрямо поставените цели, средства и времеви рамки за тяхното осъществяване.

Здравната политика включва: цели и средства. Във формирането на целите участват както интелектуални компоненти от експертното знание, идеи, концепции, прогностика, така и собствени политически принципи, които са идеологически свързани и следвани от управляващите в дадения исторически момент. Като инструмент за постигането, средствата обединяват: информацията, законотворчеството и действащите норми и стандарти, нагласи, мотиви, стимули и интереси за реализацията, институции, учреждения, екипи, експерти, знание и квалификацията им, обезпечености – финансови, организационни; всички ресурси от материален и нематериален характер.

Здравната политика е част от общата политика на държавата. Тя се обуславя от ясно определени обществени цели, потребности и интереси – здраве и здравно благополучие за населението, и се определя като система на дългосрочни стабилни решения, свързани с опазване и възстановяване здравето на населението, които са приемливи за всички социални групи, класи или партии и съответстват на поставените цели, средства и времеви рамки за осъществяването им.

ЗДРАВНА ПОЛИТИКА – СЪЩНОСТ И ОПРЕДЕЛЕНИЕ

Здравната политика може да бъде определена като официално становище (формулировка) на определени обществени цели и потребности, при което акцента е върху здравето и общозначимите средства за неговото опазване.

Фиг. 1. Елементи на здравната политика

Здравната политика представлява система от принципи, стратегии и мерки, разработени от държавата с цел осигуряване на здравеопазването на населението. Тя определя приоритетите в сферата на здравеопазването, разпределението на ресурсите и начините за тяхното управление, както и законодателните рамки, които регулират дейността на здравните институции. Основната цел на здравната политика е да осигури ефективна и достъпна здравна грижа за всички граждани, като същевременно се подобряват здравните показатели на нацията. Тази политика се формира на база анализ на демографски, социални и икономически фактори, както и на нуждите и предизвикателствата, свързани със здравния статус на населението.

Обяснението на сложния и противоречив ход на съвременните здравни системи изисква изясняване същността на здравната политика, разглеждана като неотменима част на социалната политика.

Политика в буквален превод означава държавни дела. По същество политиката е обществено насочване и регулиране отношенията и дейността на хората и социалните групи за достигане на определени значими цели.

Съществуват два основни модела на политиката:

- либерален, основан на пазарни отношения, където всеки е отговорен да съдбата си;
- социалетатизъм - социално ориентирана пазарна икономика, зависимо в определена степен от отговорността и ангажимента на държавата за съдбата на отделните хора.

Здравната политика е специфичен аспект и елемент на социалната политика. Тъй като основната цел на социалната политика е социалната сигурност на населението (К.Спасов), то логически следва, че основната цел на здравната политика е постигането на здравна сигурност на обществото.

Целта на здравната политика е осигуряване на здравна сигурност. Живеем в епоха, когато светът става все по-сложен и човешките съдби - все по-несигурни. Това е свързано с различни типове неравенство - икономическо, регионално, образователно, здравно и т.н. В тези условия сигурността трябва да преодолее несигурността. Това с особена сила се отнася за общественото здраве. На засилващата се здравна несигурност като социален феномен трябва да се противопостави нарастваща здравна сигурност, основана на ясно определена здравна политика.

Здравната сигурност на обществото е система от норми, институции, дейност и отношения, целенасочени към максимално възможна равнопоставеност в шансовете на гражданите за гарантиране на тяхното здраве, съответно на достъпа им до здравни услуги с високо качество.

Здравната сигурност е решаващ фактор за качеството на живота в дадено общество. В този смисъл явно недостатъчни и остарели са традиционните усилия за подобряване само на отделни медико-статистически показатели, напр. обща смъртност, средна продължителност на живота и др. Основателно бившият генерален директор на СЗО д-р Накаджима подчертава: „Очакваното здраве е много по-важно от очакваната продължителност на живота. Удълженият живот без качество на живота е една безсмислена награда“. В този контекст здравната политика е първостепенен фактор за постигане добро качество на живота във всяка една страна.

Въпреки честото му използване понятието *здравна политика* не винаги се схваща ясно и еднозначно. Затова е нужно неговото прецизно дефиниране, като се изхожда от двете съставни понятия политика и здраве.

Както посочихме, в най-общ план политиката е дейност на държавната власт и управлението, която се обуславя от обществените потребности и цели. Политиката може да

се разглежда и като дългосрочна официална директива за дейност, като утвърдена посока за развитие на дадена система (държава, организация, обществен сектор).

Здравната политика е система от дългосрочни официални решения за опазване на здравето, чрез които се оценява доколко многобройните дейности и инициативи, свързани със здравето са приемливи относно преследваните цели и средства за осъществяването им.

В литературата се използва и следното по-кратко определение¹:

Здравната политика е официално становище по значимите проблеми на здравето и пътищата за тяхното решаване.

В реализирането на тези становища се ангажират: а) здравната служба и б) други обществени сектори, чиято дейност има отношение към здравето на населението.

От тези определения е очевидно, че здравната политика не е равнозначна на политиката за осигуряване на медицинска помощ, която е едно по-тясно понятие.

Когато се говори за здравна политика в подтекст се разбира обществена здравна политика, т.е. приемливостта на дадени здравнополитически решения се оценява от гледна точка на обществените потребности, цели и интереси.

В зависимост от нивото се използват по-конкретизирани термини като национална здравна политика, регионална и локална (общинска) здравна политика. Говори се също за лекарствена политика, политика на болничното дело, здравословна обществена политика и др.

Здравнополитическите решения са ответна реакция на общата и социалната политика в дадена страна или регион.

Отсъствието на решения трябва да се приема като елемент на здравната политика, който по определен начин може да влияе върху индивидуалното и общественото здраве.

Политиката е свързана с понятията стратегия и мениджмънт. Често политика и стратегия се употребяват като синоними. Някои автори са склонни да разглеждат политиката като висше ниво на мениджмънт.

Независимо, че тези три понятия са взаимно проникнати и свързани, между тях трябва да се прави разлика.

Стратегията отразява преди всичко крайната цел - водещата, дългосрочната цел. Политиката отразява задачите (тактиката, конкретизираните цели) за постигането на тази крайна цел. Мениджмънтът представлява реализация на политиката чрез специфични управленски технологии.

Докато политиката се отнася преди всичко до главните, кардиналните решения, мениджмънтът е ориентиран предимно към ежедневната дейност.

Здравният мениджмънт е здравна политика в действие.

Схематично взаимовръзката и разликата между посочените понятия е следната:²

- ✓ здравна стратегия;
- ✓ здравна политика;
- ✓ здравен мениджмънт.

Когато се говори за политика трябва да се имат предвид още два акцента:

1. Политиката включва: а) цели и приоритети; б) средства (инструменти за интервенция). Средства на политиката са:

- ✓ Законодателство (нормативна база);
- ✓ Информация и комуникации;
- ✓ Стимули и мотиви;
- ✓ Учреждения.

¹ Борисов, В., Здравен мениджмънт (с основи на здравната политика), изд. Филвест, С., 2003 г., с. 175

² Борисов, В., Здравен мениджмънт (с основи на здравната политика), изд. Филвест, С., 2003 г., с. 179

2. Политиката пиши и съдържа: а) интелектуални елементи (идеи, концепции, анализи); б) собствено политически елементи (политика в тесен смисъл).

Интелектуалният елемент на политиката отразява три предпоставки:

- ✓ информация за реалността - факти, причини, тенденции на интересуващите ни явления;
- ✓ инструментални предпоставки - какво, как да се направи, кое е вероятно и т.н.;
- ✓ нормативни предпоставки - кое е желателно, приемливо, каква е ролята на правителството, на населението и т.н.

Политическият елемент отразява главно съдържанието и интересите на властта. В този аспект процесът на политиката включва: дефиниция на проблемите в обществено-политически план; подготовка и формулиране на решения в условията на политическата арена, парламентарното лоби, правителството, заинтересуваните социални групи, общественото мнение и др.

ХАРАКТЕРИСТИКА И ПРИНЦИПИ НА ЗДРАВНАТА ПОЛИТИКА НА БЪЛГАРСКОТО ПРАВИТЕЛСТВО

Здравната политика на българското правителство се характеризира с комплексен подход, насочен към осигуряване на устойчиво и ефективно здравеопазване. Основен фокус е поставен върху модернизиранието на здравната система, повишаването на качеството на услугите, подобряване на профилактиката и превенцията на заболяванията, както и намаляването на неравенствата в достъпа до медицинска помощ.

Основни принципи на здравната политика включват:

Достъпност – Осигуряване на равноправен достъп до здравни услуги за всички граждани, независимо от техния социален статус, възраст или местоживеене.

Ефективност – Оптимизиране на използването на ресурсите, включително човешките и финансовите, за постигане на максимални резултати в здравеопазването.

Качество на здравните услуги – Непрекъснато повишаване на качеството на предоставяната медицинска грижа чрез внедряване на нови технологии и методи на лечение.

Профилактика и превенция – Поставяне на акцент върху профилактиката на заболяванията, ранната диагностика и насърчаване на здравословен начин на живот.

Солидарност и справедливост – Принципът на социална солидарност гарантира, че здравната система разпределя разходите по начин, който подкрепя най-уязвимите групи в обществото.

Тези принципи формират основата на здравната политика на българското правителство, насочена към подобряване на здравния статус на населението и създаване на устойчива система на здравеопазване.

Изграждането на здравната политика е сложен и противоречив процес. В литературата намират място разнообразни традиционни принципи, стоящи в основата на здравната политика. Те са свързани главно с хуманните принципи на медицината. Тя включва справедливост, медицинска етика, права и информираност на пациента, достъпност, здравословен стил на живот.

Днес проблемът е не просто изграждане на здравна политика, а високо ефективна здравна политика. Затова са нужни не само социално-хуманни принципи, но и принципи с методологична и организационно-технологична роля.

В методологичен аспект кардинална роля за изграждането на здравната политика имат следните три принципа:

Приоритетност: Многообразието на стотиците и хиляди здравеопазни проблеми трябва да се опрости и сведе до няколко проблема с ключова важност. Без надеждно обосновани и пределно ясни приоритети не може да има ефективна здравна политика.

*Реалистичност:*³ За да бъдат следвани приоритетите на здравната политика са нужни сигурни предпоставки за тяхното осъществяване. Здравно-политическите решения следва да се основават на съчетаването на нужното, възможното, желаното и полезното.

Нов универсализъм: Целта „Здраве за всички“ изисква не само най-простите базови здравни услуги за относително по-бедните слоеве. Трябва да се осигурят висококачествени основни помощи, отговарящи на критериите за ефективност, икономическа и социална приемливост. Отговорността за националните здравни системи лежи върху правителствата, които са длъжни да привличат и координират всички обществени и частни сектори за решаването на въпроси, свързани с управлението на здравеопазването. Здравето на населението винаги е национален приоритет.

В организационно-технологичен аспект в контекста на глобалната стратегия на СЗО са очертани следните принципи на Европейската здравна политика:⁴

- ✓ Справедливост - равни шансове за всички хора за пълно реализиране своя здравен потенциал.
- ✓ Добре информирано и мотивирано население, участващо в определянето на приоритетите. Това изисква високо развито здравно самосъзнание.
- ✓ Етични критерии при вземане на решения - при осигуряване правата на пациента и провеждането на организационни промени.
- ✓ Промоция на здравето - акцент върху позитивното здраве.
- ✓ Първичните здравни грижи - първооснова на цялата национална здравеопазна система.
- ✓ Междусекторно партньорство за здраве - сътрудничество между правителствени институции и неправителствени организации, синдикати и т.н.

ХАРАКТЕР, ТИПОВЕ И НИВА НА ЗДРАВНАТА ПОЛИТИКА

Социално-системен характер на здравната политика

Ефективната здравна политика има ясна социална ориентация. Тя се стреми да удовлетвори базовите здравни потребности на цялото население. Оттук се поражда сложният системен характер на здравната политика.

Съществена роля за изясняване същността и насоките на здравната политика имат теоретичните трудове на Mc Keown, I. Pich и др. Тези автори показаха, че медицината има ограничено влияние върху общия здравен статус на населението, а също, че медицината даже може да влияе, при определени обстоятелства, неблагоприятно върху здравето.

Тези и редица по-нови идеи бяха включени в определени здравно-политически рамки чрез разработките на Blum и Lalonde, които от своя страна повлияват върху насоките на здравната политика през последните петнадесет години в редица страни.

Моделът за т.нар. парадигма на здравето изхожда от теорията на системите. Според него здравното благополучие на населението и факторите на средата са две големи подсистеми на една обща система.

Затова анализът на здравето по необходимост включва анализ на неговите фактори в реалния живот.

Според тази парадигма факторите на здравето са четири:⁵

- ✓ наследственост;
- ✓ околна среда;
- ✓ стил на живот;
- ✓ медицинско обслужване.

³ Борисов, В., Здравен мениджмънт (с основи на здравната политика), изд. Филвест, С., 2003 г., с. 181

⁴ Борисов, В., Здравен мениджмънт (с основи на здравната политика), изд. Филвест, С., 2003 г., с. 182

⁵ Борисов, В., Здравен мениджмънт (с основи на здравната политика), изд. Филвест, С., 2003 г., с. 184

Всеки от тези фактори има различно относително тегло и значение за здравето. На първо място по значимост стои стила на живот, следван от околната среда, наследствеността и медицинското обслужване. Това ранжиране донякъде е условно, тъй като в живата реалност факторите на здравето са неделими един от друг.

Най-същественният политически проблем на здравето произлиза от комплексността и взаимната преплетеност на различните фактори на здравето, което затруднява и забавя вземането на решения.

А колкото повече се забавят здравно-политически решения, толкова по-продължително ще съществува неексплицитна здравна политика, която не винаги е фокусирана към водещите проблеми на здравето.

Дефицитите на официалната здравна политика оставят място за неофициална, завоалирана здравна политика, която има други приоритети, често разминаващи се с водещите здравни потребности на обществото.

За да се излезе от този затворен кръг е необходим продължителен системен анализ на социалните проблеми на здравето, тъй като последното не може да бъде изолирано от обществото и социалните процеси.

От такива позиции особено тежък проблем в съвременната здравна политика е преодоляването на т.нар. медицински детерминизъм, който се свежда до подчиняването на здравнополитическите решения и приоритети на чисто медицински мотиви и дори на чисто клинични мотиви.

Преодоляването на подобни тенденции изисква обосновани промени по следната схема: оценка на ситуацията, установяването и диагностицирането на проблемите, определяне на инструментариум за решаване на проблемите, оценка на изменените условия с оглед адаптиране на решенията към нови цели.

Тези виждания дават нова по-широка интерпретация на понятието „здравна политика“, далеч надхвърляща сферата на здравната служба и здравно-осигурителните институции.

Икономическите и епидемиологическите изследвания на канадски и холандски автори показват, че инвестициите в някои социални сфери дават по-висока здравна възвръщаемост, отколкото инвестициите в някоя друга сфера. Например, инвестициите в общото образование имат много по-благоприятно влияние върху общите показатели на здравния статус, отколкото инвестициите в медицинското обслужване.

Чрез профилактичен математически модел е показано, че ефектът от ограничаване на тютюнопушенето е многостранен и е много по-висок, отколкото реализирането на изолирани програми поотделно за всяка една болест.

Всичко това ни убеждава в необходимостта от широк интегрален подход към проблемите на здравната политика.

Същевременно следва да се отчита, че формирането на здравната политика не е въпрос само на достатъчно научни анализи, но е също и въпрос на обща политическа воля и политически приоритети. Например, доста трудно би било едно министерство на здравеопазването да отдели средства от своя бюджет за инвестиране в общото образование, колкото и голяма да е здравната изгода от такова инвестиране - просто политическият спектър на такова министерство е ограничен от много фактори. Това още един път доказва сложния социално-системен характер на здравната политика, която трябва да има надведомствен статус и функции.

За утвърждаването на такъв подход съществена роля имат концепциите на СЗО, отразени в специални стратегии и програми на тази най-голяма международна организация. Три от тези стратегии са най-съществени: „Здраве за всички“, „Първични здравни грижи“ и „Промоция на здравето“.

В контекста на изложените проблеми стратегиите на СЗО са едновременно и генерален критерий за оценка на социалната ефективност и тенденциите на здравната политика и здравните реформи във всяка отделна страна.

Типове и нива на здравна политика

Основен критерий за класифициране на здравната политика са нейните цели и приоритети. Каквито са здравните приоритети в дадена страна, такава е нейната здравна политика.

За определен период генерален приоритет в нашата здравна политика е повишаване броя на болниците, на болничните легла, на лекарите и медицинския персонал, броя на тясно специализираните звена и др.

Сегашната здравна реформа преследва преориентация към нови приоритети: гарантирани първични здравни грижи, качество и ефективност на здравните услуги, повишена отговорност за здравето.

Разбираемо е, че здравната реформа по същество води до промяна на типа здравна политика в нашата страна.

В съвременния свят се наблюдават различни типове здравна политика в зависимост от нейната ориентация и широтата на подходите към здравните проблеми.

Здравна политика, ориентирана към:

- болестта и лечението или здравето (промоция на здравето);
- медицинската професия или професионално партньорство;
- отделни и социални групи или цялото население;
- краткосрочни цели или дългосрочни цели.

Всеки от посочените двойки типове е повече или по-малко еднопосочен. Съвременна тенденция в здравната политика е тези типове и подходи да бъдат свързани и подкрепящи се.

По този начин се цели да се постигне една всеобхватна интегрална здравна политика като фундамент на новото обществено здравеопазване.

Различават се четири нива на здравната политика: национално, регионално, локално и институционално. Съответно се говори за национална здравна политика, регионална здравна политика и т.н.

Здравословна обществена политика

В литературата успоредно с термина здравна политика все по-често се използва терминът здравословна обществена политика. Разликата между тези два термина се корени в обстоятелството, че не винаги здравната политика се занимава със здравето, т.е. не винаги е здравословна политика.

Например редица автори подчертава, че като правило съществуващите министерства на здравеопазването са фактически министерства за медицинско обслужване, за осигуряване на лечебно ориентирана дейност и не са стратегически заинтересовани от общественото здраве.

Новият тип здравна политика е координирана мултисекторна политика за постигане на справедливост в здравето.

По-конкретно разликата между двете посочени понятия се състои в следното. Здравната политика в традиционния смисъл се разглежда като част от правителствена политика, отнасяща се до финансирането и осигуряването на здравно обслужване и опазващи здравето средства. Тази политика се означава още с термина традиционен тип здравна политика.

Здравословната обществена политика по принцип е по-стратегическа, тя служи на дългосрочни цели; поставя си мащабни задачи и търси пътища за осъществяването им. Тези пътища най-често излизат далеч извън традиционните рамки на здравната система.

Здравословната обществена политика се означава още с термина нов тип здравна политика.

Освен това за нея в литературата се срещат и термините координираща здравословна политика, ново обществено здравеопазване или политика за промоция на здравето.

Независимо от това терминологично разнообразие в концепцията за здравословна обществена политика се влага единен замисъл. Това е идеята, че обществената политика следва да бъде положителен фактор на здравето. Тази идея е значително по-широка от рамките на традиционната здравна политика.

Например политиката, свързана с образованието, с храненето, със семейството, с туризма, с културата, с транспорта, може да влияе съществено за решаването на редица здравни проблеми. От своя страна всички тези секторни политики се повлияват от икономическата политика на държавата.

За съжаление, нерядко здравните политици недооценяват сложните взаимовръзки и важния принос на всички тези „нездравни“ сектори като детерминанти на генералните показатели на общественото здраве.

ЗДРАВНО-ПОЛИТИЧЕСКИ РЕШЕНИЕ ПО ОТНОШЕНИЕ НА ОЦЕНКАТА НА ЗДРАВНИТЕ ТЕХНОЛОГИИ

Оценката на здравните технологии (НТА - Health Technology Assessment) е научно обоснована методология, която дава насоки за вземане на решения на базата на доказателства относно ценообразуването и реимбурсирането на здравни технологии и лекарствени терапии.

Целта е да се идентифицират онези здравни програми, стоки и услуги, които предлагат най-голяма стойност за единица разход, а политиците да вземат обосновани решения относно тяхното прилагане в практиката. Крайният резултат е и създаване на мост между света на науката и вземането на решения.

Здравните технологии са:

- Лекарствени продукти;
- Медицински изделия(апарати, устройства, тестове и др.);
- Интервенции;
- Процедури;
- Терапии;
- Здравни програми;
- Хранителни добавки (примерно Витамин D).

Оценката на здравните технологии включва:

- Анализ на здравния проблем;
- Сравнителен анализ на терапевтичната ефикасност, ефективност и безопасност на лекарствения продукт;
- Анализ на фармако-икономическите показатели;
- Анализ на бюджетното въздействие.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключение, здравната политика на българското правителство играе централна роля в осигуряването на здравеопазването като основен обществен ресурс. Чрез прилагане на принципите на достъпност, ефективност, качество и справедливост, тази политика цели да подобри здравните услуги и да гарантира по-добро здраве за всички граждани. Въпреки предизвикателствата като неравенствата в достъпа до здравеопазване и нуждата от

модернизация на системата, стратегическите мерки и усилията за интеграция с европейските здравни стандарти демонстрират ангажираността на държавата към устойчиво и висококачествено здравеопазване.

Съвременните автори определят здравословната обществена политика като мултисекторна политика за постигане справедливост в здравето и като координирана обществена политика, подкрепяща здравето. С това се подчертава както комплексният характер на този тип политика, така и огромната важност на общественото участие във формулирането и реализирането на здравно-политическите решения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Апостолов, М. Исторически, социални и етични измерения на медицината, изд. „ГорексПрес“, пет издания, С., 2001-2009.
  2. Борисов, В., Здравен мениджмънт (с основи на здравната политика), изд. Филвест, С., 2003 г.
Борисов В. (2004). Здравна политика и мениджмънт, изд. Център за информация и медицина, София
  3. Борисов В. (1995). Въведение в здравния мениджмънт. Избрани лекции, изд. програма „Фар“, София,.
  4. Борисов, В. Здравен мениджмънт с основи на здравна политика, С., 2003.
  5. Грива Хр., Ст. Христова, Т. Чолакова, Здравни индикатори, НЦЗИ, 2000
  6. Тодорова, Д., Здравноосигурителна система в България, Годишник на Технически университет, гр. Варна, 2008 г.
-

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Академично издателство „Талант“

*Висше училище по агробизнес и развитие на
регионите - Пловдив*

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Academic Publishing House „Talent“

*University of Agribusiness and Rural Development
Bulgaria*

<http://science.uard.bg>

TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF MODERN FARM HOLDINGS

Kiril Kasapov

University of agribusiness and rural development, Plovdiv, Bulgaria

Abstract: Of essential importance for the development of modern farms and for the generation of innovations is the creation and free sharing of knowledge in an accessible manner for all participants at the national and regional level, as all of them must be engaged in the creation and sharing of knowledge in order to create a well-structured and functioning innovation system.

Keywords: farm, sustainable development, innovation.

ТЕНДЕНЦИИ В РАЗВИТИЕТО НА СЪВРЕМЕННИТЕ ФЕРМЕРСКИ СТОПАНСТВА

Кирил Касапов

Висше училище по агробизнес и развитие на регионите - Пловдив

УВОД

От съществено значение за развитието на съвременните фермерски стопанства. За генерирането на иновации е изграждането и свободното споделяне на знания по достъпен начин за всички участници на национално и регионално ниво, като всички те трябва да бъдат ангажирани в създаването и споделянето на знания, за да може да се създаде добре структурирана и работеща иновационна система.

Устойчивото развитие като цяло винаги се поставя там където се пресичат пътищата на околната среда, икономиката и обществото, въпреки че сега тези термини са разширили значението си и обхващат понятия като екологични системи и услуги, справедлив и траен

просперитет, здраве и социална справедливост. Много автори обръщат внимание и на едно друго измерение, а именно политическа устойчивост, имайки предвид научно разработените механизми за управление, които да осигуряват устойчивото развитие [6].

За да се отговори на изискванията на ЕС, устойчивото развитие на отрасъла в България, трябва да се възприема, като съвкупност от фактори, които определят правилното разпределение на ограничените природни ресурси, за да се постигне равновесие между употребата им в поколенията. Стопанското разпределение представлява резултат от взаимодействието на различни форми капитал – природен, материален и човешки (социален). Природният капитал включва ограничените природни ресурси: земя, вода, въздух и биоразнообразие. Устойчивото развитие е комбинация от различните елементи на капитала, като по този начин се опазват екосистемите. Взаимовръзките между отделните форми на капитала са сложни и зависят от множество фактори за достигане на общественото развитие. Преструктуриране на производството е промяната на използваните ограничените природни ресурси, реализирания доход и човешкия ресурс.

Новата Обща селскостопанска политика на Европейския съюз за 2021 – 2027 г. ще предостави благоприятна рамка за прехода към устойчиви и адаптивни към климатичните промени земеделски вериги и системи, ще помогне за осигуряване на дългосрочни доставки на полезни храни и биомаса за постигане на целите за устойчиво развитие до 2030 г.

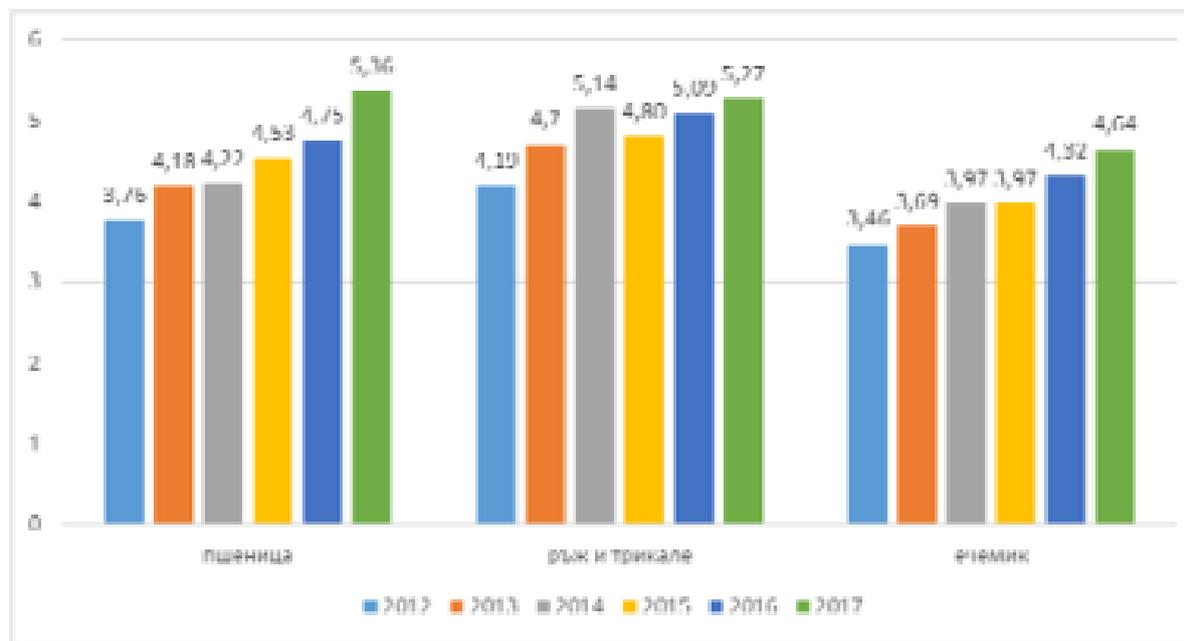
При добре функциониращите СЗИСС в държавите-членки знанията и иновациите ще играят централна роля в тази еволюция, което включва и справяне с цифровото разделение в селското стопанство и свързаните с него сектори. ЕС има интерес да гарантира наличието на добре СЗИСС обхващащи изцяло територията на Съюза. За да се избегне дублиране на усилията, да се спестят разходи, да се увеличи въздействието на финансирането от ЕС както на национално, така и на регионално ниво и за да се ускорят иновациите е от съществено значение да се изградят по-добри СЗИСС. Всички държави-членки могат да подобрят някои аспекти на своите настоящи СЗИСС като се учат една от друга.

ОСНОВЕН СТИМУЛ ЗА ПРЕСТРУКТУРИРАНЕТО НА ЗЕМЕДЕЛСКИТЕ СТОПАНСТВА

Основният стимул за преструктурирането на земеделските стопанства през последните години е субсидията, получена по Схемата за единно плащане на площ. Това е причината осезаемо да нараства делът на монокултурното земеделие. Голяма част от използваемата земеделска площ се използва за отглеждане на полски култури [6]. От гледна точка на икономическа ефективност основния показател за продуктивността на земеделските стопанства е брутната продукция. В стойността на брутната продукция не се включва субсидията. Средният добив измерен в тон/ха нараства в производството на пшеница, ръж и ечемик, което може да се обясни с повишаване на средните добиви и нарастване на цените им (фиг. 1).

Развитието на биоземеделието акцентира не само върху производството на безопасни хранителни продукти, но и осигурява възможност за устойчив доход на населението, като съчетава традициите, иновациите и опазването на природната среда. В същото време се достига до социален ефект, като се създават допълнителни доходи на населението и се откриват нови работни позиции в сравнение с традиционното производство. Биоземеделието съчетава най-добрите практики по отношение опазването на околната среда и прилага високи стандарти и методи на производство, съобразени с предпочитанията на потребителите към продукти, произведени чрез използване на естествени вещества и процеси. Цели на биологичното земеделие са следните са: да въведе устойчива система за управление на земеделието, която е съобразена със системите и циклите на природата, запазва и подобрява здравето на почвата, водата, растенията, животните и равновесието между тях; да допринесе за висока степен на биологично разнообразие, използва по

отговорен начин енергията и природните ресурси като вода, почва, органична материя и въздух и да произвежда висококачествени продукти, които отговарят на потребителското търсене на стоки, произведени чрез прилагане на процеси, които не вредят на околната среда, човешкото здраве, здравето на растенията и на животните.

Фиг. 1. Стойности на средният добив на отглежданите култури в България за периода 2012–2017 г.

Източник: МЗХГ. Дирекция „Агростатистика”.

Основните принципи на биологичното земеделие:

– да разглежда фермата като една система или „организъм”, който съществува в контекста на локална екосистема;

– да запазва баланса във взаимоотношенията вътре в самата фермерска система, както и тези между фермерската система и заобикалящата я екосистема; – да запази определена степен на биоразнообразие в системата;

– да стимулира биологичната цикличност на системата; – да извлече максимална полза от слънчевата енергия и да намали използването на всички видове външни влагания до абсолютния минимум;

– да запази отношенията със заобикалящата екосистема.

Недостатъци на биологичното земеделие спрямо конвенционалното земеделие:

– намаляване на добивите, особено през първите години на преход – системата навлиза в биологично равновесие;

– себестойността на продукцията е по-висока – по-големи разходи за труд (окопаване), биопестициди;

– не напълно развит пазар за биологичната продукция – нерегулирано търсене и предлагане.

Въпреки изложените принципи и недостатъци в периода 2014–2018 г. се увеличава производството на зърнени и маслодайни култури чрез био земеделие, докато при зеленчуците и трайните насаждения се наблюдава намаление, както и значително ежегодно вариране в средните добиви на производство. По данни на Евростат биологичното земеделие варира в различна степен в страните членки и различните региони. Най-висок е

делът на биологичното земеделие в Австрия в Залцбург, където биологичното земеделие заема 52% от общата използвана земеделска площ. Въпреки това България е държавата в Европейския съюз, постигнала най-голям ръст на биологичното земеделие в през последните три години.

ИНОВАЦИИ И ТЕНДЕНЦИИ ВЪВ ФЕРМЕРСКИТЕ СТОПАНСТВА

Знанията и иновациите играят решаваща роля за подпомагане на земеделските стопани и селските общности за посрещане предизвикателствата в настоящия момент и в бъдеще.

Насоки за използване на работи в селското стопанство на бъдещето-останалите елементи от „умната ферма“ с помощта на безжична връзка, ще икономисват водни ресурси, а система с изкуствен интелект, преминала машинно обучение, ще разпределя торовете и пестицидите максимално точно и икономично. Други системи ще се грижат за оптималния режим за отглеждане на животни, ще откриват и ще проследяват състоянието на заболели животни, и ще извършват много други дейности в тази насока.

Въвеждането на автоматизация в селското стопанство става все по-наложително, тъй като там работната ръка все повече застарява, все по-трудно се намират сезонни работници и промените в климата оказват сериозно влияние. Ситуацията се усложнява от политическите събития в последно време, например Брекзит или новата по-ожесточена миграционна политика на САЩ.

Как ще изглежда селското стопанство на бъдещето?

Някои тенденции, които вече са намерили своето приложение.

- Системи за плевене

Орането беше един от основните методи през миналия век за борба с плевелите. Но това води до ерозия на почвата, изхвърляне в атмосферата на въглероден диоксид, а също увеличава необходимостта от торене. След това на смяна дойдоха хербицидите. Но тъй като плевелите развиват резистентност към химикалите, то използването на такива препарати достигна до огромни количества, които от една страна носят все повече разходи за фермерите, а от друга - все по-нарастващо химическо въздействие на почвата и организмите на потребителите.

- Лидар (LIDAR) за фермерски стопанства

Лидар е технология за дистанционно получаване на информация за отдалечени обекти. Това се постига чрез сензори – активни оптични системи, използващи за целта лазери и камери, и явленията на отражение на светлината и нейната дисперсия в прозрачна и полупрозрачна среда.

- Дронове

Разгръщането на селскостопанска авиация от безпилотни летателни апарати (БЛА) е изключително перспективна насока. Търговското използване на БЛА започна през 80-те години на миналия век за аерофотозаснемане на полетата. Впоследствие възможностите на БЛА се допълниха с изработването на 3D топографски модели, формиране на карти с различните посеви и мониторинг на критични показатели при техния растеж.

КЛЮЧОВИ ФАКТОРИ ЗА ПОДОБРЯВАНЕТО НА КАЧЕСТВОТО НА РАБОТА И ПРОДУКТИВНОСТТА В СЪВРЕМЕННИТЕ ФЕРМЕРСКИ СТОПАНСТВА

За подобряването на качеството на работа и продуктивността в съвременните фермерски стопанства има отношение:

► Политици, фермери, научни работници, съветници, земеделски асоциации и медии трябва да обединят своите усилия в подкрепа разработване на нови знания и иновативни решения в областта на земеделието;

► Трябва да се създаде благоприятна среда в целия ЕС за по-ефективното разпространение и внедряване на иновациите, да има по-добро използване на съществуващите знания за постигане целите на ОСП и изпълнение на международните ангажименти;

► Европейското партньорство за иновации за производителност и устойчивост на селското стопанство (EIP-AGRI) е уникална политическа рамка за подкрепа на интерактивни иновативни проекти на местно и транснационално ниво;

► От съществено значение е изграждането на системи за знания и иновации в селското стопанство (СЗИСС-AKIS), с цел стимулиране разработването и развитието на иновативни проекти и разпространение, използване и възможно най-широко приложение на резултатите от тях.

ИЗВОДИ

Предимствата на по-ниските цени на земеделската земя и наетата работна сила в съчетание с уникалните природно-климатични условия за производство на редица продукти не са достатъчни за повишаване конкурентоспособността на българското селско стопанство. Без изпълнение на изискванията за стандартизация, сертификация на произведената продукция, без строго спазване на фитосанитарните и ветеринарномедицинските норми при производството е немислимо да очакваме, че българските аграрни продукти ще намерят място на европейския пазар. В този смисъл основните насоки за развитие на селското стопанство и изградените предприятия в сектора са:

- провеждане на политика за рационализиране размерите на аграрните структури чрез утвърждаване на модерни фамилни предприятия, кооперации и търговски дружества; насърчаване развитието на фамилните земеделски стопанства от полупазарен тип, и постепенното им превръщане в пазарни структури чрез разработване на инвестиционни проекти за петгодишното им развитие и преференциално финансиране. Те трябва да задоволяват не само семейните потребности, но и да издържат на европейския конкурентен натиск;

- преодоляване на раздробяването на земеделската земя, създаване на предпоставки за рационалното ѝ използване и оптимизиране размерите на земеползването у нас чрез дългосрочна аренда и приемане на промени в Закона за наследството и Наредбата за оземляване; подпомагане усвояването на средствата от европейските фондове за финансиране на мерките по линията на общата аграрна политика и поощряване на инвестициите за трайно подобряване състоянието на земеделските земи в посока възстановяване и изграждане на съоръжения за напояване, борба с ерозията и киселяването на почвите и др.;

- стимулиране възстановяването и развитието на такива подотрасли като зеленчукопроизводство, овощарство, лозарство, отглеждане на етеричномаслени култури и др., за които има благоприятни природно-климатични условия и България е традиционен производител, познат на европейския пазар.

Успешното развитие на селскостопанските предприятия изисква извършване на редица неотложни промени в тях. На първо място, те са свързани със стратегиите за развитие на отделните форми на предприятия в отрасъла и засягат главно пазарните позиции на тези с акцент върху отношението към клиентите и конкурентите. По отношение на първата група субекти на пазара изключителна роля през следващите години ще има въпросът, свързан с повишаване на хигиенно-санитарните изисквания за производство и профилактика на заболяванията на растенията и животните. Това е едно от основните условия за повишаване качеството както на растителните, така и на суровите животински продукти като възможност за по-добрата им реализация. Без осъществяването на своевременна модернизация на техниката и технологията на производство, замяната на

нископродуктивните сортове и породи, повишаване на професионалната подготовка на работниците, които ги отглеждат, не е възможно да се очаква подобряване на качеството на продукцията. Това важи в еднаква степен за почти всички аграрни предприятия в страната с малки изключения при тези с по-големи икономически размери. Незначителна част от тях инвестират в производството и в повишаване квалификацията на работната сила. Затова селскостопанските предприятия, които отговорят на изискванията на европейския пазар и ще могат да реализират продукцията си там, са все още малко. В останалите маломерни фамилни предприятия, в сдруженията и повечето от кооперациите този проблем не е решен. Главните усилия на техните собственици пред следващите години трябва да се насочат към насърчаване на инвестициите. Не по-маловажни са промените, насочени към конкурентите на пазара. Все повече се изостря въпросът за внос на традиционни за нашето селско стопанство продукти от съседни държави и от страните в ЕС. Те постепенно изместват българските производители, като ги принуждават да преминат в други сектори или да се откажат окончателно от аграрното производство. За да се преодолее този сериозен за повечето предприятия проблем независимо от тяхната форма и икономически размер, е необходимо да се засили регулативната ролята на държавата. Същевременно трябва да се преодолее и недоверието към сдружаването и обединяването на земеделските производители, като се доразвият вече изградените и се изградят нови икономически обединения на производители на браншови, регионален и национален принцип. Те могат да поемат функциите на производителите по маркетинга и реализацията на продукцията, да ги подпомогнат при изготвяне на инвестиционни проекти, да ги информират за новите възможности за финансова подкрепа, идваща от европейските фондове.

ЛИТЕРАТУРА

1. Атанасова, Т., Гайдарджиева, В., Костадинова, Н. (2009) Развитие на българското селско стопанство - поуки и перспективи. сп. "Икономическа мисъл", бр. 1, стр. 72-93.
2. Йорданова, Ф., Стрекаловска-Гъркова, А. Анализ на предизвикателствата и факторите за устойчиво развитие в аграрния сектор в България и ЕС. сп. „Управление и устойчиво развитие“. бр. 5/2019.
3. Министерство на земеделието и храните. Национална служба за съвети в земеделието.

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Академично издателство „Талант“

*Висше училище по агробизнес и развитие на
регионите - Пловдив*

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Academic Publishing House „Talent“

*University of Agribusiness and Rural Development
Bulgaria*

<http://science.uard.bg>

THE CORE CONCEPTS OF BUSINESS INTELLIGENCE

Radina Schirbaum

Konstantin Preslavski Shumen University, Bulgaria

Konstantin Tsvetkov

University of agribusiness and rural development, Plovdiv, Bulgaria

Abstract: Today, where data has become one of the most valuable resources for companies, the effective use of business intelligence and data warehouses plays a crucial role in improving competitiveness and decision-making. The rapid increase in the amount of data in companies presents both a challenge and an opportunity. By using business intelligence and data warehouses, companies can not only manage their data effectively but also gain valuable insights that give them a strategic advantage.

Keywords: Business Intelligence (BI), TV-Streaming, Data Warehouse.

DIE KERNKONZEPTE DER BUSINESS INTELLIGENCE

Abstract: Heutzutage, wo Daten zu einer der wertvollsten Ressourcen für Unternehmen geworden sind, spielt der effektive Einsatz von Business Intelligence und Data Warehouses eine entscheidende Rolle bei der Verbesserung der Wettbewerbsfähigkeit und der Entscheidungsfindung. Die rasche Zunahme der Datenmenge in Unternehmen stellt sowohl eine Herausforderung als auch eine Chance dar. Durch den Einsatz von Business Intelligence und Data Warehouses können Unternehmen nicht nur ihre Daten effektiv verwalten, sondern auch wertvolle Erkenntnisse gewinnen, die ihnen einen strategischen Vorteil verschaffen.

EINLEITUNG

Alle paar Jahre wird ein Bericht verfasst, aus dem hervorgeht, dass Business Intelligence zu den Prioritäten der CIOs gehört. Unternehmen werden heute durch Informationen angetrieben, die aus Daten gewonnen werden. Diese Daten, ob aktuell oder alt, erfordern eine Menge Arbeit, bevor sie nützlich werden. Rohdaten sind für die Entscheidungsfindung unbrauchbar. Sie sind inkonsistent, unvollständig, veraltet, unformatiert und voller Fehler. Rohdaten erfordern Integration, Design, Modellierung, Architektur usw., bevor sie in konstruktive Informationen umgewandelt werden können. Die Unternehmen brauchen diese Informationen nicht nur, um zu verstehen, sondern auch, um ihre Abläufe gegenüber Konkurrenten, Lieferanten, Mitarbeitern und Aktionären zu verbessern. Sie müssen erfahren, was in ihrem Unternehmen geschieht, ihre Abläufe analysieren, auf internen und externen Druck reagieren und Entscheidungen treffen, die ihnen helfen, die Kosten zu kontrollieren, um sowohl die Einnahmen als auch den Umsatz zu steigern.

In diesem Zusammenhang ist es notwendig, die Vor- und Nachteile von Business Intelligence und dem Einsatz eines Data Warehouse zu betrachten. Das Hauptproblem besteht darin, dass die Unternehmen zunehmend mit großen Datenmengen konfrontiert sind und Schwierigkeiten haben, diese effektiv zu nutzen, um die richtigen Entscheidungen zu treffen. Daher stellt sich die Frage, wie Business Intelligence und Data Warehousing dazu beitragen können, diese Herausforderungen zu bewältigen und die Entscheidungsfindung zu verbessern, d.h. das Hauptziel dieser Arbeit besteht darin, die Vor- und Nachteile zu ermitteln und zu analysieren, um Unternehmen bei der Entscheidungsfindung über die Data-Warehousing-Strategie zu unterstützen.

Grundlagen der Business Intelligence (BI)

Business Intelligence (BI). Definition und grundlegende Konzepte

Die erste Herausforderung für kleine Unternehmen ist die Kollision mit einem riesigen Datenstrom, den kleine Unternehmen nicht verarbeiten können. Im Umgang mit Kunden, Partnern und Lieferanten werden täglich riesige Mengen an Daten gesammelt. Die Unternehmen analysieren Informationen über ihre Konkurrenten auf dem Markt, verfolgen ihre Websites, um mehr über ihre Besucher zu erfahren - wie viele es sind und woher sie kommen. Die gesammelten Daten werden immer umfangreicher, ihre Vielfalt und die Geschwindigkeit, mit der sie beschafft werden, nehmen zu. Ein Großteil der Daten wird durch die Zeit beeinflusst: In einigen Sektoren ist es von entscheidender Bedeutung, die Zeitspanne zwischen der Erfassung und der Verwendung der Daten zu verkürzen (z. B. im Bankensektor).

Die Datenquellen werden immer umfangreicher, was die Verarbeitung weiter erschwert. In der Vergangenheit waren IT-Manager für das Sammeln und Analysieren von Daten aus den Aktivitäten verschiedener Abteilungen im gesamten Unternehmen zuständig, während heute Daten von Menschen, Maschinen, Prozessen und Anwendungen aus der ganzen Welt stammen können. Da dieser Prozess so dynamisch ist, sind Unternehmen besser darin, Daten zu sammeln, als darin, sie zu organisieren und zu analysieren. Viele Unternehmen werden durch den Informationsfluss behindert und können ihn nicht effektiv analysieren oder aktuelle Informationen erhalten, um Maßnahmen zu ergreifen.

Darüber hinaus benötigen jetzt viel mehr Personen in einem Unternehmen die Informationen, die aus all diesen Daten stammen. Nehmen wir als Beispiel die medizinischen Informationen - sie werden nicht nur mit Ärzten, sondern auch mit Krankenhäusern, Patienten und Versicherungsgesellschaften ausgetauscht. Ein weiteres Beispiel sind Telekommunikations- und TV-Streaming-Dienste (Netflix, Prime Video, Apple TV) - sie sammeln Daten über alles, was wir uns ansehen, und verwenden sie, um uns andere Filme und Sendungen zu empfehlen, die uns gefallen könnten. All diese Informationen haben Auswirkungen auf die Fähigkeit von Unternehmen, informierte Entscheidungen zu treffen [1].

Die Analyse der gesammelten Daten ist von großer Bedeutung. Unternehmen brauchen zwar immer noch Entscheidungsträger, die sich auf ihr Bauchgefühl verlassen, aber die Führungskräfte sind auf Daten angewiesen, um ihre Entscheidungen zu validieren. Daten werden zu einem strategischen Leitfadern, der Managern hilft, Muster zu erkennen, die sie sonst vielleicht übersehen würden.

Eine Studie von Bain & Co, dem größten auf strategisches Management spezialisierten Unternehmen in den USA, ergab, dass Unternehmen mit fortschrittlicheren Analysefähigkeiten ihre Konkurrenten bei weitem übertreffen:

- Die Wahrscheinlichkeit, dass sie zu den 25% der erfolgreichsten Unternehmen in ihrer Branche gehören, ist doppelt so hoch;
- Die Wahrscheinlichkeit, eine schnellere Entscheidung zu treffen, ist fünfmal höher als bei der Konkurrenz.
- Die Wahrscheinlichkeit, dass die Lösung wie vorgesehen umgesetzt wird, ist dreimal höher.
- Die Wahrscheinlichkeit, dass Daten häufig zur Entscheidungsfindung herangezogen werden, ist doppelt so hoch.

Die Analyse von Daten wird mit der Zeit immer umfangreicher und komplexer.

Fortgeschrittene Analysen werden um zukunftsgerichtete Analysen, Visualisierung und Datenerkennung erweitert. Immer mehr Unternehmen erkennen, wie wichtig es ist, dass IT- Profis diese Tätigkeiten ausführen. In unserer Branche herrscht ein Mangel an Fachkräften in den Bereichen Business Intelligence, Analytik und Faktenintegration, was Unternehmen daran hindert, die bereits vorhandenen Daten effektiv zu nutzen. Die zunehmende Datenmenge macht es erforderlich, dass immer mehr Führungskräfte ihre Fähigkeiten im Umgang mit der Analyse von Informationen verbessern.

Der Bericht des Marktforschungsunternehmens Forresrer Research liefert Analysen mit besonderem Schwerpunkt auf der Informationstechnologie. Er zeigt einige der Gründe auf, warum Business Intelligence-Analysen so wichtig sind:

- Viele Geschäftsentscheidungen beruhen nach wie vor auf intuitiven Vorahnungen und nicht auf Fakten;
- Die Analyse unterstützt die evidenzbasierte Entscheidungsfindung, indem sie intuitive Entscheidungen reduziert;
- Die Wettbewerbsfähigkeit kann durch eine bessere Nutzung von Daten erreicht werden;
- Die gesammelten Daten ermöglichen neue und zusätzliche Analysemöglichkeiten, die ihr Potenzial voll ausschöpfen [2].

Die Strategie eines Unternehmens bestimmt, welche Daten auf welche Weise analysiert werden. Die Gestaltung und Visualisierung von Daten ermöglicht Berichte, Analysen, Vorhersagemodelle und Business Intelligence für Self Service. Bei der Integration der visuellen Datenanalyse steht das Unternehmen vor vielen Schwierigkeiten, bis die nützlichen Informationen extrahiert sind. Die Daten sind roh, zufällig und unorganisiert. Im Gegensatz dazu sind die Informationen organisiert, strukturiert und verarbeitet. Sie werden verwendet, um Wissen zu gewinnen und auf dieser Grundlage Entscheidungen zu treffen und Maßnahmen zu ergreifen.

Ziele und Fähigkeiten von Business Intelligence

Die ständige Erweiterung der Datenbasis, die massive Veränderung des Marktumfeldes und die immer höheren internen und externen Anforderungen an Transparenz und fundierte Entscheidungsfindung sind Voraussetzungen für die schnelle Durchdringung des analytischen Ansatzes. Traditionelle Wartungs- und Managementsysteme werden diesen Anforderungen nicht mehr gerecht. Isolierte oder punktuelle Lösungen reichen nicht aus, da sie nur Einzelaspekte behandeln und oft auf einzelnen Datenbanken basieren. Gefragt sind daher neue Ansätze für integrierte Programme und die Verwendung neuer Begriffe im Bereich der IT-gestützten

Instandhaltung für das Datenmanagement. Business Intelligence beschreibt einen integrierten, unternehmensspezifischen, ganzheitlichen Ansatz.

BI wandelt Daten in wertvolle Informationen für das Unternehmen um und ermöglicht die Gewinnung von Erkenntnissen.

So wie die Nachfrage nach nützlichen Informationen ständig steigt, so steigen auch die Erwartungen der Unternehmensleiter. Gleichzeitig erkennen die Unternehmen den großen geschäftlichen Nutzen, den die Analyse der wachsenden Informationsmenge bietet. Ihre Handlungsentscheidungen beruhen dann auf dieser Analyse. Die erste Schwierigkeit, mit der die Unternehmen konfrontiert sind, ist die große Menge an Rohdaten, die sie nicht ausreichend analysieren und untersuchen können. Der Grund dafür ist, dass sie immer noch Standardtechniken und -technologien verwenden, die für Business Intelligence und den Einsatz eines Data Warehouse grundlegend sind.

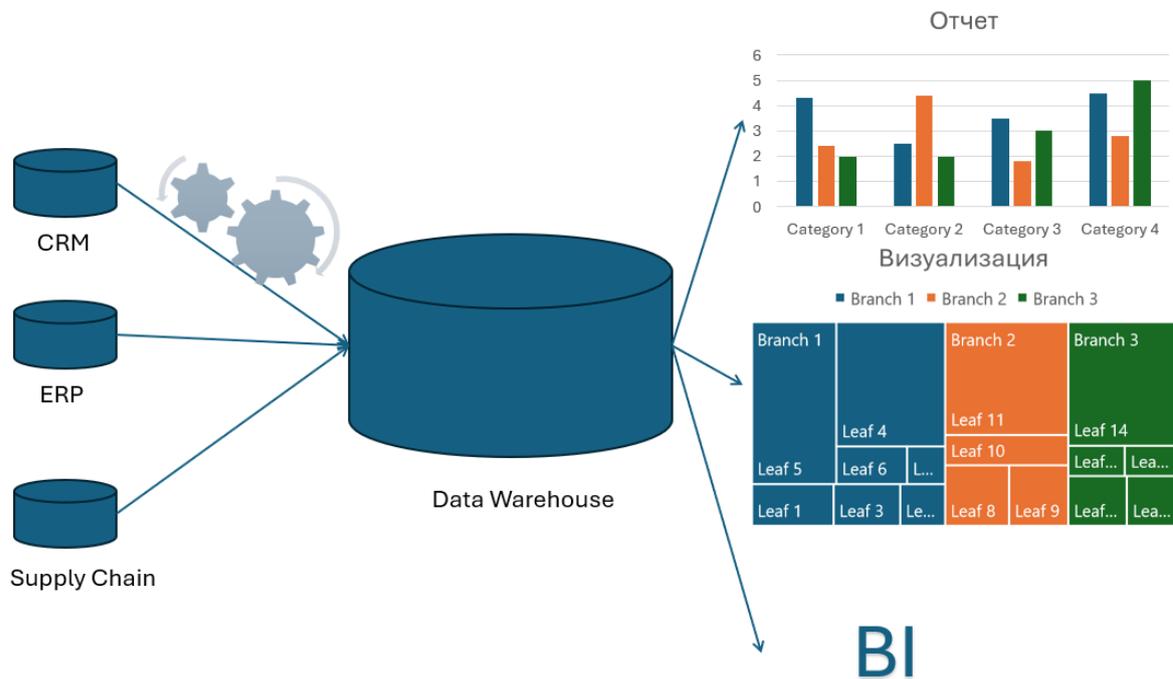

Abbildung 1. „Business Intelligence“

Abbildung 1 zeigt die Beziehung zwischen den wichtigsten Blöcken/Abhängigkeiten in BI und dem größten Teil seiner Nutzer.

Die Datenkonsistenz ist eine sehr wichtige Voraussetzung für die Unternehmensanalyse. Die Stammdatenverwaltung ist eine spezifische Funktion des Data Warehousing, um signifikante Inkonsistenzen zu regulieren.

Unternehmen sind in den letzten Jahren mit einer erheblichen Zunahme des Volumens, der Vielfalt und der Geschwindigkeit von Daten konfrontiert worden.

Die Integration von Daten aus internen Betriebssystemen führt zu einem wachsenden Volumen an potenziellen und aktuellen Kunden, Partnern, Lieferanten usw. Sobald die benötigten Daten gefunden und ausgewertet sind, müssen sie weiterverarbeitet werden, damit sie analysiert werden können. Die Geschäftsinformationen müssen unabhängig von der Art der Abfrage verfügbar sein. Um die Daten umfassend, konsistent, übersichtlich und aktuell zu halten, ist eine Informationsmanagementstrategie erforderlich. Sobald die Informationen sortiert sind, können Manager eine Vielzahl von Geschäftswerkzeugen einsetzen: Datenermittlung und Visualisierung, Ad-hoc-Abfragen, Scorecards, OLAP-Analysen, vorausschauende Analysen, Berichte und Tabellenkalkulationen. Die Datenanforderungen eines Unternehmens wachsen und entwickeln sich ständig weiter, d. h. auch der Informationsfluss wird immer größer. Um die Rolle von Business

Intelligence zu verstehen, muss man den Unterschied zwischen der Erfassung von Daten und ihrer Verwendung für die Analyse berücksichtigen. Erfassen von Daten bedeutet, sie in digitale oder digitalisierte Form zu bringen. Ein Beispiel für die Datensammlung sind Kundenkarten, die in verschiedenen Geschäften zum Punktesammeln verwendet werden. Beim Scannen des Barcodes an der Kasse erfasst die Karte Daten über die getätigten Einkäufe, die Einkaufshäufigkeit, eventuelle Sonderangebote an diesem Tag sowie den Betrag, der bei jedem Besuch im Geschäft ausgegeben wurde. Diese Informationen sind für das Unternehmen nicht von Nutzen, wenn die Kundenkarten nur von einer kleinen Anzahl von Kunden verwendet werden. Deshalb gibt es Marketingstrategien, um die Aufmerksamkeit der Kunden zu erregen z. B. entspricht jeder gesammelte Punkt einem Cent, in einer Kunden-App werden die Punkte beim Kauf eines bestimmten Artikels multipliziert usw. Wenn die Karte von mehr als 10.000 Kunden verwendet wird, kann die Datenbank analysiert werden, und es können Entscheidungen getroffen werden, die zu einer Steigerung des Umsatzes führen. Die erfassten Daten werden in operative Systeme eingegeben. Dabei handelt es sich um Systeme, die alltägliche Transaktionen wie Bankeinzahlungen, Ladenverkäufe, Kursanmeldungen usw. durchführen. Sie werden auch als Transaktionsverarbeitungssysteme bezeichnet.

Business Intelligence steht für Anwendungen, die für Berichte, Abfragen und Analysen verwendet werden. Das Datenlager (Data Warehouse) ist nicht die einzige Informationsquelle, die von BI genutzt wird, aber es ist der Schlüssel zur unternehmensweiten Entscheidungsfindung. Es stellt saubere, konsistente, maßgeschneiderte, umfassende und aktuelle Informationen bereit. Die Betriebssysteme verfügen in der Regel nur über begrenzte Berichtsfunktionen. Das ist normal, denn sie sind für die Transaktionsverarbeitung und nicht für statistische Schätzungen und Vergleiche konzipiert. Unternehmensdaten können über viele verschiedene Betriebssysteme verstreut sein, was die Erfassung und Konsolidierung sehr schwierig macht. In einem großen medizinischen Zentrum kann beispielsweise ein System Daten im Zusammenhang mit Patientenkonten verarbeiten, ein anderes sammelt medizinische Forschungsdaten, und ein drittes wird für die Personalverwaltung verwendet. Die Systeme sind darauf ausgelegt, große Datenmengen zu verarbeiten und dies schnell zu tun.

Ziele und Möglichkeiten von BI

Die ständige Erweiterung der Datenbasis, die massive Veränderung des Marktumfeldes und die zunehmenden internen und externen Anforderungen an Transparenz und fundierte Entscheidungsfindung sind Voraussetzungen für die schnelle Durchdringung des analytischen Ansatzes. Traditionelle Wartungs- und Managementsysteme werden diesen Anforderungen nicht mehr gerecht. Isolierte oder punktuelle Lösungen reichen nicht aus, da sie nur Einzelaspekte behandeln und oft auf einzelnen Datenbanken basieren. Gefragt sind daher neue Ansätze für integrierte Programme und die Verwendung neuer Begriffe im Bereich der IT-gestützten Instandhaltung für das Datenmanagement. Business Intelligence beschreibt einen integrierten, unternehmensspezifischen, ganzheitlichen Ansatz.

BI verwandelt Daten in für das Unternehmen nützliche Informationen und hilft ihm, Erkenntnisse zu gewinnen.

So wie die Nachfrage nach nützlichen Informationen ständig steigt, so steigen auch die Erwartungen der Unternehmensleiter. Gleichzeitig erkennen die Unternehmen den erheblichen geschäftlichen Wert der Analyse der wachsenden Informationsmenge. Ihre Handlungsentscheidungen beruhen dann auf dieser Analyse. Die anfängliche Schwierigkeit, mit der die Unternehmen konfrontiert sind, ist die große Menge an Rohdaten, die sie nicht ausreichend analysieren und untersuchen können. Der Grund dafür ist, dass immer noch Standardtechniken und -technologien verwendet werden, die für Business Intelligence und den Einsatz von Data Warehouse grundlegend sind [4],[5].

Die Unternehmen sehen sich mit einer erheblichen Zunahme des Volumens, der Vielfalt und der die Geschwindigkeit der Daten in den letzten Jahren.

Vorteile, Nachteile und Probleme der Datenqualität in BI

1. Vorteile

BI führt eine Vielzahl von Operationen durch, wie z. B. die Erstellung, Änderung und Verteilung von Standardberichten, Untersuchung von Daten und Erkennen von Beziehungen und Trends, Ableitung von Schlussfolgerungen. Dadurch kann das Umsatzwachstum gefördert und die betriebliche Effizienz im Unternehmen verbessert werden.

2. Nachteile

Das BI-Teams stehen bei der Implementierung vor verschiedenen technischen und gestalterischen Herausforderungen. Da Unternehmen aller Größenordnungen versuchen, aus den wachsenden Datenmengen, die sie sammeln, einen Nutzen zu ziehen, sehen sie sich mit einer Vielzahl von Business-Intelligence-Herausforderungen konfrontiert, die ihre Bemühungen erschweren, BI-Prozesse produktiv, effizient und nützlich zu gestalten. Die Herausforderungen sind auf mehrere Faktoren zurückzuführen, darunter die Vielfalt der Dateninfrastrukturen, Probleme mit der Datenverwaltung, neue Arten von Business-Intelligence-Funktionen und die unterschiedliche Datenkompetenz der Mitarbeiter.

Fragen der Datenqualität

BI-Anwendungen sind nur so genau wie die Daten, auf denen sie aufgebaut wurden. Die Benutzer müssen Zugang zu qualitativ hochwertigen Daten haben, bevor sie mit BI-Projekten beginnen. In der Eile, Daten für die Analyse zu sammeln, übersehen viele Unternehmen die Datenqualität oder denken, dass sie Fehler einfach korrigieren können, sobald die Daten gesammelt sind. Die Datenqualität ist einer der wichtigsten Aspekte von BI, der oft übersehen wird. Die Ursache dafür kann darin liegen, dass die Benutzer die Bedeutung einer ordnungsgemäßen Datenverwaltung nicht verstehen. Wenn Unternehmen BI-Tools implementieren, müssen sie einen Datenerfassungsprozess einrichten, der alle Beteiligten in die Bemühungen zur Gewährleistung der Datengenauigkeit einbezieht, sowie eine Data-Governance-Strategie, die eine zuverlässige Grundlage für die Überwachung des gesamten Datenlebenszyklus bietet.

SCHLUSSFOLGERUNG

Der Einsatz von Data Warehouse und Business Intelligence (BI) gewinnen heutzutage zunehmend an Bedeutung. Sie sind wesentliche Bestandteile moderner Informationssysteme und spielen eine entscheidende Rolle bei der Analyse und Nutzung großer Datenmengen. In diesem Papier werden die Vor- und Nachteile vom Data Warehousing und Business Intelligence analysiert, um die Stärken und Schwächen der beiden Verfahren aufzuzeigen.

VERWENDETE QUELLEN

- 1 „Business Intelligence Guidbook: from data integration to analytics“, R. Sherman
- 2 „Business Intelligence Guidbook: from data integration to analytics“, R. Sherman
3. Marcus Gibson, D. A. (2004). Evaluating the Intangible Benefits of Business Intelligence: Review&. DSS2004 Conference Proceedings.
4. Milan Kubina, G. K. (2015). Possibility of improving efficiency within business intelligence. 4th World Conference on Business, Economics and Management, WCBEM (300-305). Elsevier.
5. Muhmmad I. Nofal, Z. M. (2013). Integration of Business Intelligence and Enterprise Resource. The 4th International Conference on Electrical Engineering and Informatics (ICEEI 2013) (658-665). Elsevier.

6. S. Chatterjee, R. C. (2023). Assessing the impact of big data analytics on decision-making processes, forecasting, and performance of a firm. Elsevier
7. Scheps, S. (2008). Business Intelligence For Dummies. Indiana: Wiley Publishing, Inc.
8. Sherman, R. (2014). Business Intelligence Guidbook: from data integration to analytics. Waltham: Elsevier Science.
9. Singh, I. (2013). Study of Data Warehouse Architecture. INTERNATIONAL JOURNAL OF ENGINEERING SCIENCES & RESEARCH.

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Академично издателство „Талант“

*Висше училище по агробизнес и развитие на
регионите - Пловдив*

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Academic Publishing House „Talent“

*University of Agribusiness and Rural Development
Bulgaria*

<http://science.uard.bg>

NATIONAL HEALTH STRATEGY OF THE REPUBLIC OF BULGARIA

Svetla Ivanova

University of agribusiness and rural development, Plovdiv, Bulgaria

Abstract: The National Health Strategy 2030 of the Republic of Bulgaria presents the long-term vision for the development of the healthcare sector, its strategic goals and priorities, as well as the specific policies for their implementation. It addresses the existing challenges related to the health of Bulgarian citizens and the functioning of the Bulgarian healthcare system, so as to ensure its sustainability and create conditions for achieving economic growth and social well-being through optimal investments for better health.

Keywords: health, strategy, system.

INTRODUCTION

The National Health Strategy 2030 unites, adapts and builds on the policies and objectives set out in the various international and national strategic documents, so as to achieve maximum synergy. On the one hand, it ensures the implementation of the policies and interventions set out in the higher-ranking national strategic documents – the National Development Programme BULGARIA 2030 and the National Recovery and Resilience Plan, complementing them with other specific measures. On the other hand, it sets the strategic framework for the development and updating of sectoral and cross-sectoral documents of a strategic nature of a lower rank – strategies, national programmes and national plans focused on specific challenges and target groups.

The vision set: *In 2030, Bulgaria is a country that creates optimal conditions for the realization of the full health potential of all its citizens throughout their lives. People in the country are informed and encouraged to lead a healthy lifestyle and work. A healthcare model has been established that places greater emphasis on prevention and health promotion, is personalized and uses digital technologies. The healthcare system is resilient to future changes, easily accessible to*

all with universal health coverage, providing quality essential health services and safe, effective and quality medicines and vaccines. Primary care becomes a center of integrated and patient-centered care. People using the healthcare system have the opportunity for informed choice and participation in decision-making related to personal and public health. People working in the healthcare system have the opportunity for professional development and well-being and are respected members of society.

HEALTH STRATEGIC GOALS AND PRIORITIES

Strategic Goal 1: Sustainable improvement of health and a health-supportive environment

We will work to prevent ill health by reducing the harmful effects of risky behaviors and the environment, as well as regular prophylaxis and prevention of diseases. Our goal is for people to live longer in good health, to have less need for medical care later in life, to stay at work longer and, when unwell, to stay in their own homes longer. Ensuring good health, which allows people to live long and productive working lives, is the best investment in our future.

This goal supports the implementation of Strategic Goal I. Accelerated economic development and Strategic Goal II. Demographic upswing of the National Development Program BULGARIA 2030 as a priority.

Strategic Goal 2: Effective resource management with a focus on health outcomes

We will work to maximize the effective use of resources (human, material and financial) so that they contribute to achieving the greatest possible health. We know that every Bulgarian lev invested correctly in disease prevention is worth much more than millions spent senselessly on treatment. We value the people working in healthcare and believe that they should become our most valuable investment.

This goal supports the implementation of Strategic Goal I. Accelerated economic development of the National Development Program BULGARIA 2030 as a priority.

Strategic Goal 3: Ensuring health security and reducing inequalities

We will work to ensure health security, limit the risks associated with environmental factors and the threats of infectious diseases, which remain high in our country and around the world. We will do what is necessary to prevent these risks from materializing and to reduce harm when they occur. We will work to reduce health inequalities due to unfair differences in access to health services between individual regions of the country or between individual population groups, giving paramount importance to the protection of human rights. We will maintain readiness to address health risks and guarantee equal rights and access to medical and health care for migrants and refugees from armed and political conflicts.

This goal supports the implementation of Strategic Goal III. Reducing inequalities of the National Development Program BULGARIA 2030 as a priority.

The implementation of the strategic objectives includes the implementation of targeted policies and interventions, grouped into three interconnected and synergistic priorities:

Priority 1: Investments in prevention and promotion of healthy behavior and an environment that supports health for all throughout life

We support and protect good health. The main focus of Priority 1 is to address the high levels of risk factors that threaten people's health, such as smoking, alcohol use, obesity, unbalanced nutrition and low physical activity, as well as factors arising from the environment. In order to reduce morbidity and premature and preventable mortality, ways and means will be sought to increase the effectiveness of efforts to strengthen health promotion and prevention, including increasing health culture regarding risk levels related to lifestyle and environmental factors and scientifically based approaches to reduce them. The main objective of the priority is to improve the health characteristics of the population and, therefore, to protect the human capital of our country.

Policies and areas of impact:

Policy 1.1. Promoting healthy lifestyles

Policy 1.2. Developing an environment that supports health throughout the life course

Policy 1.3. Effective screening and prevention of chronic non-communicable diseases

Policy 1.4. Preventing infectious diseases and improving immunization coverage

Priority 2: Investing in transforming the health system, oriented to the needs of people

We ensure the necessary care when health deteriorates. The main focus of Priority 2 is the transformation of the health system from a system primarily aimed at diagnosing and treating diseases, to a system focused on promoting healthier lifestyles, prevention, using the most effective methods of diagnosis and complex treatment and ensuring continuity of care close to people. This means that the structure and resources of the system should be redirected and concentrated on activities with the greatest health effect, relevant to people's needs, with equal and easy access and competent medical specialists. All this will be implemented by ensuring sustainable financing based on the achieved results.

Policies and areas of impact:

Policy 2.1. Development of the capacity of outpatient care

Policy 2.2. Restructuring and technological development of hospital care

Policy 2.3. Development of the capacity for emergency care and response to emergencies

Policy 2.4. Improving access to medicinal products and medical devices

Policy 2.5. Development of e-health and digitalization of the health system

Policy 2.6. Safety culture in health care

Policy 2.7. Better planning and motivation of the workforce in the health care sector

Policy 2.8. Long-term, sustainable and predictable financing mechanism based on health outcomes

Priority 3: Implementing focused strategies to impact specific public health problems

We focus where ill health causes the greatest harm. The main focus of Priority 3 is targeted interventions in specific areas of impact related to the most current and severe public health challenges. In these areas, additional efforts should be focused to build on the general policies specified in Priority 1 and Priority 2 and to lead to the fastest and most significant health effect. The indicated areas of impact have been selected on the basis of the analysis of the health status of the population and a specific integrated approach will be applied to them by developing strategic documents and implementing measures and investments that guarantee long-term benefits and sustainability.

Specific policies and areas of impact:

Policy 3.1. Improving maternal and child health and pediatric care

Policy 3.2. Combating cancer and its burden

Policy 3.3. Improving treatment options for cerebrovascular diseases

Policy 3.4. Developing donation and transplantation

Policy 3.5. Improving mental health and psychiatric care

Policy 3.6. Healthy aging and geriatric care

Policy 3.7. Limiting antimicrobial resistance

The vision, goals and priorities of the National Health Strategy 2030 are defined on the basis of:

- Main challenges related to public health and the national health system.
- Review of international and national strategic documents and recommendations for healthcare development.

Challenge 1: Bulgaria ranks first in mortality and last in life expectancy in the EU

In 2021, the total mortality rate in Bulgaria was 21.7‰. On average for the EU27, the mortality rate in 2020 was 11.6‰. The lowest mortality rates are in Ireland - 6.5‰, Cyprus - 7.2‰, and Luxembourg - 7.3‰. In addition to Bulgaria, significantly higher than the EU-27 average is

the total mortality rate in Lithuania - 15.6‰, Romania - 15.5‰, and Latvia - 15.2‰. The latest Eurostat data for the comparatively more informative standardized mortality rate from all causes are similar, with Bulgaria again leading the ranking with 1,565 deaths per 100,000 standard population (2019), compared to an EU average of 1,005.7 deaths per 100,000 (2017).

In Bulgaria, since 2011, the rates of both preventable mortality with good prevention and preventable mortality with good treatment have not improved and are higher than the corresponding values for the EU as a whole. The preventable mortality rate with good prevention reaches 226 per 100,000 population, which is significantly higher than the rate in the entire EU (160 per 100,000). The majority of deaths preventable with good prevention are caused by cerebrovascular diseases (stroke) - 19%, and lung cancer and alcohol-related diseases each account for 16% of these deaths. Both ischemic heart disease and road traffic and other types of accidents account for 15% of deaths preventable with good prevention.

The mortality rate preventable with good treatment in Bulgaria is 188 per 100,000 people - more than twice the EU average of 92 per 100,000 people. Premature deaths from stroke (23%) and ischemic heart disease (19%), which are considered preventable and treatable, account for a total of 42% of all deaths from otherwise treatable causes, while colorectal cancer accounts for 10% of these deaths.

The average life expectancy for the total population of the country, calculated for the period 2019 - 2021, is 73.6 years, a decrease of 1.0 year compared to the previous period (2018 - 2020). According to Eurostat, it remains the lowest in the EU, being almost 7 years lower than the EU average in 2020.

According to expert assessments, these data reflect both the wider spread of diseases compared to their spread in other EU countries, as well as the lower quality and efficiency of medical care and show the need for effective strategies for primary prevention and policies to improve diagnosis and treatment.

In order to no longer be in the first places in mortality in the EU, we must promote healthy lifestyles and work and healthy aging, prevent risky behaviors and reduce the harm from them, develop prevention and improve opportunities for quality and accessible diagnosis and treatment, which is why we are addressing this challenge through all general policies under Priority 1 and Priority 2 of the NHS 2030 and specific policies under Priority 3.

Challenge 2: Bulgaria is one of the first in terms of child mortality in the EU

One of the most worrying conclusions and a major challenge for future health policy is that child mortality in Bulgaria is among the highest in the EU. In 2021, child mortality in Bulgaria was 5.6 ‰ (per 1,000 live births), compared to 3.3 ‰ on average for the EU in 2020. The comparison is similar for the indicators of perinatal, neonatal, post-neonatal child mortality. The integral indicator, characterizing the probability of children dying before reaching the age of 5, is twice as high as the EU average. These indicators are basic indicators of the level of health care, although they are also greatly influenced by the level of social well-being and lifestyle.

Despite the implementation of partial interventions in the field of maternal and child health, Bulgaria still lacks a comprehensive and integrated national policy that would guarantee the necessary structure, resources and organization of pediatric care, adapted to the needs of Bulgarian children. Only part of the lack of such a policy is the unfulfilled dream of a National Children's Hospital.

In order to no longer be in the first places in the EU in child mortality and to ensure the best start in life and care for our children, we address this challenge through all general policies under Priority 1 and Priority 2 and the specific policy 3.1. under Priority 3 - Improving maternal and child health and pediatric care and the interventions provided for therein, including the development of a National Strategy for Child and Adolescent Health and Pediatric Care in the Republic of Bulgaria 2030.

Challenge 3: Bulgaria ranks first in terms of morbidity and mortality from cardiovascular diseases

Circulatory diseases are the leading cause of death in Bulgaria. The standardized mortality rate from circulatory diseases in Bulgaria is 1,108.0 per 100,000 people, while the EU average is 367.6 per 100,000 people⁶, i.e. almost 3 times higher. There are two main causes in this group of diseases – ischemic heart disease (IHD) and cerebrovascular disease (stroke).

In 2002, Bulgaria adopted a National Program for the Development of Invasive Cardiology in the Republic of Bulgaria 2002-2008. As a result of the policy, a relatively dense network of invasive cardiology centers was formed in the country, equipped with trained personnel and accessible within the so-called “golden hour”. For a period of 10 years after the launch of the program, the standardized mortality rate from ischemic heart disease decreased sharply until 2013. In the following years, however, the impact of improved diagnostic and treatment options was exhausted and the value of the indicator was observed to be maintained, which is associated with the lack of an active policy regarding the prevention and prophylaxis of the disease. For the period 2002-2020, the mortality rate from CHD decreased from 367.6 per 100,000 people to 194.5 per 100,000 people, compared to 119.6 per 100,000 people on average for the EU. In contrast to the achieved, albeit insufficient, results in terms of mortality from CHD, due to the lack of a similar policy stimulating the development of opportunities for modern interventional treatment of stroke and other cerebrovascular diseases, mortality from them remains at very high levels, which are more than 3 times higher than the average European indicators - from 377.9 per 100,000 people in 2002 to 311.1 per 100,000 people, with an average for the EU of 80.2 per 100,000 people.

In order not to be in the first places in mortality from cardiovascular diseases, including stroke and heart attack, we will develop modern methods of diagnosis and treatment simultaneously with active prevention and scientifically proven approaches to reduce risks, addressing this challenge through all general policies under Priority 1 and Priority 2 of the NHS 2030 and the specific policy 3.3. under Priority 3 - Improving the treatment options for cerebrovascular diseases and the interventions provided for therein

Challenge 4: The burden of cancer on public health in Bulgaria is significant

In 2020, the number of newly diagnosed cases of cancer in Bulgaria was 36,451, and the number of deaths was 18,527 or 15% of all deaths. Colon, lung, breast and cervical cancer are the most common types of cancer in the country. Although the incidence of cancer in Bulgaria is lower than in the EU, the overall mortality rate from malignant diseases (258 deaths per 100,000 people) is close to the EU average (264 deaths per 100,000 people). Over the past two decades, the five-year survival rate for cancer has gradually increased, but Bulgaria has the lowest rate among EU countries for lung and prostate cancer and is in second-to-last place in terms of survival for cervical cancer. Five-year survival rates for childhood leukemia, colon cancer and breast cancer are also among the lowest in the EU. According to expert opinions, the lower incidence, combined with the average survival rates for oncological diseases and the low level of use of preventive and screening examinations, indicate that there is a level of underdiagnosis or problems in providing effective treatment.

The growing number of new patients, as well as the introduction of more expensive medical equipment and innovative solutions for the diagnosis and treatment of various oncological diseases, are putting increasing pressure on both the costs of public systems and on the individual costs of patients. Data from a 2018 study published in the European Journal of Cancer show that the total costs for the diagnosis and treatment of cancer in Bulgaria in 2018 amounted to 587 million euros, which is 7.1% of all healthcare costs and this ranks the country among the first in the EU.

All this shows the need for integrated policies focused on the specific medical, social and other aspects of cancer. Therefore, Bulgaria has developed and adopted a National Cancer Action Plan 2027, consistent with the European Commission's 2021 European Cancer Action Plan and

the Resolution on the Fight against Cancer, adopted by the European Parliament in 2022, taking into account national specificities, needs and opportunities.

In order to reduce the individual and societal burden of cancer and to combat it with joint efforts and all means, we address this challenge through all general policies under Priority 1 and Priority 2 of the NHS 2030 and the specific policy 3.2. under Priority 3 - Combating cancer and its burden, and the interventions envisaged therein and the National Cancer Action Plan 2027.

Challenge 5: Mental illness is devastating for individuals and families

According to the Global Health Assessment for Europe in 2019, the number of people with mental health conditions (including common mental disorders such as depression, anxiety disorders and psychosis in adults, as well as developmental and behavioural disorders in children and adolescents) is equivalent to 13% of the population. Data for Bulgaria shows that 14.5% of people in Bulgaria have suffered from mental disorders at some point in their lives⁹. This means that one in four families has at least one member with a mental disorder. One in five children experiences a mental disorder every year. One in two children in Bulgaria has been a victim of mental violence. 11% of girls and boys aged 10-19 have a diagnosed mental disorder¹¹. The risk of developing anxiety or depression in the 18-36 age group is about 3 times higher compared to people over 65.

Mental disorders account for 15% of all years spent with disability, four of which (depression, alcohol use disorders, schizophrenia and bipolar disorders) are among the six leading causes of years spent with disability. In the Member States of the European Union, the cost of mental health problems is estimated at between 3% and 4% of Gross Domestic Product (GDP). Of this, the cost of psychiatric care represents on average 2% of GDP. Studies also show that the relative and absolute costs of treatment and rehabilitation of mental illnesses are significantly higher than the costs of treatment of somatic illnesses.

In recent decades, the need to include mental health among the most important public health priorities has been increasingly recognized in Europe and the world. The COVID-19 pandemic has further exacerbated the already significant health and socio-economic consequences of mental illness and has highlighted the need to develop policies and services to improve mental health.

To create conditions for improving mental health, reduce the individual and societal burden of mental illness and provide supportive communities for people with mental health problems, we address this challenge through the general policies under Priority 1 and Priority 2 and the specific policy 3.5. of Priority 3 - Improving mental health and psychiatric care and National Strategy for Mental Health of Citizens of the Republic of Bulgaria 2021 - 2030.

Challenge 6: Bulgaria is the 6th most aging country in the world

Bulgaria ranks sixth in the EU in terms of aging population, according to the latest UN analysis on global demographic changes. In 2021, the number of Bulgarians aged 65 and over was 1.5 million people or 21.7 percent of the total number of Bulgarians, placing Bulgaria sixth in this negative indicator in the EU. According to NSI data, there are 620,522 people aged 75 and over. Next is the age group between 65 and 69 years old - 448,244, and people between 70 and 74 years old are 413,411. It is expected that in 2025, 1 in every 5 Bulgarians will be over 65 years old. In 1990, only one in every 13 people was over 65. By 2060, the elderly population in Bulgaria aged 65 and over as a percentage of the total population is expected to increase by 12.3 percentage points (pp) and reach 31%, according to the NSI forecast, due to a decrease in the relative share of the working-age population.

This demographic change has a huge impact on the economy and is becoming a problem for macro-fiscal stability and the sustainability of all social systems - the labor market, the pension system, healthcare, the social assistance and long-term care system, etc.

The pressure on social systems, including the healthcare system, is a result not so much of the aging of the population itself, but of unhealthy aging. In order to reduce the negative impact of

aging, older people must remain healthy and productive for their families and communities for longer.

In order for our elderly to age in good health and receive the best care, we are addressing this challenge through the general policies under Priority 1 and Priority 2 and the specific policy 3.6. of Priority 3 - Healthy Ageing and Geriatric Care.

Challenge 7: 1 in 3 Bulgarians says they would agree to become a donor, but donors in 2021 are 2 in 1 million

Nearly 100 Bulgarian citizens in need of transplantation live in the hope of leading a normal life, having the freedom to move around on their own, meet friends, go to the theater or a concert. All of them expect a second chance at life, which is possible only through an organ transplant. Of the 28 member states of the European Union, our country ranks 28th in terms of the number of transplants per million population. The main reasons for this are negative public attitudes towards donation and the lack of active advocacy by medical professionals for the processes related to encouraging donation.

Only 35% of Bulgarians would agree to be donors and 31.7% would agree to have their loved one become a donor, but at the same time 74% would rely on a transplant if their health condition required it. The EU average declared willingness to donate is 53-55%.

The reasons for these negative attitudes are mainly due to fears that maximum efforts will be made for them or their loved ones in the hospital, as well as the fact that few people discuss their attitudes towards donation in their families during their lifetime. This is also reflected in the low number of transplants in recent years. Although 1,000 Bulgarians need a transplant, in 2021 only 48 managed to get a second chance at life through an organ transplant from a cadaver donor.

In order to ensure timely access to this treatment for all those waiting for a transplant, we are addressing this challenge through the specific policy 3.4. Priority 3 - Development of donation and transplantation.

Challenge 8: Bulgaria has the lowest per capita healthcare expenditure in the EU, which it uses inefficiently, and Bulgarians pay the most out of pocket

According to comparative estimates, in 2019 Bulgaria's per capita healthcare expenditure (adjusted for purchasing power) was €1,273 – the lowest in the EU. However, per capita healthcare expenditure has increased significantly over the last decade, rising by 83% between 2009 and 2019, compared to just 28% in the EU as a whole. Measured as a share of GDP, healthcare expenditure in Bulgaria amounts to 7.1%, which is below the EU average of 9.9%, but higher than 11 other EU countries with comparable levels of per capita healthcare expenditure. Numerous studies (national and international) show that the health system in Bulgaria has sufficient resources (hospitals, beds, medical specialists, financing), but despite this, efficiency is relatively low, and health outcomes are weaker than those of countries with similar social and economic characteristics.

Within the framework of total health care expenditures, public expenditures account for the largest share - in our country they reach 5.4% of GDP in 2020. There is a serious increase for 2022, when expenditures are expected to reach 5.8% of GDP or nominally up to 8.3 billion leva. Public financing accounts for over 63% of total health care expenditures. Direct payments from households account for 35.5% of health care expenditures - the highest share in the EU and approximately 2.5 times higher than the share for the EU as a whole (on average 15.6% of total expenditures). The data show that the main out-of-pocket expenses are those for medicines and medicinal products freely traded in the pharmacy network. The costs of private healthcare services are also significant.

In Bulgaria, the so-called “catastrophic health costs” are the highest in the EU, with additional payments by patients for healthcare services, excluding long-term care, representing 4.4% of final household consumption in Bulgaria in 2019 - the largest share among EU countries for which data are available. Approximately 19% of households in Bulgaria report having incurred

catastrophic health costs - the highest level in the EU in recent years and almost three times more than the average for EU countries. Approximately two-thirds of all catastrophic costs in Bulgaria are concentrated among the poorest households. The lack of financial protection and high household health costs create a risk of impoverishment or deepening poverty for households with the lowest incomes.

Although the social health insurance system in Bulgaria is based on the principle of universalism, a significant part of the Bulgarian population is not insured.

The average level of health insurance in Bulgaria is 88.7% for 2020. This means that one in ten people in the country does not pay health insurance for some reason. Since the state provides for pensioners and children, in practice the uninsured are mainly people of working age. The large number of uninsured people causes serious concern in terms of access to medical care.

According to international analysts, Bulgaria, like other countries, will continue to be under strong pressure to increase healthcare spending in the future. While part of this pressure is due to inherent inefficiencies in the current system, many of the factors are external to the healthcare system - the aging population, the increase in chronic diseases, technical progress related to the introduction of new medical and other technologies, etc. The extent to which Bulgaria copes with these different pressures depends both on the general fiscal factors in the country and on the government's decisions in the field of setting priorities in healthcare. This requires serious changes to be undertaken in the healthcare system, which should be planned in the context of the current and likely future macroeconomic and, in particular, fiscal situation, including the redirection of the financial resources of the NHIF from hospital to outpatient medical care with an emphasis on financing activities in primary care, regrouping of expenses in the areas of promotion, prevention, screening, diagnostics, treatment and rehabilitation, etc.

In order to ensure sustainability and efficiency of healthcare spending and to reduce the share of out-of-pocket costs for Bulgarians, we address this challenge through all policies in this strategy, with specific measures included in Policy 2.8. of Priority 2 - Long-term, sustainable and predictable financing mechanism based on health outcomes.

The National Health Strategy 2030 is in line with Bulgaria's commitments at the European and international level, but also embodies the state's aspiration to choose a national path for the development of the healthcare system. The implementation of the National Health Strategy 2030 will be carried out through a combination of management approaches that promote health and well-being and ensure the joint actions of the health system and other sectors, public and private entities, as well as citizens for the benefit of the common interest.

CONCLUSION

The National Health Strategy 2030 of the Republic of Bulgaria commits governments at all levels to integrate the goals and priorities included in it into all their policies that directly or indirectly relate to health. This means that when planning and implementing these policies, both the economic, social and societal benefits of good health and the negative effects of poor health and inequalities on each sector and the country as a whole should be taken into account.

The National Health Strategy 2030 aims to ensure public support and provide a platform for partnership and cooperation in the planning, implementation and monitoring of health policies and their effects on health at all levels. Without the active participation of people, a number of opportunities for the promotion and protection of health, as well as for improving well-being, will be missed.

REFERENCES

1. National Health Strategy 2030 of the Republic of Bulgaria
2. www.mh.government.bg/
3. <https://www.strategy.bg/>

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Академично издателство „Талант“

*Висше училище по агробизнес и развитие на
регионите - Пловдив*

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Academic Publishing House „Talent“

*University of Agribusiness and Rural Development
Bulgaria*

<http://science.uard.bg>

PROMOTING INVESTMENT ACTIVITY IN BULGARIA AND ENCOURAGING SMEs

Svetla Ivanova

University of agribusiness and rural development, Plovdiv, Bulgaria

Abstract: Policies for the promotion and financing of micro, small and medium-sized enterprises are becoming particularly relevant in the modern dynamic conditions. Micro, small and medium-sized enterprises (SMEs) make up 99% of companies in the EU. They provide two thirds of private sector jobs and contribute to more than half of the total value added created by EU businesses.

Keywords: investment, policy, small and medium-size enterprises (SMEs).

INTRODUCTION

The Investment Promotion Act of the Republic of Bulgaria regulates the conditions and procedure for investment promotion on the territory of the Republic of Bulgaria, the activities of state bodies in the field of investment promotion, as well as their protection.

The main objectives of this law are:

1. increasing the competitiveness of the Bulgarian economy by increasing investments in scientific research, innovation and technological development in production and services with high added value while observing the principles of sustainable development;
2. improving the investment climate and overcoming regional differences in socio-economic development;
3. creating new and highly productive jobs.

Investment promotion is carried out mainly through:

1. administrative services in shortened terms and individual administrative services;
2. sale or pecuniary establishment of a limited real right over properties - private state or private municipal property, without an auction or competition at market or lower prices;

3. sale or pecuniary establishment of a limited real right on land without a tender or competition at market or lower prices with a built technical infrastructure leading to public ownership;

4. financial assistance for the construction of elements of the technical infrastructure;

5. financial assistance for training to acquire professional qualifications;

6. financial assistance for partial reimbursement of the mandatory social security contributions made by the investor at his expense, in his capacity as an employer, for the state social security, for the additional mandatory pension insurance and for the mandatory health insurance for newly appointed workers and employees for the implementation of the investment project;

7. opportunities for other forms of state aid, institutional support or the establishment of joint ventures - for priority investment projects;

8. tax breaks under the Corporate Income Tax Act.

STATE POLICY IN INVESTMENTS

The Minister of Innovation and Growth shall ensure the implementation of the state policy in the field of investments in cooperation with the executive authorities.

The Minister of Innovation and Growth:

1. shall develop a strategy for promoting investments in the country in cooperation with the executive authorities and interested non-governmental organizations, which shall be adopted by the Council of Ministers;

2. prepares and implements programs and measures for investment promotion in cooperation with the executive authorities and interested non-governmental organizations;

3. develops and proposes draft regulations for the promotion of investment activity in the country;

4. represents the Republic of Bulgaria in international organizations in the field of investment;

5. makes proposals for inclusion in the law on the state budget of the Republic of Bulgaria for the relevant year of the necessary funds for investment promotion;

6. makes proposals for inclusion in the operational programs, co-financed by the European Union funds, of measures for investment promotion;

The regional governor:

1. ensures the implementation of the state policy for the promotion of investments in the territory of the region;

2. organizes the development of measures for the promotion of investments and coordinates their implementation;

3. coordinates the work of the executive authorities and their administrations in the territory of the region;

4. exercises control over the legality of the acts and actions of the local self-government authorities and local administration.

The mayor of the municipality:

1. ensures the implementation of the investment promotion policy on the territory of the municipality in the development and implementation of the integrated development plan of the municipality and the program for its implementation;

2. assists in the implementation of the investment promotion measures;

The Bulgarian Investment Agency is established, which shall assist the Minister of Innovation and Growth in implementing the state policy in the field of investment promotion.

The Agency shall be a legal entity financed by the budget with its registered office in Sofia and shall have the status of an executive agency under the Minister of Innovation and Growth.

The structure and activities of the Agency shall be determined by a structural regulation adopted by the Council of Ministers.

The annual law on the state budget of the Republic of Bulgaria shall provide for earmarked funds for the implementation of investment marketing by the agency.

ENCOURAGEMENT OF INVESTMENT ACTIVITY OF SMES

Micro, small and medium-sized enterprises make up 99% of all businesses in the EU. In 2015, just under 23 million SMEs generated €3.9 trillion in value added and employed 90 million people, representing a crucial source of entrepreneurial spirit and innovation that are crucial for the competitiveness of EU companies.

The Executive Agency for the Promotion of Small and Medium-sized Enterprises supports a number of measures aimed at maintaining sustainable economic growth, increasing the competitiveness of Bulgarian enterprises and promoting their development, stimulating the entrepreneurial spirit and supporting technological and innovative production, developing public-private partnership.

Objectives and priorities of the activity: Supporting small and medium-sized businesses in Bulgaria. The aim is to increase the competitiveness of small businesses by supporting start-ups and viable small and medium-sized enterprises in their efforts to be innovative, environmentally friendly and export-oriented, creating favorable conditions for their development, by improving their access to financing; encourage entrepreneurship and increase entrepreneurial skills; simplify administrative and regulatory requirements, especially for small and micro-enterprises.

- Promoting the entrepreneurial spirit among the young population and students – improving the quality of vocational schools and implementing pilot projects to introduce the dual system;

- Increasing investments in Bulgarian small and medium-sized enterprises

- Stimulating innovation and new technologies in business

- Promoting the digital economy in Bulgaria – developing and implementing innovative internet platforms and software solutions directly related to the production and market realization of products.

- Introducing electronic services for business at the central and local level by promoting the introduction of e-government

- Improving cooperation with national, local, foreign and international governmental and non-governmental organizations carrying out activities for the development and promotion of small and medium-sized enterprises;

- Improving the export positions of small and medium-sized enterprises and promoting international cooperation between enterprises

- Supporting SMEs in regions with low employment and low concentration of enterprises in the sectors of high and medium-tech production and knowledge-intensive services

The agency is an institution responsible for conducting and implementing the government's policy in the field of promoting exports as a key factor for economic growth. In this regard, the emphasis is placed on the implementation of an integrated package of measures to support exporters, stimulate investment in export-oriented activities and improve the country's external financial position. For the implementation of these activities, the state of the balance of payments is important, as well as the achievement of sustainable economic growth, which is based on exports as a factor of growth.

It supports the implementation of state policy to achieve the following strategic goals:

- Sustainable economic development and competitiveness;

- Effective foreign economic cooperation.

1. Improving and perfecting the information service of small and medium-sized enterprises;

2. Improving the conditions for carrying out business activities in enterprises by studying and analyzing the specific factors affecting it;
3. Promoting the entrepreneurial spirit and skills of small and medium-sized enterprises through training and seminars;
4. Increasing investments in Bulgarian SMEs by foreign and local individuals and legal entities;
5. Stimulating market-oriented scientific and applied research intended for industry and creating conditions for attracting private capital to finance innovations;
6. Stimulating market cooperation and development of clusters;
7. Improving cooperation with local, foreign and international governmental and non-governmental organizations carrying out activities for the development and promotion of small and medium-sized enterprises;
8. Improving the export positions of small and medium-sized enterprises and promoting international cooperation between enterprises.

CONCLUSION

Various programmes have been adopted to increase the competitiveness of SMEs through research and innovation and to ensure better access to finance. Achieving carbon neutrality and the digital transition have also been taken into account in the strategies adopted to ensure better framework conditions for SMEs. Furthermore, the impact of the COVID-19 pandemic has stimulated new thinking on economic recovery, reconstruction and building resilience of SMEs.

Dynamic entrepreneurs are in a particularly good position to seize the opportunities created by globalisation and rapid technological change. Our ability to boost the growth and innovation potential of small and medium-sized enterprises (SMEs) will therefore be crucial for the future prosperity of the EU. In a globally changing environment characterised by continuous structural change and increased competitive pressure, SMEs are playing an increasingly important role in our society as providers of employment opportunities and as key players in the well-being of local and regional communities. Viable SMEs will make Europe more resilient to the uncertainties created by today's globalised world.

REFERENCES

1. Манолов, Т. (2012). Анализ на основните модели на териториалната локация на бизнеса в контекста на регионалното развитие на България. Научни Трудове - Том 8, Факултет по икономически и социални науки, Изд. ПУ "П. Хилендарски", 290-307.
2. Investment promotion act in the Republic of Bulgaria.
3. Manolov, T. (2015). Problems and Factors Impact upon the Localization of a Business. *Trakia Journal of Sciences /TJS/*, Stara Zagora, Том 13, Брой 1, 76-86.
4. Plachkov, D. (2018). Share portfolio and risk analyses. *New knowledge Journal of science* (7) 1, 52-55.
5. <https://www.sme.government.bg/>
6. <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/>
7. <https://investbg.government.bg/>

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Академично издателство „Талант“

*Висше училище по агробизнес и развитие на
регионите - Пловдив*

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

Academic Publishing House „Talent“

*University of Agribusiness and Rural Development
Bulgaria*

<http://science.uard.bg>

BANK FINANCING FOR SMALL AND MEDIUM-SIZE ENTERPRISES IN BULGARIA

Svetla Ivanova

University of agribusiness and rural development, Plovdiv, Bulgaria

Abstract: Banks are the largest creditors in Bulgaria and offer various types of loans for micro, small and medium-sized enterprises. A bank loan is a type of transaction between the bank and the borrower. Banks provide bank guarantees. Deposits in banks are one of the ways for businesses to save free cash and profit from the interest that banks provide for specific periods of the deposit. This is one of the low-risk ways of investment.

Keywords: bank, financing, small and medium-size enterprises (SMEs).

INTRODUCTION

Banks are the largest creditors in Bulgaria and offer various types of loans for micro, small and medium-sized enterprises. The website of the Bulgarian National Bank publishes a list of all licensed banks and branches of foreign banks in the Republic of Bulgaria, from which SMEs can obtain financing in the form of a business loan or bank guarantees.

A bank loan is a type of transaction between the bank and the borrower. The bank undertakes to grant the borrower a sum of money for a specific purpose and under agreed terms and conditions, and the borrower undertakes to use the amount in accordance with the agreement and to return it after the expiry of the term. The bank loan agreement is concluded in writing and for each loan the borrower pays interest on the loan in the amount agreed with the bank.

Types of loans can be classified according to:

- their purpose – investment or for working capital;
- the repayment term – short-term or long-term;
- the degree of collateralization - secured, partially secured or unsecured;

- the method of provision - one-time or credit lines;
- the method of utilization and repayment, etc.

Most banks in our country publish structured information about the different types of business loans according to their purpose.

BANK LOANS

According to their purpose, loans to SMEs are divided into two main types:

1. Investment loans

Investment loans can be used to purchase assets. This includes the purchase or repair of machinery, equipment and furniture or so-called tangible assets. With investment loans, you can also finance the purchase of software, management systems, patenting a specific idea or service and these are the so-called loans for intangible assets. For investment loans, lenders ask for collateral that the loan will be repaid regardless of the financial well-being of the company. A mortgage or pledge of the tangible or financial asset that is the subject of the transaction is most often used as collateral.

2. Working capital loans

If you need funds to cover current business needs such as salaries, purchase of goods, materials, consumables, etc., you can take advantage of different types of working capital loans. Most banks in our country offer the following options for working capital loans:

- standard loans;
- credit line - a credit line is a loan that can be drawn down within a certain period, in whole or in part, up to a limit agreed between the bank and the client. The interest that the client owes is paid only on the amount drawn down from the credit line, but he usually also pays other costs on the credit line related to its granting, such as a fee for committing the credit resource and others. Repayments of the amounts drawn down on the credit line are made depending on the specific agreements between the bank and the client;

- credit line for merchants with a POS device. The POS terminal (Point Of Sale/Service) is a device that allows merchants to accept payments via debit and/or credit cards. The POS terminal electronically transfers funds from customer cards to the merchant's account.;

- overdraft - an overdraft is a loan granted by banks to the customer's current account, which allows the customer to exceed the available funds in the account. The overdraft is repaid automatically when funds are received in the customer's current account. The customer can draw down the full agreed amount of the overdraft or part of it, paying interest on the drawn down part. Usually, the interest rates on the used overdraft are higher than those on consumer loans, since in the latter the drawdown and repayments are planned in advance and usually have a more secure collateral, compared to the overdraft type of loan.;

- revolving/renewable loan - revolving (renewable) is a loan that can be automatically renewed under pre-agreed conditions and amount within a certain period. This means that the borrower can withdraw, repay and re-draw a loan up to the specified amount for a certain period of time;

- agricultural loans against subsidies - loans provided against the pledge of the subsidy for agricultural producers, supported under schemes and measures of the Common Agricultural Policy;

- loans with a pre-approved repayment plan, etc.

Each bank has a methodology for calculating the interest rate for different types of loans. Interest rates on different types of loans are usually formed by two main indicators:

- Reference interest rate – this is a value that is determined independently by the lending bank. Each bank maintains up-to-date information on the international and national interest indices that it uses to determine the interest rate (e.g. EURIBOR, LIBOR, etc.)

- An agreed margin that takes into account the amount of risk that the bank takes when granting a loan

This can be simple or compound interest, which is calculated in interest rates for the period for which the loan must be repaid.

The interest rate for the loan also depends on your credit history and the market situation at the time of concluding the transaction.

In addition to the different interest rates that each bank determines, financial institutions also have certain fees related to the provision of loans, such as:

- Application fee, analysis and assessment of creditworthiness;
- fee for opening, servicing and closing a loan account;
- fee for loan disbursement;
- fee for fixed terms, when you do not wish to disburse the loan immediately after approval;
- fee if you wish to renegotiate the loan terms;
- fee for reviewing the renegotiation;
- fee for loan restructuring;
- fee if you repay the loan early;
- fees for additional services that banks offer (SMS notification, credit or debit card).

The interest and all fees due on the loan determine the real value of the loan that you will withdraw and repay.

It should be borne in mind that in addition to the specified loan fees, in case of delay in paying the installments due on the loan, the borrower also owes penalty interest for late payment. It is charged from the day following the due date (date on which the installment is due). Interest is charged for the period of delay. The amount of penalty interest for late payment is legally determined only with regard to consumer loans (in these cases it cannot exceed the statutory interest, which is currently the Basic Interest Rate (BIR) of the Bulgarian National Bank + 10 points). There is no regulatory regulation of the amount with regard to other loans.

An additional increase in the cost of the loan is the costs associated with insuring the property serving as collateral for the loan in favor of the bank.

When calculating the annual percentage rate of charge on the credit, the following costs are not included:

- which the consumer pays in case of non-fulfillment of his obligations under the consumer credit agreement;
- other than the purchase price of the good or service, which the consumer owes when purchasing a good or providing a service, regardless of whether the payment is made in cash or by credit;
- for maintaining an account in connection with the consumer credit agreement;
- for using a payment instrument (credit or debit card, overdraft) allowing for the making of payments related to the utilization or repayment of the credit;
- related to the making of payments, if opening the account is not mandatory and the costs related to the account are clearly and separately stated in the credit agreement or in another agreement concluded with the consumer (Art. 19, para. 3, Consumer credit law).

The concept of a bank guarantee can be viewed in two senses:

When you apply for a loan, most banks ask for a guarantee that you will repay the loan regardless of the financial well-being of your company. In this case, you provide collateral to the bank (which in practice is also perceived as a guarantee), most often in the form of a mortgage on real estate or a pledge of the tangible or financial asset that is the subject of your transactions, that you will repay your obligation.

In addition to the role of a creditor, banks can act as a guarantor for the reliability and solvency of participants in various types of commercial transactions, auctions, competitions and public procurement. They perform this role by providing you with a “bank guarantee” service for

a fee. This means, unlike loan collateral, that if certain conditions occur and you cannot provide the goods or services that you have agreed on with the third party, the bank will pay a specific amount specified in the bank guarantee instead of you. With a bank guarantee, the bank undertakes in writing to pay the person specified in the guarantee a certain amount of money in accordance with the conditions provided for therein (Art. 442, Commercial law). It is with this meaning of the term bank guarantee that the explanations set out below are given.

Unlike loans, bank guarantees are usually issued faster, with lower costs for fees and commissions that you have to pay for the respective service.

Bank guarantees can be part of the agreements for various commercial transactions, including the implementation of tenders, competitions and public procurement and can be required at any stage of the transaction. The main types of guarantees are:

1. Payment guarantee

In this case, the bank, in its role as a guarantor, on the one hand, provides the buyer with security that a certain good will be produced under certain conditions. And on the other hand, that the manufacturer of the good will receive payment after fulfilling the conditions and presenting documents proving it. The buyer and the manufacturer agree on the conditions under which the payment will be made, after which the buyer deposits the money in the guarantor bank, which in turn undertakes to pay the manufacturer after fulfilling the agreed conditions.

2. Advance payment guarantee

It is used in cases of commercial transactions in which the buyer makes an advance payment to a supplier before all the conditions of the commercial contract are met. If the supplier subsequently cannot deliver the goods, perform the service or fulfill other conditions specified in the contract, the bank undertakes to return the advance payment amount to the buyer.

3. Guarantee for participation in a tender, competition or public procurement

A common situation is for SMEs to provide bank guarantees for participation in tenders, competitions and public procurement. In this case, the bank guarantee is the means by which you can certify that your intentions to participate are serious, i.e. you will not withdraw your offer if you win the tender/competition/procurement and/or you will not refuse to conclude the awarded contract.

The general requirements for providing guarantees for the performance of public procurement are described in the Public procurement law

4. Performance bonds

The performance agreement that you conclude with a third party may require a guarantee that you will perform the transaction according to the agreed terms. If this does not happen, the bank pays the amount of the performance bond.

In addition to the above guarantees, other guarantees may be issued, taking into account the specific situation and the specific needs of the client: a guarantee for the fulfillment of guarantee obligations, guarantees for customs purposes, etc.

To obtain a bank guarantee, you must submit an application to the relevant bank, which will act as your guarantor. Each bank determines the content of the application for a bank guarantee. Once the application is approved, a bank guarantee agreement is concluded.

Banks provide bank guarantees by blocking funds in an account with the relevant bank or against approved credit limits. If the amount of the guarantee is large, the bank may request collateral for the guarantee in the form of, for example, a mortgage or pledge in its favor.

As is well known in practice, deposits (the law uses the term "deposit") in banks are one of the ways for businesses to save free cash and profit from the interest that banks provide for specific periods of the deposit. This is one of the low-risk ways of investment, because it is regulated by the Bank Deposit Guarantee Act and through the Bank Deposit Guarantee Fund.

CONCLUSION

Improving the financing of SMEs is a key factor for their survival and development. The environment in which SMEs operate at national and local level is very different, as is the nature of SMEs themselves. Policies geared to the needs of SMEs must therefore fully recognise this diversity.

REFERENCES

1. Плачков, Д. 2024. Управление на пазарния риск във финансовите институции: практики и предизвикателства. Научни трудове на на Съюза на учените в България–Пловдив, серия А. Обществени науки, изкуство и култура, т. VII, 12-15.
2. Манолов, Т. 2012. Анализ на основните модели на териториалната локация на бизнеса в контекста на регионалното развитие на България. Научни Трудове - Том 8, Факултет по икономически и социални науки, Изд. ПУ "П. Хилендарски", 290-307.
3. Commercial law of the Republic of Bulgaria
4. Consumer credit law of the Republic of Bulgaria
5. Deposit insurance law of the Republic of Bulgaria
6. Dimitrov, K. 2024. Improving Compliance and Transparency in Financial Reporting: Strategies for Promoting Accountability and Integrity in Corporate Practices. Proceedings of the scientific conference "Knowledge, Science, Innovation, Technology", Vol. 1, Issue 4, 364-376.
7. Dimitrov, K. 2018. Reflection of the global financial crisis on the banking sector in Bulgaria. VUZF Review. Issue 2, 76-84.
8. <https://www.bnb.bg/>
9. <https://www.mi.government.bg/>
10. Public procurement law of the Republic of Bulgaria

Висше училище по агробизнес и развитие на регионите - Пловдив

Списание за наука

НОВО ЗНАНИЕ

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

University of agribusiness and rural development – Plovdiv, Bulgaria

NEW KNOWLEDGE

Journal of science

ISSN 2367-4598 (Online)

ISSN 1314-5703 (Print)

www.science.uard.bg

www.uard.bg

science@uard.bg